http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

DZIEŁA

STANISŁAWA STASZICA.

TOM CZWARTY.

http://rcin.org.pl

DZIEŁA

STANISŁAWA STASZICA.

TOM CZWARTY.

http://rcin.org.pl

POCHWAŁA
MARKA AURELEGO

przez

PANA THOMAS

w języku francuzkim,

przez

STANISŁAWA STASZICA

w języku polskim.

w WARSZAWIE
w Drukarni Rządowej Roku 1816.

http://rcin.org.pl

Fundacji im. J. J. Michalskich
Ze zbiorów

4134

http://rcin.org.pl

POCHWAŁA

Marka Aurelego.

Po dwudziestu leciech panowania, Marek Aureli umarł w Wiedniu. W ten czas z Germanami woinę prowadził. Jego zwłoki przeniesiono do Rzymu. Wzmogł się płacz rzewliwy, i narzekanie powszechne, gdy ciało do miasta wchodziło. Senat w żałobie wyszedł na przeciw pogrzebowei Karocyj. Lud i woisko obtaczały ją w koło; Syn Marka Aurelego szedł za truną. Cały pogrzebowy obchod postępował z wolna i w milczeniu. Niespodzianie dobywa się z środ gminu starzec poważny, mędrzec Stojcki, Apoloniusz. Więcei z swojch cnot, niżeli z swego wieku szanowny: Był nauczycielem i przyjacielem Marka Aurelego. Ten zatrzymuje się blisko truny; żałośnie na nią spogląda; razem głos podniosłszy, mowi:

Rzymianie! Wy straciliście wielkiego męża, ja straciłem przyjaciela. Nie przychodzę płakać nad popiołami jego. Tylko nad popiołem złych płakać należy: oni złe

http://rcin.org.pl

zdziałali, złego już naprawić nie mogą. Ale nad tym, ktory lat sześćdziesiąt żył cnotliwym; nad tym, ktory nieprzerwanie lat dwadzieścia użyteczny był ludziom; ktory w całym ciągu życia swojego niedopuścił się błędu, i ktory na tronie nie miał słabości; nad tym, ktory zawsze był dobrym, sprawiedliwym, dobroczynnym, łaskawym, czemuż wyrzekać? Rzymianie! pogrzeb człowieka sprawiedliwego jest tryumfem cnoty, ktora do naiwyższei istności powraca. Święćmy tę uroczystość naszemi pochwały. Wiem, że cnota nie potrzebuje tego. Ale te wszystkie wielbienia nasze będą hołdem wdzięczności naszei. Wszak to o wielkich mężach, co i o Bogach, powiedzieć można. My ludzie jch dobrodzieistwami okryci, nie mamy dla nich nagrody, ale mamy himny. Bogdaibym na moim ostatnim życia schyłku rozbierając Marka Aurelego życie, ocenił w oczach waszych ostatnią chwilę mojego życia! A ty, ktoryś tu przytomnym, ty, ktoryś jego naślednikiem i synem jego, słuchay cnot i dzieł twojego oica. Wstąpisz na tron. Już tam czuwa na twoje zepsucie pochlebstwo. Być może, iż ostatni raz słyszysz głos wolny. Twoi oiciec, wiesz dobrze, nie oswoił mię z niewolniczym językiem. On kochał prawdę. Prawda będzie pochwałą jego. Day niebo, aby taż prawda niekiedyś być mogła twoją pochwałą.

Poszło to w zwyczai, aby umarłego chwaląc, zaczynano pochwałę od przodkow jego, jak gdyby człowiek wielki potrzebował ślachetności wywodow; jak gdyby temu, ktory sam z siebie wielkim nie jest, z cudzych zasług, zalety przybywało. Rzymianie! strzeżmy się: jest to bluźnierstwem przeciw cnocie, sądzić, że cnota zasczytow urodzenia potrzebuje. Rod Cezarow wydał wam następnie czterech tyranow; a ten Wespa-

http://rcin.org.pl

zyan, ktory jest pierwszym waszego mocarstwa wskrzesicielem, tylko prostego setnika był wnukiem.

Pradziad Marka Aurelego, rodził się na brzegach Tagu. On za naiwiększe dostojeństwo wniosł z sobą do Rzymu te cnoty, ktorych dzisiai szukać opodal od Rzymu: prostotę i staroświecki obyczai. To drogie dziedzictwo zachował wiernie dom jego. Oto prawdziwe Marka Aurelego ślachectwo. Nie jest mi taino, że był Adryana krewnym. Ale on zapatrywał się na tę godność, jeżeli to rzeczywiście godnością nazwać się może, jako na wielkie swoje niebespieczeństwo. Wiem i to, że liczono go w pokoleniu Numy. Lecz ten mąż nadto był wielkim, aby nie pogardzał czcą prożności marą. Marek Aureli tylko jednę znał człowieka godność: Żyć sprawiedliwym.

Złożmy nieśmiertelnym dzięki, że go od młodości nie przeznaczyli do tronu. Tron więcei dusz znikczemnił, niżeli jch wyniosł. Na prostego obywatela zrodzony, został wielkim. Podobno, gdyby się monarchą był rodził, byłby pospolitym człowiekiem zgnuśniał.

Wszystko się dla jego wydoskonalenia złączyło: dano mu zaraz to pierwsze wychowanie, ktore przodkowie wasi szacowali naiwięcei, a ktore sposobi dla duszy ciało zdrowe i silne. Nie niewieścił zbytek młodości jego. Nie otaczała go ta poddańcow zgraja, ktora, na wszelkie skinienie czuwając, miałaby swoje sczeście pełnić chłopiencia dziwactwa. Dano mu uczuć, że jest człowiekiem: cierpieć uczono go naipierwei. Zawody, zapasy, rycerskie obroty, kończyły zakrzepczać siłę jego. On się okrywał kurzawą na tym samym polu Marsa, gdzie się hartowali wasi Scipionowie, Maryusze, i wasi Pompejowie.

http://rcin.org.pl

Umyślnie tu nadmieniłem tę część wychowania, Rzymianie! albowiem ta prawdziwie męska zaprawa, ginąć między wami poczyna. Już wam przykładem te na wschodzie narody, u ktorych zniewieściałość, od samego urodzenia, nikczemni człowieka. Ztond poszło, że wasz duch prendzei nisczeje, niżeli się pozna. Rzymianie! ten was obelży, kto wam pochlebia. Ja was poważam, kiedy wam prawdę mowię.

Ale to wychowanie byłoby tylko z Marka Aurelego urobiło żołnierza. Przyłączono do niego umiejętności: język Platona stał mu się z rodowitym rownię łatwy; Krasomowstwo uczyło go jak mowić do ludzi; Dziejopismo dawało mu poznać jak ma sądzić o ludziach; Nauka praw odkrywała towarzystw zasadę. Rozstrząsał wszystkie prawodawstwa, i porownywał między sobą wszystkich narodow prawa. Tak jego wychowanie rożniło się od tych, ktorym już pochlebstwo kadzi, chociaż jescze wiek nieudolny nawet rozumu nie ma. Nikczemny wzgląd nie obawiał się nauką strudzić pańskiego umysłu. Ostra karność swojła z pracą dzieciństwo. I bliski krewny jednowładcy całego świata był przymuszonym uczyć się, gdyby obywatel ostatni.

Oto początkowe wychowanie tego Xiążęcia, ktory nami miał rządzić. Ale dopiero wychowanie moralne dokonywa męża, i zakłada kamień prawdziwei wielkości człowieka. Jego dziełem Marek Aureli. To wychowanie razem się z jego życiem poczeło: on dziecięciem będąc, kiedy oczy pierwszy raz otwierał, nie uirzał w koło siebie, tylko skromność, łagodnosć, i miłą przyiaźń. Więcei powiem: wyrwano go ze dworu, wywieziono go z Rzymu, gdyż lękano się niesczesnego zgorszenia. Zajste! jakżeby się w Rzymie, w tym steku złości całego świa-

http://rcin.org.pl

ta, doskonalił ten umysł, ktory miał być surowym i czystym? Czyliżby się tam był pouczył nikczemnie ważyć przepych, gdzie zbytek już wszystko aż do ubostwa skaził? Czyliżby tam był nawykł pogardy bogactw, gdzie bogactwa stopniem godności były. Czyliżby tam był mogł zostać ludzkim, czyliżby mogł był zachować wrodzoną czułość, tam, gdzie wszystko, cokolwiek jest możnego, gniecie i roztrąca słabych? Aniby obyczaju był znalazł, gdyż w Rzymie nieprawość już wstyd nawet zniszczyła. Bogowie, sami bogowie, ci waszego państwa obrońcy, z tego niebezpieczeństwa Marka Aurelego wyrwali. — Własny oiciec, zaraz w trzecim roku, wywiozł go w odległe ustronie, gdzie pod strażą cnotliwego iego niewinność zabezpieczył. Tak daleki od Rzymu, uczył się jak ma w czasie udziałać szczęśliwość Rzymu; daleki od dworu, stawał się godnym, aby powrocił do dworu, i władzę naiwyższą objął.

Chciwy dziedzic wspomina z upodobaniem tych wszystkich, ktorzy mu zostawili bogactwa. Marek Aureli w dalszym wieku wspominał z upodobaniem tych wszystkich, ktorzy mu w wieku dziecinnym przykłady cnot dawali. Moi oiciec, powiadał nam często, uczył mię, abym żadnej podłości, i nic zniewieściałego nie miał; moja matka, abym się wystrzegał źle nawet pomyślić; moi dziad, abym był dobroczynnym; moi brat, abym prawdę nad wszystko przenosił. Oto Rzymianie, to jest, za co dziękuje bogom na czele tego dzieła, w ktorym zawarł wszystkie swojego serca uczucia.

Wkrotce dobrani nauczyciele tłomaczyli mu powinności człowieka; lecz to nie w słowach, ale w skutku. Nie powtarzano przed nim: kochay w niesczęściu bliźnego; ale w przytomności jego, dawano niesczęśliwym ratunek. Nikt mu nie za-

http://rcin.org.pl

powiadał: staray się, abyś miał przyjacioł; ale widział, jak z nauczycielow nie jeden własny majątek poświęcał, aby strapionego przyjaciela podźwignoł. Na to sam patrzałem, gdy pewny rycerz chcąc mu męztwo wytłomaczyć, głęboko bliźnami zorane swoje piersi mu ukazał.

Podobnemi sposoby zalecano mu łagodność, wspaniałość, sprawiedliwość, i stałość w przedsiewzięciach. Spotkało mnie to szczęście, być umieszczonym między nauczycielmi jego. Z pośrodka Grecyj do Rzymu przywołany, odebralem obowiązek dawania mu pewnych nauk, i ten rozkaz, abym do niego do pałacu przyszedł. Gdyby nie był tylko obywatelem prostym, byłbym poszedł. Ale osądziłem, że jako Xiążęciu powinienem był dać naipierwei naukę podległości i rowieństwa. Czekałem dopokond on do mnie nie przyszedł. Daruy, o Marku Aureli sądziłem na ten czas, żeś był pospolitym Xiążęciem. Poznałem cię wkrotce, i trafiało się, że kiedyś ty odemnie wiadomości nabywać starał się, jam się często od ciebie pouczał.

Jescze nie był z dzieciństwa wyszedł, a już miłością cnoty jego serce gorzało. W roku dwunastym poświęcił się na naisurowszy życia sposob; w pietnastym ustąpił jedynaczce siostrze cały po oicu maiątek; w siedmnastym od Antonina przysposobionym został, i, (nic tu nie przydaję, tylko to, na co sam patrzałem) i płakał nad losem swojego przeznaczenia do tronu.

O dniu, ktory po lat czterdziestu zdajesz mi się jescze być przytomnym! W ten czas właśnie przechodził się po ogrodzie matki; ja z nim byłem: rozmawialiśmy o obowiązkach człowieka. W tym oznaimiono mu, że go na tron wyniesiono: zbledniał; zamyślony i smutny stał długo. Tym czasem dwor w koło ledwo się poimował z radości. Zmartwieniem jego zdumieni,

http://rcin.org.pl

ni, zapytaliśmy się o przyczynę. Ah czyliż mi się o to zapytywać możecie? rzekł: mam krolować.

Odtond Antonin nowym został nauczycielem dla niego. On go z wyższemi cnoty swojł. Krew ludzi poważana, prawa wykonywane, Rzym spokoiny, świat szczęśliwy, nową były nauką, ktorei Marek Aureli w przeciągu lat dwudziestu słuchał.

Taka szkoła zdatną była do wychowania męża wielkiego. Ale mąż ten miał posiadać umysł, ktoryby go rożnił od innych waszych Cesarzow. Taki umysł samei *Filozofij* winien. Na to słowo *Filozofia* stawam: Czemże jest to imie w jednym wieku święte, a w drugim przeklęte. Ten przedmiot raz poszanowania, drugi raz wzgardy; prześladowali go jedni monarchowie z zapalczywością, drudzy sadzali obok siebie na tronach? Rzymianie! czyliż mam się ośmielić pochwalić *Filozofią* w Rzymie, gdzie po tak wiele razy *Filozofow* hańbiono, zkond ich wyganiano po tyle kroć razy? Tuć to, tu z tych murow świętych wypędzano nas między skały dzikie, i na wyspy puste. Tu nasze księgi ogień pożerał. Tu pod mieczem nasza krew płużyła: Europa, Azya, i Afryka widziały, jak tułacze, wywołańcy szukaliśmy schrony po pieczarach bestyi drapieżnych, albo jak w łańcuchy kowani, pracowaliśmy społem z zboicami i z łotry *).

*) *Musoni Rufus* z Stojków sławny mędrzec, a z rycerskiego stanu Rzymski obywatel, pod Neronem z Rzymu wywołany, był zawieziony na wyspę *Gyara*. Tam ztond wzięto go wkrotce, i skazano razem z zbrodniarzami do kopauia Między-morza *Korynthij*. Pewny z przyjacioł, poznawszy go, zaczął nad nim wyrzekać: *Ty bolejesz* (rzekł mędrzec) *widząc że kopię Między-morze dla użytku całei Grecyj. Czyliżby ci milei było patrzeć na mnie, gdybym na widowisku*

http://rcin.org.pl

Coż to? czyliż *Filozofia* jest nieprzyjacielem ludzi, i kaźnią narodow? Rzymianie! wierzaycie starcowi, ktory przez lat ośmdziesiąt cnoty szukał, i żyć poczciwie starał się. *Filozofia* jest tą nauką, ktora ludzi oświeca, aby żyli lepszemi. Jest to moralność pospolita, i dla ludu, i dla krolow. Ona gruntuje się na prawie przyrodzenia, i na porządku od wiekow. Spoirzyicie na tę trunę: ten ktorego płaczecie, był mędrcem. *Filozofia* na tronie utworzyła przez lat dwadzieścia ziemi szczęśliwość, a strapionego rodu ludzkiego łzy obcierając, niszczyła potwarz na siebie od tyranow rzucaną.

Filozofia od samego dzieciństwa jedyną namiętnością Cesarza waszego była. On nigdy rozumu nie uwodził zapędzając się w umiejętności mniei użyteczne ludziom. Poznał wkrotce, że nauki przyrodzenia są nieskończoną przepaścią. Odtond ułożył sobie, że *Filozofia*, nic innego zabierać nie powinna, tylko moralność człowieka. W tem przedsięwzięciu rzucił okiem po wszystkich *Sektach* w około siebie. Stanoł nad tą, ktora uczyła człowieka, jak ma panować sam nad sobą. Ta odkryła mu że tak powiem, świat nowy. Na nim roskosz i boleść są niejako zniszczone; zmysły nie mają władzy nad duszą; ubostwo, bogactwa, życie, śmierć, jest niczem; sama tylko jstnieje cnota.

Rzymianie, oto *Filozofia*, ktora wydała wam Katona i Brutusa. Ta wspierała tych mężow, wśrod gruzu walącei się wolności. Ona rozszerzyła się wkrotce potem, a wzmogła pod waszemi tyrany. I zdaje się, że ta *Filozofia* była jedyną pociechą

śpiewał, lub grał na flecie rownie z Neronem. Prześladowanie, ktore Filozofia wycierpiała pod Neronem, znowu się pod Domicyanem rozpoczeło.

http://rcin.org.pl

dla owych przodkow waszych, gwałtem uciśnionych, ktorych życie niepewne codziennie pod jednodzierstwa toporem jęczało.

W tym to czasie ona jedna ocaliła zacność natury ludzkiej. Uczyła człowieka jak ma żyć; uczyła go jak ma umierać.

A im barziej tyrańskwo umysł ludzki podliło, tem więcej ona odkrywała w nim wielkości i mocy. Takie to mędrstwo prawdziwie męskie od początku świata zawsze dusz wielkich udziałem było. Tego chwycił się Marek Aureli całą siłą. Temu poświęcił swoi cały rozum. Od tej chwili już tylko jednę poważał w sobie namiętność doskonalenia się w naitrudniejszych cnotach.

Wszystko odtond cokolwiek go w tem przedsiewzięciu zakrzepiać mogło, nazywał Niebios dobrodzieistwem. Ten dzień, kładł w liczbie dni naiszczęśliwszych swojego życia, kiedy, dziecięciem będąc usłyszał pierwszy raz o Katonie. Z wdzięcznością zawsze wspominał tych imiona, ktorzy mu dali poznać Trazeę i Brutusa. Dziękował Bogom, że mu się dostało czytać myśli Epikteta. Duch jego łączył się z duchem tych nadzwyczainych ludzi, ktorych już na ziemi nie było: „Wielcy mężowie, tak często mawiał, przyimiycie mię w pośrod siebie; oświećcie moi rozum, zachwyćcie mojego ducha; niechai nie znam tylko prawdę; niechai nic nie czynię, tylko co jest sprawiedliwego."

Mocniej jescze utwierdzić cnotę w swojem sercu pragnąc, chciał preniknąć i poznać pierwsze źrzodło powinności swoich: chciał, jeżeli to jest podobieństwem, dociec prawdziwego zamiaru, ktory sobie natura założyła w człowieku.

Rzymianie! tu ukaże wam się otwarcie dusza Aurelego, związek myśli jego, i te prawdy, na ktorych cnotliwy mąż swo-

http://rcin.org.pl

je życie moralne zasadza. Już to nie ja, ale sam Marek Aureli wystawi przed wami ten widok. Przeczytam dzieło, ktore lat temu trzydzieści będzie, on sam własną ręką napisał. Jescze na ten czas nie był Cesarzem. „Słuchay, rzekł do mnie Apoloniuszu, i weźmiy to pismo, a jeżeli kiedy uchylę się od tych prawd ktore tu moja ręka kryśliła, wyrzucay mi na oczy zdrożność. Niechai się wstydzę przed światem. Rzymianie! i ty następco, i synu jego, wy sądzić będziecie, jeżeli Marek Aureli do myśli tak wielkich, stosował zawsze swojego życia czyny; jeżeli choć raz przynaimniei zdalił śię od tei ustawy, ktorą czytać mu się w naturze zdawało.

Tu Filozof zamilkł trochę. Niezliczone mnostwo ludu zgruchneło się w kupę, aby lepiei słyszeć mu było. Wkrotce po wielkim w koło rozruchu, nastąpiło wielkie cicho. Sam jeden w środku między Filozofem, i między ludem, młody Cesarz stojąc, ukazywał się pomieszanym i zamyślonym. Apoloniusz jedną ręką wspiera się na trunie, w drugiei trzyma papier, od samego Aurelego zapisany. Dalszą rozpoczyna mowę, co następuje, czytając.

ROZMOWA
Marka Aurelego
z samym sobą. *)

„Rozmyślałem w pośrod nocy. Zapytywałem samego siebie: Czemże jest rzeczywiście to, co nazywamy dobrem? na czem się

*) Marek Aureli zostawił dzieło z tym napisem: *O sobie, do siebie.*

http://rcin.org.pl

zasadza istotnie to, co jest sprawiedliwem? Marku Aureli, rzekłem do siebie, prawda, że do tych czas byłeś, albo przynaimniej chciałeś być sprawiedliwym i dobrym, coż ci zaręcza, iż się z czasem nie odmienią twoje chęci? Ktoż cię nawet zapewnił, iż to, co nazywasz cnotą, jest cnotą prawdziwie? Wzdrygnołem się na tę myśl, zaraz przedsiewziołem zapuścić się aż do pierwszego wszystkich prawd źrzodła, abym sam przekonał moi rozum, i poznał tę drogę, ktorą człowiek chodzić powinien. Mieisce i czas mojm myślom sprzyjały. Noc była ciemna. Wszędzie cicho. Wszystko do koła mnie spało. Słyszałem tylko, jak blisko pałacu biegnąc, szeleściły wody Tybru. Ale ten ciągły szum głuchy, jescze barziei rozmyślaniu sprzyjał: snuły mi się następujące uwagi:"

„Aby poznać czem jest cnota, trzeba naprzod poznać czem jest człowiek. Tu zapytałem siebie: Kto jestem? i poznałem we mnie zmysły, rozum, i wolę. Widziałem się być rzuconym na ziemię, niby na los przez jakąś rękę ukrytą. Pytałem się dalei: zkondże tu przyszedłem? Kto mię tu osadził? — Chcąc na to odpowiedzieć, przymuszony byłem wyzuć się z siebie samego, i zapytać naturę. W tem spoirzałem w około siebie, wpatrywałem się na ten niezmierny okrąg: nieskończone mnostwo jestot, ktoremi zapchane ogromne bez liczby światy, ktore ruszają się bez końca: ja w pośrod tego wszystkiego lichy, słaby, zarzucony w jakiś kąt ziemi. Zdawało mi się, żem w tei niezmierności zgubionym. Na tę myśl zwątpiłem trochę..... Coż więc! rzekłem wkrotce dalei: toźli nic w naturze nie znaczę?.....

To dzieło zawiera w sobie Filozofią naiwyższą i moralność naiczystszą. Tu starano się wyciągnąć treść z niego.

http://rcin.org.pl

Nagle przypomniałem sobie *rozum*. — Wskrzeszyły się we mnie nadzieje, pocieszyła mię ta własność. Marku Aureli, to co myśli, ginąć nie może. Dopiero potem kończyłem moje dalsze uwagi, a przypatrując się wszystkiemu, ruch całego świata rozbierałem. Zadumiewał mię ten jednostainy wszystkiego związek, ktory naidowałem wszędzie. Widziałem że i na niebie; i na ziemi, wszystko, co tylko jest stworzonego, do jednego dąży końca, i wzajemną daje sobie pomoc. Rzekłem:

„Ten świat jest jednem dziełem niezmiernem, ktorego wszystkie części spierają się wspolnie, i w jednakim biegną zamiarze. Wielkość i prostość tei myśli zachwyciła ducha mojego. Wkrotce ten porządek, ta wszystkiego zgodność, zaprowadziły mię do tego koniecznego wniosku, że jest tych rzeczy jakaś pierwsza przyczyna. Wykonać tyle dzieł, i tak urządzić niezliczone, a wszystkie rozrzucone jestestwa, jak gdyby nie czyniły tylko jedne jestwo, rozumnei duszy jest dziełem. Tę duszę nazwałem duszą powszechną, nazwałem *Bogiem* *).

„Na to słowo wskruś mię jakieś świętobliwe poszanowanie przenikło. Świat zdawał mi się czemsiś świętem. Nalazłem mojch myśli zasadę, odtond śmielei stanołem. *Tei przyczynie* wszystkie przyznawałem skutki. Widziałem, że ona wybija to pientno jedności na wszystkiem, co istnieje; że ona tei niezmierzonei liczbie, bądź martwych, bądź żywych jestot, nadaje to prawo, ktore tak je z sobą wiąże, iż wszystkie razem dążą, i do wspólnego jednei dla drugiei użytku, i do powszechnego wszystkich porządku. Ale nad wszystko zdawało mi

*) Tu Marek Aureli mowi według nauki Stojkow. On był naśladowcą tei sekty. Jei nauką tchnie całe dzieło jego.

http://rcin.org.pl

się uważać, że to prawo w jestotach rozumnych naimocniei swoją dzielność ukazuje. Ta przez jakąś wrodzoną skłonność ludzi do siebie ciągnie i łączy. Prożno osobistość jch rozrywa, jakaś moc, od tego wszystkiego natarczywsza, kupi jch koniecznie. Zdaje się, że to jestestwo, ktore myśli, jstnieje na tym świecie w pośrod tych wszystkich rzeczy przyrodzonych wcale samotne, od wszystkiego odłączne.

Myśl potrzebuje łączenia się z myślą. Potem uirzałem drugie związku ogniwo: *Potrzeby.*

Nareście poznałem, że ludzie jescze inszy, a nad to wszystko silnieiszy węzeł z sobą łączy. Wszystkie dusze tylko jednę mają poimowania rzeczy własność, jako wszystkie przyrodne jestestwa, tylko jednę światłość. Ale ponieważ dla wszystkich tylko jedna jest poimowania własność, więc też koniecznie dla wszystkich być musi tylko jedne prawo. Przeto ludzie, ktoregokolwiek kraju, i ktoregokolwiek wieku, jednakowem prawom, rządom podlegać powinni. Oni wszyscy są współobywatelami jednego miasta, a tem miastem jest świat. Tu zdawały się walić w mojch oczach wszystkie te grody, ktore rodzai ludzki przedzielają. Uirzałem tylko jedno plemie, i tylko rod jeden.

Ten związły ciąg myśli doprowadził mię do kresu tego, zkond widziałem, że przez natury urządzenie, cały rodzai ludzki jedną jest społecznością.

Od tei chwili rzuciłem na siebie oczy, i uważałem dwojaki we mnie z rzeczami związek. Raz widziałem się być lichą cząstką świata, pochłonioną w niezmierności jego, porwaną tym ruchem powszechnym, ktory porywa wszystkie jestestwa.

Z drugiei strony znowu, zdawało mi się, że jestem niby

http://rcin.org.pl

oddzielony od tei niezmierności, a przez jakiś osobny związek połączony z ludźmi.

„Marku Aureli, rzekłem do siebie, jako cząstka tego świata powinieneś bez szemrania znosić wszystko, cokolwiek z powszechnego urządzenia wynika: Ztond w nieszczęściach umysłu stałość, ktora w samei rzeczy nie jest czem innem, tylko dobrowolnem poddaniem się ducha mocnego. Jako cząstka towarzystwa, powinieneś wypełniać to wszystko, co użytecznego jest ludziom: Ztond obowiązki przyjaciela. Cierpieć, co na ciebie natura powszechna zesyła; pełnić czego się od ciebie natura, jako od człowieka domaga; oto twojego życia dwa prawidła. Dopiero po tych uwagach pojąłem czem jest cnota, już odtond zbłądzić się nie bałem.

Tu Apoloniusz sam sobie przerwał, a spoirzawszy po synu Marka Aurelego: „Cesarzu, rzekł do niego: To co do tych czas słyszałeś, stosuje się do wszystkich ludzi, i mogło być rownie nauką Epikteta, jako sposobem myślenia twojego oica. Ale to, co następuje, jedynie ciebie się tycze. Jest to nauką Monarchy. Jest nauką tych wszystkich, ktorzy zasłużą sobie na to, aby rządzili ludźmi. Bogdaiby to stało się nauką twoją! Słuchay twojego poprzednika, i oica." Potem tak dalei czytał:

„Wkrotce zebrawszy wszystkie te myśli, i wszedłszy sam w siebie, chciałem te prawdy przystosować do mojego życia. Już poznałem, czem jestem na tym

http://rcin.org.pl

tym świecie. Chiałem też poznać jakie moje przeznaczenie w towarzystwie. Zadrżałem, widząc się Xiążęciem. . . . . .

Marku Aureli, gdybyś się mieszał z gminem, nie odpowiadałbyś, tylko za siebie samego. Ale będziesz niegdyś rządził miliony ludzi. Miara szczęśliwości wyznaczona każdemu. Cokolwiek z tej miary szczęścia, ktoremu z ludzi ubędzie przez twoją przyczynę, to twoim występkiem zostanie. Jeżeli gdziekolwiek w świecie popłynie choć jedna łez kropla, ktorej mogłeś zabieżeć, ty winowaicą iesteś. Oburzy się na ciebie natura, i rzek nie oto powierzyłam ci dzieci moje, abyś je uszczęśliwił; coż z niemi czyniłeś? Czemużem słyszała jęczenie na ziemi? Czemuż do mnie człowiek ręce wznosił wołając miłosierdzia, abym skrociła dni jego? Czemu matka zalewała się łzami, łamała ręce nad dziecięciem, ktore porodziła dopiero? Czemu z nędznych chat wywłoczono to żniwo, ktore wyznaczyłam na wyżywienie ubogiego? — Coż odpowiesz na to? Strapiona ludzkość potępiać cię będzie, a wieczna sprawiedliwość, ktorej oko zawsze nad tobą otwarte było, wykreśli twoje jmie w rzędzie jmion krolow złoczynnych.

Tu cały lud zaczoł krzyczeć: *Nie, nie,* tysiąc głosow razem słychać było. Jeden wołał: *Ty byłeś naszym oicem,* drugi: *Pod tobą uciemiężyciela nie było;* inni: *Ty byłeś naszą pociechą w nieszczęściu;* miliony ludzi razem: *Błogosławiliśmy cię zawsze, błogosławimy cię teraz, o rozumny, o łaskawy, o sprawiedliwy Cesarzu! Bogdaiby twoja pamięć nieśmiertelną zo-*

http://rcin.org.pl

stała! bogdaiby po wszystkich narodach święconą była! —

Będzie, zawołał Apoloniusz: będzie; ona po wszystkie wieki cczoną będzie. Ale ta to zgroza, ktora go tak mocno przeraziła na widok tych nieszcześć, co na was z przyczyny jego spaść mogły, przywiodła go do tego, że was tak szcześliwemi poczynił, i że sobie zasłużył na te miłości okrzyki, ktore rozlegają się nad grobem jego. Słuchaycież, co mowi dalei:

„Zapobiegając, abyś twojei pamięci nie zniesławił, staray się zawczasu, abyś twoje obowiązki poznał. Obowiązki Panującego rozściągają się do wszystkich ludzi, a co godzina, i co chwila pomnaża się ich liczba. Tylko sama śmierć obywatela zrywa z nim związek, i uwolnia cię od tego, co mu winieneś. Ale natomiast rodzenie się każdego obywatela wkłada na ciebie nową powinność.

Powinieneś pracować w dzień, bo dzień wyznaczony do pracy człowieka; często powinieneś czuwać w nocy, bo złoczyństwo cuci się, kiedy monarcha usypia. Trzeba bronić słabego; trzeba kować przemoc. Marku Aureli, skoroś cesarzem został, już o spoczynku nie wspominay. Tego dopotond nie ma dla ciebie, dopokond nie będzie na ziemi, ani nieszcześliwych, ani złoczyńcow.

„Temi powinnościami zastraszony poczołem szukać, żądałem poznać, czyli są jakie sposoby, ktorychby do wykonania tego użyć mogłem. Zatrwożyłem się barziei jescze. Widziałem, że moje obowiązki potrzebują doskonałości wyższei ni-

http://rcin.org.pl

źli jest w człowieku, a ja nie znaidowałem w sobie, tylko same własności człowieka. Aby krol był dobrym, i tym ludziom, ktoremi rządzi, użytecznym, potrzeba aby oko jego objęło jednem rzuceniem wszystkie kraje, i widzić mogło wszystko, co się dzieje w odległości niezmiernei od niego. Potrzeba, aby do monarchy dochodziły wszystkie skargi, wszystkie narzekania, krzyk, płacz, jęk poddanych jego. Potrzeba, by jego pomoc tak była dzielną, jak jego wola dla nisczenia i rozpierania się wszędzie z tą mocą, ktora siłuje się zawsze przeciwko publicznemu dobru.

Lecz zmysły monarchy tak są słabe, jak zmysły ostatniego z poddanych.

Marku Aureli, między prawdą, i między tobą, będą się zawsze rozlegać rzeki, gory, morza. Trafi się często, że cię od prawdy tylko ściana twojego pałacu oddzielać będzie, a ty jei nie poznasz. Będziesz używał obcei pomocy, ale ta pomoc stanie się często szkodliwem, a zawsze niedokładnem, twojei słabości narzędziem.

Czynność obcym rękom powierzona, albo się opoźnia, albo przenagla, albo od swojego zamiaru odbiega. Nic tak wykonanem nie bywa, jak monarcha ułoży. Nic mu tak nie powiedzą, jakoby sam widział. Głosząc przed nim co dobrego, tają co złego, sprawiedliwią występki, a krol, zawsze nieudolny, albo oszukany, ktorych osob dla docieczenia prawdy używa, tych samych fałszu, lub błędu podrzutem stając się, bywa dzień w dzień party, z jednei strony niemocą poznania, z drugiei potrzebą czynienia."

„Od uwag nad mojemi zmysły przeniosłem się do uwag nad moim rozumem. Porownywałem i ten z obowiązki mojemi. Wi-

http://rcin.org.pl

działem, iż chcąc dobrze rządzić, potrzeba, abym posiadał umiejętność prawie boską, ktoraby, jednem rzuceniem oka, razem objeła wszystkie prawdy, i zaraz widziała przystusowanie każdej; ktoraby się nie uwodziła, ani swoim krajem, ani swoim wiekiem, ani swoim stanem, ktoraby sądziła o wszystkiem podług rzeczywistości, nie podług ludzkiej umowy. Jestże to rozumem człowieka? Jestże to umiejętnością moją?"

„Nareście zapytałem siebie: czyliż jestem pewnym o własnej mojej woli? — Zapytay się naprzod, czyli to wszystko, cokolwiek cię otacza, nie ma tyle mocy nad twoją duszą, aby ją zepsuć i uwieść mogło? *(A tu Apoloniusz spoirzał się na młodego Cesarza).* Zadrżyy, osobliwie w ten czas, kiedy wstąpisz na tron. Tysiącem ludzi siłować będzie, aby ci twoją wolę wydarło, a swoją nadało. Oni postawią swoje chuci nikczemne na mieiscu twojej żądzy dobrego. A ty czemże staniesz się w ten czas? Miotłem cudzych namiętności. Ty będziesz poddanym, sądząc, że rozkazujesz; ty będziesz widział około siebie przepych cesarza, a będziesz nosił duszę niewolnika. Tak jest twoja własna dusza już nie do ciebie, ale należeć będzie do tego nikczemnika, lub do owego zuchwalca, ktory ją odzierżyć zważy się."

„Na te myśli prawie mię rozpacz porwała: o Boże! zawołałem, ponieważ ten rodzai ludzki, ktory zaruciłeś na tę ziemię, potrzebował być rządzonym, czemuż mu za krolow tylko ludzi nadałeś? Dobroczynna *Jstności!* wzywam tu nad monarchami miłosierdza twojego. Podobno ubolewać więcej nad niemi, niżeli nad ludem potrzeba; gdyż okropniej zaiste złe czynić, niżeli złe cierpieć. W tej chwili pomyśliłem, czyli się nie wyrzekę tak niebezpiecznej, a tak strasznej władzy. Już chciałem, tak jest, już chciałem zrzec się tronu."

http://rcin.org.pl

Na te słowa Rzymianie, ktorzy w głębokiem milczeniu słuchali, wszyscy razem zadrżeli, jak gdyby im utratą Cesarza pogrożono. Zapomnieli się, że już tego wielkiego męża nie było. Nie długo trwała ta fałszywa mara. Patrząc na to, rzekłbyś, że w tym momencie drugi raz Cesarza tracili. W zburzonym zgiełku wszyscy pochylili się ku ciału: kobiety, dzieci, starcy, wszystko to ku owei stronie gruchnęło. Wszystkich serca były zmiękczone; wszystkich oczy zalały się łzami; po niezmiernem mnostwie snuły się niezrozumiałe gwary. Sam Apoloniusz struchlał: wypadł mu z ręku papier; rucił się na trunę. Widok strapionego starca wzmogł jescze barziei rozruch powszechny. Powoli szmer uciszył się. Apoloniusz powstał, jak ow człowiek ze snu przebudzony; jescze u niego na poł obłąkane oko. Podnosi z grobowia papier; i tak dalei głosem zmieszanym czyta:

„Nie długo trwałem w przedsiewzięciu odstąpienia tronu. Poznałem, że bogow wyrokiem, abym służył oiczyźnie. Nieposłuszeństwo byłoby występkiem. Coż to, rzekłem do siebie: karzą żołnierza, ktory swojego odstąpi placu, a ty śmiesz odstąpić tronu? Czyliż cię tak trwoży potrzeba cnoty w koronie?"

„Tu zdawało mi się słyszyć jakiś głos utajony. Ten był wyraz jego: „Pamiętay, że cokolwiek uczynisz, nigdy przecież być człowiekiem nie przestaniesz. Nad tem zamyśl się, czyli dobrze pojąłeś, do jakiego stopnia doskonałości człowiek wynieść

http://rcin.org.pl

się może. Patrz jaka odległość między Antoninem, i między Neronem."

„Ten głos dodał mi serca. Moich zmysłow powiększyć nie mogąc, przedsiewziołem chwycić się wszystkich sposobow, abym powiększył moją duszę, abym wydoskonalił rozum, i umocnił wolę."

„Znalazłem te sposoby w samem wystawieniu sobie powinności moich."

„Marku Aureli, kiedy cię Bog na czele rodzaju ludzkiego postawił, przypuscza cię jako cząstkę do wspolnego rządu świata. Więc, abyś dobrze rządził, miey na wzor Boga samego. Podnieś twojego ducha, rozważay to ogromne Jestestwo. W tem źrzodle nieskończoności czerpay miłość porządku, i powszechnego dobra. Niechai cię rozrządzenie tego świata uczy, jak być powinno rozrządzone twoje Cesarstwo. Przesądy i namiętności, ktore tylu ludźmi i tylu xiążęty władną, niech przed tobą nisczeją. Ty odtond nic widzieć nie będziesz, tylko twoje obowiązki, Boga, i to światło naiwyższe, ktore we wszystkich czynnościach powinno być twoim wodzem i twojem prawem."

„W naśladoawniu tego wzoru, nie dosyć na dobrei chęci, trzeba jescze, abyś się i przeciw błędowi zapezpieczył."

„Dopiero zacząłem roztrząsać wszystkie moje zdania, porownywać każde moje wyobrażenie z wyobrażeniem odwiecznem sprawiedliwości i prawdy. Widziałem, iż nic nie ma dobrego, tylko to, co jest użyteczne towarzystwu, i co zgadza się z porządkiem. Widziałem, że nic nie ma złego, tylko co się towarzystwu, i porządkowi sprzeciwia. Roztrząsałem dalei złe ktore trafia się w naturze, i uznałem, że to jest powszechnei ustawy tego świata nieuchronnym skutkiem."

http://rcin.org.pl

„Tu przypomniałem sobie boleść. — Chciałem się nad nią zamyślić. W noc już poźno było; sen ciężył na powieki moje. Opierałem się długo, nakoniec musiałem ustąpić: Zasnołem."

„Nie wiem, czyli na jawie, czyli przez sen, zdawało mi się widzieć pod jakąś obszerną wystawą wielkie mnostwo ludu. Z nich każdy miał w sobie coś wielkiego i szanownego. A chociaż nigdy z niemi nie żyłem, przecież postać każdego obcą mi nie była. Przypominałem sobie, żem często oglądał posągi ich w Rzymie. Przypatrywałem się pilnie wszystkim. Razem głos straszliwy, gromny rozlegał się po całym kruzganie: *Smiertelni uczcie się cierpieć.*"

„W tem rozgorzało przed jednym ognisko, a on w sam płomień rękę wraził. Truciznę podano drugiemu; wypił Bogom z niei ofiarę czyniąc. Trzeci stoj przy zdruzgotanym wolności posągu, w jednei ręce trzyma książkę, w drugą bierze miecz; ostrze jego ogląda. Dalei spostrzegłem w ręku katow człowieka, cały krwią spluzkany, twarz miał pogodną, i był spokoinieiszy, niźli morderca jego. Pobiegłem ku niemu wołając, o Regulusie, tyż to jesteś? Nie mogłem znieść widowiska i cierpień jego. Odwróciłem oczy, a w tem uirzałem Fabrycyusza w ubostwie, Scipiona umierającego na wygnaniu, Epikteta piszącego w okowach. Seneka i Thrazeasz żyły przecięte mając, patrzyli się z spokoinością na krew z nich płużącą."

„Otoczony mnostwem ludzi tak wielkich i niesczęśliwych, łzy roniłem. To ich dziwiło. Jeden z nich, był to Katon, przystąpił do mnie, i rzekł: nie żałuy, ale naśladuy; i ty ucz się, jak zwyciężać boleść. Przecież zdawało mi się, że i on mierzył w swoje piersi mieczem, ktory w ręku trzymał. Chciałem go wstrzymać: Zadrżałem, i obudziłem się.

http://rcin.org.pl

Poczołem ten sen rozbierać; przekonałem się; że nieszczścia są tylko złem mniemanem. Nie powinny trwożyć mojego umysłu. Przedsięwziąłem być człowiekiem, cierpieć i dobrze czynić."

Jest jescze, rzekł Apoloniusz, inne złe od tego wszystkiego dotkliwsze, ktore od nieszcześć przyrodzonych nierownie bliżei i mocniei człowieka umysł dręczy. Tem jest niewdzięczność, obraza, potwarz; tem są wszystkie niegodziwości tych złych ludzi, ktorzy nas znachodzą, i trapią. Marku Aureli zapytał się dalei; czyli gatunek ludzi nikczemnych, albo okrutnych, wart tego, aby mu co dobrego uczynić? Mędrcu, zawołał porywczo młody Cesarz, i ja się ciebie o to samo pytam! Cesarzu! odezwał się Apoloniusz, przeczytam ci odpowiedź twojego poprzednika, i twojego oica. On w cichości ducha rozważał to złe, ktore człowiek wyrządza człowiekowi, i tak sam do siebie mowił:

„Powod każdei twojei czynności powinien się znaidować w sercu twojem, nie w sercu cudzem. Obraża się kto? bądź cierpliwym. Bog jest twoim prawodawcą; on jest i twoim sędzią. Poznaszli złych ludzi? i oni są ci użytecznemi: bez nich, na cożby ci się przydała cnota? Wyrzekaszli na niewdzięczność? Bierz za przykład naturę: ona wszystkiego udziela człowiekowi, a niczego się nie spodziewa od niego. Ale żelżywość? Żelżywość tylko nikczemnym tego czyni, kto ją popełnia, nie

http://rcin.org.pl

nie tego, kto ją cierpi. A potwarz? Podziękuy Bogom, że twoj nieprzyjaciele, aby co złego o tobie powiedzieć mogli, muszą udawać się do kłamstwa. Lecz wstyd? A jestże jaki wstyd dla sprawiedliwego człowieka.

Odtond ułożył sobie nawet, gdyby tego potrzeba było, uprzykrzyć się ludziom, dla własnego ich dobra, odtond postanowił chętnie znosić nienawiść, aby się ludziom stał użytecznym.

Już zważył wszystko złe, dalei chce zważyć i dobre.

„Zapytałem siebie, mowi on, czemże jest sława? Głosem, ktory w jednym kącie ziemi zrywa się, i niknie. Czem pochwały dworskie? — Hołdem osobistości mocnemu, albo podłości haraczem dumie. Czem urzędy? — Naiwiększem nieszczęściem tego, kto nie jest naicnotliwszym z ludzi. Czemże jest życie? .... Na to słowo spostrzegłem owo narzędzie z piaskiem, ktore czas mierzy. Stanęło nad niem moje oko; uważałem, jak tam dźbła spadając, znaczyły cząstki czasu trwałości.

Marku Aureli, rzekłem do siebie, czas był ci wyznaczonym, abyś użyteczny był ludziom. I cożeś już dla nich uczynił? — Życie przemija, gonią się lata, rok za rokiem leci, jak te prochy piasku. Spiesz się. Stojsz między dwiema przepaściami. Za tobą przepaść czasu, ktory już ubiegł, przed tobą przepaść czasu, ktory biegnie. Tych dwoch przepaści jedyną przegrodą jest twoje życie. Staray się, aby ta przegroda

Fundacja im. J. J. Michalskiego Ze zbiorów

http://rcin.org.pl

stała się znaczną przez twoje cnoty: Bądź dobroczynnym; miey ducha wolnego; pogardzay śmiercią.

Te słowa wymawiając (sam mi to często powiadał) czuł jakieś zadumienie ducha. Zamyślał się i kończył dalei.

„Cóż to! śmierć cię trwoży! Umierać nie jest czem innem tylko dziełem życia, a naiłatwieiszem podobno. Śmierć jest końcem walki, jest to chwila, w ktorei tylko powiedzieć sobie można: Przecież nareście mojei cnoty pewny jestem. Śmierć wyrwie cię z tego naiwiększego niebezpieczeństwa, w ktorem stać się złym możesz. Marku Aureli, już wsiadłeś: kończ drogę; a gdy zbliżysz się do lądu, wysiądź z okrętu, i podziękuy Bogom na brzegu."

Tym on to sposobem przebiegał jednę po drugiéy te wszystkie prawie rzeczy, ktore troszczą, burzą człowieka, chcąc się nauczyć, jak o nich sądzić, i jak we wszystkiem swoje zamiary z natury zamiarem godzić. Już dawniei wystrzegał się zawierzać mniemaniom; odtond przedsięwzioł być ostrożnym w zawierzaniu swoim zmysłom. Jakoż w samei istocie, młody Cesarzu, zdaje się, iż człowiek walczy sam z sobą, i jest sobie samemu przeciwnym. Rozum zaświadcza wielkość człowieka; zmysły odkrywają słabość jego. To jest moi rozum, ktory mię podnosi aż do owego wyobrażenia porządku, i powszechnego dobra; a to są

http://rcin.org.pl

moje zmysły, ktore mię grzęźą w nikczemnych osobistości żądzach, i zwodzą aż w siebie samego. Rozum mię uślachca; zmysły spadlają. Twoi oiciec, chcąc siebie wolnym uczynić, swoje zmysły niewolnemi uczynił. Od tei chwili obrał sposób życia surowy: tak z sobą rozmawiając:

„Poskromię namiętności moje, a ze wszystkich tę naistrasznieiszą, bo człowiekowi naimilszą, roskoszy miłość. Życie jest utarczką. Trzeba się passować ustawnie. Ja będę się chronił zbytku, bo zbytek przez wszystkie zmysły kazi w człowieku duszę. Będę go się chronił; bo zbytek w domu monarchy, wymysłom dogadzając, skarby kraju trwoni. Przestanę na małem, jak gdybym był ubogi. Chociaż jestem świata władcą, przecież nie mam tylko potrzeby człowieka. Nie pozwolę snowi więcei czasu, tylko ile do utrzymania życia potrzeba. Każde rano tak rzeknę do siebie: Otó godzina, gdzie cucą się uśpione występki; gdzie namiętność i bezprawia rozpierają się po świecie; gdzie niesczęśliwemu powraca się czucie niesczęścia swego; gdzie uciśniony, ruszając się w swoim tarasie, ciężar swoich łańcuchow czuje. Więc to jest czas dla cnoty, czas dla dobroczynności, czas dla władzy prawami uświęconei, aby się o teiże godzinie budziły. Niechai sama praca spoczynkiem moich prac zostanie. Gdy nauki i sprawy zabiorą wszystkie całego dnia godziny, rozkosz do ułudzenia mię, wolnego czasu nie znaidzie.

Tu Cesarz Komodus pomieszanym głosem raz jescze Apo-

http://rcin.org.pl

Ioniuszowi przerwał: Jakże? to już wszystkie uciechy Panującym wzbronione?

Tak właśnie rzekł w pierwszym wzruszeniu i twoi ociec do siebie, odzywa się mędrzec, ale wkrotce tak sobie odpowiedział na to:

„Nie, Marku Aureli, nie wszystkich ci zakazano uciech. Rozkoszy naiczystsze, i dla serc ludzkich naitkliwsze, Bogowie zostawili monarchom. Będzie dla ciebie rozkoszą wrocić jednem słowem całemu krajowi spokoiność, potrafić każdego dnia uszczęśliwić sto narodow. Wyznay tu szczerze, czyliżby ci nad to milszą była, ta ociężałość sytnei lubieży, to szermierskie widowisko, albo owe dzikich barbarzyńcow bawidło, gdzie się na jednym placu człowiek z rozżartą bestyą rozpiera? Każda chwila ma obowiązki swoje, a każdy dopełniony obowiązek jest nowych rozkoszy źrodłem.

Cesarzu, taka jest oica twojego odpowiedź na to, o coś mnie zapytał.

Tu zatrzymał się: Już był rozważał wszystko, czego się od niego natura domaga. Poznał Boga, swoją duszę, swoi rozum, swoje przeznaczenie na świecie, swoje przeznaczenie w towarzystwie, swoje powinności jako człowiek, i swoje powinności jako cesarz; starał się uzbroić ducha przeciwko wszelkim przeciwnościom, ktore mogłby niekiedyś w swoich przedsiewzięciach napotkać. Po tem wszystkiem, wznosi ręce ku niebu, i mowi, (mow za oicem i ty cesarzu:)

„O Boże! nie na to ustanowiłeś Krolow, aby jarzmicie-

http://rcin.org.pl

lami ludzi byli, ani na to stworzyłeś ludzi, aby ich gniotło niewolnicze jarzmo. Nie proszę cię, żebyś mię lepszym uczynił: Gdyż dałeś mi wolę, abym się mógł sam doskonalić, sam z sobą mocować, i sam siebie zwyciężyć. Ale wołam do ciebie o to, czego sam sobie udzielić nie mogę: uczyń, niech poznam, i niech zawsze prawdę głoszę. Wołam do ciebie, abyś mię obdarował tem, co iest Krolom naipotrzebnieiszego, przyiaciołmi. Niech Marek Aureli pierwei trupem padnie, niżeli być sprawiedliwym przestanie."

Uspokoił się trochę. Postrzegł, że już się słońce nad poziom wznosiło. Już gmin ludu zapychał ulice Rzymu. Już rozlegały się okrzyki: znak, że Antonin na plac publiczny wychodził.

„Pośpieszyłem, mowi dalei, czem prędzei za oicem. Uważałem we wszelkich sprawach jego, że on to wszystko wykonywa, co ja pełnić przedsięwziołem. W takim przykładzie czułem coraz więcei ponentu do cnoty."

Rzymianie w głębokiem milczeniu słuchali. Zadumienie, czułość i żal na przemian ich serca rzewniły. Oni patrzyli za życia na zwierzchne czynności męża tego, przez lat 40 cnot rzadkich świadkami byli; ale nie znali gruntu serca jego. Słuchając tego pisma jeszcze silnieiszym żalem ściśnieni, struchlałe oko w trunę wlepiaią, a wkrotce, niby poniewolim ruchem, wszyscy prawie razem spoirzeli na syna Marka

http://rcin.org.pl

Aurelego, ktory, mając w czasie stać się aż nadto niegodnym, ku ziemi swoje oczy spuścił.

„Synu Marka Aurelego, zawołał Apoloniusz, te oczy ludu Rzymskiego, w tei chwili na ciebie zwrocone zapytują się, ieżeli będziesz podobnym oicu. Nie zapominay nigdy łzow, ktore tu widzisz. *A zwrociwszy się do ludu:* Zatrzymaymy nasz płacz, abyśmy zupełną cześć iego cnotom oddali. Dopiero wam go tylko z jednei strony stawiłem. Trzeba, abyście poznali jak swojemu przedsięwzięciu był wiernym, jak ściśle wykonywał tę swojego życia ustawę, jak przez lat dwadzieścia pracował, stosując do szczęśliwości ludzi myśli moralne, ktore dalekiemu jescze od tronu, *Filozofia* odkryła.

„Marek Aureli widział, że samo przyrodzenie wlało we wszystkich ludzi powszechną do towarzyszenia się skłonność. Ztond wypływa wolność, gdyż tam nie ma społeczeństwa, gdzie tylko niewolnicy i jednodzierz; ztond wynika własność, gdyż tam społeczność nie ma rządu, gdzie majątek nie ma bezpieczeństwa; ztond pochodzi sprawiedliwość, bo sama tylko sprawiedliwość może zwrocić między obywateli rowność ktorą zerwać namiętnieisi ustawnie siłuią. Zgoła, na tei to wrodzonei człowiekowi towarzyszenia się chęci, gruntuie się ludzkość; bo tym sposobem wszyscy ludzie w jedno towarzystwo połączeni będąc, nie ma tego człowieka ktoregoby podleiszym od innych natura czyniła. I jeżeli nie wszyscy do jednego stanu, to koniecznie wszyscy do rownei szczęśliwości mają prawo. Oto głowna ustawa na ktorei Marek Aureli swoi rząd zasadził.

„Zaczynam od wolności. Albowiem, Rzymianie! wolność

http://rcin.org.pl

pierwszym jest od stworcy darem człowieka, darem, ktory mu nie nakazuje innego posłuszeństwa, tylko prawu; ktory mu wzbrania, bać się kogo innego, tylko prawa. Biada niewolnikowi ktory drży przy wymawianiu wolności. Biada kraiowi gdzie by wyrzec to święte imie występkiem było. Tym pod waszemi tyranami bywało. Coż wskorała nikczemna ich srogość? Wyrugowałaż z serc waszych oicow te ślachetne uczucia? Można je ucisnąć; zniszczyć niepodobno. One istnieją wszędzie, cokolwiek wielka dusza ożywia. Duch wolności krzepczy się w łańcuchach, rośnie w więzieniu, pod ceklarzow się toporem rozrzaża. Rzymianie! dopokond w was duch taki, dopotond z wami męstwo i cnota.

Marek Aureli na tron wstępując, znał to naiświętsze człowieka prawo. On wiedział, że wolnemi rodzą się ludzie, a dla utrzymania w cywilnym związku rowności potrzebując rządu, poddali się prawom, nie jednodziercy dziwactwom. Żaden z ludzi nie ma prawa samowładnie rozkazywać drugiemu. I ktokolwiek taki gwałt sobie przywłascza, ten swoją władzę gwałtowi podrzuca. On widział w waszych dziejach okropne męcz dla waszych oicow pod Tyberyuszami i Nerony, obrzydłe jednodzierstwo tych straszydeł, pod ktoremi innej cnoty nie było, tylko umieć się zabijać, i to drugie rownie obrzydłe ale od pierwszego nikczemnieisze wyzwoleńcow samodzierstwo; gwałt po całem państwie; niewola po całym świecie: jeden człowiek, pod nazwiskiem Cesarza, niszczył wszystko, bo wszystkiego zamiarem, czyniąc siebie jednego zdawał się mowić do narodow: Wasz majątek, i wasza krew, wszystko do mnie należy; cierpcie, i umieraycie.

Wiem Rzymianie, żeście nigdy nie nadali, ani nawet na-

http://rcin.org.pl

dać mogliście waszym cesarzom tak obrzydłą władzę. Ale ponieważ są razem monarchami, sędziami, Arcy-Kapłany, i wodzami, coż tamę ich przemocy założy! jeżeli jei sobie sami nie okryślą? o Boże! czyliż to być może z urządzenia twojego, aby kilkadziesiąt milionow ludzi nieszczęśliwemi jęczało, jeźli przypadkiem jeden człowiek cnotliwym nie będzie! . . . . . .

„Marek Aureli wszystkiemi gwałtami jednodzierża uzbrojony, sam się dobrowolnie z takiei mocy wyzuwa. Bojąc się, aby tak nieograniczonei władzy na złe nie użył, okryśla ją powiększa dzielność praw, ktorą wielu cesarzow znisczyć chciało; upoważnia urzędy, ktore naiczęściei tylko cczem widziadłem, albo podłych niewolnikow powłoką bywały. Nigdy pod rządem jego nie ozuchwalił się ow bezwstydny senator, albo ten podłei duszy obywatel wyrzec: monarcha nie podlega prawu. „Nędzniku, byłby się odezwał do niego Marek Aureli, cożcm ci winien; za coż mię tak ponieważasz? Znay, iż prawu posłuszeństwo ozdobia mię; znay, iż moc czynienia, co niesprawiedliwe, jest słabością." — Rzymianie! śmiele to powiadam: nigdy w naipięknieiszym czasie Rzymu, nigdy, nawet pod waszemi Konsulami wasi przodkowie od was wolnieiszemi nie byli. Oto mnieisza, czyli jeden, czyli wielu rządzi? Krol, Dyktator, Konsul, Decemwir, Cesarz, te wszystkie, tak rożne jmiona znaczą praw *Stroża*. Prawo jest wszystkiem. Ustawa rządu zmienić się może, prawo obywatela iest niewzruszonem. To nie zawisło od dumy tego, kto jest gwałcicielem, ani od nikczemności owego, kto się zaprzedaje. Prawo na naturze ugruntowane, tak jest nieskażone, jak sama natura.

„Więc mogę się wami zaświadczyć, mogę się śmiele zapytać,

http://rcin.org.pl

tać, czyliż kiedy Marek Aureli jakiegokolwiek obywalela ukrzywdził? Jeżeli się w śród was znaiduje taki, niech powstanie, niech mię zawstydzi.

Wszyscy zaczeli wołać: *Nie ma go, nie ma go.*

„Mogęż się jeszcze zapytać, czyli był kiedykolwiek chociaż jeden z pomiędzy was dręczonym przez tych wyzwoleńcow dworskich, co dobrowolnie stają się niewolnikiem, aby innych ludzi być mogli tyranem, co tem się większą pychą nadymaią, im się z większą podłością na obce skinienia płaszczą. Oni uzbrojeni cudzą władzą, kłoceni rozkazywania żądzą, nie pewni, długoli im te losy posłużą, mocują wszystkie sprzężyny, a tak cały narod w niewolę grążą. Zawołaycie Rzymianie, jeżeli się naidował pod rządem Marka Aurelego przynaimniei jeden podobny nikczemnik.

Krzykneli powtornie wszyscy razem: *Nie było go, nie było go.* Apoloniusz rzekł dalei:

„Pochwalone niechai będą nieśmiertelne Bogi, że wam dali cesarza, ktory nigdy nie był cudzym niewolnikiem. Marek-Aureli, aby tem pewniei waszą zachował wolność, nie pozwolił nikomu sobą powodować, ani rządzić. On bronił Rzymu wolności, przeciw sobie samemu, i przeciw tym wszystkim, ktorzy tron otaczali. Ale na cożby wam się była wolność przydała, gdyby wam w tymże czasie zabezpieczoną waszych dobr własność nie była? Więcei powiem: tam, gdzie własność nie ma bezpieczeństwa, tam wolność cczą jest marą. Groza wspo-

http://rcin.org.pl

mnieć! Rzymianie, był czas, gdzie Rzym, i całe państwo publicznego rozboju łupieżą było. Okropny czas! gdzie grabież umowna, drapieże obrzydłe, marnotrawstwo bez zamiaru i końca, zdzierstwa odnawiające się coraz, ruinowały domy, niszczyły powiaty, ubożyły ubogich, gdy tym czasem wszystkich krajow bogactwo chłonął w siebie iednego chciwy jednodzierz, albo też kilku pochlebcow raczyło dzielić z swoim jednodzierżcą wydarte współ-obywatelow majątki. Lecz jest to małą tylko cząstką tych nieszcześć, ktore wasi oicowie cierpieli. Ah! jeżeliby takie złości zawsze po tej ziemi srożyć się miały, czyliżby nie lepiej było poiść tułać się po lasach? zalegać jamy zwierza dzikiego? Tam przynaimniej chciwość nie wydarłaby zgłodniałemu człowiekowi żywności. Ta jaskinia, do ktoreiby się zchronił, dałaby mu bezpieczeństwo, mogłby w niej przynaimniej rzeknąć do siebie w pokoiu: tu ten kamień, co mię okrywa; i ta woda, co moje pragnienie gasi, są przynaimniej mojemi. Tu nie opłacam powietrza, ktorem oddycham.

Pod rządem Marka Aurelego żaden z was, Rzymianie, nieznaidował się w tym przypadku, ktoryby go do podobnego wyrzekania przynaglał. On naipierwej okrocił to kryjome skarbu nad obywatelami tyrańskwo, ktore bywa w towarzystwach osobliwszym gatunkiem woiny. Albowiem w nim same prawo bije na sprawiedliwość, a sam monarcha na swoich poddanych. Każdy gatunek takowych skarg, ktorych zamiarem być mogło powiększenie jego dochodow, był zakazany surowo; każda sprawa jego skarbu z obywatelem, jeżeli była wątpliwą, z szkodą się Cesarza kończyła. On odrzucał wszelki pod jakimkolwiek pozorem, cudzego majątku zabor, jako barbarzyństwa wynalazek, ktory, za grzechy oica, niewinnego syna karze; jako niebez-

http://rcin.org.pl

pieczne zdzierstwa narzędzie, ktore poduscza tam szukać winowaicy, gdziekolwiek się bogactwo ukazuje. Nie chce on tego, aby obywatela zbrodnia, była monarchy dziedzictwem; aby ten, ktory oiczyzny jest oicem, w tem haniebnego zysku szukał, co tę oiczyznę trapi.

„Rowne umiarkowanie zachowuje i w urządzeniu publicznego dochodu. Byliście świadkami, że często w nagłei potrzebie kazał wszystko powrocić, jeżeli wybior podatku nadto uciążliwym spostrzegł. W tym to czasie, gdzie naiwiększe kupiły się potrzeby, on naiwięcei pomnażał swoją dobroczynność dla ludzi. Ale wstyd mię, kiedy sobie przypomnę, że o Marku Aurelim mowiąc, używam tego mowienia sposobu, ktory pochlebstwo poświęciło Monarchom. Co ja nazywam dobrodzieistwem, to on nazywał sprawiedliwością. Nie, żaden rząd nie ma władzy nad nędzą. Byłoby to rownie ostatnim bezwstydem, jak barbarzyństwem, chcieć się bogacić z ubostwa samego, wydzierać owemu, ktory posiada mało, aby nadać temu, ktory posiada wszystko. Pod nim rolnik był poważany. Pod nim ten człowiek, ktory do utrzymania życia, tylko w swoich ręku sposob znaiduje, używał wolny tych potrzeb, ktore sobie wyrabiał. Miękość i zbytek opłacały to pieniędzmi, z czego ubostwo wypłacało się pracą.

Dał on w tei mierze większy jeseze przykład. „Pewnego razu z jednei strony zaciętemi nieprzyjacioły party, z drugiei ciężko obarczony swoi lud widząc, włożył na siebie samego te podatki, ktorych Rzymianie, bez zubożenia się do reszty nie bylibyście wypłacić mogli. Zapytano go się: gdzie są skarby na woinę? — „Oto, rzekł; skazując na sprzęty pałacu. Odrzyicie te mury; zabierzcie te posągi i obrazy; wynieście te na-

http://rcin.org.pl

czynia złote na plac publiczny. Niech to wszystko będzie sprzedane pod jmieniem oiczyzny. Niech te nieużyteczne bogactwa, ktore tak marnie ginęły jedynie dla ozdoby pałacow Cesarza, poidą na obronę Cesarstwa."

Ja właśnie na ten czas stałem przy nim, kiedy to mowił, i kiedy wykonywano rozkazy jego. Zacząłem się dziwić. W tem Cesarz obrocił się do mnie, i rzekł: „Cóż to, i ty Apoloni, i ty zadziwiasz się nad tem rownie z pospolstwem? Tożby więc lepiei było, zamiast tego złotego naczynia, sprzedać ostatni gliniany statek ubogiego człowieka, albo tę garść zboża, ktora odżywia dzieci jego! . . . . . Moi przyjacielu! odezwał się znowu po chwili, podobno te wszystkie bogactwa krwawemi oblane łzami kilkudziesiąt narodow. Otoż ta sprzedaż będzie przynaimniei jakąkolwiek nagrodą niescześć wyrządzonych ludzkości." —

Rzymianie, to pomieszkanie obnażone, te mury obdarte, miały w sobie więcei wspaniałości, i tchnęły większem poszanowaniem, niżeli waszych tyranow pałace, oblamione złotem. Dom Marka Aurelego, w tym stanie, ukazywał się jakąś świątynią uszanowania pełną, ktora innei ozdoby nie ma, tylko to Bostwo, ktore w niei mieszka.

Ale niedosyć na tem obrać się ze wszystkiego dla miłości ludzi, Marek Aureli miał zawsze tyle mocy nad sobą, że uprzykrzaiącym się to odmawiał, czego im nadać nie miał prawa. On zawczasu zwyczajł się do odpierania tei hoiności, ktora często słabością dusz wielkich bywa, a ktorei powabność tem jest zdradliwszą, im większe ma podobieństwo do cnoty, chociaż naiczęściei dla uszczęśliwienia jednego czyni nieszczęśliwemi tysiące.

http://rcin.org.pl

Zli Cesarze kazili pieniędzmi woisko, robiąc z żołnierza Rzymskiego narzędzie swojego gwałtu nad Rzymem. Złotem, w obozie sypanem, kowano te łańcuchy, ktore despotyzm nad światem rozciągnoł. Marek Aureli byłby nazwał ostatnią monarchy sromotą, przekupować woisko krajowe, przeciwko krajowi. On wypłacał żołnierzowi wszystko pod imieniem oiczyzny, co mu oyczyzna powinna; ale nic mu nie oddawał pod imieniem Monarchy. Ten cnotliwy Cesarz, nie chciał, aby woisko, z jego ręki bogacone, zwyczajło się rozrożniać stan obywatela od stanu żołnierza.

Chciał dalei mowić Apoloniusz, gdy jednym razem, pewny setnik, ktory stał obok niego, przerwał mu nagle:

„Mędrcu! pozwol, abym i ja żołnierz przytoczył tu o tym wielkim Cesarzu pewny uczynek, ktory być może, nie jest ci wiadomym. Staliśmy w Germanij, i właśnie na ten czas odniosł zwycięstwo. Domagaliśmy się, aby podzielił między woisko pieniądze. Oto, co nam odpowiedział, pamiętam jak dziś, działo się to na pośrodku bojowiska; trzymał w ręku szyszak, włocznią przekłoty: Moj przyjaciele! zwyciężyliśmy; ale jeżeli trzeba dla was z obywatela łupu, na coż się przyda to zwycięstwo krajowi? Wszystko, cokolwiek odemnie wezmiecie nad to, co wam należy, będzie krwawym potem waszych krewnych, i waszych rodzicow." Zawstydziliśmy się, i już nie prosiliśmy więcei.

„Wiedziałem ja o tei odpowiedzi Marka Aurelego, rzekł do żołnierza starzec, ale miło mi, że się o niei lud Rzymski od ciebie dowiedział. Potem Apoloniusz dalszą mowę rozpoczął. Mo-

http://rcin.org.pl

wił o sprawiedliwości, i o jei urządzeniu przez Marka Aurelego w Rzymie.

„Cóż ztond dobrego dla kraju, że Monarcha nie jest ani uciemiężycielem, ani tyranem, jeżeli obywatel może uciemiężać obywatela? Despotyzm partykularnych, gdy nie jest okrocony prawem, rownie strasznym jak despotyzm jednodzierża. Wszędzie dobro osobiste targa się na dobro publiczne, ucierają się majątki, prą się z sobą namiętności, tylko sprawiedliwość przy prawdzie obstaje, i *anarchij* zabiega. Ale o Rzymianie! i czemuż niesczęściem między ludźmi wszystko, co jest źrodłem dobrego, może być razem i złego źrodłem? Swięta sprawiedliwość, to jedyne zaręcze trwałości towarzystw, stała się pod waszemi tyranami naipierwszą przepaścią, w ktorei się wasze towarzystwo rozbiło: zalęgło się w waszych murach plemie ludzi, ktorzy pod zasłoną obrony prawa, zdradzają wszelkie prawo; z samych oskarzeń żywiąc się, i tylko potwarzą kupcząc czatują gdzie im się uda zaprzedać niewinność zaciętości, albo cudzy majątek łakomstwu. W tym niesczesnym czasie wszystko zbrodnią krajową bywało. Było zbrodnią mowić za prawem ludzkości, chwalić cnotę, ubolewać nad niesczęśliwym, doskonalić się w tych naukach, ktore podnoszą umysł człowieka. Było zbrodnią wzywać naiświętszego praw imienia; wszystkie czynności, każde słowo, samo milczenie poddawano rownie sądowem roztrząsaniom, jak występki. Więcei powiem: tłomaczono nawet myśli, przeistaczano ich znaczenie aby znaleść winę. Tak potwarcow rzemiosło swoim jadem wszystko jątrzyło. Oskarżyciela krajowemi obsypowano bogactwy, a kto już wstydu w oczach nie miał, temu dawano naywyższe godności.

Jakiż ratunek w takim kraju, gdzie miecz prawa zarzyna

http://rcin.org.pl

niewinność? gdzie bez względu na sądownictwa przepis, oskarżonemu niebyło wolno przystąpić do sądu. Sam tylko gwałt Jednodzierczy kogo, i jak mu się podoba, truje, wypędza, śmiercią zabija.

Wiadomo wam, Rzymianie, w jakiem obrzydzeniu była u Marka Aurelego ta sprawiedliwość tyrańska, ktora na mieiscu woli praw, stawia wolę jednego człowieka; ktora podeiściu albo omyleniu się porzuca maiątek, i życie obywatela; ktora tem boleśnieisze zadaje rany, im ciężei i skryciei uderza; ktora dozwala czuć niesczęśliwemu pocisk, co w nim grzęźnie, ale ukrywa rękę, co nim miota, a sprzątnąwszy obywatela ze świata, nie zostawia mu życia, tylko aby tem dłużei cierpiał, i dłużei umierał, porzucony w tarasie, skrępowany łańcuchy, nieznając ani swojego oskarżyciela, ani swojego występku; daleki od wolności, ktorei naiświętszy obraz grube przed nim kryją mury; daleki od prawa; ktore w więzieniach i na wygnaniu powinnoby zawsze spieszyć na jęk niesczęśliwego.

Marek Aureli zapatrywał się na wszystkie postępowania prawne, jako na twierdze, ktore przeciw niesprawiedliwości wystawiła rostropność. Pod nim znikły te przestępstwa tronu ktorych zawsze pełno pod złemi monarchy. Każde podobne obwinienie posyłano oskarżonemu, razem z imieniem oskarżyciela. To było hamulcem dla bezezelnych, a tarczą dla uciśnionych, ktorzy nie mieli się czego obawiać, skoro mieli wolną obronę.

Kochani wspołobywatele! ow niesczęśliwy, ktorego gwałt ściga, chroni się do kościołow, i tam czepi się zazwyczai ołtarza bogow. Za rządu Marka Aurelego kościołem i bespieczeństwem niesczęśliwego były trybunały sądowe. „Niechai ci

http://rcin.org.pl

wszyscy, mawiał on, ktorym przemoc grozi, uciekają się do tei świętei niewinnych warowni! Tam, a tu wzywam na świadectwo Bogi, tam Rzymianie! jeżelibym miał z was krzywdzić ktorego, tam przeciwko mnie samemu każdy znaidzie obronę."

A z jakąż to powagą ten mąż wielki mowił z urzędniki i z sędziami o powinnościach ich stanu. „Jeżeli przyidzie do waszego sądu wasz własny nieprzyjaciel: winszuycie sobie, iż wam się zdarza w jednym czasie, i siebie samych zwyciężyć i wielki czyn udziałać. Jeżeli wam względność jakie pokusy uczyni; złożcie na jednei szali ofiarowaną cenę, a na drugiei cnotę, i własny samych siebie szacunek. Jeżeliby wam odgrażano: czyliż lękacie się mnie obrazić czyniąc dobrze? Sędzia, od swego monarchy nienawidzony przeto, że sprawiedliwość uczynił, jest wielkim, a monarcha jego nikczemnym, i winowaicą. „ Taki duch w Marku Aurelim zagrzewał i zachęcał do sprawiedliwości wszystkie po całym państwie urzędy.

Sprawiedliwość nie była pod nim ani sprzedażną, ani gwałconą; ni zbytnie porywczą, ni zbytnie opieszałą. Nikt nie potrzebował dokupywać jei się przez dary, albo ją wyżebrać przez długie uprzykrzenia. Niegodziwy zwyczai zamnożył był wiele dni takich, w ktorych zamykano sądy publiczne, jak gdyby dni te uprzywilejowanemi były, że w nie może bogacz krzywdzić, przemożny szkodzić, a nieszczęśliwy cierpieć. Tak stało się Rzymianie, że owe dni były czasem wolnym nieprawości i zbrodniow, a tamą dla sprawiedliwości i dobrego porządku. Marek Aureli poprawił taką niedrożność. On osądził, że w dni nawet święte, oddawana ludziom sprawiedliwość, nie

może

http://rcin.org.pl

może obrażać Bogow. Odtond jemu winniśmy, że czas, ten skarb naidroższy, oddano w całości oiczyźnie.

Codziennie zatrudniony spraw publicznych urządzeniem, znaidował przecież jescze czas do spraw partykularnych sądzenia. „Mędrcu, zawołał nagle z pośrod gminu pewny człowiek. Uwielbiam, i zadumiewam się rownie z tobą nad Markiem Aurelim. Ale czyliż rozumiesz, że władza Sądownicza, w ręku monarchy, nigdy być straszną nie może?" Wiem, odezwał się Apoloniusz, że słusznie obawiać się trzeba, aby cesarzowi, tak do wszechmocności swojei władzy przywykłemu, nie zachciało się z czasem, być razem i sędzią, i prawem; aby, jeżeli sam w swojei osobie sądzić zechce, nie mylił się; albo, jeżeli na czele trybunału zasiadać będzie, powaga władcy, pomimo woli jego, nie psuła sędziow, lub też pochlebstwo niepoświęciło prawa temu, ktory może wszystko. Ale te niedrożności, ktore dały wam się uczuć pod waszemi tyranami, trzymają się nie urzędu, ale osoby, ktora je cierpi, albo też sama popełnia. Władza sądownicza, w ręku monarchy, ma także swoje dobre, kiedy monarcha ma cnoty. Ledwie nie śmiem powiedzieć, że tym sposobem monarcha zbliża się barziei do swojego ludu, widzi w szczególności niesczęśliwość człowieka, i uczy się giąć swoje myśli pod prawo, a jednowładna wola jego, zawsze gwałtowna, zwyczaj się z więzami, co ją hamują.

Taki umysł władał Markiem Aurelim, kiedy zasiadał na sądach. Trudno mi skończyć, mowiąc o sprawiedliwości męża tego. Rzymianie, to sam widziałem, jak kilka nocy ciągiem bez-sennie przepędził, roztrząsając pewną wielkiei wagi sprawę, rozpoczętą w sądzie jego. Pracowaliśmy pospołem. Ja radziłem mu, aby przynaimniei cokolwiek czasu spoczynko-

http://rcin.org.pl

wi pozwolił. „Apoloniuszu, rzekł do mnie: Daymy przykład tym ludziom, uciech nie sytnym, a zawsze nad swojem pracowaniem wyrzekającym, ktorzyby chcieli odłączyć urzędy od pracy.” Niech was nie zadziwiają te słowa. One są zgodne z układem cesarza tego. On był sprawiedliwym z gruntu, a wszystkich ludzi kochając z obowiązku, zatrudniał się rownie, i szczerze, dobrem każdego.

Tu Filozof stanoł. Na twarzy żal ciężki; oczy zalane łzami.

Pozwolcie, że wyznam przed wami, co mię w mojem życiu naimocniei trapiło. Jedna myśl burzy często spokoiność mojei duszy. Jęczę kiedykolwiek sobie przypomnę tę niezmierną między ludźmi nierowność, ktorą duma spłodziła! Natura, zawsze w swoich dziełach dobroczynna, utworzyła ludzi między sobą rownych, i wolnych; wylęgło się tyraństwo, i porobiło słabych i nieszczęśliwych, a w tym mnieisza liczba odzierżyła wszystko, przywłaszczyła sobie całą ziemię, tak rodzai ludzki wydziedziczonym został. Ztond pochodzi to urągliwe pogardzanie z gory, i to pożałowanie dumne, co od samei wzgardy bywa okrutnieiszem jescze. *Filozofia* na tronie miała się pomścić zniewagi rodu ludzkiego.

O wy, ktorzy nie nazywacie się patrycyuszami, ani senatorami, ani panami, ale jesteście użytecznemi obywatelami, jesteście ludzie, nie lękam się, aby z uwielbianiem drogiei pamięci Cesarza waszego łączyło się skryte serc waszych przekleństwo. Czułe serce Cesarza nie patrzyło się na wszelkie stany kraju, tylko jak na liczną wspołeczność przyjacioł, powinowatych,

http://rcin.org.pl

i braci. Wszakże darzyło wam się często widzieć, jak się miękczył nad waszą niedolą, jak sczodremi dary słodził wasze losy, iak dla poznania ich, grubą sukmaną odziany, zwiedzał domy wasze. Chcąc wam przynieść jakąkolwiek ulgę, chcąc pocieszyć was w pracach waszych; wyprawiał częste igrzyska i ochoty, a tym powabem publicznych widowisk niejako w ubogim człowieku duszę zaimując, w trzymywał na czas w nim czucie nieszczęścia, albo przynaimniei na krotką chwałę odbierał mu pamięć tego dobra, ktorego w towarzystwie sama przemoc z jego krzywdą używa.

Pod rządem jego pospolite urodzenie nie było przeszkodą do urzędow i godności krajowych. Gdzie szło o rozrożnienie stanow, tam się Marek-Aureli radził przesądu: gdzie zachodziło szacowanie ludzi, tam każdego iak człowieka sądził. Te same ręce, ktore lemieżem kierowały, wodziły pod nim pretorskie roty, a własnei corce męża upatrując, rucił oczy na Pompeja, ktory, zamiast przodkow, liczył tylko zasługi: „Powinowacenie się z cnotą, mawiał on, nie zeszpeci godności rządcy świata."

W tem Apoloniusz przebiegaiąc okiem po całem zgromadzeniu ludu Rzymskiego, Pertinaxa spostrzegł. Był to sławny z swoich zwycięstw wojownik; cnoty miały go w czasie osadzić na tronie. Dopiero co z częścią woiska przybył do Rzymu, ciało Marka Aurelego prowadząc. Ten stał na ustroniu, opodal od gminu, smutny, ramionami do kolosu przyparty,

http://rcin.org.pl

głowę miał zwieszoną, ulegając rękami na włoczni. Razem Apoloniusz swoi głos do niego zwrociwszy:

I ciebie tu jescze mowi, wzywam na świadectwo, Pertynaxie! Masz tę wielkość duszy, iż sam wyznajesz, że twoi oiciec był niewolnikiem, a wyzwoleńcem umarł. To nadaje ci więcei jescze prawa do poszanowania dla ciebie. Pozwol, że ci na tem mieiscu przypomnę pewną łaskę, ktora niemniei ciebie jak twoiego cesarza ozdabia. Byłeś oskarżonym; uwiedziono cesarza, osądził cię być winnym. Wkrotce odkryła się twoja niewinność. Marek Aureli tak był wielkim, iż publicznie wyznał swoi błąd, i starał się wyrządzoną ci krzywdę nagrodzić. Policzył cię między Senatory, i mianował *Konsulem*. Zazdrośnicy twoj, ośmielili się przymawiać, że twoje urodzenie znieważa Kosulowską godność. Jak to, zawołał cesarz, urząd Scypionow znieważnieje przez rycerza, ktory Scypionom rowny!

Ale ten, co tak cenił znakomitsze w pospolstwie osoby, nie zapominał o ślacheckim stanie. Chciał, aby każdy swojego ślachectwa wywody, swojemi czyny popierał. U niego ślacheic, tylko z czcego nazwiska, był w pogardzie, ślacheic z cnotą miał szacunek; ślacheic ubogi znaidował pomoc. Nigdy Marek Aureli nie dozwolił, aby w mieście, tak przez zbytek skażonem, dusza tych osob, ktorych naipierwszą zaletą wspaniałość umysłu, nikczemnemi sposobami czołgała się za bogactwem.

Mowiąc o nagrodach, ktoremi Marek Aureli udarzał wszystkie jakiegokolwiek stanu użyteczne osoby, Rzymianie! czyliż mam przepomnieć te względy, jakie świadczył mnie samemu, i wszystkim, co rownie z nim przez nauki doskonalili swoi

http://rcin.org.pl

rozum. Niechai mię tu Bogowie zaświadczą, ktorzy patrzą na ducha mojego, jako w tei chwili gdzie cesarza chwalę, nie mowi przez moje usta żadna osobistych zyskow pamięć nikczemna. Jeżeli w ciągu lat sześć dziesiąt nigdy nie piołem się za godnością, ani się ubiegałem za bogactwem: jeżeli, szczególną łaską Marka Aurelego zaszczycony już całem mojem życiem usprawiedliwiłem moją możność; jeżeli będąc czasem obrażonym, nigdy przecież inaczei nie mściłem się, tylko dobroczynnością, a przeciwko potwarzy jedynie zastawiałem się czyny mojemi, pochlebiam sobie, że mam tu prawo mowienia o tem wszystkiem, cokolwiek ten mąż wielki *Filozofij* i naukom wyświadczył.

Nie wiem czyli one jeszcze kiedy będą miały nieprzyiacioł w Rzymie; nie wiem czyli jeszcze prześladowania i wygnanie tu mędrcow udziałem będą, ale to wiem, że nic, i w żadnym czasie, nie potrafi utłumić w nas tego głosu natury, ktory ustawicznie woła, że lud ma do szczęśliwości prawo. Będziemy, zalewając się łzami, wyrzekać nad utrapieniem rodzaju ludzkiego, a gdy w ktoreikolwiek części świata powstanie do Marka Aurelego podobny władca i ogłosi, że pragnie obok siebie pomieścić moralność i światło, my, w głębiach naszych jaskiń, wszyscy razem wzniesiemy ręce do nieba czyniąc dzięki nieśmiertelnym.

Czemuż tu zemdlałego zmocnić nie mogę głosu! Marek Aureli z gory Kapitolu znak daje: nagłe wszyscy, ktorzykolwiek w całem państwie miłują, i szukają prawdy, zbiegają się w około niego; On im daje obronę; on ich zachęca. Patrzaliście na to sami, jak nawet już casarzem będąc, często dla własnei wiadomości, szkoły publiczne nawiedzał. Zdawało się

http://rcin.org.pl

że chodził szukać tei prawdy w gminie, ktora się kryje przed krolmi. Pod jego panowaniem użytecznemi byliśmy. On wielu z mędrcow powołał na pierwsze krajowe urzędy, albo stawiał im obok Katonow i Sokratesow kolosy.

Rzymianie! gdyby teraz wasze tyrany powstały z grobow, i weszły do Rzymu, jak wielkie ich zadziwienie byłoby, widząc swoje posągi stłuczone, z pogardą nogami deptane, a na jch mieiscu posągi ludzi podobnych owym, ktorych pod niemi po więzieniach włoczono, i toporem głowy ścinano.

Marek Aureli rożne obywatelow stany przebiegając, zastanawiał swoją myśl i nad temi, ktorzy tak są niesczęśliwi, że poznać cnoty nie mogą. — Prawa dobre wstrzymają nierząd, ale z wszystkich praw naipierwszem, jest cesarza przykład. Surowość obyczajow w Marku Aurelim dumiła zniewieściałe duchy. Umysły słabe nabierały mocy do cnoty; umysły krnąbrne gięły się pod obyczai zachętem względow. Ktorzy poprawić się nie chcieli, tych on żałuje, strofuje, ale nigdy zdobyć się nie mogł, aby jch prześladował. Dla siebie surowy, miał dla drugich litość, tak wiele ludzkiei słabości potrzebną.

Były tak nikczemne osoby, co śmiały go obrazić: on, choć mogł łatwo, brzydził się zemstą; przepominał iako Filozof, co go obrażało iako cesarza.

Tu obruszył się Komodus; zachmurzyła się twarz jego; zaskrzyły w głowie oczy. Już chce przerwać milczenie, przecież wstrzymuje się jescze; przycioł tylko zęby, a Filozof tak mówił dalei:

Dobroczynność była przymiotem tego wielkiego męża.

http://rcin.org.pl

Ona ukazywała się w jego mowie, w jego wszystkich czynnościach, w każdem poruszeniu twarzy jego. Więcej powiem: on ją czcił gdyby Bostwo. Spoirzyycie na Kapitolium. Tam ręką Marka Aurelego wystawiona dobroczynności świątynia.

O! Tworco świata! nie ma kraju, gdzieby okrutny zabobon nie miał swojego ołtarza, na ktorym niewinnego człowieka zabijając, ofiarował krzyk, jęk, krew ludzką na przebłaganie gniewu twojego! Marek Aureli wielbił cię, wyobrażając sobie jstność dobrą. On cię takim wystawiał ludziom, jakim byłeś w sercu jego. Nie, tego świętego dnia, tego uroczystego obchodu, nie zapomnę nigdy, kiedy ten Xiąże, jako głowa swojego ludu, jako kapłan naiwyższy, wszedł pierwszy raz do domu poświęconego *dobroczynności*, i zapalił pierwsze na ołtarzu kadzidło: w około wzniosły się okrzyki, cały lud płakał z radości, biorąc swojego Cesarza za bostwo tei nowei świątyni.

Rzymianie! waszym przodkom niepodobnem było skazać na śmierć winowaicę Manliusza, dopokond przed oczyma mieli Kapitolium, ktore niegdyś ten sławny rycerz z rąk nieprzyjacielskich wyrwał. Ja dla szczęśliwości Rzymian błagam aby odtond w temże samem Kapitolium, widok tei nowei świątyni wstrzymywał Cesarzow waszych, kiedy zechcą popełnić tyranią, lub okrucieństwo. Narodzie, niechai ten każdy, kto nad tobą krolować zacznie, wniidzie naiprzod do tego kościoła, i zaprzysięże na tym ołtarzu, że tak dobrym będzie, jak Marek Aureli; niechai od pierwszei chwili panowania do tei myśli przywykną Cesarze, że wyświadczać ludziom dobrodzieistwo, jest oddawać cześć Bogu.

http://rcin.org.pl

W tem zgromadzeniu ludu Rzymskiego znaidowało się wiele cudzoziemcow, i prawie ze wszystkich krajow mieszkańcy. Jedni już zdawna obsiedli w Rzymie; drudzy zbiegali się zewszond na drogę, ktorędy prowadzono ciało, a mając za naiwiększe szczeście oddać tak ukochanemu Panu ten ostatni hołd wdzięczności, już go nieodstąpili aż do Rzymu. Nagle z tych jeden (był on pierwszym urzędnikiem pewnego miasta z podgorza Alpow) zawołał:

Mowco! opowiadasz nam dobro, ktore Marek Aureli wyświadczył obywatelom partykularnym; proszę, nie zamilczay tego, co wyrządził całym narodom: Przypomniy sobie ow głod ktory całe Włochy trapił. Krajały nam się serca, słysząc płacz i wyrzekanie żon i dzieci naszych, wołających chleba. Pola skwarem spieczone, targowiska prożne, nie podawały nam ratowaniu jch sposobu. Uciekliśmy się do Marka Aurelego: w krotce głodu nie było..... W tem zbliżył się; położył rękę na trunie, i rzekł: „Oddaję popiołom Marka Aurelego, dań wdzięczności od Włoch całych. "

Dobywa się z środka gminu jakiś jescze jnny człowiek. Jego twarz, aż czarna, tak zagorzała słońca upałem; cała postawa miała coś wspaniałego, głową przewyższał zgromadzenie całe. — Był to Afrykanin. Ten wznosi głos; i tak mówi:

Rodziłem się w Kartaginie. Patrzałem na to, jak straszliwy pożar

http://rcin.org.pl

pożar ochłonoł całe miasto, niszczył nasze domy, i nasze kościoły, ledwo uciekliśmy z życiem; nagle ze wszystkiego ogołoceni, nieszczęśliwi, na pogorzelisku leżąc w kupie popiołow i rumu z płaczem grzebiąc, wezwaliśmy ratunku Marka Aurelego. Marek Aureli rownie prętko z ogniem znowu nasz los odmienił. Kartagina ten raz jeden dziękowała Bogom, że podległa Rzymowi. . . . . Afrykanin zbliża się, dotyka truny, i mowi: „Cała Afryka składa uszanowanie Marka Aurelego popiołom."

Tu wychodzą z tłumu trzei Azyj mieszkańcy: w jednej ręce trzymają kadzidło, w drugiej z kwiatow wieńce: — Jeden z nich głos zabiera:

Widzieliśmy w Azyj, że się pod naszemi nogami rozstąpiła ziemia. Przepadły się trzy miasta. Wołali nieszczęśliwi pomocy Marka Aurelego, i wkrotce z dawną okazałością powstały jch domy . . . . . I ci trzei przystąpili bliżej, złożyli na trunie kadzidło i wieniec; potem rzekli: „Oddajemy hołd popiołom Marka Aurelego jmieniem Azyj."

Nakoniec wszyscy obrocili oczy na człowieka z za Dunaju. Stroi na nim barbarzyński, ogromna w ręku maczuga, twarz, bliznami okryta, męska, i groźna; ale tę na poł dzikę postać, zdawał łagodzić się żal wielki. On także zbliża się, i mowi:

Rzymianie, pomor nasze kraje zniszczył; powiadają, że spustoszył świat cały. Do nas od Parthow granicy przyszła zaraza: śmierć napełniła nasze chaty; ścigała na polach; już nam nie zostało sposobow, ani do połowu, ani do boju: wszystko niszczało. Ja sam byłem nieszczesną ofiarą tego okrutnego powietrza. Wynędzniony, nie miałem już tyle siły, abym oręż dźwignoł. W tem powszechnem utrapieniu wezwaliśwy Marka Aurelego. Ten Cesarz stał się zbawicielem naszym . . . . .

http://rcin.org.pl

Podobnież przystępuie; kładzie na trunie maczugę, i mowi: dwadzieścia narodow, ktore ty od śmierci wybawiłeś, oddają cześć twoim popiołom.

Otoż Rzymianie, odzywa się na to Apoloniusz, widzicie sami, że nie ma tei części świata, ktoraby niedoświadczyła Marka-Aurelego dobrodzieistw. W przeciągu lat dwudziestu wszystkie nieszcześcia na przemiań srożyły się nad ziemią. Niebo dla pociechy rodzaju ludzkiego, jednego Marka-Aurelego zesłało.

I ten mąż tak wielki, miał nieprzyjacioł! Trzebaż więc by to koniecznym było wyrokiem, że cnota nigdy sobie zniewolić zawiści nie może! Rzymianie, każdy z waszych Cesarzow nailepszych, widział puginały na swoje życie ostrzone: Nerwę obskoczono w własnym pałacu. Spikniono się na Tytusa. Antonin i Trajan sprzysięgłym na siebie darować musieli; a Marek Aureli, był przymuszony wziąść się do oręża, i bronić własnego życia. Na to wspomnienie stanoł każdemu w pamięci buntownik Kassiusz, człowiek dumny, zuchwały, w swojei surowości zapamiętały, w swojch lubieżach nieskrocony; chcący udawać raz Katilinę, drugi raz Katona; rownie nieumiarkowany w cnocie, jak w złości; okrutnik, żelazo w serce dobrodzieja ludzi mierząc, wywoływał naiświętsze jmiona cnoty i oiczyzny; prawił o bezdrożnościach, poprawach, obyczajach. Tak to zawsze złoczyństwo barwi się publicznem dobrem. Tak to, aby tem łatwiei dręczyć ludzi, mamią jch pozorem szczęśliwości krajowei.

Rzymianie! chciałbym tu wystawić, ten hańbiący człowieczeństwo obraz waszych dziejów, w którym wasze tyrany, albo spiegują buntownika, albo tryumfują, z rokoszań. Nie wypadną tak łatwo z pamięci ludzkiei te czasy grozy, gdzie wy-

http://rcin.org.pl

wołanie prawem tronu było, pozor dobra publicznego usprawiedliwiał zaboistwo, ginoł poćciwy obywatel, jeżeli przypadkiem do obwinionego słowo przemowił, zwano występkiem naisłodsze przyrodzenia czucie, śpiegowano gdyby kraiową zbrodnię, te łzy, ktoremi zalewał się w kącie, czuły przyjaciel, nad śmiercią przyjaciela; a matkę na katuszę ciągniono, jeżeli nad śmiercią syna płakała.

Trzeba kiedyś niekiedyś przypominać światu te obrzydłe złoczyństwa, aby srogość zbytniei zemsty upominała świata władcow o wystrzeganiu się swojei zbytniei władzy.

Coż w podobnym razie, z podobną władzą Marek Aureli czynił? Zginoł Kassiusz przez własnych wspoł-buntownikow zabity. Przyniesiono Aurelemu głowę jego. On odwrocił czem prędzei oczy, nakazując te smutne ostatki ze czcią pochować. A tak mając w ręku rokoszanow, Pan jch maiątku i zdrowia, darował jm wszystko. Nie odbierał tym życia, ktorzy chcieli mu tron wydrzeć; owszem więcei powiem; Marek-Aureli był jch obrońcą. Senat chciał koniecznie pomścić się swojego Cesarza; Aureli nie ustępuje z senatu, błaga o przepusczenie swojm nieprzyjaciołom. „Zaklinam was na miłość Bogow, zawołał, nie rozlewaycie krwi! Niech powrocą do domu wygnańcy, niech jm będzie oddany cały maiątek. Przydał nareście: Obyć w mojei mocy było ożywiać groby!..... „Już teraz nie będzie was dziwiło, że dom Kassyusza widzicie, rownie iak dawniei, wspaniały i bogaty. Obroćcie tylko oczy w tę stronę:

Spoirzało całe zgromadzenie, gdzie Apoloniusz skazywał: Widzieć na schodach pewnego pałacu kobietę; Jei postać wspaniała, jei urody jescze wiek nie ruszył. Stała niedaleko Portyku, na mieiscu trochę wyższem od gminu; czarny kir do połowy jei twarz

http://rcin.org.pl

zakrywał, w koło niei stało dzieci różnego wieku grono. Była to żona, synowie i corki Kassyusza. Od owego zgromadzenia trochę oddaleni, nie mogli dosłyszyć głosu, ale z zachwyceniem patrzali na wielki ten widok — Matka, oczy łzow pełne mając, spoglądała często na otaczające ją dzieci. Nagle ku trunie ręce wyciągnowszy, zdawała się raz jescze dziękować Aurelemu za zachowanie tych dzieci.

Narody! oto świadectwo, jakiem hyło serce męża tego!

Po zabezpieczeniu spokoiności Rzymowi, wyjechał do Azyj utwierdzić chwiejące się w wierności kraje. Wszędzie ukazuje się oicem dobroczynnym, monarchą filozofem, nawet w tych miastach, ktore, złośliwym duchem podburzone, uznawać władzy jego niechciały. Podano mu buntownicze pisma. Spalił je, nie czytając: „Nie chcę, rzekł nie chcę być przymuszonym do nienawidzenia." W krotce rzuca się wszystko do nog jego, i on już zapomniał wszystko; przepuscza miastom, całym prowincyom; zbiegają się do niego wschodnich narodow Krolowie; uprzedza jeden drugiego w oddawaniu mu hołdu; on zaś wszystkich z sobą łączy, powraca jm spokoiność, utwierdza między niemi pokoi: tak cały wschod dziwił się wielbiąc dobroć i mądrość godną tronu.

Nareście po ośmiu leciech znowu na brzegi Tybru powrocił. Z jakimże to okrzykiem był witany! nigdy jescze Rzym nie oglądał razem w pośrod siebie cnot tyle. Marek Aureli z oświeceniem Adryana łączył serce Tytusa; w pokoju był Augustem, w woinie Trajanem, w środ rokoszu Antoninem. Lud pod nim był szczęśliwy, senat wielki, nieprzyjaciele czcili go, woiny zagraniczne kończyły się zwycięstwem, woiny domowe łaskawością; od Dunaju do Eufratu, od Nilu do wielkiei Brytanij, usta-

http://rcin.org.pl

ła niezgoda, szerzyła się wszędzie szczęśliwość; Europa Azya, i Afryka cieszyły się miłym pokojem.

W takim to czasie Marek Aureli po drugi raz wjeżdżał do Rzymu z tryumfem. Wszystkich narodów obywatele, krolow posłowie, przydawali wspaniałości wjazdowi temu; lała się krew z licznych ofiar po wszystkich kościołach; paliły się kadzidła po wszystkich ołtarzach; lud z okrzykiem obtaczał posągi jego, i wieńczył je kwiatem; wszystko powszechnei wesołości głosem brzmiało, a on w pośrodku tak wielkiei okazałości, w postępowaniu tego całego tryumfalnego obchodu, spokoiny, bez naimnieiszei wyniosłości cieszył się w duchu z szczęśliwości Rzymian. Na Kapitolium wszedłszy, zdawał się poglądać z gory wesołem okiem no świat cały.

Byłże między wami w ten czas, Rzymianie, chociaż jeden taki, co niewestchnoł do bogow, aby ten wielki mąż nie umiera nigdy, albo przynaimniei, aby mu bogowie długiego pozwolili życia? Coż to! dusze dobroczynne tak są rzadkie, i temi ziemia tak krotko się cieszy! tłoczą nas zewsząd utrapienia, jęczy narod ludzki pod ładem niescześć, a jeżeli się pokaże w tysiąc lat jeden monarcha, ktory ma czułe serce, ktory chciałby ulżyć ludziom srogiego losu, pod ktorym rodzai człowieczy, długą niedolą nikczemniony, już zaczyna oddychać i cuci się zbliżającei szczęśliwości nadzieją, nagle tego dobroczyńcę świata, okrutna śmierć chłonie; a tak z jednym człowiekiem wiekow szczęśliwość przepada! . . .

Po tym wjeździe tryumfalnym, jeszcze z nami dwa lata Marek Aureli zostawał. Znowu, to niewygnębione nieprzyjacioł Rzymskich gniazdo, Niemcy w głąb swojei dziczy powołały go

http://rcin.org.pl

po raz drugi. Na wszystkich siłach osłabły, puścił się ku brzegom Dunaju, i w tei to pracowitei wyprawie straciliśmy go.....

Ostatniei chwili jego byłem przytomnym, i mogę wam ją wiernie opowiedzieć, ta ukazuje w nim coś wielkiego. Choroba nie zmieszała go naimniei. Od piędzieisiąt lat nad przyrodzeniem zamyślać się przywykły, ju ż oswoił się z konieczną natury ustawą, już wzwyczajł się cierpliwie jei znosić wyroki. Pamiętam, dnia pewnego tak rzekł do mnie: „Apoloniuszu, wszystko się w koło mnie zmienia. Swiat czem jest dzisiai, tem nie był wczorai; ani tem nie będzie jutro. W powszechnym wszystkiego ruchu, czyliż ja sam jeden nienaruszonym być mogę? Trzeba i mnie tam padać, gdzie się wszystko wali. Na cokolwiek spoirzę, wszystko mię ostrzega, że i ja niekiedyś mieć koniec muszę. Oto po tei ziemi, po ktorei teraz chodzę, niegdyś milionami ludzi chodziło, i wszystko to znikło. Dzieje mocarstw, gruzy miast, kolosy, posągi, coż wskazują. Są to znaki, że coś było, a czego już nie ma. To słońce, na ktore patrzysz, już dzisiai nie oświeca, tylko same rumy i groby.....

Tak ten cesarz Filozof zawczasu sposobił, i swojego ducha utwierdzał. Przeto ostatni moment nie miał dla niego nic strasznego.

Rzymianie śmierć wielkiego człowieka ma coś nakazuiącego wspaniałego i tchnie uszanowanie i zadumienie wzrusza. Zdaje się, że dusza iego, jm więcei odrywa się od ziemi, tem więcei jstoczy z sobą część tei Boskiei tei nieznanei istności, z ktorą ma się złączyć. Z głęboką czcią dotykałem się omdlałych rąk jego, a to śmiertelne łoże na ktorem śmierci czekał; zdawało mi się świątynią.

Tym czasem woisko truchleje, strapiony żołnierz rzucając się po ziemi jęczy w namiocie: całe przyrodzenie w smutną obwlekło się postać; Niebo nad Germanią czarnieiszemi osępi-

http://rcin.org.pl

o się chmurami; huczą nawalnice, tłuką się wichry, szamocą wierzchowiskiem lasu, ktory krążał w koło obozy.

Te widowiska ponure zdawały się jescze barziei naszą żałość zmnażać. Chciał na czas niejaki sam pozostać; czyli to, by rozebrał swoje życie w obliczu naywyższei Istności, czyli, aby raz jescze zamyślił się, niżeli skona.

Nareście kazał nas przywołać. Wszyscy przyjaciele tego wielkiego męża, i wszyscy pierwsi wodzowie obstąpili go w koło. Jego twarz wybladłą była, oczy głęboko zapadłe; a wargi już na poł martwiały. Przecież uważaliśmy wszyscy czułą niespokoiność twarzy jego. Xiąże! zdawało się, iż dla ciebie jescze zatrzymywała się w nim dusza: umierającą ręką polecał cię tym wszystkim starcom, ktorzy pod nim służyli, ich pieczołowitości oddawał młodość twoją: „Bądźcie jego oicem, rzekł, Ah! bądźcie jego oicem." Potem dawał ci takie rady, jakie synowi powinien był dać umierając Marek Aureli. Wkrotce Rzym go i świat utracił.

Na te słowa lud Rzymski jak wryty w głębokiem milczeniu pozostał. Apoloniusz umilkł: trysnęły mu łzy z oczu, padł na ciało Marka Aurelego, ściska je długo: Razem, podniosłszy się przemawia:

Ale ty! ktory masz nastąpić po tym wielkim mężu, o synu Marka Aurelego, o moi kochany synu! Pozwol użyć tego wyrazu starcowi, ktory patrzał na twoje urodzenie, i ktory piastował cię na swoich ręku. Pamiętay na ciężar, ktory na ciebie wkładają bogowie; pamiętay na obowiązek tego, kto nad ludźmi panuje; pamiętay na prawo tych ludzi, ktorzy twojei władzy podlegać będą. Przeznaczony do tronu, musisz być albo naisprawiedliwszym, albo naizłośliwszym z ludzi. Czyliż syn Marka Aure-

http://rcin.org.pl

lego wachać się w tym wyborze będzie? Niezadługo usłyszysz, żeś iest wszechmocny, że wszystko ci wolno. Będzie to głos zwodniczy. Bo twoją moc ogranicza prawo. Będą ci i to często powtarzać, że iesteś wielkim, żeś od ludu ukochanym. Słuchay: Kiedy Neron otruł brata, nazywano go zbawicielem Rzymu; kiedy zarznął żonę, wychwalono przed nim sprawiedliwość jego, kiedy zabił własną matkę, całowano rodzicozboiczą rękę, i bieżono tłumem do kościołow dzięki dawać Bogom.

Nie zaślepiay się oddawaniem ci publicznych uwielbiań. Jeżeli cnoty nie masz, będą czcić na oko, a nienawidzić cię w sercu. Wierzay mi, zwodzić ludow nie można. Sprawiedliwość znieważona budzi się w sercu każdego. Pan świata, możesz rozkazać abym umarł, nie przymusisz, abym cię szacował. O synu cnotliwego Oica, daruy! mowię do ciebie jmieniem Bogow, jmieniem ludzkiego rodzaju, ktory ci Niebo powierzyło; mowię za szczęśliwością ludzi, i za szczęśliwością twoją własną. Nie, ty nie zamkniesz twojego serca na głos tak czystei chwały. Już i ja stoję nad grobem, poidę w krotce, złączę się z twojm oicem. Jeżeli masz być sprawiedliwym! Bogdayby mi Niebo zwoliło jeszcze życia, abym patrzał na cnoty twoje! Jeżeli masz być.....

Nagle Komod ktory stał uzbrojony, straszliwie wstrząsnoł włocznią. Rzymianie struchleli. Apoloniusz zdrętwiał. Rażony bliskiem nieszczęściem Rzymu, kończyć nie może. Szanowny starzec zakrył twarz swoją — Ruszył pogrzebowy pochod, za nim lud strapiony jdzie w głębokiem milczeniu. Dowiedział się, że Marek Aureli cały zstąpił do grobu.

http://rcin.org.pl

POCHWAŁA

Ludwika Gutakowskiego

miana w Towarzystwie Krolewskiem rolniczem dnia 7. Stycznia 1812 roku.

Cnoty i nauki wszędzie zbudzają w ludziach wielbienie i uszanowanie, nawet dla osob obcych, niebędących w żadnym z nami użyteczności stosunku. To nie jest sprawą rozwagi, ale jedynie skutkiem wrodzonego nam przeczuwania środkow niosących ludzkości w potrzebach pomoc, a w cierpieniach ulgę.

Rownie i ta w każdym człowieku niedostępna chęć jednania sobie w drugich szacunku, jest także skutkiem wrodzonych nam skłonności do wspołecznego życia.

Więc cześć wielkich cnot, zasług i wielkich przymiotow, ma swoją zasadę w ustawach natury człowieka.

Takowei publicznei cześci obrządek w społeczeństwach ludzkich, byłby naisilnieiszym bodcem w rozwijaniu władz moralnych i w postępie do doskonałości narodow.

Dotond to *cywilizacyj* źrzodło, ledwo w niektorych narodach jest tkniente, w naszym zupełnie zaniedbane.

http://rcin.org.pl

Dzieje narodu polskiego i tem się od innych narodow rożnią, iż nie było w nich dla ludzi publicznych, ani za wielkie cnoty i zasługi publicznej cześci i nagrody; ani za wielkie złoczyństwa publicznej hańby i kary.

Naipierwszy nasz prawodawca, nieśmiertelny dobroczyńca ludu, Kazimierz Wielki; naipowszechnieisza narodu polskiego sława Kopernik; nairzadszy, a tak Polakom potrzebny, wzor wytrwałości w ratowaniu oiczyzny, Czarnecki, nie mają dotond na ziemi polskiej żadnego publicznego narodowej czci znaku!

Dotond jak z śmiercią naipospolitszych ludzi, rownie z śmiercią osob naiwyższych cnot i talentow, wszystko się kończy na pogrzebie, i na kupionem pogrzebowem kazaniu.

I ten cnotliwy, ktorego pamięć dziś uświęca towarzystwo rolnicze, odebrał tylko ogolny żal partykularnych, łzy krewnych i wielbienia przyjacioł. Zwroćmy uwagę, co mu narod winien.

Przez poł wieku przeszło oddawał ciągłe i nieskażone krajowi wysługi; czysta oiczyzny miłość była mu jedynem w całem publicznem życiu prawidłem; w owym czasie nieszczesnym kiedy w naszym narodzie obcych przemocą, wszystkich gatunkow skażeń przez obcych roztasowaniem, zagubiano obyczaje, niszczono wstyd nieuczciwości i publicznych złoczyństw; kiedy ozdoby świetne, dostojeństwa, godności, u władcow świata szacunek, bogactwa, i mian narodowych dary, tu wystawiano dla samych złych, dla własnej oiczyzny zdraicow; kiedy urzędnik krajowi był tylko nieszcześć kraju, zaguby narodu, i żądz gwałcicieli jego narzędziem; kiedy cnota była zbrodnią, a zbrodnia nazywała się cnotą; kiedy ci ktorzy stanowili owcze-

http://rcin.org.pl

sną w Europie opinią, (ten naiwyższy Sąd), wystawiali w nim każdego poczciwego Polaka na publiczną nienawiść, na prześladowania i wzgardę, jakoby burzliwcę dobrego porządku, którego oni tu rzeczywiście zburcami byli — W takim mowię nieczynym, wszelkich stosunków moralności i naiświętszych obywatelskich obowiązków przejściu, Ludwik Gutakowski i na chwilę nie zboczył z drogi prawości, w niczem nigdy nie skaził swojej cnoty, i swojej oiczyznie wierności.

Upadł narod. I w tym razie nie uległ cnotliwy Gutakowskiego umysł, ani się zmieniła oiczyzny jego miłość. On pierwszy biegł nieść pomoc, schronienie, odzież i karmię nagiej, bez przytułku, z zropiałe ni ranami po kątach, po polach i po ulicach jęczącej ludzkości, okropnym ostatkom bitwy na Pradze.

On w tak strasznej, i nagłej wszystkich stosunków w kraju zmianie, niemogąc być w publicznem, trwał niezmienny, zawsze ten sam, w życiu domowem: oddał się całkiem doskonaleniu krajowego rolnictwa. Swoje cnoty, swoją narodu miłość, wpajał w swoje dzieci, w swojej rodziny otaczającej go młodzież, w tę ostateczną ludów nadzieję w tę najpewniejszą, gdy od wyrodnienia się przez cnych oicow ocaleje, najpewniejszą mowiłem, odrodzenia się swego narodu i nowych przeznaczeń Jego zawiązkę.

Nadto Gutakowski był jednym z pierwszych, którzy zawiązali towarzystwo przyjaciół nauk, w zamiarze zachowania rodowitej mowy, tej najistotniejszej narodu cechy; ocalenia ostatku drogich pamiątek, sławy, i cnoty naszych oicow, na których grobach, już niewinne dzieci nasze cudzej uczono pieśni, wpajającej w nich, ku przodkow popiołom nienawiść, wzgar-

http://rcin.org.pl

dę, albo zimną niepamięć, a bezecna potwarz, opieką gwałcicieli wspierana, szeroko rozpościerała zniszczenie na wszystko, co chwałą Polaków było.

Ledwo się okazał pierwszy moment odrodzenia naszego, Ludwik Gutakowski był jeden z pierwszych, który mimo słabej, chwiejącej się nadziei, bez oglądania się na niepewności wypadki, zaprzysiągł nieodzownie swoje losy i swoją resztę życia połączyć z losami ojczyzny.

W pierwszej chwili wszczynania się Warszawskiego Xięstwa ustanowiono Kommissyą Rządzącą, z zupełną władzą wykonywającą i prawodawczą. W tej Gutakowski był mianowany drugim członkiem. O tej szanownej magistraturze dzieje polskiego narodu, podadzą wiekom potomnym, że w czasie, w politycznych przemianach naitrudniejszym, naiwięcej niebespieczeństwa mającym, w czasie przechodu ludów do innych przeznaczeń i rządów, w czasie najstraszniejszej woiny, w środ ogromnych, z tylu rożnych ludów, woisk; ona umiała utrzymać stały porządek, własności partykularnych bespieczeństwo, sprawiedliwości bieg, i nieprzerwane krajowej młodzieży wychowanie; potrafiła w krotkim czasie utworzyć 30 tysięcy woiska, to opatrzyć w żywność, w wojenne potrzeby, opłacić żołd zupełnie, i przy ukończeniu urzędowania swego, zostawić jeszcze gotowe w publicznym Skarbie zapasy.

W krotce potem przed naicnotliwszym z Monarchów, niepotrafiła naiwiększa skromność ukryć Gutakowskiego cnotę. Oddane mu zostało naczelnictwo w Radzie Stanu i w Radzie Ministrów.

Urząd ten pierwszy raz ustanowiony, przy zaprowadzaniu nowych w całym kraju urządzeń, przy zastosowaniu ich do kon-

http://rcin.org.pl

stytucyinei ustawy, miał z sobą wiele trudności, i wymagał nadzwyczainei pracy. Cnotliwy Gutakowski z właściwą mu gorliwością, ktorą ożywiała w nim nieodstępna oiczyzny miłość, postępował stale w łamaniu wszelkich trudności, i nie ustąpił dziennym i nocnym trudom, dopokond ostatka sił i zdrowia nie stargał.

Tu przemilczeć nie mogę wielkiei prawdy, ktorą cny ten pierwszy urzędnik, jak to z ust Jego słyszałem, mocno przejęty, obrał za głowną zasadę w publicznem działaniu: przekonany był, że przy zaprowadzaniu Rządow, więcei przyszłe szczęście narodu zależy od pierwszego wyboru dobrych Urzędnikow, niżeli od dobrych przepisow. Tych drugich niedokładność, może przez pierwszych dobry wybor bydź zmiarkowaną, i ulepszoną. Przeciwnie, naiwiększa tamtych doskonałość, przez pierwiastkową osadę złych i niezdatnych osob na urzędach, stanie się cczą, bezskuteczną. Nie będzie tam wykonania. Tak z gruntu zaraz wkorzeni się sczep nieładu, z nim szeregi samowolnych działań.

Z takiem w głownych Urzędnikach ważnem przeświadczeniem, nigdy on niepodawał, niepolecał na Urzędy osob niedoświadczonych; daleki był od uwodzenia się względami pokrewieństwa, powinowactwa, lub przyjaźni; szedł jedynie za skazowką większei i pewnieiszei cnoty i talentow. Jeżeli widział, iż osobistość w takich poleceniach skrzywdziła oświeceńszych i zdatnieyszych, cierpiał na to, sam ich wyszukiwał, sam, mimo tamtych przeszkody, Monarsze polecał.

W wszystkich swoich Urzędowaniach, niemając nigdy innego celu, tylko kraju dobro, wszystkie urzędy sprawował bezpłatnie.

http://rcin.org.pl

Nakoniec stanoł na naiwyższym w kraju urzędowania i godności stopniu; mianowany był Wojewodą i Prezesem Senatu.

Oto krotki rys Gutakowskiego cnoty i zasług publicznych. Potomność osądzi, co się pamięci takich ludzi należy od narodu, ktory chce mieć naczelnych Urzędnikow z taką cnotą.

Lecz Towarzystwo Rolnicze, ma jeszcze inne szczegolniejsze względem tego męża obowiązki. On był pierwszym utworcą i pierwszym przewodnikiem Jego.

Szanowny Cieniu! stawiasz mi się w tę chwilę w oczach, z tem całem uczuciem, jakie widziałem, iż przeimowało twoją pienkną duszę w ten czas, kiedy w pośrod Towarzystwa przyjacioł nauk, na wniosek potrzeby ustanowienia nowego Wydziału Rolnictwa i Fabryk, przekładając ważność przedmiotu, ktory ma zaimować rolnictwo, to jedyne źrzodło bogactw naszego kraju; rękodzielnie i fabryki, te naijstotnieisze teraz środki ratowania oiczyzny w usposobieniu jei do opatrzenia publicznych potrzeb przez handel wewnętrzny, gdy zewnętrznego nastąpiła niemożność, ty oświadczyłeś w temże zgromadzeniu, iż zaimiesz się ustanowieniem oddzielnie Towarzystwa Rolniczego.

Cnotliwy twoi zapał, umiałeś rozniecić w naipierwszych obywatelach i naimajętnieiszych współziemianinach. W kilka dni utworzyłeś to Towarzystwo. A trwały w przedsięwzięciu, dałeś mu wkrotce zasady związku i wewnętrznego porządku. Pod twojem przewodnictwem, już jest wyprowadzone na te drogi, ktore wiodą do jego przeznaczeń celu. Już nailepszego z krolow zyskało potwierdzenie, i z szytem towarzystwa krolewskiego uświetnione zostało. Ledwo rok od poczęcia się Jego minął, już niektore wydziały okazują posunięte swoje pra-

http://rcin.org.pl

ce; rozpoczęta Bibliteka, wszczęte użytecznych, wzorowych machin sklady, przetłomaczone naisławnieiszych pisarzow dzieła o rolnictwie, o wychowie bydła, i o gospodarstwie lasow; odebrane liczne pisma od członkow *korrespondentow* z rożnych Departamentow o rozmajtych spostrzeżeniach i doświadczeniach w rolnictwie krajowem. Ty zaś w twojem własnem gospodarstwie i w twojem życiu domowem zostawiłeś nam przykład, jakim bydź powinien obywatel właściciel rolnik, aby jako członek tego rolniczego towarzystwa, godnie powołaniu swemu odpowiadał.

Jak ow wzor obywatelstwa, cnotliwy z Rzymian Cyncynat, tak utworzyciel towarzystwa naszego czas, ktory mu od wysług publicznych zostawiała oiczyzna, cały uprawie ziemi oddawał. Naimilszym dla niego było życie wieiskie, naimilszą zabawą Rolnictwo.

Mając przytomną w pamięci, tę wielką prawdę, przez naipierwszych Ekonomistow udowodnioną, że wszystkich bogactw zaroicem jest *ziemia i praca*, Gutakowski zwracał w swojei włości na te dwa przedmioty szczególnieiszą uwagę. Starał się w niei poznać naidokładniei do pewnei głębi ziemię, rozgatunkował, odosobniał grunta, podzielał je w miarę możności dobrei ich uprawy, i dostatecznei w każdym czasie, potrzebnei koło nich robocizny.

Rownież zastanawiał go i drugi przedmiot pracy; doświadczał, uważał rożne sposoby zmnieiszające lub zwiększające pracy użyteczność. Przekonał się, że pańszczyzna w rolnictwie jest naikosztownieiszą, naimniei użyteczną: przeto dążył nieustannie do zaprowadzenia Czynszow, albo przynaimniei do stałego roboty wymiaru. Naiwięcei rozmyślał, i szukał sposobu,

http://rcin.org.pl

ktoryby włościanina do ziemi przywiązywał, pewność przyszłości Jemu, i jego potomstwu wystawiał.

Z tych powodów, gdy w zamiarze dopełnienia konstytucyinei ustawy względem wolności Włościan czynione były Urządzenia, wskazujące układy i ugody doczesne i szczególne bez jednakowych stałych i ogolnych w całym kraju zasad, widziałem słuszną Gutakowskiego obawę, iż sposob ten nie przywięzując Włościan do ziemi, może ich odzwyczaiać od stałei w mieiscu posiadłości, co przecież jest tak istotnie potrzebnem dla postępu i doskonalenia się rolnictwa.

Tu poznałem z roznych w tei rzeczy znim rozmow, iż doświadczenie i długa rozwaga, przywiodły go do przekonania o tei od viecznei prawdzie: że tylko *własność* umie rozwinąć w człowieku taką pracę i taki przemysł, z ktorych użyteczność dla kraju naiwiększa.

Lecz był oraz przekonany, że tei własności nie można razem nadać naszym Włościanom, bez naruszenia praw własności, teraźnieiszym posiedzicielom ziemi służących.

Było więc mniemanie Jego, aby stopniami do tego rzecz doprowadzać.

W tym celu dla stałego Włościan przywiązania do ziemi, mniemał, iż potrzeba naprzod nadać Im gruntow dziedzictwo bez własności. To jest podług pewnych i ogolnych przez Rząd na cały krai wskazanych prawideł, puścić im grunta w dziedziczną wieczną dzierżawę pod obowiązkiem pewnego wymiaru roboty, lub pewnei ilości opłaty.

Od nadanego im tak dziedzictwa, dopiero wskazać, w oznaczonych wymiarach czasu sposob, jakby przez okupowanie rzeczonych obowiązkow, pastępowali do nabycia własności.

Przy

http://rcin.org.pl

Przy doskonaleniu w swojej włości Rolnictwa, nie spuszczał ten rządny gospodarz z uwagi fabryk. Znał on nad to dobrze, jak wielka jest zawisłość postępu w kraju rolnictwa, od postępu w tymże kraju rękodzieł i rzemiosł. Przeto mimo przeciwnych w tym przedmiocie Rządu zeszłego zasad, ktory chciał mieć krai nasz zawisłym od fabryk i rękodzieł zamożnych w dawnych jego prowincyach, Gutakowski nie zaprzestał wszystkich starań dla utrzymania i doskonalenia w swojej majętności fabryk sukiennych.

Przyjacielem i oicem będąc Włościan, własnym przykładem, swoją przy ich rolniczych pracach przytomnością, swoją w ich doli radą, ich domow, ich gospodarstwa odwiedzaniem, pochwałą jednych, naganą drugich, zapomogą dobrych i rządnych, prowadził on wszystkich do moralnieiszego życia i odwodził od nałogow rozumowi i zdrowiu szkodliwych.

W czasie odradzania się naszego, cały ogrom woiny, z ktorą ciągnie zawsze zborzyscze, zniszczenie, i śmierć, przeszedł przez włość Jego. Gospodarz ten, ktory umiał w całem życiu, wydatki mierzyć z dochodem, ktory nigdy bez pieniędzy włości nie kupował, nigdy dla dogodzenia chciwości, prożności, na *facijendarstwo* długow nie zaciągał, skoro stanoł pokoi, natychmiast co dobrym Rządem w innych latach osczędził, to spiesznie poniosł włościanom upadłym w pomoc, podając im środki do utrzymania gospodarstwa, i do zagładzenia wojennych spustoszeń.

Ale naukę naiużytecznieis ą, i przykład naijstotnieiszy w stosunkach z dobrem rolnictwem i gospodarstwem, zostawił Gutakowski w swojem familiynem pożyciu.

Rodziny są to owe drogie pierwiastki, z ktorych się ludzkie składają społeczeństwa. Gdzie te pierwiastki są dobre, rządne

http://rcin.org.pl

i szczęśliwe, tam tylko nastąpić może składającego się z nich społeczeństwa dobro, rządność i szczęście.

Na tei, rownie z przyrodzeniem ludzkiem starei, wszelkich społeczeństw zasadzie, opiera się ta druga wnioskowa z tamtei prawda, że nie może bydź obywatelem dobrym i użytecznym w kraju, kto wprzod nie jest mężem, oicem, gospodarzem dobrym i rządnym w domu.

Tę prawdę obrał Gutakowski za nieodstępne życia domowego prawidło.

Z takiem w wszystkich czynach zawsze przytomnem mu godłem, widzieliśmy jakiem ukazał się w krajowem obywatelstwie, obaczmy czem był w familiinym składzie.

Opiekun, poradca, i pierwszy pojednawczy Sędzia zamieszkałego w *Gorze* ludu. Pan rzetelny, sprawiedliwy i dobroczynny dla sług i domownikow. Przyjaciel, nie jak zwykłe Bogacze, możni samoiści, nie w ten czas tylko, kiedy kogo potrzebują, ale zabrane raz przyjaźni związki, miał on za święte, kładł je między powinności moralne; mąż dobry kochający i kochany; oiciec nailepszy, on tylko w szczęściu swoich dzieci, znaidował własne swoje szczęście. Jakże pienkność jego duszy maluje ten niesczesny i razem szczęśliwy wypadek: sam jeden w pokoju spostrzega naiukochańszą corkę, w środ płomieni. Natychmiast rzuca się w ogień, swojem ciałem gasi płomieniem goreiącą na corce suknię. Ocalił ją szczęśliwie z niebespieczeństwa, lecz własne opalił twarz i ręce. Wśrod cierpień naiżywszych bolesci, pierwsze słowa, ktore zawołał, były: *O jaką w tę chwilę czuję roskosz, żem uratował życie naiukochańszei corki, że ją widzę bez cierpień nietkniętą od ognia.* To wzruszenie,

http://rcin.org.pl

to zawołanie jest wiernym głosem natury *dobrego oica*. Taki głos jest tam silnieiszy od wszystkich czuciow innych!

Lecz spoirzyymy jescze na niego po ukończeniu prac dziennych. W domowem wieczornem skupieniu się rodziny, w pośrodku szanowny siedmdziesiąt letni starzec: Jaka w jego duszy, taką widać w jego twarzy spokoiność. Namiętności burzliwość, przy rządnem życiu, niepotrafiła jego ciała naruszyć, ani też wiek nie śmie na jego czole marszczow zakreślać; starość białym okryta śronem, wystawia w nim swoje wszystkie przyjemności; patrzącei tu na nią młodzieży taka starość staje się życzeniem. Wielka rozsądność, łagodność i szczególnieisza uprzeimość, którą tak szczodrze udarzyła go natura, a przykształciło jescze dobre wychowanie, ta uprzeimość, ktora samem spoirzeniem już w drugich uprzedza dla siebie wzajemność, ktora wraz z zbliżaniem się pierwsza podaje zaufania i przyjaźni zadatki, i ta przez starość, co wszystko słabi i wątli, w nim jescze przyzdobioną została.

Nakoło otaczają go przyjaciele, powinowaci, i krewni; z tych jedni, ktorzy pod jego prawie okiem zrośli, z niego pierwszy przykład brali, a śladem jego cnot stale postępując, już pierwsi przy samym sterze Rządu służą krajowi cnotliwie, i z niepospolitą umiejętnością. Tamże widzieć jednych synow przez niego samego wychowanych, już zbroinych w oręże, i czekających gdzie powoła oiczyzna; naokrom zaś grono małei dziatwy, nad ktorą pełno rożnych wznosi się nadziej: to pcha się ku naiszanownieiszei z matek, to ciśnie się na łono poważnego starca, szukając w jego oczach wszelkich skinień i nawet pomyśleń uprzedzenia. Z jch zabaw niewinnych zbudzana w nim wesołość, uprzeimość, na wszystkich przytomnych od-

http://rcin.org.pl

bija się twarzach. Nie ma tu przystępu chciwość, zazdrość, ani ta niecna osobistość, ani to zimne samolubstwo, ktore trują rodzeństwa jedności, ktore szczęścia naimilszego w uczuciach natury ludziom doznawać nie dają, i w pośrodku wszystkich szczęść, nieszczęśliwym człowieka czynią. Tu jak w wszystkich jedna krew, tak wszystkich jedno ożywia czucie. Cna rodzino! otrzyy łzy twoje, śmierć tylko z pośrod ciebie jego ciało uniosła, lecz duch jego w pośrod ciebie pozostał. On go za życia między was rozdał, wyście go przyjeli. Duch jego w was żyje.

Takich wieczornych zgromadzeń familij w domu Gutakowskiego widok, był prawdziwym obrazem patryarchalnei rodziny.

Oto te są przykłady, przez pierwszego Stanowcę naszego towarzystwa, zostawione nam w życiu publicznem, i w życiu domowem.

Oddawaymyż w tem tu towarzystwie wielbienia i cześć jego pamięci; a bierzmy w naszych działaniach za wzor jego prace i cnoty.

http://rcin.org.pl

POCHWAŁA

Andrzeja Zamoiskiego.

Andrzei Zamoiski rodził się w domu, w ktorym wyłączność dziedziczenia majątku przy starszym z synow była. Oiciec jego Ordynat odumarł go w dziecinnym wieku. Dla starszego zostawił całą plemienia świetność, domu zaszczyty, miana ogromne, i zbytki wszystkie. Młodszy dostał, w dziale podległość, niedostatek, z nim woiskowei służby potrzebę.

Andrzei z kilku siostr i z trzech braci naimłodszy, nie mogł nawet powziąść nadziej dzierżenia kiedyś naddziadow majątku: Krewni, domownicy, okolna publiczność, przez własnei osobistości nadzieje patrzaiąc, w starszym widziała mądrość i wszystkie cnoty; na młodszego mało zważania. Wychowaniem Jego ledwo zatrudnić się chciano. Dzieduszycka ciotka wzieła go w swoją opiekę, o ddała do szkoł Jezuickich w Toruniu.

Taki pierwszy Zamoiskiego młodości stan, był dla niego utworcą tego szcześcia. ktorego stał się w całem życiu panem.

Im więcei nabierał wyobrażeń, jm więcei obeimował z sobą zewnętrznych stosunkow, tem więcei widział w koło potrzebę, tego nailepszego uczyciela naitrudnieiszei nauki życia.

http://rcin.org.pl

Z natury powolny, fizycznie mniej czuły, gdyby był rodził się bogatym i możnym; byłby może stał się twardym, upartym, i na osobiste żądze tylko czułym. Potrzeba uczyniła go rozsądnym; więcej dla drugich jak czułym dla siebie, więcej władzom rozumu, niż burzom żądz powolnym: Stał się dobrym. Z młodości był potrzebny i nieszczęśliwy, na starość, stawszy się bogatym, był ludzi przyjacielem.

Z pierwotnych szkoł Toruńskich wyszedłszy, jeszcze mu barziej potrzeba zewsząd odkrywała, że w tych szkołach niczego się nie nauczył, co wiedzieć należało, aby mógł, lub w służbie woiskowej, lub w służbie cywilnej stać się użytecznym Kraj wi.

Za radą, i za wdaniem się jednego z zacnych jego nauczycieli, dała mu Ciotka dwieście czerwonych złotych. Z tem wyjechał do Getingi. To miasto w owczas mieściło naisławnieiszych mędrcow. Przez dwa lata z szczupłym funduszem; lecz z tem usilnieiszą pracą uczył się Matematyki i prawa. Po dwoch leciech uzyskał drugie czerwonych złotych dwieście, z temi wyjechał do Paryża. Zamknął się w Kollegium Ludwika Wielkiego, i kończył doskonalenie się w tych dwoch naukach.

Powrociwszy do Kraju, znalazł w swojej rodzinie niezgodę, następstwo na cześć, z przyczyny majątku, urządzonego przeciw natury prawu. Jan brat średni nie mógł ścierpieć ustawy pierworoctwa. Zamiast powstania przeciw złemu prawu, on powstał przeciw rodzonemu bratu. Szukał środkow odjęcia mu tych włości. A nie mogąc otwartą przemocą, przedsięwziął to wypełnić sądem. Były u nas do tego w ten czas placem Trybunały: Lublin był bażarem przekupstwa bezkarnych niesprawiedliwości sprzedaczow pod jmieniem Sędziow.

Jan zarzucił Bratu nadużycie, i słabość rozumu; chciał, by

http://rcin.org.pl

sąd wyrzekł: że do władania pierworodztwa mianem, nie Michał, tylko Jan ma zdolność.

Andrzei stara się wszystkiemi sposoby pogodzić braci. Podług ustawy Ordynacyj należała się z tych dobr rocznie młodszemu bratu pewna jłość dochodu. Andrzei chętnie ustępuje swoją część Janowi, obowiązując go, aby sprawy z bratem starszym zaprzestał. Złagodził umysł; sam wszedł w służbę Woisk Saskiego Elektora.

Po leciech dwunastu dosłużył się Pułkownikostwa; a będąc znany Augustowi trzeciemu, na wezwanie tego Krola, wrocił służyć w rożnych Urzędach swojei oiczyznie. Właśnie w tym czasie między dwiema możnemi w Rzeczypospolitei domami była jedna z takowych spraw, jakie w owczesnem Sądownictwie sprawą *forsowną* zwano.

Jeden z tych domow miał Dwor po sobie, drugi na własnem możnowładztwie polegał. Dwor znając, iż mu Zamoiski obowiązany, chciał go mieć Trybunału Marszałkiem. Rownież druga przemożnych strona wiedząc, że jest bez doświadczenia i niebogaty, Już go pewnie swojm być sądziła. Ta wezwawszy go do siebie, po oświadczeniu rożnych pochwał i swojch życzeń, przekłada mu wielką Xięgę ślachty, po Wojewodztwach od siebie płaconei. Wszystkich jmiona już podkryślanemi były, ktorzy, ręczono, że przewagą swoją, na sędziow obranemi zostaną. Potem wystawiając, jakie wydatki oczekują Marszałka, niby to pożyczanym sposobem, ofiarowano przygotowane i popieczętowane wory złota.

Andrzei Zamoiski nie znając tylko prostą niewinność, daleki jescze od wszelkich Dworsczyzn zdrętwiał na ten czyn i na taki Sędziow wybor. Tem mocnieisze bierze przedsiewzięcie

http://rcin.org.pl

stać się prawa obrońcą. Ukrywa swe wzruszenia. W kilka niedziel poźniei wszystkich Deputatami wybrano w całei Polsce, ktorych kilku miesięcami wprzody jeden przemożny w swym pałacu w Warszawie podkreślił.

Trybunały więc były tylko popisem możnowładcow przemocy, i mieiscem najgrawań się z prawa: Majątek, sława, życie, chełpiącei się kleinotem wolności ślachty, były wystawiane na zemstę lub na obronę tego, kto tam wydeputował większą Jurgieltników liczbę.

Sąd z ludzi, z takiem o sprawiedliwości wyobrażeniem, stawał się głownym w kraju stronnictwa, pijaństwa, i kosterstwa Trybunałem. Zamoiski, od zakazu wszelkiei gry, i publicznego objadu w dni Sądow, urzędowanie rozpoczoł. Gdy nadchodziła owa sprawa, przedsięwzioł wszystkie sposoby, by słuszność na jaw odkrytą stanęła. Tu wory złota z pieczęcią nietkniętą odesłał, przemoc stropił, a sprawiedliwość ocalił.

Nie powiem, że był Starostą, Kasztelanem, Wojewodą: gdyż w owych czasach te urzędy, naiczęściei niegodnych znamieniem były. Lecz muszę wprzod stan polityczny i cywilny kraju wystawić, aby potomność dokładnieisze powzieła wyobrażenie obywatelskich cnot tego Męża; kiedy mu pieczęć dano i kiedy prawodawcą Narodu obranym został.

Na wschodzie Sobieskich walecznością, w stosunkach politycznych może nierostropną, poskromiona Ottomanow porta. Wynalazkiem prochu zaparte wstępy Tatarow hordom. Kozackie korenie, naszych Panow wiarołomstwem, naszych Hetmanow dumą, na zawsze w zaufaniu zrażone, zamiast wiecznego z Polskim Narodem spolenia, przeszły niezwrotnie pomnażać owcze-

http://rcin.org.pl

snych Polski nieprzyjacioł siłę. Znośnieiszą od nieprzyjacioł niewola, niżeli od przyjacioł wzgarda.

Północ na mieisce rozlicznych Kniaziow i Carykow, połączyła się pod jednego Rossyi Cesarza potężne berło.

W tei samei stronie druga, w stosunkach politycznych rzadka, względem Europy wielka, względem Polski groźna stała się odmiana: Wszczoł się nowy dom Krolow. Hołdownik Polski zrobił się udzielnym Jednodzierzcem. Był to pod samą ścianą Polakow, na ubogich i na ograniczonych broniborza piaskach, nowy zawiąz nieograniczonei jednodzierzstwa żądzy.

Tak wielka tak dla Polski niebespieczna zmiana poczeła się, i rosła w oczach naszych przodkow. Zdaje się, że jei nawet nie widziały ani nasze Krole, ani nasze możnowłady. Mogąc, nie zniszczyły jei w słabym wszczątku, ani też już wzrosłemu, mogąc nie oddali całkiem swojego tronu.

Zawiązek w broniborach nowego Jednodzierztwa jak pospolicie wszystkie początkowe powstania wielkich domow, ożywiał duch odważny, dzielny i mocny. Ukazały się wielkie Wilhelmy, wielkie Frederyki. Naigwaltownieiszą z jch namiętności żądza ziemi była; a za hasło wzrostu swojego domu, śmiałym szczeście sprzyja, wyrzekli, i w zapasy z Rzymskim Cesarzem o ziemię śląską poszli.

W tym sporze o to dawne Piastow dziedzictwo, w rozbijaniu się, czy poddaństwo Maryj Teresy, czy poddaństwo Frederyka ma dźwigać ślązakow milion, wycięto ludzi drugi milion.

W teiże woinie do Cesarza, procz jednych Krolow Polskich, wiązali się prawie wszyscy Europy Xiążęta i Krolowie. Wielki

http://rcin.org.pl

Frederyk siedem lat z większością Krolow Europy walczył, zwyciężył, i Szląsk zabrał. Zdobyta ziemia nie zmnieiszyła, owszem posporzyła jescze żądzę ziemi. On po ukończeniu siedmioletniei woiny pierwszy powzioł, i pierwszy wyjawił myśl podziału Polakow ziemi i narodu.

Takiemi politycznemi stosunki otoczoną była Polska. Z swojego kształtu była to Rzeczpospolita ślachecka z Arystokracyj nierządem. Miała w prawdzie już pewny zawiązek władz krolewskich, władzy Jednorządztwa, tei od scześcia towarzystw ludzkich nieoddzielnei, a do rozpoczęcia prawdziwei drogi, w doskonaleniu społeczeństw naijstotnieiszei ustanowy. Lecz niedokończył jei ani Piast ani Jagiełło. Obydwa domy zbyt wcześnie, nie na mieczu, na kądzieli zgasły.

Przy wolnym wyborze nieustannie rozrywane były jak jednodzierztwa tak i jednorządztwa zamysły, tem łatwiei możnowładztwo wszystko ogarneło. To było mało oświecone, dumne i podłe. Będąc tylko dożywotnie, nie umiało zrobić się dziedicznem. Nie miało żadnych wyobrażeń Administracyinego systematu. Krolom niedozwalało Jednodzierztwa, a same przynaimniei dobrym Arystokratycznym rządem, nieumiało zawarować swojego Samowładztwa. Na zatamowaniu wszelkiei rządowei woli, władzy i mocy, swe panowanie osadziło. Tak na ogołu nieczynności, stawiało partykularnych rozstyr.

Nie był on żadnemu z sąsiadow szkodliwym. I lud pod nim nie był tym niewolnikiem, aby jego żony, jego dzieci rownie z bydłem na sprzedaż po bażarach wodzono. Zadnego nie płacił podatku, swojch dzieci nie stawiał na skazkę.

Ale lud ten, nie wchodząc do wspołeczeństwa jak członek,

http://rcin.org.pl

tylko jak rzecz, był na wszystko nieczułym, i obojętnym. Był takim jak sam owczesny rząd, opuszczonym, nieczynnym, leniwym, i rozpilym.

Sama ślachta w ustawę towarzystwa wchodziła. Ona tei Rzeczypospolitei robiła pospolstwo. Bezprawia, i możność działania nadużyciow, nazywała wolnością. Mnostwo przesądow mając, ona przecież nie rozumowaniem, ale tem przeczuciem ktore w pospolstwie, kiedy powszechnem bywa, starożytność głosem Bogow zwała, ona naipierwsza w Polsce przewidywać zdawała się zgotowane przez cudzoziemcow nieszczęścia i zgubę oiczyzny. Przeto powszechnie obrzaskliwą była na wszelką nowość, na wszelkie zagranicznych dworow wpływy.

Rei nierządu tei Rzeczypospolitei wodzili sami przemożni, ktorzy ani prawom posłuszni ani krolom wiernemi nie byli. Ich całą jestotę składało Samolubstwo. Rzecz powszechna, krai, narod, były dla nich rzeczą obojętną. Duma i starostwa wszystkich żądz ich przedmiotem. Seimiki i Trybunały, zajazdy i Seimy, placami wywodu ich przemocy.

Tam jedni na swe poparcie prowadzili zagraniczną pomoc, drudzy tem licznieiszego szukali w rodowitei ślachcie stronnictwa; pierwsi i ostatni, rownie niecni, nie mając męstwa do pokonania żądz własnych, kopali przepaść, w ktorei gubiąc siebie, zagrążyli piętnaście milionow narodu.

Oni uporczywie kazili, łamali, rozrucali to wszystko, cokolwiek nas ratować mogło. Jedni przez rozwiozłość, drudzy przez dumę, inni przez osobiste zaiścia, reszta przez nieoświecenie. Oni zniszczyli ow zasczep męstwa już w woiskach stałych ręką krola chrobrego zasadzony; oni rozpuścili sześćdziesiąt tysięcy gotowych obrońcow, już umiejętności sztuką i zwycięstwa

http://rcin.org.pl

duchem zaprawnych; Oni pod panowaniem Augustow, psuli wszelkie usiłowania Krolow o dobro narodu; nieskutecznemi robili wszelkie jch ostrzegania o ważności do ratowania się czasu; osczerstwem schydzali wszystkie krolow rady względem ustawy podatkow i woiska. Oni przez swoje niesforne swawolstwo, wszystkie seimy albo rozbijali najemniczemi hałastry, albo paraliżyli słowem niesczesnem: *nie pozwalam.*

Tak zaś mało światłemi byli, iż znierozumu ich przez pogranicznych krolow szydzenia, oni brali za ich cnoty wielbienie. Widziałem podobne znich szyderstwa, chowane skrzętnie potomstwu, jakoby zasczyt szacunku. (*

Oni nieustannie między sobą w zawiściach o małżeństwa, o urzędy, o starostwa, poświęcając pysze, zemście, i osobistości narod, naddawali się za narzędzia Dworom.

W nieposłuszeństwie prawom krnąbrność, w nieszanowaniu tronow nieuległość, a obcych wpływem ozuchwalana, unosiła się często do zstrącania krolow groźba i zuchwałość. W takim zamiarze zjazd Piotrkowski nastąpił. W sam dzień kiedy już zbroine woiska przemożnych stronnictw do zmienienia korony swojch sił na sobie doświadczać miały, nadeszła wiadomość o śmierci Augusta.

Z takiemi zewnętrznemi kraju stosunkami, i przy takim wewnątrz Rzeczypospolitei nieładzie objoł tron Polski Stanisław August. Miał on dla swojei oiczyzny pełno chęci dobrych,

(*) List Frederyka II. w Archiwum Branickiego Kasztelana Krakowskiego chowany; w ktorym go Frederyk z Rzymianami porownywa, uwielbiając go, że niedopuścił ustanowienia woisk gotowych w Reczypospolitei Polskiei.

ale

http://rcin.org.pl

ale niedostawało mu ducha tei miary, jakiego w ratunku wielkich narodow potrzebują wielkie dzieła.

W krotce przybrał do rady Andrzeja Zamoiskiego i oddał mu pieczęć wielką koronną. Ten mąż cnotliwy i światły czuł nieszcześcia swojei oiczyzny. Szukał głownych Polski nierządu źrodeł. W tei myśli obeimując razem cały narod i rząd jego, widział; że to jest ogromna już stowarzyszonych siła, że jest niezmierna ludu polityczna massa; Ale w niei niema myśli; niema duszy, niema stałych praw, i tei rządzącei władzy, ktora takowym brylom, tak skupionym politycznym siłom, nadaje działalności jednotę. Niebyło tam ani w pojedynczem, ani w wspolnem urzędnikow działaniu, zastosowań. Każda część rządowa działała oddzielnie, samowolnie, bez celu, naiczęściei w osobistym widoku.

Ministrowie, ktorzy w rozsądnych, wyobrażeniach o rządzie, są naibliższem i naijstotnieiszem narzędziem Tronu władzy, tu byli naiuporczywszą, i niewzruszoną przeciw tronowi przeciwieństw mocą.

Hetmanowie za Krzywoustych, za Chrobrych, dla dopomagania wzrostowi narodu, i potęgi krolewskiei, wzywanemi bywali z wiary i z męstwa do władania woiskiem. Ci z doczesnych zamieniwszy się w dożywotnich, z samemi krolmi w zapasy pośli.

Pod wolnym krolow wyborem, gdzie samowładztwo przemożnych już na wszystko rozpasanem stanęło, Hetmanowie, rei nierządu wodząc, nazwali się pośredniczą władzą między tronem i wolnością. Odtond Hetman był między wszystkiemi Polski możnowładcami możnowładcą naiwiększym. Wszystkim junym on był straszny. On jeden odzierżał Rzeczypospolitei sku-

http://rcin.org.pl

pione siły, do obrony kraju niedostatnie; do gwałcenia obywateli nadto wielkie. On jeden w swojej mocy nieograniczony, od nikogo niezawisły, odpowiedzialnym był tylko Seimowi, ktory każdy jego Rotmistrz Posłem narzucony, rwać był mocnym. Tak potęga narodu, w ręku samowładnego człowieka, podług namiętności jego, przewłoczyła się po kraju, i ciężyła wszystko, na co z zemstą hetmańską duma albo chciwość spoirzały.

Drugim Ministrem był Marszałek wielki koronny. Ten w stolicy samowolną bezpośrednie i ostatecznie miał nad wszystkiemi śmierci władzę. On bez odpowiedzialności, ten miecz tak straszny, oddawał jednemu z swych służalcow, ktory często w jego używaniu nie tak zapatrywał się na prawo, jak na skinienie pana swojego.

Trzecim Ministrem był Podskarbi wielki. Ten udzielnie dzierżył i trwonił w Rzeczypospolitej dochody. Z pewnej tylko kwoty miał zdawać rachunek, gdyby na seimie zapytanym został. Lecz w jego mocy było wszystkich do zapytań niemożnemi uczynić. Resztę dochodow szarpała samopas Podskarbich czereda: Poborce, Celniki, Baskaki, i Podskarbich rodzina.

Czwartym udzielnym urzędnikiem tej anarchicznej Arystokracyi, był Kanclerz wielki koronny. I ten nikomu odpowiedzi niewinien. Sędzią i obrońcą miast być mając, mogł być ich krzywdzicielem.

Inni nierządu możnowładczego brojcielmi, byli Starostowie, niespamiętały zarzutek owych czasow, gdzie się także gniezdziło i na tej ziemi hołdawstwo. Starostowie mieli, bez ograniczenia samowładność w swoim Grodzie. Panowie osob, majątku,

http://rcin.org.pl

życia, honoru, i oni z czasem, tę niezmierną władzę, zdawali także swojei służby osobom.

Takie były głownieisze Polski nierządu utwory. Jak szkodliwych przerobić w urzędnikow użytecznych, jak udziałać związłą ustanowę administracyj krajowei, za pierwszy swoich prac przedmiot Andrzei Zamoiski obrał. W krotce podał krolowi myśl ustawy komissyi rządowych: W tych przy Ministrach tylko kierunek, i przewodnictwo zostawiał.

Dla wskazania wzoru wziol Zamoiski na siebie uorganizowanie Kommissyj skarbowei. Jego światłem przepisane tei komissyj handlu zewnętrznego i krajowego prawidła, porobione były pierwszy raz celł taryfy, bez ktorych dotond kupiec byt wystawianym celnikow samowładności i zdzierstwu.

Przez ustanowę rządowych Kommissyi skroconemi zostały wielkich Kanclerza, Marszałka, i Podskarbiego przemoce.

Na myśl Kommissyj woiskowei oburzyły się Hetmany i całe jch rubaszne czeredy.

W tei ważnei chwili niszczenia źrzodeł nierządu, podmuchnięto rokosz rożnowiercow w Toruniu i na Ukrajnie, oraz podano krolowi, aby sam na seimie, nawet z użyciem obcych sił woiskowych, uczynił wniosek przypuszczenia schizmy i lutrow do Senatu i do wszystkich dostojeństw i urzędow.

Zamoiski dozierał w tem poddawaniu okropnego podstępu zamysły. Rostropny Kanclerz ostrzegał krola, aby się ukazał stałym wniepodeimowaniu na siebie podobnego wniosku, dopokond wprzody narod dosyć oświecony i przygotowany do tego przyjęcia niebędzie. Rady Kanclerza słuchanemi nie były. Weszły do stolicy cudze woiska. Zebranemu narodowi od tronu powyższy do prawa wniosek podano.

http://rcin.org.pl

W krotce niezgoda wstrzęsła wszystkie jędze: Ruszają się gromno przesądy; oszustostwo, zabobon i osczerz; przybierają się w pozor religij pychą (*) chciwość, nienawiść i duma; na sprowadzone woisko obce, obrusza się także poćciwość, narodu niepodległość, i miłość oiczyzny.

W tem przy swojch swobodach, przy niepodległości narodu prawach gorliwie obstających Senatorow i Posłow z kraju wywieziono. Cnotliwy Kanclerz, na wszelkie niebespieczeństwo własnei osoby niepomny, na krzywdę narodu czuły, szukał w całem zgromadzeniu prawodawczem duszy męstwa. Niescześciem nie znalazł jei ani w Posłach, ani w Senatorach, ani na Tronie. Prożno radził, aby obydwie Izby uczyniły swoje posiedzenia stałemi, aby nie rozchodziły się i nie przystępowały do dalszych czynow, dopokond Senatorowie wolni i Seymowi powroconemi nie będą, a woiska obce z miasta obrady nieustąpią.

Nie słuchano Zamoiskiego rady. Większa część Seimujących uległa, i do ujszczania podanych wnioskow przystępuje: Kanclerz ostatni raz głos publiczny zabrał:

„Bracia! wszyscy jednym duchem obywatelstwa złączeni, mogliśmy jeżeli nie wstrzymać, przynaimniei naszą krzywdę innym narodom głośną uczynić, a z naszei cnoty zostawić naszemu potomstwu przykład szanowny. Od innych odstąpiony sam jeden tylko jei niesczeście czuć, z oiczyzny mojei złego losu odwrocić mocny nie jestem. Miłoby mi było razem z wami wystawić się na ofiarę dla ocalenia, albo niepodległości narodu; albo przynaimniei sławy jego. Nie chcę być uprawniającym Pol-

(*) Konfederacya Radomska.

http://rcin.org.pl

ski zagubicielem. Pieczęć, gdy w ręku moich niemoże być cechą Polakow niepodległości i sławy, tylko stęplem ich niewoli i hańby, powracam Krolowi. Niechai osoba moja stanie się odtond celem prześladowania. Zniosę wszystko spokoiny, niebędąc przestępstwa praw urzędnikiem, ani krzywdy mojei oiczyzny narzędziem."

To mowiąc przystąpił do tronu, złożył urząd i pieczęć Ta moc ducha, ta stałość męża uczyniła wrażenie; zachwycił a zadumieniem Seimu obradę. Taka jest własność obywatelskiei cnoty. Ona wydziera dla siebie cześć, nawet z tych dusz małych, ktore do jei naśladowania mocy nie znają.

Krol na cnoty tego męża pochwałę mowił. Skończył na oddaniu kanclerstwa człowiekowi z rzędu tych głow przewrotnych, co na wszystkie sprawy poczciwe są tępemi, na dobroczynność nieczułemi; a na złośliwe wybiegi, krzywdy, i występki mają dowcipu bez miary, i czynności bez końca. Młodziejowski był właśnie człowiek do pieczętowania zguby oiczyzny.

Wywiezienie Posłow i Senatorow z stolicy, z pośrodka seimu, obruszyło lud po całym kraju. Robiły się po województwach, ziemiach, powiatach, zwyczajem jescze lennym, tylko bojarze czyli szlacheckie rokoszalne związki. Naiwiększe spolenie stanelo w Barze pod cnotliwemi Krasińskim i Pacem. Tak uzbrojony narod przez lat siedm walczył. Bez pomocy, od przyjaznych i sprzymierzonych Dworow niesłuchany, a opuszczony od całei Europy. Uległ w końcu; Wnet krai podzielono a podział przez Seim Ponińskiego uprawnionym został.

W czasie, gdzie cnotą było niepełnienie cnoty, Zamoiski, usunąwszy się od spraw publicznych, obrał partykularne życie w ustroniu miasta. Oddał się cały naukom, i uszczęśliwieniu

http://rcin.org.pl

swoich włościan. Dziejopismo, moralność, prawodawcze nauki, były jego czytania wyborem, a szczęśliwość ludzi jego rozmyślania przedmiotem! Uczonych szukał i z temi przestawać lubił: Konarski, ow pierwszy ustaw możnowładztwa niszczyciel, Łoiko, o ktorego pracowitości zaświadcza ważne o monetach dzieło; i ten, już w owczas z rożnych pism słynny, a odtond w dziejach upadku narodu, i w dziejach odradzania się naszego mąż znany, Senator Wybicki, byli przez niego wybrani przyjaciele; byli uczestnicy rozmow i obcowania jego.

Procz dwoch godzin oddawanych codziennie przechodzeniu się w otwartem polu, cały dzień zaimowała go biblioteka. Był to sam wybor dzieł ulubionych mu nauk. Wieczor przebywał z wybranemi przyjacioły. Zabawiały go rozmowy o politycznych dziejach czasu; o wynalazkach w umiejętnościach; o rożnych nowych dziełach; albo też o pisarzu, ktorego w tym dniu czytał.

Umysł jego zawsze rowny, spokoiny, i zawsze wesoły. Nic go procz ludzkości wzruszyć nie dołało. A jak dusza, tak jego twarz nigdy ani skrytości, ani wskazywała posępow rysu. On zawsze namiętnościami, nim namiętności nie władały nigdy. Dwadzieścia lat życia jego świadek, widząc go w rożnych okolicznościach, nigdy jak w pomyślności, tak w nieszczęściu niewidziałem w jego umyśle zmiany; nigdy niepostrzegłem w nim cienia nawet tych słabości, ktore w ludziach zwykle zostawia duch wyłączności i błohorodztwa. Widziałem go zawsze człowiekiem.

Na majątek obojętny. Przeszło milion dochodu przybyło mu razem, lecz ani w jego umysle, ani w jego sposobie życia nieuczyniło naimnieiszego wrażenia ni zmiany.

http://rcin.org.pl

W nim duch spokoiności podobien jak w ciemnościach światło, co rozchodząc się na koło, rozjaśnia wszystkie na okrom jestestwa; tak w nim zdawał on się udzielać w koło siebie wszystkiemu swoją wesołość i swojei duszy spokoinosć.

Sprawy w sądach publicznych nie miał z żadnym sąsiasiadem. I to jest rzadkość uwielbienia godna, osobliwie w owym czasie, w człowieku milion dochodow mającym.

Jeżeli spor jakowy zachodził: on pierwszy ofiarował, on stronę przeciwną naprowadzał, by obrać sąd pokoju, w ow czas polubowym zwany. W sprawie wątpliwei, on zawsze wolał tracić, niżeli zostawać w sobie wątpliwość, czyli drugiego nie skrzywdził. Na to patrzałem: Pewny obywatel sprzedał mu dobra. On poźniei dowiaduje się, iż sprzedaż tych dobr uczynił dawny jch właściciel z potrzeby. Natychmiast płaci mu czwartą częścią wyżei jak ugoda stanęła, unikając by potrzebnego nie uszkodził.

Chociaż usunoł się od wszystkich publicznych urzędowań, ktore już na tenczas nie krajową, lecz obcą służbą były; przecież znając dokładnie jstotne złe, co Polakow gubiło; przekonany, że jedynem ratowania tego narodu środkiem, jest dobre młodzieży wychowanie i gruntowne oświecenie, nie przestał pracować w sławnei kommissyj Edukacyinei. Tam był on naiczynnieiszym stróżem funduszow narodowemu wychowaniu poświęconych, ktore rownie jak cała rzecz publiczna, w czasie Ponińskiego na wszystkich nieprawości i żądze wystawionemi były. Jeden przytoczę przykład. Wskaże on razem i stopień powszechnego w kraju zepsucia, i Zamoiskiego cnotę i stałość.

Massalski i Xiąże, i Biskup Wileński, człowiek nie tak złei, jak małei duszy, ktora w owczesnem publicznem skażeniu szu-

http://rcin.org.pl

kala wziętości, a w marnotrawstwie i w zbytkach upatrywała swoją wielkość; stanął pod Seimem Ponińskiego na czele Kommissyj Edukacyinei, i stał się razem opiekunem i zarządcą wszystkich funduszow publicznemu wychowaniu w Litwie przeznaczonych. W krotce szkoły bez opłaty upadać zaczęły, a fundusz Edukacyiny na Lukullusoskie Xiążęcia stoły obracany został. Zamoiski mimo wszystkich, i krajowych i obcych przeciwieństw, zmusił Massalskiego do zdania rachunku; okazał zmarnotrawionych sześć kroć sto tysięcy, i z pod takiego rządcy fundusze Edukacyine uwolnił.

Zamoiski był jeden z pierwszych, ktory na naszej ziemi z poddanego uczynił człowieka. Bieżuń, w licznych plemionach uszczęśliwionych ludzi, miał pamięć jego oddać w nieśmiertelność wdzięczności. Tam on porownał poddanych z sobą; poddał się rownie z niemi prawu. Odtond, gdzie dwieście niewolnikow nędzniało, już sam widziałem kilka tysięcy rodzin swobodnych, utworcę swego szczęścia błogosławiących. I czemuż niecna chciwość pod Pruskiem rządem wydarła tym ludziom ich prawo i szczęście! . . . .

Tam to dana mu przez wieśniaka ta wielkich uwag odpowiedź. Zamoiski niżeli tym ludziom nadał wolność, sam w przod długo wśrod nich przemieszkiwał; sam ich oświecał, sam ich nauczał. Raz, mowiąc do nich o obowiązkach człowieka względem człowieka, ukazał im niejaką bojaźń, czyli wychodząc z poddaństwa, w ktorem często po jarmarkach, po targach i karczmach, popełniali rozwiązłość, kłotnie, a nawet zaboistwa; czyli wolność nie uczyni ich jeszcze gorszemi. Na to, z pośrodka kupy, starzec sparty na kiju tak się odezwał: *Kiedy człowiek nie ma, i nic mieć własnego nie może, tylko ten kyi, na ten czas łatwo*

waży

http://rcin.org.pl

waży się na wszystko. Ale człowiek, ktory ma własność i jest oicem, zastanawia się długo nad każdym czynem.

Krol w ustroniu mieszkającego mędrca często odwiedzał; Tam naiczęściei rozmawiał, czyliby sposobu nie było, dla zabespieczenia przynaimniei jestestwa politycznego jescze pozostałei reście kraju? Andrzei Zamoiski podał mu ręką własną spisane następne myśli: *)

„Narod wielki chociaż podzielony i upadły, jeżeli jescze choć w małei części skupiony żyje na swojei rodowitei ziemi, ma swoje prawa, swego krola, a jest mężnym, i rząd ma roztropny i dzielny, nie powinien rozpaczać. W jego władzy są jescze wszystkie sposoby do użytkowania z sczesnych nadarzeń przyszłości. Ma on w działaniach politycznych takiei wagi punkt, jakim w dzwigalnych siłach jest podstawy zasada.

„I my możemy jescze dla ratowania narodu przedsiębrać wszystko bezwystępnie. Lecz nie możemy przed zawistnych okiem działać wszystko jawnie. Możemy nieznacznie, przygotowywać i przysposabiać tak wszystko, aby w nadarzonei okoliczności, mogliśmy powstać w stosownym ogromie do odparcia przemocy.

„To jest w mocy Krola. Trzeba mu tylko woli i stałości. Czas zrządzi resztę. Wiek i zdrowie zapewnia mu długie panowanie! Ile miarkować można z okoliczności politycznych, kilkunastu przynaimniei lat trzeba, aby się na podział reszty zgodzono.

„Przez zwyczaje feudalne, przez narowy możnowładztwo

*) Widziałem ich kopią (a opowiadanie tego słyszałem kilkakrotnie z ust samego Zamoiskiego). Tu krotko ich treść położona.

http://rcin.org.pl

wewnętrzne, przez wpływ i przekup zewnątrz, znikczemnione umysły. Dusze starych są bez poprawy. Niezostało nawet w niektorych tyle zdrowego rozsądku, i tyle poczciwości czucia, aby zdradę kraju uznawali za występek. Oni jurgieltnictwo cudzych dworow już mają za pierwszą chlubę. W rosnących więc pokoleniach cała nadzieja. Trzeba starać się odmienić wychowanie publiczne. Czyny obywatelskie obraziłyby, nauka obywatelska nie uderzy sąsiadow. Konfederacya barska przez siedem lat z woiskiem dwoch mocarstw walcząc dowiodła, iż Polakowi wrodzonem jest męstwo. Położenie kraju naszego, wpływy i przemoc sąsiadow naszych wskazują; iż chcąc ocalić nasz rod trzeba, aby odtond każdemu rodzącemu się na tei ziemi Polakowi, zaraz z pierwszem rozwijaniem siły i rozumu, stawały się naidzielnieiszą namiętnością, drugą natury, że tak powiem potrzebą; *broń i koń.*"

„Pozwolono nam trzydzieści tysięcy woiska. Jest to nad sczupłe do obrony kraju. Lecz jest dostateczne do utworzenia tego ducha, ktoryby w nadarzonei potrzebie razem ożywił i owladnoł millonow ludu siłę. Należy wszystkich użyć sposobow, aby to woisko postawić w naidoskonalszym stanie, aby znacznei liczbie officerow ułatwić wszystkie woiskowe nauki aby zaciągnąć w służbę naszą, zewszond doświadczeniem znakomitych Wodzow. Nigdy nie tracić z oka sposobności zaprowadzania milicyj krajowei."

„Pod pozorem mieszkania, albo upodobania w Fabrykach, niechai Krol wzmacnia pewne twierdze i Zamki. Ma krai, żelazo, ołow, miedź, i saletrę. Niechai po Ekonomiach zagęszczają się fabryki broni, ludwisarnie, prochownie."

„Dziesięć milionow czystego rocznie dochodu zostało kro-

http://rcin.org.pl

łowi. Niechai bierze do urządzenia swojego za wzor dwor Pruskich krolow. Cztery miliony na niego wystarczą. Niech dwa miliony przeznaczy corocznie na sposobienie Wodzow, zakładanie twierdz i robienie broni: A cztery miliony niech na zdarzone okoliczności składa.

Krol z uwagą czytając ten proiekt, sam swoją ręką poczynił niektore przypisy. Chwycił go się żywo. Zrobił w tym zamiarze urządzenia swojego dworu, Trwało to trzy miesiące, w piątym już naruszył co złożył, a roku nie wyszło, gdy mu cały dochod niestarczył.

Działo się i to złym wrogiem naszei oiczyzny, że te myśli nie padły na innei tęgości ducha. Po jch wyjawieniu lat dwadzieścia czasu do jch ujszczenia było, niźli ostatni rozbior nastąpił.

Nie będę się rozwodził opowiadaniem mnieiszych czynow obywatelstwa jego. On życzył i podawał na Seimach myśli obrocenia starostw na publiczny użytek. Rady swoje poparł przykładem: Jedne miał starostwo, to oddał. Odtond żadnego więcei nieprzyjął. Offiarował i wypłacił Rzeplitei dwa kroć sto tysięcy na Seimie Konstytucyinym. Pomijam i to, jż za jego staraniem w krajnach polskich przez Austryą zabranych ustanowione zostały narodowe stany. Lecz opowiem Andrzeja Zamoiskiego do ułożenia Xięgi praw zgodny od całego narodu wybor; jego prace, i to przez niego rzucone światło, ktore narod do ustawy trzeciego maja prowadziło.

Jak w naturze pienkny widok zachwyca oko i zapuszcza w umysł człowieka jakąś spokoiność przyjemną, chociaż tylko wystawia nieużyte, smutnym blusczem albo cierpką dębnielicą okryte skały; a po nich huczą na prożno szumiące wody. Tak w widó-

http://rcin.org.pl

kach moralnych, nawet w towarzystwach Samodzierzow, unosi duszę w człowieku, napełniając naiczulszą pociechą każdy obraz, gdzie cnotliwy, gdzie dobroczyńca ludzi, odbiera uszanowanie i cześć publiczną.

Po okropnym pierwszym rozbiorze kraju, w roku drugim narod na głowny Seim zgromadzony, czując cały ogrom nieszczęścia swego, widział błędy, w ktorych się niespostrzegłszy, zabłąkał; widział nierząd, w jaki go złośliwych widoki wplątały; widział swoje prawa niedokładne; swoje ustawy do czasu niestosowne: chciał się ratować. Chciał ogolnej poprawy. A doświadczeniem przestrzegany, że go duma, złość, nieumiejętność, i obce wpływy o zgubę przywiodły, czuł jak mu w tym razie potrzebnemi cnota i mądrość.

W takiem wszystkich umysłow zajęciu krol z tronu głos zabiera. *) Mowił naiprzod o nieszczęściach, ktore na narod spa-

*) Takim iest wstęp mowy krola: Mowić mam o tem, co w społeczności żyjących dotyka naimocniej. Domyśla się już każdy, iż zmierzam do jak naigruntownieiszego ustanowienia sprawiedliwości, bez ktorej żadne towarzystwo ludzkie stać nie może. Wszyscy żądamy, aby sprawiedliwość była, bez zawikłania, bez zwłoki, bez tłomaczenia, bez samowolnych przemian jej sądownictwa, wszyscy jednak z żalem doznaliśmy, że to życzenie niemiało dopełnienia swego, owszem jęczemy tylko nad zawadami, ktore dotond przeszkadzały nam doiść do końca. Zywe uczucie tych zawad pochodzących z zawiłości prawnych, było powodem na tylu Seimach, żeśmy długo o poprawie obszernie się naradzali; aleśmy nimieli szczęścia pozyskać gruntownego zakończenia: bo niepodobno było we wszystkich wypadkach zebrać jednakowe zdania od tylu i tak rożnie myślących zawisłe. To przeświadczenie skłoniło nas na kilku Seimach do wyznaczenia osob dla utworzenia praw xięgi. Ale doświadczenie nauczyło, że ten za-

http://rcin.org.pl

dają z rożnego tłomaczenia w sądach niezrozumiałości praw jego; wywodził zawiłości, i te zwłoki ktorym przez jch zawikłanie podlega sprawiedliwość; opowiadał dalei sposoby, jakie od

---

miar niewzioł skutku. Bo kilka albo kilkanaście osob do jednei wyznaczone roboty, mają zawsze przeszkody do ułożenia jei gruntownie, a te były tem większe, iż z tego stosu praw, ktory tu w tylu tomach widzimy, miano wyciągnąć jstotę rzeczy z tego, co tylu rożnych ludzi, przez tyle rożnych wiekow, robili i pisali, gdzie każdy mający powagę, moc, wpływ, starał się wprowadzać to, co jego osobiście dotykało. Z tond poszło, że nie jednym zamiarem, nie jednym celem powszechnym udziałana ta rożnych widokow i osobistości mieszanina, ktora to przecie nosiła poważne jmie prawa. Tei słuchać, tę poważać jednak powinnością było. A ztond poszło, że gdzie jedna strona znalazłszy w tym tłumie jedne dla siebie pomyslne prawo, szła do sądu z nadzieją wygranei, tam druga w temże mnostwie rownie drugie prawo dla siebie d godne za tarczę brała. W tei zawiłości sprawa wniesiona do sądu, spotykała tam grono sędziow, między ktoremi rożność zdań, szukała sosobow dogodzenia osobistym skłonnościom, i znaidowała je w wielkości praw z sobą walczących. Lecz na co nam rozpościerać się z dłuższem o tem mowieniem, dosyć powtorzyć, że na kilku Seimach Rzeczpospolita wyznała potrzebę skrocenia sądownictwa, spojenia go w jedno ogniwo, i na ten koniec wyznaczała osoby. Nigdy jednak to niezostało uskutecznionem. Bo kilkanaście osob, mając obowiązek utworzenia takowego dzieła, powinny wolnemi być od wszystkich zatrudnień własnych, posiadać w jednem, mieiscu maiątek, i rownie wszystko poimować, aby pracowały w zupełnei ducha jedności. Bez tych warunkow dojść niemożna było do zamierzonego celu: gdyż skoro się z nich jaka część rozjechała, już jeden bez drugiego robić się nie ośmielał, tak wszczęta ustawała robota. Daymy to, żeby się znalazły osoby, ktoreby w przeciągu dwoch lat, zrzekły się zupełnie swojch zatru-

http://rcin.org.pl

dwoch wiekow przedsiębrały seimy dla zrobienia jednej xięgi z tych stosow praw, skazując na kupę xiąg przed nim na tronie leżących. Kładł za przyczynę nieskuteczności tych usiłowań, iż do dzieła, ktorego duszą powinna być jedność, wyznaczano Kommissye z mnostwa osob składane.

„Mojem byłoby zdaniem, rzekł nakoniec; żebyście się zgodzili na wybor jednego człowieka, ktoremubyśmy zlecili ułożenie dzieła tego. Wyznaczyć mu czas dwu letni, i nadać zupełną wolność i moc przybrania sobie pomocnikow. Gdyż po-

---

dnień, i były ciągle razem z sobą. Czyż będą jednego zdania? trudno i prawie niepodobna spodziewać się tego. A gdyby przez grzeczność wzajemną, jedni drugim ustępowali w rożnych sporach zdań swojch, byłaby praw odmiana, niebyłaby jch lepszość. Bo niebyłoby w nich żadnego ducha jedności stosunkow. Pamiętne są w dziejach naszych dwie Epoki, jedna za Alexandra krola gdy Kanclerzowi Łaskiemu zdana była ta robota, ktora jest od nas czcona dotych czas w pierwszym tomie praw naszych. Druga za Zygmunta III. gdy Lew Sapieha Kanclerz Litewski zebrany Statut w jedno dzieło podał potomności do tym sprawiedliwszego szacunku, że szczęśliwie i użytecznie korzystają z niego po dziś dzień obywatele Xięstwa Litewskiego, a przez wiele wojewodztw Koronnych żądany, abysię obrocił dla nich w prawo. To wszystko com mowił do tych czas, zdaje mi się, iż potrafi przychylić umysły do przyjęcia rady, ktorą otworzyć zgromadzonym stanom przedsięwziołem. Jest mojem zdaniem, że gdy wszyscy nieodstępnie żądamy, aby nastąpiła poprawa sądownictwa, aby prawa w jedno dzieło zebrane były, aby z zawiłości pochodzące spory, pomnażające pieniactwo, były ukrocone, abyśmy naostatek doszli tego szczęścia w Koronie, ktorem się Litwa szczyci, że ma Dekreta, ktorych się poruszenia nieobawia, a zatym nakoniec.

Reszta tei mowy krola umieszczona w pochwale.

http://rcin.org.pl

trzeba, żeby jeden człowiek swojem zdaniem, takowem rządził dziełem. Inaczej niebyłoby w nim jedności. Byłaby to znawu mieszanina rożnością zdań rozmajtych upstrzona. Lecz tu już podobno każdy sobie pomyślił: gdzież taki człowiek? Poidę daiei, ośmielę się wymienić go. Znamy wszyscy z osoby, z cnot i z powszechnei sławy tego, ktory nie wie nawet o tym moim zamyśle; ktory przez skromność, gdyby się tu znaidował chciałby się od tego wypraszać; mąż, ktory z partykularnego z nim obcowania, wiem iż znaczną część wieku swego łożył na wydoskonalenie się w tym rodzaju znajomości. Człowiek, ktory będąc Marszałkiem Trybunalskim dawał dowody swojei sprawiedliwości i umiarjętności, a będąc sędzią zadwornym jako Kanclerz wielki koronny, z rownem uwielbieniem publicznem, wypełniał obowiązki urzędu swego. Nie wspominam jego innych cnot, jego obyczajow, ktore są wszystkim wiadome. Już teraz choćbym go nie wymienił, domyśli się każdy że mowię o Andrzeju Zamoiskim.

Na to słowo, wzniosł się na koło jednomyślny okrzyk. I nieodstępnie domagali się wszyscy, ażeby ten projekt, bez poiścia w dalszą rozwagę, zaraz podpisanym został.

Taki cnot obywatela szacunek, szczególnieisze sprawił wzruszeń uczucia i w krolu i w wszystkich przytomnych. Ta cześć jednomyślnie oddana cnocie i mądrości, cisnęła łzy radości z oczu krola. Rozrzewnienie po całem zgromadzeniu widzieć było.

„Kochany, prawdziwie kochany narodzie! z żywem uczuciem krol zawołał, więcei czuję, niż wymowić w tym momencie mogę. Dzień ten zapiszę między naipienknieiszemi życia mojego. Naiwiększą chwałą, całego narodu jest ozdobą, to uwień-

http://rcin.org.pl

czenie obywatela zasług i cnoty. Takiego narodu szczęścia i sławy radbym dokupić się własnej krwi wylewem. Boże! tyś mi świadkiem! . . . .”

Prosto z Izby Seimowej Marszałek, Sekretarz konfederacyj koronnej, udali się do niewiedzącego o niczem Zamoiskiego z doniesieniem mu tej woli Narodu.

Widzieliśmy tu chwilę, w ktorej narod Polski ukazał się tem, czem on jest ciągle w swojch dziejach, kiedykolwiek własnem przekonaniem, swojem własnem uczuciem działa.

Nasz narod, rownie jak wszystkie inne ludy, szczątki swych wspołeczeństw z rożnych stopniow hołdawstwa wywodzi, Piastowie pierwsi ustalili w nim tron, korony dziedzictwo i berła jednowładztwo. Tylko też pod Piastami widzieć w dziejach Polskich stałą działania całego wspołeczeństwa jedność, właściwą tęgość charakteru Polakow, prawdziwego narodowego ducha, ubiory i obyczaje, z temi ciągły narodu wzrost i potęgę.

Jagiełłowie już od licznych możnych w stanie slacheckim domow, żonę, wiarę, i koronę kupując, nie utrzymali nawet tronu do końca na tym berła mocy i powagi stopniu, na ktorym go już Piastowie stawiali.

Pod wolnemi wybory, jak rozpadały się Kazmierzow zamki i twierdze, ukazując smutne tylko i nieużyte po kraju zwaliska, tak upadała i władza krolow; niezostawało z niej tylko, co dla narodu jest tam nieużytem, jest ciężarem. Nakoniec stanęło możnowładztwo.

Przez tyle niezdrożnych stowarzyszeń nasz przechodząc narod, nabrał rozmajtych złych uprzedzeń, zwyczajow, w stanach stanow, do czasu, do okoliczności, do osobistych żądzy widokow

http://rcin.org.pl

dokow podrabianych ustaw; a to wszystko składało, jego praw zbiory i jego sądownictwa ustawę.

W tym narodu stopniu zawołany Andrzei Zamoiski, do ułożenia xięgi prawa, nie mogł, podług własnego światła i przekonania, przepisać praw dla szczęśliwości współrodakow: ale musiał je układać w stosunku z powszechnem wyobrażeniem, i tylko w mierze szczęścia, do jakiego usposobiony był naród.

Wiedział on, iż rowną ostrożność i uszanowanie mieć należy, ruszając ludow stare obyczaje, jak tykając się święconego przez nich starego bożyscza.

Nie mogł napisać praw prosto dla Rzeczypospolitei; bo mu się sprzeciwiały silne przesądy udzielnego w stanach stanu; stare feudalne przeciw miast i wsiow ludziom, uprzedzenie.

Nie mogł pisać praw do monarchij należących: bo w narodzie, chociaż fałszywe, ale były już mocne i powszechne wyobrażenia wolności, zaprowadzone zwyczaje, feudalne ustawy, i Rzeplitych obrady. Z tych przyczyn, niemogąc narodowi podać praw nailepszych do jego trwałości i szczęścia; niemogąc pisać praw doskonałych, starał się przynaimniei wyruszyć naród z punktu jego nieładu i nieczynu.

Nie mogąc uprzedzenia feudalne zagubić, wstrząsł je: by odtond same upadały, a z niemi niszczało możnych samowładztwo. Miastom i wsiom chciał nadać ruch, chciał utworzyć w nich ducha, aby własną czynnością zbliżane weszły w związki współeczności z slachtą; albo połączone z Krolmi, posuwały wzrost kraju rownie z sąsiadow krajami.

Widział ten prawodawca, że tylko z prawa własności osob,

http://rcin.org.pl

wychodzi wszelka własność rzeczy: gdzie niema pierwszej drugą być niemoże. Przeto prawo osob położył w tej xiędze jako zasadę praw o własnościach rzeczy.

Znał on, iż towarzystwo podług ustaw natury i podług wyobrażeń rozumu, niemoże mieć tylko jeden stan. I przeto każde urządzenie towarzystwa, w ktorym będą stany, będzie nosiło i skazę wspołeczeństw wiekow Barbarzyńskich i pientno jch wyobrażeń.

Chcąc udziałać taką towarzystwa jedność, stan jeden; trzeba w nim zrownać prawa osob wszystkich ludzi.

Tu widział Zamoiski, iż w stowarzyszeniu się Polskiego narodu naigłownieiszą wadą było, w jednych zbyt zmnieiszone, a powiększone zbyt w drugich, ogołem pogwałcone przyrodnie osob prawo. Niemiał go u nas mieszczanin; źle znaidowało się umierzone w osobach żydowskiego wyznania, naruszono je nawet w ślachcicu, a w włościaninie rolniku, zupełnie zniszczonem było.

Wszystkie rządy Europy prożno usiłowały przemienić rod żydow w użyteczny. Jedne brały środki gwałtownej z temi traciły dla kraju i ludność i pieniądze. Drugie używały sposobow powierzchownych: z temi zmieniały zwierzchnią postać żyda, niezmieniały szkodliwości jego. Żaden z nich nie wzruszył rzeczywistej przyczyny, ani też nie poprawił istostnie złego. Zamoiski rzecz wziął głębiej. W tym zamiarze przystąpił do uporządkowania i w tym rodzie prawa osob, tej to jstotnej sprężyny działalności władz moralnych w ludziach.

Żydzi przez szczególne dla siebie prawo osob, robili w Polsce narod w narodzie, czynili rząd w rządzie; mieli wyłączne magistraty, oddzielne wychowanie; narodowe sądy, zgroma-

http://rcin.org.pl

dzenia, oddzielne małżeństwa i rozwody, zgoła oddzielną xięgę praw osob i rzeczy. I to jest, co narod ten u nas, i w każdym kraju, czyni tak uciążliwym, szkodliwym, od krajowego ludu zupełnie rożnym, a tak trudnym do zmiany.

Andrzei Zamoiski i ten potwor nierządu, chciał poprawić przez ścisłe zrownanie prawa osob żydowskich, z prawami osob innego wyznania. Poddał jch pod jednakie publiczne krajowe wychowanie, urząd, prawo, i sądy. Przez to byłby zniszczył wszelką żyda od innego mieszkańca rożnicę. Tem samem musiałaby zniszczeć i skutku jch działań rożnica.

Prawo osob miesczan, w ow czas kładło na człowieka hańby rodzenia się pientno. Zamoiski niemogąc przeciwko przemocy owczesnych przesądow zrownać prawa osob tych dwoch stanow, chciał je przynaimniei zbliżyć do siebie w stosunkach natury, tak przygotowywać zdaleka, rownanie się praw osob tych dwoch stanow ludzi: w tei myśli uprawnił osoby płci mieiskiei z slachcicem, i płci slacheckiei z miesczaninem małżeństwo.

Wiedział Zamoiski, iż w dzisieiszym politycznym składzie krajow, w ktorym z gotowemi woiskami już sama slachta służbę rycerską nie pełni, jest ukrzywdzeniem w niei prawa osob, zatamowanie handlu, przemysłu, i rękodzieł. Lecz zbyt panującei opinij ulegać znaglony, musiał i ten cnotliwy mąż napisać razem te dwa prawa: *handel i rzemiosła rodzicow plamią, niszczą w całem ich pokoleniu uczciwość ślacheckiego urodzenia. Złoczyństwo oica, nieodbiera, nie kazi ślachectwa dzieci.* Takie to przeciwieństwa zdrowego rozsądku wypadać muszą w prawach, kiedy te niemogą być układane podług natury i podług rozumu; ale tylko stosowane podług opinij i podług stanow.

http://rcin.org.pl

W tych ogromnych xięgach praw naszych, przez stan slachecki wiekami składanych, w tei nieporządnei mieszaninie i prawd i błędow, rożnych wiekow przesądu, rożnei osobistości widoku, rożnych stanow przeciw stanom uprzedzeń, zupełnie wyrzucono prawo osoby włościanina. Przeto nie było w nim człowieka moralnego. Został się jedynie człowiek zwierze. Obżarstwo, pijaństwo, leniwość i ospałość, mogły tylko być szcześciem jego. Sparalizono w nim całą działalność władz moralnych; i te wszystkie własności przyrodnie, ktore dała człowiekowi natura, aby z jch użyciem dążył nieustannie do powiększenia szcześcia swojego, i szcześcia jemu podobnych.

Tę naiwiększą w stowarzyszeniu się naszem zdrożność, a ztond nieprzeliczone złego skutki, Zamoiski, jle się w owczas dało, poprawiając mowi:

„Niepozwala nam ani ludzkość, ani obywatelski obowiązek, aby dłużej jescze prawa, ktorych zamiarem powinna być wszystkich Polakow szcześliwość, zamilczały włościan osobę. Niechcąc siebie i krai ohydzać i gubić, niemożemy w tym wieku odmawiać prawa osob, bespieczeństwa i sprawiedliwości tym ludziom, na ktorych pracy i przemyśle, zasadza się całego wspołeczeństwa wyżywienie i bogactwo. Powszechnem jest dobrem kraju, aby ten był ludny, aby w nim kwitło rolnictwo, i pomnażał się przemysł. To być nie może, dopokond nie nadamy włościanom prawa osob.

„Odtond więc każdy włościanin czyli rodak, czyli cudzoziemiec skoro na ziemi polskiei stanie, niech będzie wolnym.

„Własność osoby rolnikom włościanom, rownie jak stanu jnnego mieszkańcom, być powinna zawarowaną w prawie.

„Z tem każdy włościanin komornik, chałupnik; każdy nie-

http://rcin.org.pl

mający dworskiei załogi, każdy czynszownik mający dom, ogrod; mieć powinien zupełną w każdym czasie wolność przechodu do innei wsi lub miasta; i obierania sobie innego, prawem w kraju pozwolonego, życia sposobu.

Włościanin robiący pańszczyznę z załogą dworską, niemoże porzucać gruntu w każdym czasie samowolnie; lecz tylko za wspolną umową z dziedzicem, albo za wyrokiem Powiatowego urzędnika.

„Dzieci wszystkie rodzą się wolne. Jeden z synow założnego rolnika, pozostaje przy gruncie. Innym pozwolony wszelki stan i sposob życia uczciwy.

„Corki wszystkie są wolne. Żadnei dziewce tamować małżeństwa z włościaninem wsi cudzei dziedzic niemoże bezkarnie. W sądzie na żałobę zaniesioną, rownie odtond dziedzic z włościaninem stawać obowiązanym będzie."

Gdy tak ubespieczył prawo osob dla wszystkich ludzi tego wieku, w ktorym robi nas natura już sposobnemi do czynnego i do użytecznego obywatelstwa; a w ktorym, ten każdy jest złym, kto społeczeństwu nieużytecznym; zwrocił potem swoją uwagę prawodawca na wiek, w jakim nic uczynić dla towarzystwa nie jesteśmy udolni; a wszystkiego od społeczeństwa potrzebujący; w jakim towarzystwo pomocnem być nieumiejące, zawsze jest złe; chcę mowić, na wiek dzieciństwa i na wiek starości.

W tym zamiarze urządza z obszernieiszą władzą publicznego wychowania Kommissyą. Jei opiece, jakby zastępcy zachowawczei opatrzności władzy, oddaje i pierwsze życia ludzkiego zory i ostatnie słabe jego zmroki. Jei powierza, tę dobroczynną staranność, z jaką ma rozwijać wszystkich nadzieji dla

http://rcin.org.pl

kraju drogie zawiązki w młodzieży, i z jaką nieść wypracowanym i wysłużonym pociechę i ulgę w cierpiącej starości.

Po oznaczeniu szkoł po wsiach, miastach, powiatach i województwach, oznacza w każdej parafij dom mnieiszy, a w miastach województwa stołecznych dom powszechny dla schrony zniedołężnionych kraju obroną, albo wypracowanego wieku starością.

Dla pierwszych wskazał funduszow po Jezuickich resztę, jescze nierozbitą pod Ponińskiego laską. Dla drugich radził zwrocić swemu przeznaczeniu nadużyciem marnotrawione opactwa.

Taki duch tchnie w ustawach prawodawcy, ktory przy jch pisaniu, nie Pandektow, ale radził się ludzkości i rozumu.

Po ustanowieniu praw osob dla wszystkich ludzi wszelkiego stanu i wieku, dopiero przystąpił do prawa rzeczy. A już zrobiwszy mieszczan i włościan obywatelami, przypuscza jch do nabywania własności ziemi, i niszczy tak niecny barbarzyńcow zadatek. Potem przepisuje uporządkowany spadek majątku: Po oicu połowa na matkę, połowa spada na dzieci. Po śmierci matki, rowny podział odbiera obojei płci rodzeństwo.

Gdy jescze w ow czas slachta w Koronie niemiała praw następstwa, a woląc swoi nieład, wzbraniała się przyjąć od Litwinow, tak rozsądny w tei części statutu porządek; Zamoiski ułożył nowy i do stosunkow natury naiwięcei zbliżony dziedzictwa podział i spadek.

Po rodzicach biorą majątek dzieci. Po dzieciach bezpotomnie zeszłych, zwrot jego na rodzicow. W niedostatku drugich lub pierwszych, linia wsteczna dziedziczy.

Zwyczaje feudalne, u ktorych w corkach coś nierownego

http://rcin.org.pl

jnnym dzieciom widziano, zostawiały wielkie jescze wrażenia w głowach owczesnei u nas ślachty. Trzeba było i tu ulegać przesądom. Słyszałem od Zamoiskiego często, jż cierpiało serce jego, kiedy musiał pisać prawo, że corka nie rowno z synem do majątku oica należy. Że mąż będzie panem majątku żony, a nawet majątek ma zostawać w ręku męża, i tylko, z rąk jego wyglądać będzie wyznaczonei cząstki z dochodow swojei własności.

Uchybiona ludzkość, rownie jak popełniona niewdzięczność dotond w wszystkich prawach są bez kary. I to jest znakiem, z jak nieczystego źrodła Europa czerpała swoją sprawiedliwość. Ten z miliona prawd, i z miliona błędow, uprzedzeń, zwyczajow, osobistości Rzymskiego samodzierstwa i Rzymskiego jednowładztwa stek praw, pod Justynianem robiony, niemiał na pierwszym celu ludzi scześcia, ale zamiar usady jednodzierstwa.

Przeto z jego prawodawstwem w narodach, gdzie naiwiększe były nauki, tych praw szkoły, gdzie naisławnieisi słyneli jego xiąg uczyciele, tam po wszystkich sądach, burzą morza rozbity nieznaidował ludzkości; tylko uprawnioną chciwość. Jezeli jescze pochłonne wody rozhukanego morza część jaką na ziemię wyrzucą, prawo nie powraca tego nieszczęśliwemu właścicielowi, oddaje w ręce nieczułego tei ziemi dziedzica lub władcy.

Zamoiski w prawach niedopełnianą ludzkość położył z występkiem. „Gdyby szturm, mowi on, albo inny przypadek rozbił statek, lub okręt, na ow czas miasta, wsie pobliższe zbiegać się mają, i wszystką siłą, wszystkiemi sposoby pomoc należną nieszczęśliwym dawać winni. Rzecz wyratowaną oddadzą właścicielowi. Każden niechcący dać pomocy nieszczęśliwemu, bę-

http://rcin.org.pl

dzie prawem karany. Jakiekolwiek rozbitki woda na ląd wyrzuci, te dziedzic ziemi z naiwiększą starannością i pilnością ratować, zebrać, i do pierwszego urzędu o nich donieść ma obowiązek; a urząd o takowych rzeczach obwieszczenie ogłosi. Podobne rzeczy dla siebie zabierający, rownie jak za złodzieistwo sądzonym będzie."

Tak uporządkowawszy prawo rzeczy, znał ten głęboki prawodawca, iż w obywateleniu towarzystw ludzkich, myślą naiszczesliwszą, ustawą naidzielnieiszą jest własność. Od chwili jak pierwszy prawodawca ludzi wyrzekł własność, dopiero odtond potrafił na dziką samowolność człeka włożyć niezerwane więzy; dopiero od tei chwili wynaleziony sposob, przez ktory każdy człowiek musi rozwijać wszystkie swoje władze moralne i fizyczne, pracując dla powszechnego dobra, kiedy dla samego siebie pracuje.

Lecz aby własność takowe w towarzystwach wykonywała cuda, trzeba, żeby rządy w wszelkim względzie uwarowały jei nietykalności świętość; aby starannie usuwały nie tylko rzeczywiste, ale nawet pozorowe jei spokoinosci wzruszenia.

Ten, dla własności warunek tak istotny, wzruszają dziesięciny. Wieki błędow, ubostwo i nieszczeście krajowi temu, gdzie w urządzeniu sprawiedliwości, kary spadają na cnotę; a w urządzeniu krajowei administracyj, niepowściągła pewnych osob chciwość, może spadać rok w rok na każenie doskonalenia się rolnictwa.

Widział Zamoiski z jakiego źrodła, i w jakim to rozumie ludzkiego stopnia, wszczeła się myśl dziesięcin. Jch utrzymywanie w teraźnieiszym wieku, w dzisieiszym towarzystw stopniu jest

http://rcin.org.pl

jest szkodliwe. Przeto zmienia on dziesięcinę w stałą opłatę, zastosowaną do pewnej stałej zboża miary.

Po takowem ustanowieniu prawa i osob i rzeczy, przystąpił do sądownictwa. To było u nas naiprzod wprowadzone przez krolow; poźniej psute przez anarchiczną wolność; nakoniec osobistością i dumą przemożnych przyprowadzone do ostatniego nieładu, i napiętnione służalcow wzgardą.

Tak jest: nastały czasy, w ktorych być sędzią, czynić sprawiedliwość, spodleniem było.

Nie zostało w sądownictwie ani związku, ani stałego porządku, ani pewnego oznaczenia, gdzie poczynać, i gdzie kończyć sprawę. Tę samą rzecz podług upatrzonych stronnictw wolno w ziemstwie wolno w grodzie wszczynać było. A w ostatnim naiwyższym trybunale wyrok, jeszcze szabla i zajazd czem robić mogły.

Rolnicy i mieszczanie od sprawiedliwości zupełnie odepchnięci, ani praw ani sądownictwa krajowego niemieli. Ten co mogł być jch krzywdzicielem, ten tylko mogł być jch sędzią.

Prawa, sądy, sądownictwo, sprawiedliwość jnna w stanie slacheckim, jnna w stanie duchownym, jnna dla ludu żydow, jnna była w stanie mieiskim. A dla stanu rolniczego żadnych praw ani sądow nie było.

Na obdzieranie żydow Wojewodowie dobierali Podwojewodzich.

Starosta grodowy, samowładnie stanowił sędziow sławy, majątku, i życia dla swych w społobywateli. Te sądy nie były stałe, tylko czasowe. Tak przez kilka niedziel chodził po kraju spokoino złoczyńca. A jeżeli się na zjazdach, Seimikach jeszcze z Starostą poszabrał, mogł dalej złe brojć bezkarnie, mogł dal-

http://rcin.org.pl

szych najazdow, rozbojow być hersztem śmiało, pewny, że choć inni wspolnicy pochwytani zginą, on tkniętym niebędzie.

Na grabież kupcow wielki podskarbi. A na spokoiność, na majątek i na gardło wszystkich obywateli wielki Hetman i wielki Marszałek swym służalcom samowolnie przepisywali sądownictwo.

Wspomnęż tu o trybunałach. Ja świadkiem byłem: Jak z tego naiwyższego sądu osoby po dziennym roztyrstwie i pijaństwie zapomniawszy na winną publiczności cześć, nago w oczach ludu miasta, włoczyły się w środ nocy burcząc po ulicach Lublina, nachodząc spokoinych domy, przymuszały do obnażania się zniemi wspolnie, w reście napadły dom tegoż trybunału Prezydenta, ktory hetmańskim gdy oni dworskiemi byli, wywlekli go nago z domu. *)

Lecz rzućmy zasłonę na ten niesrom i niecnotę, ktore będąc jedynie skutkiem wad możnowładczego nierządu, mogliby złośliwi rozciągnąć do narodu. Przed kilku laty byłbym zdania tego, aby Polak starał się ukryć, i gdyby można w wiecznej niepamięci zanisczyć pamięć tych przeszłych nierządow; bo w ten czas już nas niebyło, a złośliwi nasi potwarcy władali. Lecz dzisiai kiedy na nowo rozpoczyna narod życie, trzeba przez miłość dla niego, trzeba mu odkrywać, przypominać wszystko, co go zgubiło, aby oglądając się na tamte nierządy z grozą, w całe jnszemi odtond drogi kierował swojemi kroki.

Andrzei Zamoiski sądownictwo jak naistosowniei do kraju uporządkował. Opisał stały między sądami związek; ustanowił

*) Pod łaską Olizara.

http://rcin.org.pl

dla każdego z owczesnych stanow sądy. Włościanin przez Dziedzica skrzywdzony, miał za obrońcę sąd Grodzki. Przy tym Instygator kosztem kraju przy obronie włościanina przeciw krzywdzicielowi sprawę popierać z urzędu był powinien.

Sąd Grodzki był zupełnie z pod władzy starostow wyjęty, a powroconym został władzy Krola. Ten, z ośmiu osob przez narod mu podawanych, czterech sędziami mianował. Taki Sąd miał być zawsze trwałym, aby skrzywdzony znaidował obronę w każdym czasie; aby występku, ani w śmiałości nie popełniano, ani uchodząc z pod kary nie najgrawano się z prawa. Do niego należały sprawy przestępstw i sprawy włościan z dziedzicem.

Do spraw prawnych ustanowiony w każdem Wojewodztwie sąd ziemiański. Krol z podanych przez narod mianował Sędziow, Podsędkow, i Prezesa. Ich urząd trwał pięć lat tylko. Procz mianowanych przez Krola narod do każdego ziemiaństwa dwoch obywateli z głosem poradnim dodawał. Z Grodu i z Ziemiaństwa odwołanie szło do Trybunału doskonalei urządzonego.

Od wieku Kazimierza wielkiego nie było w dziejach polskich drugiego czasu, w ktorymby się rząd zatrudniał miast szczęściem i wzrostem.

W możnowładztwa czasie, same rządowe osoby, Senatory, Ministry, Wojewody, i Starosty, ktorzy i rządzili i sądzili, byli razem miast uciemiężycielami. Po poł i po całem wieku trwały sprawy między miastem i starostą. Ten ostatni zawsze sędziow pobratymiec, jeżeli nie wygrał, sprawy nigdy nie ukończył. Tem czasem używał praw swojei przemocy, wymyślał prześladowania i zemsty nad osobami często cnot nairzadszych, ktore

http://rcin.org.pl

za dobro powszechne gminy miasta, wystawiały się mężnie przemożnego zemście. Jak wielkie przykłady cnot obywatelskich, miłości dobra miast, męstwa i stałości przy prawdzie, wystawiałyby nam dzieje narodu Polakow, gdyby obeimowały obywateli stanu mieiskiego, broniących swego prawa i swobod przeciwko swojm gwałtownikom. Lecz zdusiła jch przemoc, a niemając za sobą współżyjących Pisarzow ni mędrcow głosu, niczem dla potomnych stały się jch cnoty.

Andrzei Zamoiski, niepowodowany tylko ludzkości i kraju dobrem, chciał powrocić miastom ducha życia, nadać jm wzrost, przemysł, rękodzieła, handel; a tak krajowi moc i trwałość. Niemogąc stanu tego uczynić zaraz czynnym w politycznym składzie towarzystwa, przedsięwziął postawić go przynaimniei na takiei drodze, po ktorei już sam postępować będzie. Tym końcem zupełnie zniszczył nad miastami władzę Starostow, Wojewodow, i Generałow.

Bespieczeństwo osob i wszelkiei własności mieiskiei oddał pod straż praw, i pod opiekę krola.

Ustanowił Kommissyą dobrego porządku, ktora na zawsze miała rozdzielić co się należy Starostom, a co jest własnością miasta. Wszelką własność mieiską przez kogokolwiek, czyli przez slachcica, czyli przez duchownego w mieście posiadaną, poddał mieiskich magistratow rządowi i mieiskim sądom. Po wszystkich miastach ustanowił rząd municypalny, a wybor osob do magistratu i do sądu oddał politycznemu zgromadzeniu gminy i potwierdzeniu krola.

Za naiwyższy sąd, do ktorego z wszystkich sądow mieiskich odwoływać się ostatecznie miano, ustanowił Assesoryą. Osob w niei zasiadających wybor zostawił przy krolu.

http://rcin.org.pl

Miastom dziedzicznym slacheckim, prawem Chełmińskim założonym, upewnił w temże prawie niepodległość, i mocne swojch ustaw zawarowanie. Krzywdzący je dziedzic do Assesoryj pozwany, jako rowna przed prawem strona stronie odpowiadać był winien.

Ale myśl Zamoiskiego dla miast naiużytecznieiszą, ktora miała nadać prędszy wzrost, a z tym wzrostem krajowi moc, jest myśl ustanowienia powszechnei Rady miast krajowych.

Każdego roku w pewnym czasie, mowi tu prawodawca, z wszystkich miast wybrani posłowie, gromadzić się będą na radę do głownego miasta. Na tym zjeździe kupiectwo, rękodzieła, rzemiosła, handel, ustanowienie Kompanii handlowych; spław rzek, nailepsze składy hurtow kupiectwa, naizdatnieisze lądy; kopalnie, gatunki ziemi, materyały krajowe do rękodzieł, gatunek, wielość i cena rożnych urodzajow właściwych każdemu Woiewodztwu, wewnętrzna i zewnętrzna konsumpcya; przyczyny upadku miast, sposoby jch wzrostu i ludności, miały stać się przedmiotem deputowanych tych mieiskich obrad. Wszelkie przez mieiskich porobione uchwały, pod sankcyą czyli potwierdzenie krola poddał.

Ta wielka myśl miała kraju postać zmienić. Przez nią ożywiony narod, mogłby bogaty i silny, stanąć przy tei epoce, gdzie wypadałoby slachcie albo łączyć się z miastami, albo przyjąć jednowładztwo Krolow przez miasta wzmożnionych. Zawszeby się utrwalił narodu ogoł.

Zamoiski odebrał Ministrom sądy, wybieranie sędziow, i to gorszące zmianami sądownictw *), władanie. Ustanowił pod

*) Procedura.

http://rcin.org.pl

jch naczelnictwem z pewnym i z stałym sądzenia przepisem Kommissye z osob przez Seim mianowanych.

Na mieiscu Hetmanow urządził Kommissyą woiskową. Ta myśl jego nie mogła się przez lat dwanaście przed Hetmanow przemocą pokazać. Na sławnym Konstytucyj Seimie ona stała się pierwszym hasłem narodu nad możnawładztwem zwycięstwa.

W marszałkowskich sądach śledztwo, ktore w sprawach sławy i życia, sędzia albo pisarz, często swojemu służce lub Kancellaryj pismakom zdawali, odtond musiało być czynione przez sąd cały.

Nakoniec w takowem nieładowem sądownictwie, w tei tylu rożnych wiekow, rożnych towarzystwa stopniow, tylu rożnych osobistości, przemocy nadużyciow, i nieporządnei mieszaninie, w ktorei nietylko każdy stan, ale wiele szczególnych domow, pokoleń, miało oddzielne sądy i sądownictwo, była jeszcze i ta zdrożność naiwiększa, że nawet pewne ziemie, pewne własności, pewne obywatelskiego życia działy, czyny, miały także swojch osobnych sędziow, i zupełnie osobny sądownictwa gatunek.

Tak w społeczeństwa familiine, te naijstotnieisze zawiązki, te że tak powiem towarzystw żywioły, od ktorych dobrego urządzenia, naiściślei zawisło ogolu dobro, i te były u nas zupełnie od krajowego sądu i sądownictwa wyjęte. Wszystkie sprawy rodzenia się, wszystkie małżeństwa, rozosobnienia i rozwody, rożne sprawy mniemań, wyznań, były oddane jedynie pod prawo, pod sąd i pod sądownictwo obcych, ludzi obcego państwa obcego rządu.

Z wprowadzeniem do Polski religij, pierwsi Biskupi będąc Niemcy i Włochy, wprowadzili do kraju obcy rząd, w obcym języku religiiny obrządek; ustanowili stan w stanie, rząd w rzą-

http://rcin.org.pl

dzie. Duchowieństwo, wszystkie małżeństwa, wszystkie czyny niebyłe, niepodobne, czyny samych mniemań, skutki żywości wyobraźni, oddali sądom i sądownictwu układanemu w Rzymie. A zabiegając by takowe wiary nadużycia zmiennemi niebyły, robiono je nietykalne, a w zruszającemu grożono świętokradztwem i klątwą.

Andrzei Zamoiski był pierwszym, ktory przedsięwzioł oswobodzić swoją oiczyznę z tego nierządu.

Widziałem, jakich używano sposobow, wielu ruszano pochlebstw, bojaźni, nadziej, i nawet groźby, aby wstrząść w tem przedsięwzięciu męża.

Nie umieli pojąć cudzoziemcy, że gdzie jdzie o dobro swego narodu, tam jest niepodobieństwem wstrząsnąć umysł takiego Polaka, jakim był Zamoiski. On zdumiałym ukazał cnotliwego stałość. Jeden cel przed oczyma mając, narodu szczęście, nic go wstrzymać nie potrafilo od prawideł, ktore były do tego celu drogą.

Nisczy przeto w swoich prawach zupełnie władzę i rząd Włochow w Polsce. Biskupow powrocił krajowi, zakony oddał zwierzchności Biskupow, i ustanowił z osob krajowych naiwyższy sąd duchowny.

Rząd każdy, ktory obcym nie krajowym językiem rządzi, ktory w cudzym nie w rodowitym języku prawa daje, ktory językiem dla niego niezrozumiałym każe zanosić skrzywdzonemu skargi, poszukiwać swojei własności, odbierać sprawiedliwość, ten naipierwszy i jedyny cel wszystkich towarzystw i rządow taki rząd zdaje się wyraźnie mowić do ludzi: Nie ja dla was, ale wy dla mnie jstniecie.

Do czasow Andrzeja Zamoiskiego, trwała podobna nieprzy-

http://rcin.org.pl

zwojtość w sądach naszych. Przez duchowieństwo cudzoziemskie z religią wprowadzony został język Łaciński nawet do sądow. Andrzei Zamoiski i ten nierząd nisczy. On ustanowił, aby odtond, jak prawa w języku narodowym, tak w wszystkich sądach, wszelkie pisma i czyny, tylko w języku Polskim przyimowane były.

Dotond w towarzystwach Europy przyjęto dwa sposoby dochodzenia sprawiedliwości. Jeden tajemny; drugi jawny; to jest przez *referaty* skryte, i przez wnoszenie spraw z naiwiększą publicznością. Pierwszy, samei osobistości wynalazek dogodny, dzieło człowieka bez obyczajow, tchnie w nim cały duch Semproniusza jntryg, łakomstwa, podłości, i przekupstwa. Cnotliwy Andrzei Zamoiski nienawidził go, i odrzucił. Zapytany, od Jozefa drugiego Cesarza o zdanie względem zaprowadzonych w jego kraju tych tajemnych referatow, odpowiedział:

Są one przepaścią sprawiedliwości. *) Wszystko, co jest tajemnem, jest wątpliwem. Sprawiedliwość powinna być pewną. Należy więc uczynić ją oczywistą.

Referatow ukrytość ma niepodobieństwo utajenia się przed przekupnikiem, a uprawnia ukrywanie się przekupionych. Ten sposob sądzenia oddała dobroczynny wpływ publicznosci do sądow, a zostawia do nich sam tylko wpływ skazitelnych. Dobrym Sędziom odbiera naisilnieiszą do pełnienia obowiązkow ponętę, cześć i szacunek publiczny, a złym odeimuje nawet wstyd

*) Jest obszerny ręką Jego napisany wywod przeciwko referatom tajemnym; ktory podał Jozefowi drugiemu; gdy takowy gatunek sądownictwa zaprowadzano do krajow polskich przez dom Austryacki zabranych.

w są-

http://rcin.org.pl

w sądownictwie tajemnem. Gdzie oko publiczności zaglądać nie może, jakież powody zostaną się dla cnoty? Sama tylko metaphizyczna miłość sprawiedliwości i moralności, ktorej zazwyczaj prawnicy nie mają.

Ten gatunek ludzi, ktory ma swoją wyłączną moralność, ktory z powołania rownie niepoczciwość jak cnotę broni, rzecznicy, ktorzy w jawnym sposobie sądownictwa już dosyć są szkodliwi, bo wiechrzą sprawiedliwość; oni przy sądach z tajemnictwem, nierownie stają się szkodliwszemi: Robi się z nich stan pośredniczy, że tak powiem, stan koczotow nierządnictwa sprawiedliwości między krzywdzicielem i utajonym sędzią.

W sposobie tajemnych referatow zły sędzia niema ani obawy, ani wstydu. Bo nad nim sąd naiwyższy, sąd publiczny, jedyny sąd nieskazitelny, jest zniszczonym. Zostaje się tylko jego uważaczem kilkanaście, lub kilka osob takoż jak on sędziow, składających ten trybunał, przez ktory taż sprawa dalej przechodzić będzie. Ci sędziami jeszcze dożywotnemi będąc, porozumiewają się i robią między sobą zmowny związek. Staje się: że przekupni już listami obwieszczają swoich związkowych w wyższych trybunałach; a ci posuwają tęż zmowę do sobie zaufanych aż w sądy zadworne. Wszyscy tam sędziowie nieszukają w sprawie prawdy i sprawiedliwości, ale pozorow umowionych z tym rzecznikiem, ktoremu się najeli; szukają tych wybiegow, lub takich zakluczeń, za ktoreby zaczepili niesprawiedliwość sprzedaną. Ten cenzorat nawet jest prożnym, bo prawodawca skrytych referatow, prawdziwie nieprzyjaciel sprawiedliwości wyrzekł razem: Iż żaden sędzia za swoją opinią odpowiedzialnym

http://rcin.org.pl

być niemoże. Jakież to nieprawości zdanie! To uprawnia w sędziach bezkarnego złoczyńcę. Żadnej odpowiedzialności za ukrytą opinią, ktora niszczy często sławę, majątek, i życie człowieka! Czyliż prawdziwy sędzia dawać bez występku może swoją opinią, gdzie idzie o własność cudzą? czyliż on już niestaje się złoczyńcą, kiedy nie podług prawa, ale podług swego mniemania sądzi?

Nad to w sądach przez skryte *referaty*, wypada zbytnia władza naczelnikow. Nie sądem ale zmownicą nieprawości staje się często w takim sposobie Izba sądowa, jeżeli Prezes niecnotliwy, albo gdy cnotliwego Prezesa mieisce, w przypadku niebytności, zasiędzie jaki radca bezczelny, ktory sprawę swoim związkowym do referatu odda; ktory rozdzieli senaty, ktory wybiera sobie osoby z swoich związkowych, wiedząc jaka sprawa w jego Senacie referowaną będzie. Zamoiski temu sądownictwu tajemnemu zupełnie sposob przeciwny obrał. On każdy sąd, i każdy czyn jego starał się wystawić naioczewiściei na publiczności oko.

Powod sam lub przez rzecznika winien był sprawę na trzy ręce opisać: Jedne pismo sądowi, drugie stronie przeciwnej, trzecie oddać publiczności. Obżałowany rownież swoją odpowiedź na piśmie stronie, sądowi, i publiczności podawał. Każdy sędzia swoje zdanie w protokuł ręką własną zapisywał.

Tak ukończona przez Zamoiskiego praw xięga, była nai-

http://rcin.org.pl

przod podaną krolowi, *) Potem dla rozwagi na dwa lata rozesłaną po wojewodztwach, ziemiach i powiatach.

Łatwo domyślać się było, jak te prawa, burzące nieład przemożnych, tworzące rząd, sprawiedliwość, i wzrost narodu, będą przyjętemi w owym czasie, gdzie w Polsce wszystko złe brojły cudze wpływy i ludzie nad prawo wyżsi; gdzie narod innej opinij niemiał, i mieć niemogł, tylko tę, ktorą obcy i właśni przemożni w ślachtę wziewali. Mało ten mię tu rozumieć umiał, kto osądził, jż mowiąc o wadach możnowładczego nierządu, chciałem wystawiać wady narodu.

Skoro tylko te prawa przeczytano, natychmiast Starostowie, Wojewody, Generałowie, Marszałki, Hetmanowie, dalei Rzymu nuncyusze i obcych wpływy po całym kraju, starają się wszystkiemi sposobami, zachwycić w ślachcicu rozsądek; nadawać każdemu, podług wymiarkowanei słabości uprzedzenie: Tym wystawiano to dzieło kacerstwem, drugim poddaństwa buntem, jnnym zdradą i podstępem na czystość krwi ślacheckiei; na zgubienie wolności, na wprowadzanie despotyzmu.

Udało się: Tak oszukanych i zakupionych Posłow na Seim zwieziono. Tam skoro tych praw xięga wniesioną została, natychmiast na głos w owczas Marszałka wielkiego, zaraz po wszystkich ławicach, wrzaskliwa najemniczei czeladzi zgraja, radę całą zachuczała. Zamiast rozumu, nie było słychać tylko prawd bluźnierstwo; a zamiast wdzięczności cnotliwemu, Andrzeja Zamoiskiego nazwano zdraicą wolności ślacheckiego stanu; a pra-

*) Widziałem na zbrzeżu każdego prawa, wyrażone ręką krola pochwały i potwierdzenia. Nad prawem względem poddaństwa i mieszczan, napisał po kilka kroć razy: *za rano, za rano.* Przecież rozważniei powiedzieć, było trzeba: *za pożno, za pożno.*

http://rcin.org.pl

wa jego godne ognia stosu. Krol słowa nawet tu nie wyrzekł, ani za dobrem kraju ani za obroną cnoty.

Kiedy tak miotała się duma, srożyły się panowań żądze, a zwiedziona niewiadomość przeciw rozumowi i przeciw cnocie z wrzaskiem bluźniła, kiedy cały seim w wrzawie, całe miasto było w poruszeniu, Zamoiski cnotliwy, sam jeden był spokoinym. Oddalony od zgiełku, obojętny na złych a możnych groźby, w osobności mieszkając, nawet dnia tego, kiedy się tak wszystko możne i uprzedzone przeciwko niemu burzyło, on i na chwilę nie zmienił spokoinośći swojei duszy. W wypełnionym obowiązku obywatela dobrego, wszystkie nagrody znaidował.

Jak kiedy dobry gospodarz, na uprawnei ziemi, zdrowe ziarno posieje; jm je lepiei okrywa, tem gęściei to krzew rozpuscza, a on nie trosczy się bynaimniei; chociaż z wichrem połnocy, mroz silny już i sczepior zewnątrz zniszczył, i wszystko śniegiem grubo przywalił, bo tem pewnieiszy, iż do przyszlei wiosny, zachowa się od zepsucia ziarn jstota. Tak właśnie prawdy, z Zamoiskiego prawami, po całym narodzie rozrucone, zostały tu zakryte, lecz krzewiły się i rosły. Mogła duma, oszustostwo i gwałt powierzchowną tych praw działalność zatłumić, lecz wzięte raz od narodu prawdy nasiono, znisczyć niebyło władzy. Im więcei je powierzchownie ciśniono, zakrywano, tem od skazitelności lepiei zachowane, rozpuszczało głębiei swoi krzew w narodu powszechnym rozumie.

W dniu wiecznei pamięci trzecim Maja na Seimie Kon-

http://rcin.org.pl

stytucyinym pod cnotliwym Małachowskim Marszałkiem, to nasiono w narod Polski rzucone, razem zakwitło. Uległo możnowładztwo silnie wstrząśnione; Władza prawodawcza do woli całego narodu zastosowaną została; Wpływ do wyboru Posłow przemocy krajowei i obcei zamknięto; moc wykonawczą oddano dziedzicznemu Krolowi; Sądownictwo urządzone; pewność sprawiedliwości zostawiona dobremu wyborowi obywateli i Krola; każdy człowiek, skoro stanoł na ziemi Polskiei, stawał się wolnym; Lud sielski pod prawo wzięty; slachcić zaczoł uznawać w każdym człowieku, ktory się na jednei ziemi z nim rodził, wspołobywatela; między stanem mieiskim i między stanem slacheckim rozwalono do służenia krajowi przegrody; wszystkich stanow ludziom otworzono pracę i przemysł, rękodzieła, i handel. A ta opatrzności władza, co rozrządza nagrody prac i cnot ludzkich, zesłała z niebios tę pociechę cnotliwemu Zamoiskiemu, że w szanownei starości swego wieku, jeszcze oglądał swojch prawd w narodzie zasianych, tak wielką okwitość.

Blisko niego w tenczas chodząc, uważałem w tem wesela czuciu, jakiem przeimują się dusze poczciwe, kiedy widzą coś dla ludzkości dobrego; spostrzegałem, w szanownym tym mężu, wśrod owei radości uczucia, jakiś poniewolny smutek, i słyszałem po kilka kroć mowiącego z westchnieniem: Czemuż tak poźno? czemuż się to w czasie siedmioletniei woiny nie stało?

Z początkiem roku tysiąc siedemset dziewięćdziesiąt drugie-

http://rcin.org.pl

go, z początkiem niesczesnego roku, w ktorym zawistne losy wszystko i oiczyznę nam zniszczyć miały, umarł Andrzei Zamoiski dziesiątego Lutego. Dobroczynna opatrzność osczędziła cnotliwemu żal i złoczyństw widok.

K o n i e c.

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

MYSLI

o rownowadze politycznej w Europie

czytane w Wydziale literatury Towarzystwa przyjaciół nauk w roku 1815 w miesiącu Sierpniu.

O rownowadze politycznej krajow Europy, wielu dziejopisarzow mowiło. Ta nie stanęła nigdy rzeczywiście. Nie widzieć w dziejach, nawet połwieku, jej ciągłej trwałości. Ukazywała się tylko czasem, albo jak mocarzow umowy, albo jak wypadkow skutek. Bo kraje czyli szczegołowe narody wypadkom podlegają: zawisły od dzieciństwa, starości, od rodzenia się i śmierci, od szczęścia lub nieszczęścia dzielnych lub nikczemnych, dowcipu lub głupstwa.

Zabobonną zaciekłością, *) albo też skrytą i upozorzoną niszczenia możnowładczych domow żądzą, ochwyceni Filipy, Ludwiki, prez kilka wiekow podusczali, i sami wychodzili, na czele hord krzyżackich, najeżdzać, i niszczyć ottomańskie mocarstwa.

Gustawy i Karole sławni rycerze Wazow, szałem cczej wo-

*) fanatisme.

http://rcin.org.pl

jarstwa dumy tchnięci, długo napadali Barbarzyńcow woiną kraje jch narodowi z wszystkich stosunkow naturalnie przyjazne. Oni roznosili miecz i ogień po Polsce i po Niemczech.

Dzielny Sobieski, zamiast ocalenia jestestwa własnego narodu, ocalił Polakow walecznością Austryj stolicę. On swemi zwycięstwy miotł w potęgę Porty ostatnią niemoc szkodzenia Niemcom; ale razem i niemoc dania wsparcia w potrzebie Polakom. Jedni z Cesarzow Rossyj; już ostatni cios zaguby zamierzali broniborow domowi, drudzy przeciwnie ten dom od zaguby wyratowawszy, nadali mu wzrost i gruntowną mocarstw Europy potęgę.

Na początku osiemnastego wieku wzniosły się na północy w Europie dwa wielkie Państwa. Jedno z tych było całkiem nowe. Żaden przecież ani z dawnych narodow, ani z dawnych Europeiskich monarchow tem zjawiskiem nie był uderzony, chociaż doświadczenie wszystkich wiekow powinne było ostrzegać i nauczać, że wszelkie zmiany i poruszenia, szczególniei na północy są dla Europeiskich narodow południowych groźne i niebezpieczne.

Gdyby w Europie systemat był rownowagi, byłoby natychmiast wszystkich uderzyło, byłoby zaraz takowe zjawienie się wszystkim tronom, wszystkim narodom tę myśl naocznie wystawiło, że w Europie, gdzie już wszystkie kraje, i wszystkie ziemie od wiekow są zajętemi, i są rownowagi politycznei stosunkami z sobą powiązane, gdzie już wszystko iest zapełnionem, tam dwa takie polityczne nowe tworzenia się, muszą koniecznie swojem powstawaniem, swojem się utrzymaniem, a dalei wzrostem, dawny systemat niepodległości i całości już ustanowionych krajow wzruszyć, muszą systemat dzielenia, rozbierania po-

http://rcin.org.pl

przedzających państw zaprowadzić; tak dawny pokoi, dawny porządek koniecznie gwałtownym zmianom podpadnie.

Tego wszystkiego żaden z dawnych narodow, i z dawnych krolow, ani postrzegł, ani pomyślił. Przeciwnie połnocne polityczne zjawiska, połnocnych ludow naturalne dążenia z przyrodzeniem wzmagające się i rosnące, od wszystkich popieranemi były. Wkrotce systemat dzelenia dawnych ludow złakomił dawnych krolow. Chociaż on w rzeczywistości i w końcu, nigdy dawnym, ale jedynie być mogł tylko pożyteczny nowym. *)

Krolestwo Polskie było od wiekow w rownowadze politycznej przedmurzem Europy przeciw najazdom Azyj; było pierwszym bezpośrednim zastępem Niemiec; było naturalnym sprzymierzeńcem Anglij, Hiszpanij, Francyj. Gdy w roku 1772 przez

*) Jak mało nawet wyobrażenia o politycznej rownowadze Europy dotond było, tego jeszcze naiswieższym jest dowodem wiekopomny zjazd czyli Kongres Wiedeński. I tam zamiast zwrocenia rzeczy do dawnego porządku i narodow do dawnego politycznego stosunku, obrano przeciwnie systemat rozrywania i dzielenia tego, co dawną Europy polityczną budowę składało. Toż obłąkane wyobrażenie o rownowadze politycznej, jeszcze okazuje się i z tego twierdzenia przez wszystkich tegoczesnych na tym zjezdzie statystow wyrzeczone. Że dla zwrocenia dawnej rownowagi politycznej w Europie, trzeba albo jeden z naidawnieiszych i z naiwiększych narod Polakow, z piętnastu milionow ludności składający się, a blisko część czwartą teiże Europy ziemi od wiekow posiadający podzielić, albo to dawne Krolestwo z dobrym i z stałym rządem znowu powrocić. Te dwa tak niezmiernie rożne, tak zupełnie z sobą przeciwne resultata, miały przecież w wyobrażeniu rownowagi tegoczesnych statystow, sprowadzić dla Europy jednaki w rownowadze skutek! . . . . . .

http://rcin.org.pl

siłę przemagającą zostało napadnięte, siedem lat opierając się dzielnie, same jedno walczyło z ostrzeganiem Europy o niebespieczeństwie zagrażającem jej politycznej rownowadze, wzywało na ratunek Niemcow, wołało o pomoc do Francyj, wołało o obronę praw narodow, do wszystkich Europeiskich dworow. Natenczas Niemcy toż Krolestwo niedotrzymaniem przymierza, odstąpili. Przemogła w nich chciwość uczestnictwa w rozszarpaniu Polski. Dwor Angielski poklaskiwał; Francya nic wcale nieczuła; ona w swej grubej nieznajomości obcych narodow i politycznych z nią stosunkow, nieprzeglądała nawet, co ją z upadkiem Polski, co z zmianą czwartej części Europy, koniecznie czeka, i koniecznie prędzej lub poźniej spotkać musi.

Z tych i z tysiąca przykładow podobnych, widzieć dowodnie, że w stosunkach politycznych krajow Europy, nic w rownowadze stałego niema, i niebyło.

Ta często mniemana rownowaga polityczna, bywała jedynie namiętności dziełem: chwiała się, mieniła, nikła i wsczynała, rownie jak tych żądze i szczęście, ktorych ręce krajow wagę trzymały.

Ale jak zważając przez szczegoły kraje i Państwa Europy, niebyło i niema między niemi stałej rownowagi; tak zastanawiając się nad trzema głownemi, w Europie osiadłemi, rożnego szczepu i języka rodami, można spotykać, i tam dają się widzieć pewne, stałe, wiekami niezmieniające się między niemi stosunki i rożnice, tam spostrzegać pierwotnego ich siedlenia się wiekami dotond niezatarte ślady i kresy; tam rozpoznać ich stałe, między sobą wyłączne gromady. Z tych chociaż dzieliły się na pomnieisze kraje, narody, i państwa, przecież każdego pierwotnego pokolenia gromada, zawsze trzymała się łącznie, i nie jest

http://rcin.org.pl

dotond pokoleniem obcem przedzielaną. Nigdy żaden klon z innego pokolenia nie potrafił się przedrzyć, przecisnąć w środek pokolenia obcego, i tam założyć i utrzymać osobny narod, oddzielne Państwo. Owszem jeżeli się jaki cudzego plemienia, lub pokolenia korzeń zadaleko w obce plemiona, w obce pokolenia zabłąkał, ten musiał tam zmieniać się; albo tam zaginoł.

Tego poslaki dotond jescze widzimy wśrod pokolenia Sławian. Między temi zagnały się niegdyś zbyt daleko obcego pokolenia klony, Jadzwingi, Litwini, Madzary. Pierwsi zgineli, drudzy zmienili się, Węgrzyni utrzymują się jescze, gdyż należąc do pokolenia Turkow, osiedli na samym pograniczu ziemi Sławian zstykającem się z Azyą i z dawną Arabow i Turkow ziemią.

Nadto widzę między temi trzema głownemi Europeiskiemi rodami pewne, stałe, wiekami oznaczone między sobą ważenia się, rozpierania, jednych w siedzibę drugich pchanie się, postępy, a tych znawu wypychanie tamtych i zwroty.

To wszystko nie dzieje się podług żadnei woli ludow partykularnych, ani podług woli jch rządcow. Jest zupełnie skutkiem poniewolnym, przez długie wieki ujsczającym się w stosunku rozwijania się w każdem pokoleniu właściwych mu sił fizycznych, i władz umysłowych; w stosunku położenia pierwotnei przez niego osiedlonei ziemi, w stosunku złączania się z sobą z jednego sczepu pochodzących klonow i ludow, oraz jednoczenia swojch działań umysłowych, i swojch sił fizycznych.

Ta wielka część dziejow rodzaju ludzkiego nie jest jescze tkniętą. Ona przecież rzeczywiście i ostatecznie stanowi losy świata, losy części jego.

Taki ruch, taki postęp plemion na plemiona, pokoleń

http://rcin.org.pl

na pokolenia obala przez tysiące lat zakładane trony i państwa, niszczy tysiąca zwycięstw dzieła, a nawet kiedy z domiarem zbiegu okoliczności dzieje się, kiedy już jest niezbędnem pokolenia wzrostu, sił, umysłowych władz połączenia skutkiem, kiedy już staje się z domiarem Epoki, przeznaczenia jego wypadkiem, na tenczas wszystkie innych plemion, innych pokoleń narody ułatwiają mu jego kroki, i same ku jego nad sobą przewadze niosą mu pomoc, same wraz z nim robią dzieło, nie wiedząc że w tem robią swoją własną zmianę, uległość, albo upadek.

Tak jest: z doprowadzeniem przez naturę do pewnego stopnia w pokoleniach ludności, sił fizycznych, władz umysłowych, kruszą się pod jakąś niewidzialną siłą wszystkie szczegołowych ludow z wojen, z zwycięstw potęgi wzrosty, i gasną oświecenia. Przed łącznem działaniem i postępem natury w całych plemionach lub pokoleniach, niszczeją, nikną działania postępu szczegołowych ludow.

Pierwsi ludzie do Europy przyśli z Azyj. Pierwsze w Europie z Azyj osady, nie lądem, ale morzem przybyły. Jest to znakiem, że był czas, kiedy z Azyj do Europy więcej trudności było do przebycia tam, gdzie się teraz stałym lądem te dwie części świata stykają, niżeli do przeprawienia się przez Morza z brzegow Syryj i Egiptu, na brzegi Grecyj, Sycylij, Włoch, Hiszpanij, i Francyj. . .

Na tych ostatnich ziemiach naiszczodrzej w Europie przez naturę udarzonych, wszczęło się pierwsze zaludnienie Europy.

Te pierwsze osady przybywały wszystkie od wschodu, w czasach rożnych, w czasach wiekami przerywanych, były sła-

http://rcin.org.pl

be, nieliczne. Nie zakładały całych wielkich narodow, sadowiły tylko miasta.

Z tych większe, ludnieisze, z swojei posady do napadań ugodnieisze, a do napadnięcia nieprzystępne, do zaszczepiania bojarzego ducha w swym mieszczańskim związku lepiei urządzone, łatwo podbijały sielcow nowych, i miasta mnieisze: łatwo podzierzały wielkie Europy krajny, jescze puste.

Lecz w swojch zawojach nie robiąc nigdy narodu, ale zachowując tylko zawsze swoje miasto; usiłując z prożności, z nierozsądku jmie miasta nadawać rożnych pokoleń narodom, owszem całemu światu; powiększaniem ziemi, pomnażaniem liczby poddanych, powiększali wprawdzie swoje panowanie; ale nieumiejąc obeimować serc, i nieznając jak jednoczyć z ludami ludy, niepowiększali jstotnie swojei mocy.

Ten skutek spotyka każdego Wojarza, ktory z sczupłą, z uboższą ziemią, z mnieiszym ludem, odzierża wielkie ziemie i wielkie cudzego pokolenia ludy. Tym nadaje obce jmie, obcy język, i czyni je, nie swego rządu władzy, ale swojch dawnych poddanych poddanemi. I ten mocarz powiększa tylko dzierżawy, pomnaża swoje panowanie, zaimuje wielkie ziemie, zaimuje liczne ręce; ale nisczy bez pożytku zawojowanych duszę. Powiększa on, przysposobia sobie na czas powszedni większą liczbę, większą moc; ale nie powiększa swojei działalności; bo nie obeimuje w razach ostatniei potrzeby, sposobow użycia całei zebranych narodow mocy. Owszem rozjednił ie, i skaził dawną swoich woisk dzielność.

Pozniei drugie przybycie ludu także z wschodu, z Azyj do Europy, działo się lądem stałym. Nie drogą teraz między temi

http://rcin.org.pl

częściami świata naibliższą; lecz przez ziemie naiwięcei na Północ posunięte.

Rody Celtow szły na północ wielkim pasmem Ural, i Altajow.

Tamtędy rozeszły się na wszystkie północne przylądy, wyspy; i osadowiły krajny północnym i zachodnim morzom pobrzeżne. Niezaszły w środek ziem Europy, i nieprzeszły ani Karpatow, ani Dunaju. Ich oręż nie starł się z orężem Grekow ani Rzymian. Ich zabobony, wiar podania, ich śpiewow ułomki, i pozostałe po skałach napisy, świadczą: że nieprzyjeli od Rzymian i Grekow, ani języka, ani Bogow.

Gatunek przecież tych ludow z pozostałych jeszcze szczupłych jego szczątkow okazuje, że jak z pierwszemi osady, tak rownież z ludami naipoźniei do Europy przybyłemi, pochodził z jednego szczepu, to jest z Kaukazanow plemienia. *)

*) Pięć jest znanych plemion ludzi na ziemi. Plemie Europeiskie czyli Kaukazańskie, z ktorego pochodzą wszystkie ludy Europy, i do niego należą Turcy, Persowie, Araby, i Abissyni. Drugie plemie Mogolskie zaimuje Kałmukow, Tatarow, Chińczykow, i część Indyanow po rzekę ganges. Trzecie plemie Negrow zaludnia Afrykę. Czwarte plemie wyciętych Amerykanow. Piąte plemie Bosmanow. Te działy ich rożnicy, z pierwotnego rodu pochodzące, ukazują zmienne farby, zmienne rysy, postać jch głowy, szczegolniei twarzy, licow, nosow, oczu, włosow. Można do tego jeszcze przyłączyć i rożne w doskonaleniu władz rozumu zdatności. Plemie Europeiskie czyli Kaukazańskie z nich wszystkich wydoskonaliło się naipierwei, i naiwięcei. To jest z nich naiczynnieisze. W naukach, w sztukach, kunsztach, i w dzielności jest pierwze. To już wszystkie inne plemiona podbija, i zadzierza: Jedne prawie w pień wysiekło jak Amerykanow; Drugie Trze-

http://rcin.org.pl

Ttrzeci przychod narodow także od wschodu do Europy, nastąpił ziemią naibliższą; Już prosto lądem ciągłym, kaspiiskiemu i czarnemu morzu przyleglym; i naiwyższym grzbietem karpatow, prawie środkiem Europy aż w Alpy ciągnącym. To są wielkie ślaki, ktoremi ciągneli Gaulowie, Franki, Teutony, czy Giermany, i wszystkie sławiańskie narody.

Gaulowie, Franki, i wszystkie tego pokolenia pobratymcze klony, posunęły naidalei na zachod; a wybiwszy pierwosielcze tamtych krajn Celtyiskie narody, rozpostarły się między Oceanem i między gorami Alpy, Jura, i Wosgi.

Teutonowie, czyli Giermany i wszystkie tego pokolenia*) narody, rozeszły się po trupach Celtow, na wyspy, i przylądy polnocne; przeszły na południe Dunai, a od Mozy i Marny rozpostarły swą siedzibę aż do Elby.

Ostatnie od wschodu naciągnęły pokolenia Sławiańskiego narody, i stanęły na całym paśmie Karpatow: Wszerz rozeszły

---

ujarzmiło jak Negrow; a plemie Mogolskie od polnocy lądem i morzem osacza. Z wszystkich zaś pokoleń Europeiskich, pokolenie Teutonow jest we wszystkich swoich krokach na postępowanie w siedzibę pokoleń obcych naichciwsze, naisroższe, i nainiebespieczniejsze. To pokolenie czyni wszystko z rachubą, a co raz odzierży, tego nie opuscza tylko z śmiercią. One w Europie pod pozorem religij wyciło pobliższe sąsiedzkie ludy pokolenia Sławian nad Elbą, i nad Odrą. One od Newy aż do Gibrartaru prawie zaimuje brzegi morza i wszystkie brzegi tuż swojemi zbroinemi pławami osacza; One wyłącznie opanowało wszystkie Europeiskie morza: z morz innych części świata ktore przed niemi pokolenie Gaulolatynow odkryło i pierwsze odzierżyło, ale się nie umiało usadowić i utrzymać, one to wszystko już wyłącznie tamtym wydarło, z wszystkich morz jch wygnało, dzierży Amerykę, brzegi Afryki, brzegi i wyspy Indyj.

*) *Plemie Europeyskie składa się z pokolenia Gaulolatynow, z pokolenia Teutonow, z pokolenia Sławian. Pokolenie każde składa się z narodow. Narody składaią się z rodzin.*

http://rcin.org.pl

się po jednym i po drugiem gor liczu aż za rzeki Sawę, Drawę, Lech, pod gory źrzodeł Rhenu. Na południe do Adryatu i w Grecyą; na północ do Baltu, a w zdłuż od Elby posiadły prawie aż do Kamszadu ziemicę niezmierną.

Po takie granice w początku rozciągały się siedziby tych trzech pokoleń rożnych i wielkich, ktore od wschodu na zachod ciągnąc ostatecznie Europy osadowiły krajnę. Takie pierwszych usadowień się ich w Europie granice, jescze do wieku szostego trwały. Tych między sobą od tysiąca lat rozpieranie się, tych wszystkich między sobą wojen ostateczne i ogolne wypadki, jeżeli są ciągłe i stałe, natenczas trzymają się one przyczyny głęboko w stosunkach między sobą pierwotnego rodu leżące; natenczas takie ciągłe wypadki (resultata) są przepowiedniami dla wiekow przyszłych.

Rod Sławiański jaką przy pierwszem do Europy wkroczeniu zajął część ziemi, w takiei granicach do szostego wieku stał spokoinie. Nie czynił żadnych przedsięwzięć postępu dalszego w Europę. Swoje całe usiłowanie, wszystką moc obracał jedynie na zatamowanie dalszego z Azyj nawału.

Teutony, Gaulolatyny zaraz od swego ustalenia się zaczęły nieustannie rozpierać się na wszystkie strony; Odzierżywszy Oceanu lądy, przeszły wszystkie morza; zawojowali w Indyach wschodnich wielką część Mogolskiego plemienia; a okoliwszy Afrykę skazali cały rod Negrow na zwierząt dolę. Odmowili im ludzkość, sprawiedliwość, i ziemię. Porobili po wszystkich częściach świata bażary na kupowanie, na sprzedawanie ludu Negrow. Nareście wynaleźli świat nowy: i tam jescze czwarte nowe ludzkie plemie znalazłszy, pod pozorem wiary w pień wy-

http://rcin.org.pl

cięli; a na ich kościach i prochach z swojch rodakow, dotond nowych sielcow sadowią.

Z drugiej strony też same Gaulolatyny, i Teutony na stałym lądzie podobnież pod pozorem religij, pod znamieniem krzyża parły ciągle na zwrot swoją ścianę w pierwotnie przez Sławian objętą, i osadowioną ziemię. Z jednej strony Gaulolatyny, przeszły Sawę, Drawę, przeparły się przez Bosphor, napadli Syryą, Palestynę, i już zakładali nowe nad Jordanem siedlisko; z drugiej strony Teutony nad morzem baltyckiem wdarły się w ziemię Sławian przez Elbę, Odrę, Wisłę, Niemen, i zapędzili się aż za Newę.

Pierwsi obudzili swoim napadem rozmajte ludy Azyj, szczególniej pokolenia Arabskie, hordy Saracenow i Turkow. Ci ostatni przełamali jch w końcu, dali im popend na zwrot do Europy, przesli za niemi morze, a Stambuł za swą stolicę oznaczywszy, wysyłali z niego niezliczone zagony w Wołochy, w Dalmacyją, w Polskę, w Węgry i w Niemcy.

Polacy stawili jm nieprzełomną tamę na Dniestrze i na Dnieprze. Agdy Ottomany przedarły się przez Węgry w Niemcow ziemię, i już Giermanow stolicę obległy, Polacy poszli Niemcom na odsiecz; oswobodzili Wiedeń, i na zawsze w gory Balkanu Bisurmanow zwrocili.

Z tej strony Europa przez jedność między sobą jej dawnych pokoleń, przez niewiązanie się z Turczynem jednych na podział, i na rozszarpanie w Europie narodow drugich, ocaliła się, i wyratowała z pod Sułtanow Porty jarzma.

Z drugiej strony Teutony, co się zagnały za Newę, obudziły tam na siebie wielki narod z pokolenia Sławian, ktory na tenczas był jeszcze na korenie, na setnie, na Kniazow i Carykow

http://rcin.org.pl

podzielony: Ten wkrotce z jednoczywszy się pod jednego Cara berło, i połączywszy z sobą tysiące Slawiańskich klonow nad rzekami Oby, Jenissa Tunguska, Lena, i po niezmiernych stepach Siberyij, w początkach wieku 18 dał znawu na powrot na zachod do Europy Teutonom popend, i tuż na ich koczyskach założył swoją drugą stolicę, a po zwycięstwie po Pułtawą dał się uczuć i dał słyszeć Europie pierwsze o sobie odgłosy.

Przeciw tem poruszeniom północy Europeiskie ludy nie łączyły swoich sił podobnie, jak to działały przeciw Muzułmanom. Przeciwnie poddawały wszystkie ułatwienia do postępu, wiązały się z niemi jedne na gwałcenie i na podzielenie łupow, krajn, i krolestw drugich. Poł wieku niewyszło jak znamiona granicy ziem północnych nad Niemnem i nad Bugiem zaryte zostały.

Takie powszechne plemion rozgałęzianie się, takie jednych względem drugich pokoleń ogolne ruchy i postępy, powiedziałem, że są początkowie wypadkiem poniewolnym; że bywają skutkiem stawających w pokoleniu już w pewnei mierze jego stosunkow fizycznych, jego większei stosunkowei mnogości, jego do oręża usposobień, i wytrwałości w wyprawach. Gdy przy tem wewnątrz ludow takiegoż pokolenia znaidą się już pewne cywilizacyj urządzenia, pewne ustanowy dobre, gdy w nim przeciwnych uogolnieniu się naturalnego połączenia, ruchu i postępu, mało popełnianych jest błędow; natenczas w takiem pokoleniu podobny ruch i postęp staje się stanowczym dla świata, albo przynaimniei stanowczym dla jakiei części jego.

W tei myśli zwróćmy krotko uwagę na trzy rożne, wielkie pokolenia Europeiskie. Uważmy w ktorem z nich więcei usposo-

http://rcin.org.pl

bień, a mniei zdziałano błędow ogolnemu swego pokolenia postępowi do połączenia się przeciwnych.

Rod Gaulolatynow dotond naipiękneisze krajny Europy posiada. Te z wschodu, z południa i z zachodu morzem są oblane. Rod ten zna swojei ziemi i jei położenia wartość. Jest do swego kraju przywiązany. Nie opuszcza go tylko porwany albo szałem jakiegoś gatunku fanatyzmu, albo żądzą łupow, lub też chęcią zebrania gdzie jndziei z swojei pracy, z przemysłu, z męstwa zyskow, a z niemi powracania znawu na oiczystą dziedzinę. On z przyrodzenia jest powszechnie żywy, więcei w nim czucia jak zastanowienia; więcei porywczości, zapału, niżeli stałego przedsięwzięcia. Do stref przyjemnych wswojony, a z natury niecierpliwy jest niewytrwałym na niewygody i na długie trudy. Do dzieł wielkich, do przedsięwzięć stałych, długiego czasu, mocy ciała, i niczem niezłomnei duszy potrzebujących, jest on nieudolnym. Pierwszy z Europeiczykow puścił się na morza, pierwszy poznał lądy Afryki; wynalazł przylądek dobrei nadziei, założył swoje osady w Indyach, i odkrył świat nowy. Przy niczem się utrzymać nie umiał. W szczęściu unosi się nierozmyślnie, na wszystko leci ślepo, nie patrząc co jest przed nim, ani się obglądając co za sobą zostawia. W nieszczęściu całkiem pogrąża się, nagle poruca wszystko, i znawu bez uwagi leci, by tylko do oiczystei ziemi zwrocił.

Wszystkie składające go narody mają jedność religij, ale wszędzie naczelnictwo wiary jest rozłączone od naczelnictwa krajowego rządu. Naczelnik pierwszei może mieć wyłączne dobro rożniące się od dobra kraju sobie obcego. To spr. wia w naiistotnieiszei zasadzie cywilizacyj rozdwojenie, osłabia zawsze,

http://rcin.org.pl

z czasem niszczy wspoleczeństwa jednotę, tę głowną uobywatelenia się czyli cywilizacyj ludow podstawę.

Ma język z jednego źrzodła pochodzący. Dyalekty rożnych ludow mogą łatwo być między niemi zrozumiane. Nigdy przecież nie powziol myśli połączenia się z sobą, albo przez stałe przymierza, albo przez zrzeszenie wszystkich ludow swego pokolenia, przez wspolnienie swoich prac, przez zjednoczenie swoich sił fizycznych i swoich władz umysłowych pod jedne berło, pod jedne naczelnictwo. Owszem przeciw dążności natury do połączenia się pokoleń, było w Gaulolatynow pokoleniu od wiekow naiwięcei popełnianych błędow, i naiwięcei przeciwieństw.

W tem pokoleniu Gaulolatynow narod Francuzki ma w naiwyższym stopniu te wszystkie wymienione, a pokoleniu temu przyrodne przymioty i wady. Żywość, imaginacyą, dowcipność, odwagę, dzielność, w szczęściu unoszenie się bez miary, w nieszczęściu pogrążanie się bez miary. On od tysiąca lat naiwięcei w Europie wojen toczył, on naiświetnieisze na lądzie, i na morzu zwycięstwa odnosił; on we wszystkich częściach świata podzierżył znaczne osady; zawojował kilkakrotnie Włochy, już był wszystkie ludy Gaulolatyńskie pod jeden dom panujący połączył, ale w tem żadnego nirzec nieumiał celu: on część Azyj zadzierżył, tam nowe krolestwa założył; on już dwa razy Europy naczelnym był władcą: lecz nigdzie stale, długo, utrzymać się nie umiał. Wszystko jak dzielnie zdobywał, tak nikczemnie tracił. Potwieku zwycięstw owoce za jedną klęską nagle porucał; i bez podniesienia narodowego ducha, bez łączenia tem silniei, tem mężniei narodowych sił, on w rozpaczy zwracał do oiczystei ziemi, i tam jescze zamiast sił skupienia, zamiast ogolne-

http://rcin.org.pl

go powstania rozbiegał się na niepewność przyszłości swego Jestestwa niebaczny.

On nadał całei Europie swoje obyczaje, swoi język; ale zapuszczając w niei swoje zagony, bez celu, bez planu, bez narodowego politycznego zamiaru, wchodzi wszędzie bez ducha zachowawczego, i bez ducha porządku. Niesie tylko umysł zburczy, umysł nieładu; umysł niszczący wszystko, nawet to, co przy rozwadze, widziałby na przypadek odwrotu dla własnego ocalenia potrzebnem. Ktorych oswobodzi, w tych zjednać sobie poważenia i miłości nie umie. Jak doskonale zna swoi krai własny, tak w naigrubszei znaiduje się niewiadomości w zględem innych krajow Europy. *) Jego uwaga na stosunki polityczne

*) Jak mało Francuzi mają znajomości Europeiskich narodow i krajow, a ztond jak gruba w nich niewiadomość politycznych z sobą stosunkow, dowodzą jescze świeższe jch publiczne mowy, publiczne pisma w latach 1813, 1814, i 1815. w latach o losie ich Narodu przyszłości stanowczych. Między temi szczególniei pisma Xiędza Prata. Był on Ambassadorem Francyj w Xięstwie Warszawskiem. Bawił w roku 1812 przez dziesięć miesięcy w stolicy Polski. W czasie tylu naiważnieiszych na Polskiei ziemi wypadkow świadek, powinien był poznać ważność tego narodu i tego kraju w stosunkach do całei Europy, a szczególniei w stosunkach do Francyj. Przecież z pism jego pokazuje się, że Polski nie zna. On widział, że Xięstwo Warszawskie było tylko szostą cząstką, rozległości krajow Polski, i narodu Polakow: a ta cząstka wyprowadziła do boju w roku dwunastym ośmdziesiąt tysięcy bitnego, w wszystko opatrzonego Woiska, on patrzał nato, że w tym roku wielkiego nieurodzaju, taż szosta część Polski przez kilka miesięcy zatrzymane na jei ziemi wszystkie ogromne całei Europy Woiska wyżywiła, chociaż więcei nieładem zepsuto, niżeli porządkiem żywności brano; on widział, że w Polskich kraj-

http://rcin.org.pl

z sobą, naidalei rozciąga się do Rhenu. Przeto nieobchodzą go, niezważa bynaimniei na niezmierne zmiany działające się w narodach innych pokoleń Europy, chociaż te obalą koniecznie je-

---

nach pojedynczy obywatele wystawiali swoim kosztem całe połki konne i regimenta piesze, nawet całe połki konnej artyleryi, że byli pojedynczy obywatele na Wołyniu na Ukrajnie, ktorych wystawianie połkow, ich uzbrojenie, i wojenne wyprawy w kilka miesięcy do stu tysięcy czerwonych złotych kosztowało; on widział, że w roku 1813 kiedy swe dzieło pisał, jeden Departament krakowski i to już nie cały, wystawił w trzy miesiące ośmnaście tysięcy świeżego Woiska i to przesłał pod Drezno; I ten francuz Prat, zamiast porownania tego ducha narodu, tej kraju możności, tych wysileń się Polakow w ratunku swojéy oiczyżny, z duchem z wysilaniem się Francuzow w tymże trzynastym roku, gdzie już szło o całość, niepodległość ich narodu, i ich oiczyzny, a gdzie za wywod naiwyższego zapału i wysilenia się w Francyj wystawiał owczesny monitor, danie kilku koni przez miasto Paryż, Lion, Marsylią Bordeaax; wystawienie dwoch albo trzech uzbrojonych żołnierzy przez naibogatszych Francuzow, Xiążąt, Marszałkow, lub Senatorow, Ambasador Prat, zamiast z takich uwag, z takich porownań ciągnąc wnioski o ważności narodu Polakow w stosunkach politycznych Europy, on wywodził jch ubostwo, ich niemożność znaczenia w rownowadze Europy, z tego, że mu niedawano objadow. Tenże Prat, a to po tak długiem siedzeniu wśrod Polakow, rownie jak drugi Ambasador Francuzki w Widniu powtarzają zgodnie, że zwrocenie całego Krolestwa Polskiego, mającego ludności przeszło 15 milionow a ziemi blisko czwartą część Europy; albo tegoż narodu i ziemi podział, jednaki, i rowny zrobią skutek w stosunkach politycznych Europy. Dwa resultata tak ogromne, i tak sobie zupełnie przeciwne, jednaki mają wydać skutek!.. Gdzieś są w tem rozumowaniu prawidła zdrowego rozsądku. Jest to odwieczna logika Francuzow względem drugich narodow.

go

http://rcin.org.pl

go stopień znaczenia w Europie, do jakiego tysiąca lat zwycięstwa go wyniosły.

Więc do dzieł wielkich, do wypraw długich, do przedsięwzięć rozważnych, i potrzebujących czasu, narod Francuzki jest nieudolny. Nie ma stałości ducha, ani wytrwałości ciała. Przyswojony do powtarzań słowa honoru, słowa tak w swojch stosunkach zmieniającego się, a dla pospolstwa zbytnie metafizycznego; nie zna uczuć dusz wielkich, nie zna miłości oiczyzny, ani nie zna miłości sławy. Skoro go uniesienia słowa honoru, lub jakowego fanatyzmu, albo nadzieje łupu opuszczą, natychmiast wszystkie do działania powody traci.

Nadto w temże pokoleniu Gaulolatynow dwa pierwsze naidawnieisze narody Włochy i Francuzi popełnili dwa zgubne dla ludow błędy, niszczące naijstotnieiszą cywilizacyj zasadę. Włochy od niepomnych czasow, podobno starożytnych greckich i łacińskich pisarzow, wolności, i republikanizmu wyobrażeniami obłąkani, zagubili w swojm narodzie jednotę władz, w naczelnei władzy, jednotę narodu w dziedzicznym tronie. Narod Francuzki, ktory przez tysiące lat nigdy tei ważnei części cywilizacyj niezaniedbał, nieosłabiał; nigdy swojei cywilnei jednoty w krolu nienaruszył, i przeto mimo tak wielu innych przez jego nierozważność w polityce popełnianych błędow, przecież wszystkie niebespieczeństwa szczęśliwie przetrwał, gdyż w tei jedności na swoi ratunek znaidował zawsze niewyczerpane źrodła chęci zgodnych, i sił połączonych. Tenże narod Francuzow w końcu ośmnastego wieku, rownież zdaniami starożytności pisarzow zbłąkany, ten głowny punkt cywilnych towarzystw jednoty w krolu, sam u siebie rozbił. Odtond rozdwojony, tu szukał zjednoczenia się w wolności, w rzeczypospolitei; tam w kon-

http://rcin.org.pl

stytucyj z krolem, tam w konstytucyj bez krola, tam w gminowładztwie lub w możnorządztwie; schwycił go na chwilę w całości widok nadzwyczainych zwycięstw, lecz zjednoczyć niepotrafił. Przeto z jednem powichnieniem się tych zwycięstw szczęścia, on tuż porożniony, w chwytaniu się rozmajtych punktow jednoczenia się rozjednoczony; mimo cudow męstwa, już jednoty cywilnei towarzystwa u siebie niemając, jedności swych działań w sobie znaleść nie zdołał. Jak w szczęściu połączała go chęć łupow i honoru, tak w nieszczęściu rozerwany, podzielony, miotał się, rzucał się, ale jedności swemu ogromowi, swojm władzom, ani swojm siłom już nadać nie potrafił.

Pokolenie Teutonow posiada krajnę w środku Europy leżącą: Tę z jednei strony otaczają Gaulolatyny; z drugiei niezmierny narod Sławian. Giermany są z przyrodzenia powolni, rozważni, pracowici, bitni, na cudzą ziemię z wszystkich Europeiczykow naiłakomsi; na niewygody, na złe czasow pory, na zimna niewytrwali. Są mściwi, zacięci; dla spełnienia zemsty nawet własne dobro z widoku tracą. Dla dogodzenia chciwości na cudzą krajnę, Teutony gotowi w nadarzonei porze rzucić się na sobie przyjaźnych, nigdy w woinie z niemi niebędących sąsiadow. Taką żądzą uniesieni, w środku leżąc, oni sami środek Europy zsłabili. Na jedno z naidawnieiszych, z naiwiększych Europeiskich krolestw, na rozszarpanie Polski swojego odwiecznego przedmurza, oni przez chciwość ziemi rzucali się naizażarciei. To krolestwo od tysiąca lat, razem z krajnami Germanow, moc środka Europy składało. Oni łakomstwem cudzego złudzeni, aby piątą część tego krolestwa podzierżyć, sami tę swoją moc środkową rozbili.

Rod Teutoński ma jeden pierwotny język. Tego dyalekty

http://rcin.org.pl

są łatwo zrozumiałemi. Jest przywiązany do własnei ziemi, a cudzei, ktorą raz opanuje, nigdy dobrowolnie nie opuszcza.

Od lat blisko tysiąca, teutony ciągłą mając dążność z wrotu od zachodu na północ ciągle zawalali coraz obszerniei sławiańskie siedliska. Podstępem, zmowami, bojem, lub też przez samych Slawian, nieroztropnie powoływani, bądź narzuctwem, bądź małżeństwem podzierżając w tych narodach trony, rozszerzali swoje nad Slawianami panowanie. Tak już dzisiai berło Cesarzow Niemiec, więcei ludu Slawian, niżeli ludu z Niemcow obeimuje.

Teutony nigdy Panow obcego języka do swojch nie używają tronow. I w całych jch dziejach, dwoch tysięcy lat, niema śladu, by obcego pokolenia ludom dobrowolnie dawali, i z o bcemi dzielili jakowy lud z swoich bratymcow.

Lecz też Teutony były zawsze i są dotond wśrod siebie swarliwi, i niezgodni. Sami między sobą zazdrośni. Jak chciwie prą się na opanowanie ziemi Slawian, tak nie dążyli nigdy do jedności swego ducha, i mocy; ani do łączenia narodow swego pokolenia w jedno cywilne towarzystwo.

Pod rozlicznemi ludow swego pokolenia Panami, zawsze w środ siebie się swarzą; przeciwko swym jak przeciw obcym swoje siły niweczą. Swoje szeregi zapychają obcem żołdactwem. Tak ludami rożnego języka rozdzielniają swoje woiska. Stało się w końcu, że innego języka wodzowie, innego języka są żołnierze. Ztond jch Cesarzow woisko jest bez narodowego ducha.

Rod ten ma rożne wiary. To często między jego ludami poroźnienia przyczyną będąc, do ogolnego jm działania przeszkadza. W niemcach ta niejedność religij jest szkodliwszą jak w innych narodach: Oni są z natury ponurzy, uparci i zacięci.

http://rcin.org.pl

Do *metafizykowania* zbyteczna skłonność jest chorobą tego pokolenia umysłu. Ztond w nim naiłatwieisze powstają sekty. Ztond u nich fanatyzm religijny bywa gwałtownieiszym: Rzuca jch w zapamiętaniu na rozrywanie węzła, ktory im natura, rozum, polityka udziałać doradza. Ztond pochodzi ta niepojednania się zaciętość Anglikow i Irlandczykow, Niderlandow i Holendrow, Austryakow i Prusakow.

Rod Teutonow pierwszy z pokoleń Europeiskich powziął myśl złączenia się czyli zreszenia. Lecz rzeszę swoję nie między narodami, ale ułożył między swojemi Xiążęty i Krolmi. Tych wielość a w osobistych widokach zbytnia rożność, nie dozwalała nigdy Teutońskim ludom w ogolnych działaniach stałei jednośći. Tei szkodliwęi swojei wady, oni jescze dotond nie dosyć znają. Niedawno już pod sześcią krolmi złączonemi byli; znawu podzielili się na Xiążąt i Panow mnostwo.

Rod Sławian posiada ziemię rozlegającą się od morza Adryatu, od rzek Sawa, Iłża, Mołdawa i Odra aż za Newę i Don; dalei po gory Uralskie, Altaje, za pas kamienny; w połnocnei części Azyj po granicę Tartaryj Chińskiei, i po morze lodowate Kamszatki, dotykając się Japonij krańcow.

Tak wielki rod Sławiański; powszechnie z natury jest żywy, przebiegły, w niektorych ludach skryty. Władz umysłowych wielką ma udolność; ale te nie są jescze rozwinięte. Mało w nim oświecenia. On w cywilizacyj naimniei postąpił. On z rodow Europeiskich, z wszystkich względow jest naimłodszym. Ale też on w stosunkach z starszemi Europeiskiemi narodami, co wiek postępuje w każdym względzie naiwięcei.

http://rcin.org.pl

Jest waleczny, mało ma potrzeb, na wszelki niedostatek, na ciągłe niewygody, na rożne czasu pory, wytrwałym; do wypraw długich i dalekich niema mu rownego. Woiny są dla niego naimniei szkodliwe. On w teraźnieiszym stopniu swei cywilizacyj, woinę może naidłużei toczyć, naiwięcei ludzi, bydła i koni dostawiać. Procz kobiet, starcow, i dzieci, on wszystkich do broni zdatnych męszczyzn uzbroić, nawet za krai z niemi wyruszyć potrafi.

Z całei Europy on posiada dotond nairozlegleisze ziemie, a wszystkie zamożne w stada koni i bydła. On w obronie swoiei siedziby, będąc mało i niezawsze wstępny, może od wszystkich Europeiskich ludow większe z swoich wsiow, z swoich miast poczynić ofiary dla zniszczenia samym głodem i zimnem postępującego w nieskończoną jego ziemicę najezdnika.

Rod ten ma język pierwotny; dyalekty łatwo zrozumiałe. On ma jescze w wielkiei części władcow cudzoziemcow. W większei części już ma jednę tylko religią; a tei naczelnictwo w znacznem mnostwie jego ludow już połączyło się z naczelnictwem cywilnego rządu.

Rod Slawian do wieku osiemnastego nie był jescze powziął myśli łączenia się z sobą. Do tego czasu nawet wyobrażenia o sobie niemiał. Jescze bracia braci nie znali: Przeto rod ten naiczęściei i naiłatwiei ludy z swego pokolenia, niebacznie z ludami obcych pokoleń najeżdżał i dzielił.

Wśrod całego Slawiańskiego pokolenia w naiwiększe społeczeństwa skupionemi były dwa narody, Polski i Rossyiski. Te dwa narody od kilku wiekow bądź przez własne kłotnie, bądź przez Niemcow skryte wpływy i podusczania toczyli między sobą woiny ciągłe, i niszczyli się wspolnie. Pierwszy z nich wier-

http://rcin.org.pl

ny swoim odwiecznym politycznym stosunkom w Europie, będąc z położenia swojej ziemi zastępem Europejskich narodow, i warującą ścianą Niemiec; odpierał dzielnie dalsze połnocne ludy, stawiał im długo nieprzestępne do Europy tamy.

Ten w wieku osiemnastym przez jedne narody Europejskie, niedołężnie opusczony, przez drugich swojch sąsiadow, ktorych on swą piersią tak dzielnie zastępował, zdradzony, z Europejskiej stał się połnocnych Sławiańskich pokoleń ścianą. Reszta z niego przez niewdzięcznych sąsiadow Teutonow, naisrożej była gnębiona: Nietylko z jestestwa politycznego, ale nawet z oiczystego języka i z narodowego jmienia obdzierana, wyglądała i chwytała z wieczną niechęcią ku tak niewdzięcznym Polakow narodowości gwałcicielom, wszystkie okoliczności do połączenia się z resztą swojch braci.

W takiem z jednej strony uporczywem przez Niemcow gwałceniu i rozszarpywaniu narodu Polakow; a zdrugiej strony mocą przyrodzenia i niezłomną tegoż narodu Polakow dążnością do połączenia się z swojemi braćmi, do spolenia się z niemi przynaimniej w Sławiańskim rodzie, wszczeła się pierwszy raz w Sławianach myśl połączenia, i zrzeszenia się narodow naiogromnieiszego na tej ziemi Sławiańskiego pokolenia, Ta myśl jest odwiecznem dopełnianiem dążeń i zamiarow natury, ktora od wiekow podzieliła rod ludzki na języki, ktora od wiekow tak nieodstępnie, tak wszędzie wiernie ludy jednego szczepu, pokolenia, jednego języka, tuż po ziemi z sobą stycznej zsadowiła. Ta myśl od jej wszczęcia wśrod rozszarpanych Polakow, już do znacznego dochodzi wzrostu, już zaczyna rozchodzić się po wszystkich Sławiańskiego szczepu gałęziach. Z nią jest Bog i natura. Zginie, kto przeciw niej będzie.

http://rcin.org.pl

Do pojednania się, połączenia się ludow Sławiańskich naiwiększe i naiskrytsze od wiekow przeszkody były z strony Teutonow. To było w tajemnym ciągle duchu Krzyżakow; przeciwko temu za naszych czasow jescze z strony Teutońskiei naiwiększe zabiegi, naiwiększych przeszkod usiłowania, ukazują się ciągle i na lądzie i na morzu.

Mowiłem, że myśl połączenia się Sławiańskiego plemienia naipierwei wszczętą była w narodzie Polakow. Po niedołężnei im odpowiedzi dworu Frankow przy pierwszym podziale w roku 1772, a powtorzonei 1788 roku, po niedotrzymaniu przez Teutońskich sąsiadow naiuroczystszych z Polakami przymierzow, po przekonaniu się że zwrotowi krolestwa Polakow naizawziętszemi przeciwnikami są Niemcy, że na naimnieiszą cząstkę z ziemi Polakow oni naichciwiei czyhają; zgodnie narod Polski wraz z krolem w roku 1792 oświadczył Rossyanom chęć połączenia się z niemi, albo przez sprzymierzenie się wieczne. z osadzeniem na Polakow tronie jednego z domu Xiążąt Rossyj panujących, albo przy zapewnieniu sobie Konstytucyinego czyli ustawy narodowego rządu i praw, przez zrzeszenie się lub złączenie z Carstwem Rossyiskiem pod jedne berło. Oświadczenia te Polakow tak dla obudwoch narodow użyteczne, na tenczas zapewne przez wpływy, przeciwieństwa i przeszkody z strony Teutonow czynione, do skutku nie przyszły. Ale myśl ta nigdy już wśrod Polakow nie zgasła; owszem przeciwieństwami z strony Niemiec coraz więcei zmacniała się, i rosła.

Wielki Rossyan Narodzie! Czyli Polacy czyli Rossyanie, mają oswobodzić Sławiańskie plemie, i wyprowadzić je na drogę przeznaczenia jego, od wiekow wyrzekła opatrzność, wam nadając za siedzibę ziemię z przodu trudno dostępną; z tyłu wca-

http://rcin.org.pl

le nietykalną. Poźniei za naszych czasow roztrzygła toż zapytanie na waszą stronę cała Europa.

Rownie wasze dzieje jak dzieje Polakow są napełnione woinami z Azyatyckiemi ku Europie dążącemi ludami. Wyście ponieśli wasz oręż i ubili go w same nory, gdzie się gniezdziła Europy groza, gdzie się z plemionami Europeiskiemi zstyka właściwe Azyatyckie plemie Tatarow; gdzie się lęgły i zkond wyłaziły Gengiskany. Wy w łańcuchach gor Kaukazkich na naj. otwartszym przesmyku dla przewalania w Europę Azyatyckiei tlusczy, wyście tam już męstwem i sztuką nieprzestępy stawili My od tysiąca lat zasłaniając Europę przeciw wszem napadom, z teiże strony rowniez naszemi piersiami zastępowaliśmy nam niewdzięcznych, naszemi piersiami odpieraliśmy od połnocy i od Azyj wszelkie zagrożenie i niebespieczeństwa dla Teutonow rodu. Nic to niepotrafiło zjednać w nim dla nas wdzięczności. Widzieliście sami z jaką chciwością miotano się na podrzucane jm znas kęsy. Rownież kiedyś i was może podobna z tei strony spotkać niewdzięczność. Będą zairzeć waszei potędze i waszei sławie, a zapomniawszy winnego wam swojego ocalenia, jak zapomnieli danei jm przez nas pod Wrocławiem na psiem polu i pod Wiedniem obrony, oni i przeciw wam powstaną.

Szukaycież związkow naturalnych, związkow waszei krwi, związkow jednorodnego pokolenia tam, gdzie je od wiekow już samo przyrodzenie dla was i dla nas ułożyło. To połączenie, co już natura przez osadowienie pokolenia Sławian na jednei niczem nieprzerwanei, ciągłe się stykającei ziemi udziałała, to połączenie, jdąc za tąż przez naturę wskazaną jednoczenia się nam drogą. Wy dopełniycie przez polityczny związek.

Nie dawaycie nikomu obcemu rozrywać krwi waszei wspol-

nei

http://rcin.org.pl

nei rodziny. Niech to pokolenie jak je od wiekow potężna moc opatrzności nierozdzielne, nikim obcym nieprzedzielone i niezmieszane, czysto dotond zachowała, i rozmnożyła; tak wy dopełnieniem reszty przyrodzenia zamiaru, uczyńcie nierozdzielnem, przez nikogo z obcych nieprzedzielanem, ale jednem wielkiem politycznem jestestwem, jednym zrzeszonych Sławiańskich ludow rodem. Takie jest w ludzkich pokoleniach rożnych ludow przeznaczenie. Ten celec *) jednoczenia się Sławian, już dziś wyraźnie w was moc opatrzności wskazuje.

Czas, aby rozpoczeło się to w pokoleniu Sławian, co od wielu wiekow przedsiębrano w pokoleniu Teutonow. To wielkie ana wskazujących się opatrzności przeznaczeniach zasadzone dzieło od połączenia z sobą narodu Polakow, starszego Rossyan pobratymca, zacząć należy.

Polacy są nieudolni być waszemi niewolnikami, ale są przygotowani stać się waszemi braćmi. Połączcież ten narod z właściwą mu ustawą narodowego prawa i rządu pod jednym Cesarzem i Krolem w wielką rzeszę Cesarstwa.

Po takiem starszych braci złączeniu postępuycie zrzeszenia drogą. Jest ona w przedwiecznei xięgi przeznaczeniach ludow i pokoleń. Moc opatrzności w dzikich ją pokoleniach zachowuje, natura w cywilizacyj ludow dopełnia. Nie rozrywaycież tego, ani dozwalaycie rozrywać, co ona z starannością od wiekow udziaławszy, tak nienaruszenie dotond zachowuje, to jest: pokolenia Sławiańskiego ludow ciągłą styczność, języka jedność, i siedziby nieprzedzielność. Pomniycie, że takie połączenia już moc tworcza rozpoczeła. One jako w przyrodzeniu będące, są do

*) Centrum.

http://rcin.org.pl

dopełnienia naiłatwieisze. One tylko ludow i jch rządow błędy, zepsucia i namiętności mogą odpierać, mogą psuć, spoźniać, i mogą długiem tych przeznaczeń gwałceniem i niszczeniem własnego rodu zgubę w końcu za karę ściągnąć.

Teraz sprzyja wszystko; Dla was wrodzona wszystkich Sławian skłonność. Z wami jeden język, jeden umysł; z wami w większej części jedna wiara.

W zaborach Polski wy z jednaliści sobie ogolniei chęci; ocalając temu ludowi znaczną część jego narodowości, jego język, narodowe urzędy; zostawując mu rząd, prawa i sprawiedliwość w oiczystei mowie, zapewniając dla jego dzieci narodowe w oiczystym języku wychowanie: Zgoła wy ocaliliście mu wielką część tego, co mu wyłącznie samo przyrodzenie nadało, i dotond zachowuje mu to skrzętnie; co go przywięzuje do Panujących a bynaimniei nieumnieisza krola władzy, owszem ją zmacnia: bo mu jednia przyjazne serca: wystawiając jm w każdem jego prawie, iż żyją pod swojm narodowym rządem, pod swojm narodowym Krolem.

Przeciwnie, w zaborach od Teutonow zagarnionych, zaraz z początku uderzono w narodowość, tak naipierwei uderzono w serca! Zaraz położono zasadą rządu nieufność. W narodowym rządzie odepchnięto od urzędowań rodakow. Zrobiono naipierwszym rządzenia zamiarem przejstoczenie Polakow w Niemcow. Dzieło, ktore w zagadnieniu politycznem jest jeszcze wątpliwe, czyli nawet lat tysiąc udziałać takie z naturą sporne przeistoczenia doła. Tym końcem gwałcą oni nieustannie narodowe wychowanie, umysł, język, dzieje, tę świętą oicow pamięć.

Wszystko to nie jest potrzebne jch monarchom; ale tylko użyteczne Niemcom. Tak wszystko przypomina nieustannie Polakom; że nie są Krolow, Cesarzow, ale Niemcow poddanemi.

http://rcin.org.pl

To wszystko zraża umysł; paraliży w woiskach dzielności ducha, odrywa od Panujących na tysiąc lat serca, ktore tak łatwo mogliby odzierzyć zaraz.

Lecz ponieważ to jest tylko niemyślenia dotond niemieckich Panujących skutkiem, jest jedynie wymysłem osobistei chciwości samei Archandzy urzędnikow niemieckich: ten czas może przyiść: gdzie jeden z tych Panujących poirzawszy bliżei na swoich poddanych, porachuje Niemcow. A poznawszy, że pierwsi składają sześć części, a ostatni ledwo część siodmą, mogłby poznać czyjem on jest Krolem; mogłby spoźnić, przerwać wielkie dzieło przyrodzenia zrzeszenia się Sławian w potężnym narodzie Rossyan. Ztond mogłyby znowu długie w samem pokoleniu bratymskiem zasczepić się woiny i krwi rozlewy.

Takie połączanie się narodow jednego pokolenia, jest w ciągłem usiłowaniu przyrodzenia, jest w zamiarach stworcy końcem zmnieiszenia wojen, razem i końcem zbliżenia ludzi do pokoju. Rod ktory się takowemu połączeniu sprzeciwia, ktory go rozrywa, ktory rodziny swego pokolenia odrzuca i obcym oddaje, działa przeciw naturze, przeciw odwiecznym stworcy ustawom. Taki sam niekiedyś sobie niebespieczeństwo gotuje. Rod ktory do połączenia swoich rodzin, nigdy czucia, ani myśli niepowziął, jest więcei na swoją tylko namiętność, niżeli na głos natury i stworcy czułym, i taki przeznaczeń narodowego pokolenia niedopełni a zginie.

W rodach Europy widzieliśmy, że pokolenie Gaulolatynow jest naimniei do swego połączenia udolne; jest zbytnie gwałtowne; łatwo rozrywające potrzebną w wielkich działaniach rozwagę i systematyczność. Więc w Gaulolatyńskiem pokoleniu takich zrzeszenia działań żaden narod poprowadzić nie potrafi.

http://rcin.org.pl

Rod Teutonow jest do takowego połączenia barzo usposobiony, ale procz wewnętrznych przeszkod wyżei wymienionych, ma on naigorsze położenie. Leży w samym środku Europy między tamtych dwoch wielkich pokoleń narodami, między Gaulolatynami, i Sławianami. To położenie jest w każdem jego ruszeniu się dla niego zbytnie niebespieczne.

Jednemu plemieniu Sławian procz innych jego przyrodnich własności, wszystko takowe połączenie się ułatwia. Ogromność rodu, niezmierność ziemicy, żadnym innym narodem obcych plemion nieprzerwana. Więc jak taż niekończąca się ziemica dla każdego najezdcy staje się nieprzebytą, tak rownież ludow ogromność dla każdego nawet naiszczęśliwszego zwycięscy zostanie nieprzekonaną.

Nadto, już wtem że Sławian pokoleniu w większei części znaiduje się jedność wiary i tronu. Już jego początkowy zawiązek jest potężny w wielkim Rossyiskim narodzie; w tymże stałość i ciągła systematyczność działań od wiekow jakby instynktem mu nadawana, i instynktem od błędow zachowywana była.

Połączenie, zrzeszenie się Sławian w Cesarstwie Rossyiskiem sprowadzi zrzeszenie się Europy, zniszczy w niei woiny i nada tei części świata stały pokoi.

Naipotężnieiszy na tei ziemi narodzie! Oto cel przez opatrzność dotond kierowanych twojch działań. Postępuy śmiało. Ty jdziesz za przyrodzeniem, twoje dążenia są dążeniem natury. Twoja droga prowadziła od wiekow ludy do ostatecznego stanowczego zwycięstwa. Za tem następuje zrzeszenie się i stały Europy pokoi. Wszystkim, co przeciw połnocy, co przeciw tobie powstają, grozi nieszczeście, i zguba. Ty z naturą, oni kroczyć będą przeciw naturze.

http://rcin.org.pl

O STATYSTYCE POLSKI

KROTKI RZUT WIADOMOŚCI

w roku 1807.

Rozległość Polskiei ziemi topograficznie uważana.

Polska z Litwą w swei rozległości, jak były roku 1772, leży między 35 i 50 stopniem długości; a 48 i 56 szerokości. Zabiera około 21 tysięcy mil kwadratowych; czyli 120. milionow morgow, rachując 20 mil na stopień, a na milę włok Chełmińskich 171. każda włoka ma 33 morgow, a morg 300 prętow; pręt 6. stop Paryzkich.

Zima pospolicie zabiera 5 miesięcy, lato, wiosna i jesień resztę. W naiwiększe zimy mrozy bywają między 16 i 27. w średniei zimie między 10 i 16. Lata upały naiwiększe do 26 stopni dochodzą.

Granice krai ten ma naturalne: od zachodu pasmo gor wychodzące z Karpatow a ciągnące się przez Sląsk: od południa wielki grzbiet Karpatow przypierający aż do morza Czarnego; od

http://rcin.org.pl

północy morze Baltyckie, a między tem morzem i Czarnem rzeka Dniepr i Poleskie bagna, ktore jescze umocnione być mogą przez polowe okopy.

Stosownie do teraźnieiszych Wojewodztw, może być ta ziemia podzielona na 32. Departamenta (biorę tu myśl uczonego Czackiego) Poznańskie, Kaliskie, Gnieźnieńskie zabiera mil. 400

Łęczyckie	75.
Rawskie	180.
Brzeskie Kujawskie	135.
Inowracławskie, ziemia Dobrzyńska	120.
Płockie	120.
Mazowieckie	760.
Malborskie	120.
Pomorskie	330.
Krakowskie z Oświecimem i Zatorem	650.
Sandomirskie z Radomskiem	950.
Lubelskie	455.
Podlaskie	250.
Ziemia Chełmska	250.
Ruskie	1125.
Bełzkie	200.
Podolskie.	mil 528.
Wołyńskie	1296.
Bracławskie	900.
Kijowskie	1500.
Wileńskie	1350.
Trockie	1050.
Zmudzkie	700.
Nowogrodzkie	900.

http://rcin.org.pl

Brzeskie Litewskie z Pinskiem .	mil	1300.
Mińskie z Rzeczyckiem i Mozyrskiem . .		1950.
Mścisławskie		750.
Witebskie		750.
Połockie		1000.
Inflantskie		240.

Jescze przydać należy Xięstwo Kurlandzkie.

Departamenta w rowninach, i w krajach zapadłych.

Z tych cała Wielko Polska i cała Litwa, to jest: Poznańskie, Kaliskie, Gnieźnieńskie, Sieradzkie, ziemia Wieluńska, Łęczyckie, Rawskie, Brzeskie Kujawskie, Inowrocławskie, ziemia Dobrzyńska, Płockie, Mazowieckie, Chełmińskie, Malborskie, Pomorskie, Podlaskie, Wileńskie, Trockie, Zmudzkie, Nowogrodzkie, Brzeskie Litewskie, Pińsk, Mińskie, Rzeczyckie i Mozyrski Powiat, Mścisławskie, Witebskie, są w samych płaskich rowninach; zgoła nie ma od połnocy, od morza Baltyckiego we wszystkich tych departamentach tylko same ziemie zamietnie: żadnych gor: kraje wszędzie zapadłe, płaskie: ledwo kilkanaście stop od poziomu morza wyniesione. Tylko w departamencie Inflantckim, Połockim wskazują się niektore wzgorki. Przeciwnie Sandomierskie, Lubelskie, Krakowskie, ziemia Chełmska, Ruskie, Bełzkie, Podolskie, Wołyńskie, Bracławkie, Kijowskie, leżą w krajnach gorzystych, mających naiwięcei gory pomorskie.

W Departamentach leżących w rowninach całe tło ziemi jest pomietnie; niedawno z morza wydobyte; składa się z piaskow i z glin. Wszędzie wydają żyto, w znacznej części rodzą pszenicę. Wewnątrz ziemi tych departamentow znaiduje się bursztyn;

http://rcin.org.pl

wiele drzew kopalnych, i błotniste rudy żelaza. Te w Mozyrskiem są naiwięcei dobywane; znaidują się także glinki, do farbowań używanemi bydź mogące.

Departamenta w krajnach gorzystych.

W Wojewodztwach zaś leżących w kraju gorzystym, takie są podziały: w Sandomirskiem, Radomskiem, w Oświecimskiem, Zatorskiem, i w znacznei części Wojewodztwa Krakowskiego, to jest od uiścia Pilicy, aż do Wisły pod Krakowem, wszystkie te kraje składają się z gor pomorskich i z gor osepych. Mieszany ił z wapnem: przeto mają pola barzo urodzaine, w rożne zboża, szczególniei w pszenicę. Pod temi zaś pomorskiemi i osepowemi warstami, znaidują się głębiei gory ościenne czyli pierwotno warstwe. Te są barzo obfite w całym tym kraju nieprzerwanie na kilkadziesiąt mil w kopalnie żelaza, z gatunku rud jłowatych i glonnych; w miedź, ołow, w galman czyli zynk; w srebro z ktorem miesza się gdzie niegdzie cząsteczkami złoto. Rownież w całym tym kraju jest mnostwo kopalnego węgla.

Przesze dlszy pod Krakowem Wisłę zaczynają się coraz wyższe Karpackie gory, ktore tu ztąd wzdłuż sto mil mieć mogą; a wszerz aż do granic Węgierskich od 10. do 15. mil zaimują, i składają części Wojewodztwa Krakowskiego i Wojewodztw Ruskich.

Od Krakowa zacząwszy wzdłuż podgorzem Karpatow, aż do Multan i Wołoch ciągną się nieprzerwane kopalnie Soli i Warzonki; liczne Kopalnie siarki, gęste źrodła siarczyste, skałoleje, węgle; kopalnie żelaza, gipsy i skałki. Wysokość grzbietu Karpatow, wynosi się do 1300. sążni.

Wojewodztwa Lubelskie, Chełmskie, Bełzkie, Podolskie,

http://rcin.org.pl

Wołyńskie, Bracławskie są gorzyste. Ich wysokość naiwięcej do dwoch tysięcy stop zachodzi. Okryte ziemią płonkową i margielem, są z całych krajow Polskich, rownie jak Sandomierskie naiobfitszemi w rozmajte zboża, szczególniej w pszenicę. Mają rożnego bydła piękne gatunki: osobliwie Wołyń, Podole, Ukrajna hoduje dzielnych koni stada i wielkie rogatego bydła tabony. Pospolicie grunta tak są żyzne, czarne, płonkowe, iż w wielu miejscach gnoju nie cierpią. Naturalnie rodzą karczochy i szparagi, kawony.. Nadto w całem Podolu, Ukrajnie, ziemia pełna saletry, w zupełnem podobieństwie do tej, jaka znayduje się w Egipcie.

Rzeki spławne w Polsce.

Niema w Europie drugiego kraju tak licznemi podzielonego rzekami, tak sposobnego do handlu, jak Polska. 4819. rzek i rzeczek liczy, ktore między morzem Baltyckiem i morzem Czarnem ziemię tę przebiegają. Biorą początek jedne w Połockiem lub w Inflantskiem, co dawniej Orfeiskiemi gorami zwano; Drugie wychodzą z Karpatow; Inne z Poleskich błot i jezior. Zkądkolwiek zaś wsczynają się wszędzie niektore toczą swe wody do Czarnego, a niektore do Baltyckiego morza. Z tych rzeki portowe, już spławnemi są: Dniepr, Dniestr, Styr, Bug, Brusa, Wieprz, Wisła, Wisłoka, Dunajec, San, Nida, Prosna, Warta, Pilica, Narew, Narewka, Brda, Noteć, Swinta w Zmudzi, Wilia, Horyn, Słucz. Nierownie więcej ich można przyczynić zniesieniem na nich młynow i przeczyszczeniem ich koryt.

Rzeki i rzeczki ktore z łatwością mogą być spławne, z sobą połączone, a razem połączyć morze Czarne z Baltyckiem leżą

http://rcin.org.pl

wszystkie w samych płaszczyznach; bieg ich wod jest niegwałtowny; wszystkie w tych zapadłych rowninach Poleskich, ktore się od południa na północ przez cały krai od morza przeciągają, w ktorych znaiduje się punkt taki, szczególniei w jeziorach Pińskich, z ktorego naturalnie jedne wody płyną do Czarnego, a drugie do Baltyckiego morza. Punkt ten był mierzony; jest 32 stop wyższy od morza Czarnego, a 17 stop od Baltyckiego.

W tym rozległym kraju płaszczyzn, w ktorym sama natura już podziałem swych wod morze Czarne z Baltyckiem jednoczy; rzeki, ktore mogą być z wielką łatwością połączone i spławne, są następujące: Niemen z Prypęcią; już kanałem Oginskiego połączony, kanał Muchawiecki łączy Prypeć z Bugiem. Berezyna połączona bydź może łatwo z Dźwiną. Za pomocą kanału z Biebrzy w Narew, można złączyć Niemen z Wisłą. Dawna jest myśl łączenia Buga albo Sanu z Dniestrem; Może łatwo stoczyć swe wody Niewiaza z Ą. Hydrograficzna karta tych krajn odkrylaby jeszcze setne podobne, dla prostego spławu z morz południowych na północne i przeciwnie, rzek z sobą połączenie za pomocą kanałow, za pośrednictwem niezliczonych w tych płaszczyznach jezior, ktore zdają się tu być resztami z morz łączących się tędy.

Nadto potrzeba jak naiprędzei drog robionych, kamiennych, jakie już znaidują się porobione w Departamentach wyższych, w Krakowskim, w Wojewodztwach Ruskich, w wcałem Pokuciu Karpackiem. W tychże samych departamentach krajn płaskich naiwiększe znaidują się lasy, zdatne do marynarstwa; a łatwe jest drzew sprowadzenie do morza.

Ma jescze Polska wielkie lasy w departamentach gornych, jako to: w Radomskim, w Karpatach wyższych i Pokuciu, lecz

http://rcin.org.pl

te ostatnie są potrzebne do warzonek Soli. W Radomskim piece i kuźnice licznych kopalni żelaza, galmanu przy nieporządku lesnym tameczne lasy niszczą, W Karpatach jest drzewa wiele zbytniego, dla niedostępnych mieisc i braku sposobow wyprowadzenia do rzek. Część przecież wychodzi na rowniny spławem; część bywa użyta do kuźnic, tam się znaidujących.

Jaką ilość ziemi zaimują, miasta, drogi, błota, lasy, role i łąki?

Z wielu rożnych dobr pomierzonych po rozmajtych departamentach, szczególniei z rozmiaru urbaryalnego, zbierane pilnie uwagi, doprowadzają do takiego wniosku ogolnego: że pola orne zaimują tylko $\frac{23}{120}$ Łąki $\frac{22}{120}$ mieszkania $\frac{2}{120}$, Wody, drogi, pastwiska i nieużyte grunta $\frac{24}{120}$; a lasu około $\frac{52}{120}$.

Przy pierwszym podziale kraju, Cesarz Austrycki zabrał 2500 mil kwadratowych krajny. Z tych podano w roku 1774 ogolnego na rok wysiewu 2,300,000. korcy. Więc w tei proporcyj Polska cała wow czas mogła wysiewać 19 milionow korcy; a tak rok w rok tylko około 23 milionow morgow ziemi rodziło. To jest trochę więcei jak szostą część całei ziemi Polskiei zaimowały grunta orne. Na 19 milionow korcy wysiewu rachując w ogół pięć ziarn na pożytek, cała Polska 95 milionow korcy zboża miała na rok do konsumpcyj.

Lecz ten stan ziemi Polskiei barzo się zmienił; rownie jak się nieskończenie zmienił stan cywilizacyj w całym kraju. Już on dzisiai nie ma nic feudalnego; ale jest w stopniu cywilizacyj tych narodow, w ktorych już jednorządna monarchia, regularna konskrypcya, regularne woisko, i podatki zaprowadzone być powinny. Rząd Polski, świadczy to Konstytucya 3. Maja, a

http://rcin.org.pl

po rozbiorze, Mocarstwa tu władające, miały za cel nieodstępny niszczenie Magnatyzmu; uwolnienie ziemi z pod stanow przywilejowczych; oddanie tej ziemi właścicielom. I to stało się: już dziś w kraju niema żadnych Magnatow; są tylko właściciele. Już niema ziemi przywilejowanej. Wszyscy ludzie do nabycia jej własności mają prawo; już ziemia nierownie lepiej jest podzielona, a tak nieskończenie doskonalej uprawiana; już te ziemie, ktore niegdyś dwoch, albo trzech Magnatow posiadało, dziś tysiące właścicielow posiada; ludzie spokoini, pracowici, lubiący porządek, nienawidzący wszelkie fakcyje, zaięci doskonaleniem rolnictwa, handlu, rękodzieł. Już stan chłopski nie jest w poddaństwie. Nie jest on jeszcze w tym stopniu obywatelstwa, jak jest we Francyj; ale jest w tym stanie teraz, jak był we Francyj przed rewolucyą; w jakim jest teraz w Austryj, w Bawaryj w Saxonij.

Jest on człowiekiem opieki Rządowej, nie samowładztwa Pana: Jest właścicielem majątku ruchomego i bydła, jest czynszowo lub wyrobno dziedzicem gruntu z całem swojem pokoleniem. Ma prawami oznaczone, i prawami warowane, jego względem Dominium, i Dominium względem niego obowiązki. Tych uchybienie rownie w jednym, jak w drugim władza rządowa rozstrzyga, i karze. Nie może żaden Pan odebrać mu gruntu bez przekonania go naprzod w sądzie, że mu się albo zadłużył na tyle, ile grunt wart: albo że nie dopełnia obowiązkow prawem oznaczonych. Po takim sądowym dekrecie, jeszcze na odebranie mu gruntu potrzeba zezwolenia rządu krajowego. Taka zmiana rolnika, już zaszła w krajach polskich przez Prusy i Austryą zabranych.

Skoro ziemia została oddaną właścicielom i wolną do podzia-

http://rcin.org.pl

działu, widocznie w całym kraju postępu rolnictwa niezmierne pokazały się skutki. Już teraz w ciągu lat dwudziestu pewnie trzecią częścią powiększyło się wysiewu. Dziś zamiast 19. milionow przynaimniei 25. milionow korcy wysiewu iest w Polsce. Okazuje to pomnażający się wychod zboż w Gdańsku i w innych portach. W roku 1529. więcei łąk, i pastwisk, niż pol ornych w Litwie okazuje Statut. A w roku 1544. już łąki w porownaniu do pol były, jak 1: $1\frac{1}{3}$; a po rozmiarze Zygmunta Augusta w roku 1587. znalazło się ornych pol w stosunku do łąk, jak $2\frac{1}{2}$: 1.

Ja sam pamiętam jeszcze, że Ukrajna, Podole miały więcei pastewnych stepow, niż pol ornych.

Gdy rolnictwo i ludność Polski przyidą do stopnia, że trzecią część zaimą pola orne, krai wydawać będzie zboża na konsumpcyą około 200. milionow korcy; a gdyby połowa ziemi uprawiona była, przeszło 300. milionow korcy reprodukcyj się okaże.

A są słuszne mniemania iż dosyć trzecia część ziemi na drogi, lasy i wody; a dwie trzecie części ziemi mogą być w urodzainą zajęte. W takim razie przeszło 400. milionow korcy byłoby zboża do żywności.

Aby Polska prędzei do tak kwitnącego stanu postępowała, trzeba jei dobrego rządu. Lud ten pod dobrym rządem da z siebie wszystko zrobić. Narod jest w swoim charakterze dobry, ludzki, a razem dzielny. Do swojei oiczyzny nad wszystko przywiązany. Uważając go ogołem w massie, on gotow dla odzyskania swego jmienia i jestestwa przelać swoję krew i poświęcić wszystkie majątki. Dał niedawno świetny swojei cnoty dowod, gdy okazał, iż na osmei cząstce jego ziemi, czterdzieści tysięcy zbroinego Woiska powstało w czasie czterech niedziel; kie-

http://rcin.org.pl

dy inne całe narody tyle uzbroić ledwo zdołają w lat kilka.

Lecz zachoway Niebo! aby lud tak szanowny, przy tem swoiem się cudownem odradzaniu miał wpaść znowu pod rząd złych, skażonych, albo mało oświeconych; pod rząd samych osob zepsutego klonu; pod rząd tych samych, albo im podobnych, ktorzy go jedni przez dumę i złość, drudzy przez nieumiejętność i głupstwo, przyprowadzili do zguby; aby się przez takich odradzał, przez jakich był zgubiony, zachoway go Boże od magnatow! . . .

Jemu trzeba czemprędzej krola: A krola z mocą jednowładztwa, z duchem wielkim stałości i męstwa: krola bohatyra, ktoryby w urządzeniu zewnętrznem swego tronu i dworu świetności, szukał okazałości w narodzie, i otaczał się zewnętrznie tem wszystkiem co w nim jest, chociaż wewnątrz prożnem, ale zewnątrz świetnem i okazałem. Lecz ktory krol w zakładzie narodowego rządu, nie upatrywałby tylko swego ludu szczęścia, a w przybieranych do rządu osobach tylko zdatności, pracy, i cnoty, nigdy zaś nie szukał zewnętrznego blasku, bądź jmion bądź wstęg, dawnego tu skażyscza i zakału. . .

Wiele zboża wychodzi z Polski.

Przebiegając taryffy rożnych zboż przez port Gdański od roku 1649. do 1800., okazuje się: że od roku 1649 do 1662, wyszło na rok średni 953,850 korcy; a od roku 1790, do roku 1800, wychodziło na rok średni około 10 milionow korcy. Więc 10. razy więcej zboż przedawała Polska w lat 130.

Rownież wzrost rolnictwa okazuje się także w pomnażających się wysiewach pszenicy. Około roku 1655, wychodziło na rok średni 6817 łasztow pszenicy: ku końcowi wieku XVII. wy-

http://rcin.org.pl

prowadzono dziewięć tysięcy łasztow: a przy końcu wieku XVIII średni rok wysyłał do Gdańska przeszło dwadzieścia tysięcy pszenicy łasztow. Mimo zwiększonej konsumpcyj w kraju przez rozstawę w nim gotowego woiska do dwochkroć sto tysięcy przeszło wynoszącego.

W uwagach postępu rolnictwa w kraju od jednego wieku; taki wypada następny stosunek pomnażania się pszenicy, a zmnieiszania żyta. Pszenica w tym jednym wieku co lat dwadzieścia pomnażała się, jak: 1. 2. 3. $3\frac{1}{2}$ 4. a żyto zmnieiszało się jak 19. 18. 17. 16. $16\frac{1}{4}$.

W jakim stanie Miasta.

Tych jest w kraju mało, a większa ich część nie rożni się od wsi, i mieszczanin w nich jest tylko rolnikiem. Rękodzieł, fabryk, prawie żadnych niemasz w kraju; jescze dotąd od rolnictwa mało rąk zbywa. Jest zaś wstosunkach rolnictwa z rękodziełami i z miastami pewny stopień pierwszego, na ktorym dopiero wsczynają, postępują, i doskonalą się drugie. Przy dobrym rządzie już teraz rolnictwo krajowe zamożniło się do tego stopnia, jż rękodzieła i miasta swoj wzrost brać powinny.

Do tego rząd może naiprędzej użyć Zydow. Tych liczba w stosunku ludności krajowei w jednych prowinciach 14. w innych 16. ogołem w kraju część teraz osiemnastę składa. Oddaleniem ich powszechnie od szynku trunkow, a zwroceniem całego jch przemysłu do rękodzieł, zrobi ich rząd mniei szkodliwemi; owszem bydź mogą użyteczni.

Jaka ludność całei Polski.

W roku 1776, gdy po pierwszem rozszarpaniu naszei ziemi, każdy ciekawie zaraz rachował, co nam zabrał, okazało się w zaborze Cesarskim 2,7000,000, w zaborze Moskieskim 2,900,000

http://rcin.org.pl

w zaborze Pruskim 900,000. Ogołem 6,500,000. Z przerachuby ludzi, co pozostali w Polsce, było jeszcze około 7,6000,000 Więc w roku 1776 Polska cała liczyła czternaście milionow ludności.

Ta w ciągu już blisko dochodzącej połowy wieku, powiększyła się pewnie, tak przez przybycie cudzoziemcow, jako przez znaczne osady kolonii, i przez samę powiększającą się naturalnie ludność.

Zbierane uwagi po rozmaitych parafiach kraju z rożnych tablic spisu rodzących się i umierających osob, jako też z rożnych taryf wiadomości, umierania i rodzenia się, przez rządy w tej mierze zbieranych, okazuje się, iż ludność w krajnach Polskich powiększa się; iż więcej się rodzi, niż umiera. Trochę więcej jak trzech na sto rodzi się; tak, iż przy milionie umierających, milion trzydzieści pięć tysięcy się rodzi. Więc w tym stosunku w przeciągu połwieku, naturalnie milion ludności było przybyć powinno w całym kraju. Ta nierownie powiększy się jeszcze, gdy przez rządy będą wszędzie usilnie wprowadzane szczepienia ospy krowiej. Gdyż naiwięcej ospa naturalna, i kur czyli odra u nas ludności wytępia.

Drugą uwagę sprawdziłem, a ktorą już dawniej uczynił uczony Tadeusz Czacki: iż w stosunkach liczby mężczyzn i kobiet, powszechnie w Polsce dwoch na sto więcej rodzi się mężczyzn; coby na milionie wydawało 20. tysięcy więcej mężczyzn niż kobiet.

Francya przed rewolucyą miała 2,549,000. włok Chełmińkich; i na tych liczyła 25,000,000. ludzi. Wypada po dziesięć osob na włokę. Polska ma 3,647,000. włok takowych, a widzieliśmy, iż tylko czternaście, naiwięcej, dziś piętnaście milio-

http://rcin.org.pl

now ludności rachować może. Więc tylko cztery, albo pięć osob na włokę wychodzi. Gdy Polska tak będzie ludną, jak Francya była przed rewolucyą, to umieści w sobie przeszło trzydzieści sześć milionow ludzi.

Jak wiele Polska wystawić i utrzymać teraz może woyska?

W stosunkach Woiska, Podatkow i Sądowości, uważając pilnie wszystkie trzy rządy mocarstw, co nasz narod skrzywdziły; przekonałem się i znalazłem powszechne w Polakach, w tych trzech rządach dobra mających, to zdanie; iż w tych stosunkach nad dwa drugie przenoszą rząd Pruski: tak dalece, że gdyby krol Pruski był tylko zmienił tę usilność, tę jawną i skrytą rządową chęć zniszczenia rodu naszego, zniszczenia imienia Polakow; gdyby był im wrocił język, prawa i sprawiedliwość w ich języku, urzędy narodowe, i zamiast krolem Pruskim, był się stał krolem Polskim; to ze trzech rządow tenby byli Polacy przenieśli. Jest w składzie tego rządu pientno wielkiego geniuszu!... Jest to monarchia z jednowładztwem krolow zupełnem, a przecież jest w niej razem i osobista wolność cywilna naiwiększa. Co w składzie jednowładztw jest dziełem naitrudnieiszem. Niechaiże narod, ktoremu koniecznie potrzeba monarchij samowładnej, z wielką ostrożnością dotyka się budowy tego rządu...

W nim woisko było naimniej uprzykrzone; w nim podatki jednakie, stałe, tem samem naiznośnieisze; w nim sprawiedliwość naimniej niesprawiedliwa. Więc z tych powodow do tego rządu stosować się będę, mowiąc o woisku, i opodatkach, teraz bydź mogących w naszym kraju.

Wszystkie kraje Pruskie liczyły około dziesięciu milionow ludności. Płaciły podatkow około 33 milionow talarow, czyli

http://rcin.org.pl

198 milionow złotych Polskich. A utrzymywały woiska dwakroć czterdzieści do pięćdziesiąt tysięcy, ktore samo kosztowało około szesnastu milionow talarow, czyli 96 milionow złotych Polskich. Więc Polska za wprowadzeniem tegoż porządku, koszt woiska ten sam, i rozkład podatkow, mając połtora razy więcei ludności, mając do czterech razy więcei ziemi, a nierownie więcei sposobow z niei użytkowania, mogłaby bez uciemiężenia, w teraźniejszym stanie, utrzymać woiska dwakroć pięćdziesiąt tysięcy. A woiska nierownie w wybor ludu pięknieiszego, gdy porownamy z Pomorczykiem i z Kaszubem Krakowiaka, Pokucianina, i tych chrobrych całego Karpatu Goralow.

Nakoniec z doświadczenia wiadomo, iż nie jest konskrypcya zbytnia, gdzie dwoch na sto się rachuje. Gdyby Polska wystawiła 25o. tysięcy woiska, to tylko $1\frac{1}{2}$ wypada na sto; a utrzymując trzykroć, tylko wypada dwoch na sto.

Jakie podatki teraz Polska składać może?

Rząd Pruski z całych zaborow Polski miał stałego dochodu z samych podatkow właściwych (*directs* i z Dobr Kameralnych, sześć milionow talarow; Nadto z podatkow niewłaściwych (*indirects*), jako to z Loteryj i z Akcyzy, ktore jeszcze na cały krai nie były wprowadzone, ale już się rozciągały na cały pierwszy i na część drugiego zaboru, to jest blisko na dwa miliony mieszkańcow, wynosiły na rok do czterech milionow talarow. Wiadomo bowiem, iż Loterya i Akcyzy, w rządzie Pruskim, wyciągały na rok z każdei żyjącei osoby, ubogiei czyli bogatei, starei czy młodei, złotych polskich ośmnaście. Więc rząd Pruski ze wszystkich trzech zaborow miał wszelkiego dochodu, do

http://rcin.org.pl

kass wchodzącego na rok, około dziesięć milionow złotych Polskich.

Rząd Austryacki ma ze wszystkich dwoch zaborow wszelkiego podatku z tabaką i loteryą osiemdziesiąt sześć milionow złotych Polskich. Oprocz dochodu z kopalni, z warzonek soli i ze Starostw, czyli z dobr Kameralnych, ktore dwa artykuły czynią około 34 milionow złotych. Mam naidokładnieisze taryffy dobr solnych, w jakiei cenie były niegdyś obywatelom zabierane, i za Starostwa wymienione. Mam teraźnieisze taryffy wychodzącei z rożnych warzonek soli, i soli przedającei się z kopalni. Te okazują, iż teraz na rok przeszło dwa miliony cetnarow soli wychodzi. Za co czystego dochodu, po odtrąceniu wydatkow, jest do 30. milionow złotych Polskich. Z kameralnych zaś dobr ledwo cztery miliony na rok bywa. Ten ostatni artykuł jest bardzo źle urządzony, i może nierownie więcei uczynić. Więc ogolnie zabory Austryackie czynią na rok 120 milionow.

Nadto znaczny bardzo tak w jednym, jak w drugim kraju liwerunek zbożowy w naturze dawany. W tym by stosunku kraje zabierane mogły przynaimniei płacić drugie tyle. A gdyby tylko dawały sto milionow; więc cała Polska teraz jest w stanie złożenia podatkow 280 milionow; i liwerunek zbożowy w naturze.

Dopokond nie będzie uskuteczniona myśl częścią jescze za Zygmunta Augusta w Polsce rozpoczęta; a ktorą przez niejaki czas w zapomnieniu leżącą znowu rząd Polski w roku 1791 przez dokładnieisze jescze teiże myśli rozwinięcie w projekcie podanym od uczonego Sniadeckiego chciał wykonać, dopokond mowię nie będzie doskonały rozmiar całego kraju topograficznie z podziałem

http://rcin.org.pl

na Departamenta dopełniony; a nadto wszystko, dopokond kraje trwać będą w tak gwałtownych zewnętrznych stosunkach politycznych, i w potrzebie czynienia tak ogromnych kosztow wojennych, niechai dopotond w stanowieniu podatkow bierze rząd Polski za wzor ustawę podatkow w rządzie Pruskim zaprowadzoną. Niechai ogolnie, i to jeszcze na długo, będzie mu to w niezwrotnej uwadze, że w dzisieiszych stosunkach zewnętrznych krajow, podatki nie mogą być same właściwe stale (*directs*), ale trzeba mnostwa niewłaściwych (*des impots indirects*) Małemi są te podatki, co tylko po ziemi, po właścicielach się rachują. Te składają miliony liczne, ktore się na miliony ludow, i na konsumpcyą liczą. Widzieliśmy w podatkach Pruskich, iż przez podatek niewłaściwy, przez Loteryą, papier stęplowy, przez Akcyzy, może w kraju każdy żyjący płacić od swei osoby ośmnaście złotych na rok, a płacąc ten podatek niewidzialny nawet nie wie, że go płaci.

Jest dziś w kraju brak pieniędzy. Ten sprowadzony został, naprzod, gdy po zaborze wszystkie trzy rządy znalazłszy mnostwo w kraju pieniędzy lepszych, niżeli ich były, te z wielką szkodą włościan w kilka miesięcy w kursie skasowały, a swe poślednieisze wprowadziły. Powtore wszystkie stolice rządowe będąc zewnątrz kraju, wyciągały rok w rok pieniądz, a nie powracały żadnego do kraju. Potrzecie wszystkie rękodzieła zakładały też rządy w swoich dawnych krajach, a nie założyły żadnych fabryk w kraju polskim. To rownież bez zwrocenia massę pieniędzy wyciągało. Nareście w zaborze Cesarskim narzut Bankocetlow; a w zaborze Pruskim wywoz wszelkich kass publicznych, do reszty massę biegnących pieniędzy uszczuplił.

Do

http://rcin.org.pl

Do ratowania się w tym razie pozostał szczęściem Polsce jeden wielki fundusz, jakiego żaden inny kraj nie ma w Europie. Są to Starostwa, dobra Kameralne wielkie, dobra Duchowne, do ktorych możnaby przyłączyć Dziesięciny *), Kopalnie soli i warzonki. Dobra Stołowe i Starostwa, będąc w całości, naimniej do dziewięć set milionow funduszu wynosiłyby dzisiaj. Lecz ponieważ wypadałoby rządowi zostawić Dobra Stołowe koronie; a dla uzyskania jedności podobno trzebaby zawarować prawem fundamentalnem nowego rządu własność wszystkim in statu quo do roku 1806. W takim razie pozostałoby się tylko około stu pięćdziesiąt, lub dwoch set milionow funduszu za dobra Kameralne.

Do ktorych należy przydać Kopalnie, a osobliwie warzonki solne; bo te w zamianę za Starostwa przybyły, a dziś z solą kopalną do trzydziestu milionow czynią rocznego dochodu.

Więc jeszcze mogłby się ten fundusz z solnemi żupy podnieść do siedmiuset milionow.

Ten fundusz powinien zostać tak urządzony, aby się stał wiecznym, aby z wzrostem z postępem wiekow i rzeczy, i on stawał się także rosnącym. W dobrem rozwinięciu myśli Dziedzicznodzierżawy, znajdują się wszystkie podziały i zarządzenia dla tych funduszow wiecznego wzrostu. Ale myśli tych rozwiązanie potrzebuje dłuższego oddzielnego pisma, ktore pożniej wygotuję.

Do użycia tak ogromnego funduszu, końcem powiększe-

*) Względem dziesięcin są do użycia sposoby, przez ktore można uczynić dziesięciny mniej uciążliwe dla dziedzicow, stałe dla duchownych, a rosnące dla publicznego skarbu.

http://rcin.org.pl

nia biegnących pieniędzy massy, są wielorakie i niezawodne sposoby. Wyliczenie ich, zabrałoby tu zbyt wiele miejsca, ile w tak szczupłem piśmie. W osobnem dziele wyłuszczę i te sposoby. Ogolnie tu tylko myśl rzucam względem wszelkich funduszow krajowych stałych, aby te nigdy nie były na pieniądze stanowione, ale na rzeczy. U nas w Polsce naigruntowniej i naistalej zasadzone będą na zbożu, a szczególniej na życie.

Z rożnych taryf zbož, sprzedanych w portach, okazuje się iż od 150 lat cena zboża, prawie co lat piędziesiąt powiększa się w dwoinasob.

Z taryff zbož sprzedanych w Gdańsku z ciągłego wzrostu ceny, od lat stu dwudziestu wypada, iż korzec żyta płacił się $2\frac{1}{4}$ złotych Polskich, przed rokiem 1700. A w roku 1804. już kosztował 12 złotych.

Z rożnych rejestrow ekonomicznych, w całym kraju zbieranych; powszechnie wypada, że w poltora wieku wszystko poszło $5\frac{1}{2}$ razy w cenie wyżej.

Rownież z tych ekonomicznych rejestrow okazuje się, iż wzrost ceny rożnych rzeczy w kraju, jako to siana, krow, masła, baranow, i dni roboczych, poszedł w takimże czasie pięć razy wyżej.

Z wszystkich podobnych czynionych uwag, wypada i to, że cena zboż stanowi cenę wszelkich innych rzeczy. Z wszystkich ziarn, żyto zachowuje naiściśleiszy związek wzrostu swojej ceny, z wzrostem ceny wszelkich krajowych rzeczy, i z ceną dni pracowitego człowieka.

Więc na mierze żyta osadzone podatki, dochody ze wszelkich funduszow, co lat piędziesiąt powiększałyby się jednym razem. Dziś robiące dziesięć milionow dochodu, za lat 24. przyszłyby do 15. milionow, a za poł wieku, jużby 20 milionow wnosiły.

Jakie są stosunki polityczne Polski z Francyą.

Położenia topograficzne Polski i Francyj na dwoch skrajach Europy, wiecznie te dwa państwa z sobą łączą w politycznych stosunkach. Upadek Polski ściągnął za sobą wzruszenia Francyj; zrobił zarod koalicyj przeciwko Francyj, a ztąd wychodziły jej gwałtowne zaburzenia wewnątrz; wstrząśnienie jej tronu, zmiana dynastyj, i t. d. i t. d.

http://rcin.org.pl

W Polsce jest ta linia między morzem Czarnem i między morzem Baltyckiem, ktora Europę od Azyj zamyka. W Polsce jest przedmurze Europy przeciw nawałom z Azyj. Między Dnieprem i Bugiem, Wisłą i Odrą, znaidują się groby, ktore pochłonęły wszystkie hordy, co z Azyj wychodziły, na wstrzymanie cywilizacyj Europy. Tuto od wiekow nasi Chrobrzy oycowie Bolesław śmiały, Żołkiewski, Chodkiewicz, Batory, Zamoiski, Czarniecki, stawiali śmierć tłusczom Turkow, Tatarow, Kozakow, Kałmukow. Bez zwrocenia Polski, bez umocowania tei zapory, Europa, a z nią Francya nie znaidzie stałego pokoju. Europa długo spokoinie uorganizowaną bydź nie potrafi.

Nadto Polska położona w samym środku wielkiego narodu Sławian, ktory sam trzecią część Europy posiada, oświecając się przez Francyą, rozrucałaby toż światło na te liczne ludy, jednych obyczajow, i jednego języka. Wkrotce te ludy Sławiańskie, jescze dziś tak mało ucywilizowane, odtond przez Polskę oświecane, postępując w cywilizacyi, stawałyby się co raz godnieisze do wniścia w federacyą powszechną.

Stosunki handlowe Polski z Francyą.

Krai tak rozległy, i tylą rzekami podzielony, między morzem Czarnem i Baltyckiem leżący, wszystkie ma udarzenia do nairozlegleiszego handlu.

Naidawnieiszy handel Polski był na południe Dnieprem, i rożnemi drogami do portow Baltyckich przechodzący. Tu naipierwszy miał początek handel Lewancki. Dowodnie okazał Penseli *in dissertatione de Barergis*, że nad uściem *Dniepru i Donu* niedaleko łączenia się *Dniepru z Bochem*, było dawne miasto *Olbia* naidawnieiszy skład handlu Lewanckiego. Olbia była zburzona przez nawałę Getow; handel Lewancki przeniosł się do Kijowa. Lecz gdy przez nalew hord Tatarskich z Azyj, te obadwa miasta zostały zniszczone, a handel stracił bezpieczeństwo, Karol Wielki powziął myśl łączenia *Renu z Dunajem*, *Fischer Handelgeschichte t. p.* 144. Do czego jednym mu z naiznacznieiszych powodow było zwrocenie tędy handlu Lewanckiego od Kijowa. Lecz uprzedzili to Genueńczykowie, i założyli skład towarow Lewanckich w Kaffie w Krymie.

Za Zygmunta Augusta Wenecya ułożyła projekt handlu z Pol.

http://rcin.org.pl

ską, przez spław Dniestru. Projekt ten był układany przez Komendoni Kardynała. Rożne traktaty między Amuratem III. a Stefanem krolem handel takowy na morzach Czarnem i Białem zabezpieczały. Ten projekt handlu przez Wenecyą ułożony, został niedawno ponowionym przez Francyą. *)

Traktat handlowy z Polską niosłby nieskończone dla Francyj użytki. Polska, krai tak rozległy, do piętnastu milionow mieszkańca rachujący, niema dotond znacznych fabryk, procz sukien ordynaryinych w Wielkopolsce, i procz płocien Podgorskich, i pojazdow Warszawskich. Wszystkie cienkie sukna, muśliny, płotna cienkie, batysty, perkale, wszystkie korzenie wina, oliwy, oliwki, zgoła wszystkie towary bawełniane i jedwabne, przez handlowe z Francyą związki, brałaby Polska prosto z Francyj; a natomiast dostawiać Francyj może, potaże saletry, drzewa okrętowe, pinki, liny, płotna żaglowe, łoje, miody, woski, skory, wełnę, zboża rożne, rozmaite towary surowe przerobienia potrzebujące, Zgoła naizyskownieiszą część handlu Anglii z Moskwą, Francya przez Polskę dla siebie zyskać może.

Koniec.

Waleczny Narodzie! przestrzegam, użytkuy z czasu. Już masz punkt na twojei własnei ziemi, do zbrojenia się i do zbioru. Działayże cały jak tylko możesz, i właściwemi, i niewłaściwemi, i jawnemi i skrytemi sposoby. Staraycie się wszyscy, by was się jak naiwięcei uzbroiło; By w naigorszym nawet wypadku; jeżeli nie zupełne polityczne jestestwo, mogliście sobie przynaimniei z orężem w ręku zapewnić narodowość, własny język; narodowe Prawa, i urzędy. Od wiekow rownieście dzielnemi, jak Węgrzyni; Srom dla was wieczny, gdybyście teraz nie odzyskali, przynaimniei ich niepodległości. Tylko nikczemny, będąc uzbrojonym, powraca znowu w haniebną niewolę.

*) Tadeusz Czacki w dziele o prawach Litewskich.

http://rcin.org.pl

Po zdobyciu Krakowa przez woisko Polskie, w roku 1809, mowa pod posągiem Czarnieckiego w Tykocinie.

Ten, ktory nie doznawszy od nas, tylko przyjaźni dowodow, nie powinien był mieć dla nas, tylko wdzięczności czucia, okazał, że ma niezmienną na zagubę Polakow narodu zawziętość. Ten ktory w roku 1772, gdy niesłuszną napaścią zagrożeni, w nim położyliśmy zaufanie, nas zdradził, i pierwszy, gorszące w dziejach ludzkich, rozboju narodu Polakow na ziemi Spiskiej rozpoczoł dzieło. Ten, ktory w roku 1784. gdy w pośrod *rewolucyinych* zaburzeń całej Europy, my spokojni, od mieszania się w zewnętrzne zaiścia dalecy, radziliśmy w domu koło własnego scześcia, koło ustawy dobrych praw, stałego rządu, i dziedzictwa tronu, on w ten czas dokończył reszty naszego jestestwa zaguby, przez zabor odwiecznej naszych przodkow ziemi, i naidawnieiszej naszych Krolow Stolicy. Ten, ktory z wszystkich, co nasz narod gwałcili, obchodził się nieludzko z rozbrojonemi zdradą mężnemi obrońcami naszej ziemi, wrzucając ich do tarasow, a dzielnych i wysłużonych Rycerzy i Wodzow, bez względu na męstwa zasczyty, na woiskowe stopnie, z sroższą od śmierci wzgardą, w ostatniego żołdactwa wpychał kamasze. Ten sam teraz, kiedy ofiarą naszych majątkow i życia, odzyskaliśmy przynaimniej kawał oiczystej ziemi; i na niej, już cząsteczka naszego rodu ma przecież swoje jestestwo, ma nie-

http://rcin.org.pl

podległość, odzyskała rodowitość i imie Polaka; ten sam znowu pierwszy, tę odrodzenia się naszego ziemię, napadł, żadnej, jak sam w odezwie wyznaje, niemaiąc przyczyny. Chce stać się na naszej ziemi obrońcą Praw narodow! W tym zamiarze nachodzi nas woiną, by znawu obdarł z narodowości, z imienia, by znowu oddał Polakow pod jarzmo Niemcow. Jakież u niego być muszą wyobrażenia prawa i narodow! Od czterdziestu lat gwałciciel polskiego narodu, chce być obrońcą prawa narodow!

O jak w tych wyrazach ukazuje się głęboko zakorzeniona, nierozsądna i krnąbna względem nas wzgarda i duma. On mniema, iż lud nasz czuć nie umie, czem jest *niepodległość*. Jakby na szyderstwo, przemowił do nas, że nam niesie opiekę, chcąc nam odebrać jestestwo, imię, język, prawo, i krola; chcąc nas zamienić z drugiemi braćmi w niewolnikow, obrać z majątkow, wyciągnąć wszelki pieniądz gotowy, nadać nic niewarte papiery; chcąc nas odrzucić od wszystkich krajowych urzędow, a uczynić niewolnikami swoich poddanych; chcąc na wieki wtrącić mężnych synow naszych w nieszczesny stan Jlotow, w ktorym już nie dla swojej oiczyzny, nie dla swojego narodu sławy, ale krew Polakow za nic nieważona, ma być przelewaną dla Austryakow zasczytu, dla coraz większego utwierdzenia ich jarzma nad naszemi karki, dla żywienia i drogo w troinasob opłacania się nasłanym na funkcye, urzędy hurmom cudzoziemcow. Chce abyśmy utracili wszystko, cośmy okupili tak drogo, cośmy odzyskali poświęceniem całych majątkow, i wylaniem tyle krwi! . . . .

Mężni bracia! oto los, ktory, ten najezdnik naszej ziemi, zapowiedział nam, i naszym dzieciom. Oiczyzna niech będzie wszystkim Polakom do broni hasłem; a zwycięstwo albo śmierć

http://rcin.org.pl

naszych najezdników słuszną karą, albo naszego męstwa wiecznym pomnikiem.

Takie hasło przez rząd wydane zostało. — Natychmiast po wszystkich Departamentach i Powiatach, obywatele miast i wsiow od lat ośmnastu do pięćdziesiąt dzielą się na połki i roty, zbroją się w rozmajty oręż, i w grożne najezdcom *piki i kosy*.

Waleczni zaś bracia już w woisku rządowym będący, spieszno zastępują nieprzyjacielowi drogę pod Raszynem i tam w ośmio godzinnym boju dają mu poznać: iż najechał ziemię, na ktorej z każdym odtond krokiem nie spotka w polakach tylko niezłomną dzielność; dla siebie śmierć, niewolę, albo pierzchot. Jakoż gdziekolwiek się dalei po tei bitwie posunąć ośmielił, wszędzie odpędzony, bity, jmany bywał.

Ledwo co myśl powziął zbliżyć się pod okop Pragi; natychmiast rozbity, krwią swoją piaski Grochowa sposoczył i pierzchnoł. Kilka set jeńca w ręku Pułkownika Hornowskiego, dzielnego dowodzcy twierdzy zostało.

Pod ciemną noc przeprawił się na przeciw Gory przez Wisłę, warował się w około szańcem. W godzinę hufiec pod mężnym Sokolnickim szaniec z ziemią zrownał, jego częścią w pień wycioł, zbiegłych na łodzie, jednych w wodach potopił, drugich nasze niezłomne grenadyery z Wisły pośrodka zwróciły do brzega. Dwa tysiące pięćset w niewolę wzięto, cztery Armaty, pięć Sztandarow, wiele broni stało się zdobyczą.

W dniu 6. Maja, co tylko pozuchwalił się nogą stanąć na wyspie Tokary, zaraz przez Obywateli w powstaniu uzbrojonych był zoczonym, i już mu do cofnięcia się bezkarnie czasu niestało.

http://rcin.org.pl

Pożytkując z wielkiej ciemności nocy, ktora nigdy męstwu, zawsze tylko złośliwym i grabieżnikom usłużną, przeszedł Wisłę pod Czerwińskiem, i naibliżej stojący dom Boży napadł i zrabował: w godninę wszystkie słupy na 10. mil w koło gorzały: leciało hurmem ludu zbroinego w piki i w kosy. W trzy chwile czasu napastnikow częścią kosami zrąbano, resztę nazad w Wisłę wpędzono.

Podszedł szaniec mostowy jescze niedokończony pod Toruniem: kilka set ludzi swojch utracił, a z kępy i z rożnych dział twierdzy ogniem obsypany, w nocy, w swojem stanowisku, rozłożywszy płomienie zwodnicze, uciekł, by go nie dostrzegło walecznego Woiczyńskiego twierdzy Wodza oko. Dwa lata kopał się w koło ziemią pod Sandomierzem; więcej nad poł dnia dla naszych nie potrzeba było, aby jego mury i okopy rozbić; szańce przed mostowe razem z Miastem odzierżyć; tysiąc pięćset jeńca, kilka Sztandarow, 20. Armat, wiele Ammunicyi i broni zabrać.

Już blisko lat 40. jak gnieździł się najezdnik w twierdzach Zamościa, ktore wielki w dziejach Polski mąż stawiał jako niezłomne grody, rodowitych synow. Przy obronie oiczystej ziemi, ale nie dla chowania się w nich teiże ziemi napastnikow. Kilka dni oblężenia, godzina Szturmu, dosyć długiemi dla walecznych Polakow były do wykurzenia i wycięcia w tej kryjowicy, zuchwałych najezdnikow. Wstrzęsły się zradości Jana Zamoiskiego popioły, gdy nad swym grobem znawu białego orła poczuły.

W nocy z 25. na 26. Maja kryjąc się w pierwszej ciemności, zapuścił się w 30 Statkach, Berlinkach, Dubasach ku wyspie Żeranki. W tem odkryło go nam pierwsze wschodzącego Miesiąca światło; natychmiast prawie razem z wyrzeczonym rozka-

http://rcin.org.pl

zem przez bitnego Krukowieckiego, wszystkie ich statki, berlinki, dubasy ogniem osypane; część zatonęła w Wiśle, część przymuszona przypłynąć do naszego lądu, i poiść w niewolę; reszta ledwo na powrot z wod toni wyratowała się na lewe brzegi.

Pomijam liczne prawie każdego dnia potyczki, w ktorych wszędzie go tylko potykały śmierć, niewola, albo z rąk naszych unosił pierzchot. Pamiętne tym najezdnikom będą imiona nieustraszonych w obronie swei oiczyzny Wodzow Sokolnickiego, Stuarta, Kamińskiego, Weisenhoffa, Kosińskiego, Włodzimierza Potockiego i tego, co wszędzie jch ściągając i bijąc, prawie jm tuż tuż na karku siedział, dzielnego Rożnieckiego.

Chciał nieprzyjaciel oblec twierdzę Częstochowa, uprzedził go walny Wodz; sześć mil pędził i zabijał zołdakow jego. Od Częstochowy aż do Olkusza na ślad Austryakow ucieczki, dotond leżą Austryakow krew i trupy. Kilka set jeńcow i sześć dział obleżeni po obleżeńcach, do swei twierdzy wprowadzili.

Już najezdnicze woiska, z wszystkich zagrabionych Polsce ziem były spędzone za Dunajec i za Nidę. Nad tą rzeką chrobry naiwyższy wodz Polskiego Woiska godna krew z Krolow naszych Xiąże Poniatowski przemawia: „Zołnierze: już tylko 10. mil do Krakowa. Jest to starożytna naszego narodu stolica. Tam groby naiszanownieiszych naszych Krolow Kazimierzow, Augustow, Sobieskich. Nieprzyjaciel jednem skrzydłem o Wisłę, drugiem o Sląsk oparty, całą swoją mocą chce nam stamować do tei stolicy przeiścia. Tę on przy rozboju Polski wydarł nam ostatnią, tę jeszcze tylko dzierzy ostatnią.

Natychmiast po całych polach Xiąże, słychać straszliwy chrost broni i ten krzyk powszechny. „Prowadź nas waleczny

http://rcin.org.pl

Wodzu: na imię oiczyzny, nie ma siły, ktorąbyśmy nie przełamali aby odzyskać starożytną kraju Polskiego stolicę, aby oswobodzić święte krolow popioły. W dniu 13. Lipca wraz z dniem na całei kresie boi poczęty, trwał dwa dni i dwie nocy; wszędzie najezdnicze woisko rozbite, za Wisłę przepędzonem zostało, a nasz żołnierz trzeciego dnia wraz z świtem zwycięzcą w Krakowie stanoł.

Skutkiem tych bitew w Niedziel dziewięć, utracił nieprzyjaciel w jeńcach piętnaście tysięcy, w zabitych, w rannych i w zbiegach więcei nad tysięcy dziesięć, armat przeszło sto, broni, amunicyi i innych sprzętow wojennych niezmierne zapasy. Tak ledwo dwa miesiące wyszło, gdy ten, co się kusił o wydarcie nam odzyskanei ziemi, utracił wszystkie od 40 lat Polsce wydarte krajny. Już zagony nasze rozpusczone zabiegały się, jedne po Tatry, drugie przeszły Dniestr pod *Czarną horą*, jnne na Krapaku witają się z starodawnemi Polski sojuszniki i sąsiadami.

Szanowny cieniu wielkiego męża! pod ktorego posągiem, ogłaszając świetne naszych rycerzow czyny, chciałem ci oddać winną cześć Polakow. Ten duch, ktory cię w ow czas nagarniał, kiedy przez najezdnicze woiska Szwedow, Siedmiogrodzian, Turkow, Tatarow, cała Polska zajętą była; bez obrony, bez Rządu; Krol już z kraju uchodzić musiał; i ty mając zdradą wytrącony oręż z ręku, błąkałeś się po cudzei ziemi: ten wielki duch, ktory cię na ten czas w Tarnawy gorach otaczał, ktory w tobie jednym żadnei rozpaczy nie dopuszczał, a nasuwał nieustannie tę myśl wielką: gdzie narod ma jescze fizyczne jestestwo, tam politycznego jestestwa odzyskanie od niego zawisło. Sposobow mu tylko szukać należy. Tu nagle uirzałeś je w Tyszowieckim związku.

Ten sam twoi czysty duch męstwa i miłości oi-

http://rcin.org.pl

czyzny, po ostatnim upadku naszego narodu gdy już ani jestestwa, ani jmienia Polakow nie było, wstąpił w cnotliwego Kościuszkę, on przeszedł w walecznego Dąbrowskiego, i w niezłomnej stałości Zajączka, on rozdał się w wszystkich wiekopomnej pamięci legii włoskich i nad Reńskich Rycerzow. Odtond on jch nieodstępnie ożywiał, on jm nieodstępnie wskazywał, choć dalekie, zaćmione, lecz niezbędne nadzieje.

Przez lat piętnaście po cudzych po odległych krajnach on nadawał im wszystkich trudow i niebespieczeństw męską wytrwałość! on nakoniec na hasło oiczyzny z nad brzegow Tybru i Renu, przeprowadził jch na oiczyste lądy Wisły: Pod Tsczewem, pod Gdańskiem i pod Frydlandem rozpoczoł przez nich nowe Bohatyrow Polskich dzieje. Ten to sam twoi duch i dzisiai naszych Rycerzow prowadzi drogą zwycięstw do wielkiego Polakow celu.

Wieczna cześć niech będzie na Polakow ziemi temu nieśmiertelnych Męstwa Duchowi. On niegdyś przez Ciebie jednego ocalił jestestwo Polski. On i teraz przez naszych rycerzow, pod niezgromnym puklerzem ocali jestestwo nasze. On to jest zaręczycielem dla wszystkich mężnych tego hasła: *narody, ktore nierządem, a nawet i te, ktore pod zniewieściałością upadły, znawu pod Satrami powstają.*

http://rcin.org.pl

DO SEIMU
w Roku 1808.

Człowiek, do powzięcia jakiei pewności na przyszłość, nie ma w fizycznych, w moralnych, i w politycznych stosunkach, tylko mnieiszą albo większą liczbę jednakowych wydarzeń w przeszłym czasie doświadczonych. Tych im większa liczność, tem, co ma nastąpić, większa dowodność. Ci z oicow naszych ktorzy w wieku ośmnastym rei bezrządu w Rzeczypospolitei wodzili, rachując przyszłe losy trwałości swego kraju, zasadzali swoją rachubę na politycznei rownowadze Europy, i na wewnętrznym Polski nierządzie, przez ktory mniemali, od postronnych usuwać Polakow obawę... Zapomniano, iż z tei usunięciem, ściągną na nich wzgardę.

Swoi Rząd gruntowali szczegolniei na bezwładności krolow, na niepłaceniu podatkow, i na nieutrzymywaniu woiska. Nie uważali, że w owczesnych, co jescze trwa w politycznych stosunkach teraźnieiszych, każdy Narod, ktory nikomu nie jest strasznym, i nikomu nie jest użytecznym, ten zginie.

Rownie jak pierwsza, tak była miałką i druga ich rachuba, zasadzaiąca trwałość jestestwa Polski na politycznei rownowadze Europy: bo tei nie było nigdy rzeczywistei. Była tylko mniemaną.

http://rcin.org.pl

Pracując kilkadziesiąt lat nad rozważaniem postępu Towarzystw ludzkich, i nad ogolnym dla jch cywilizacyj z wszystkich wojen wypadkiem, znajduję w dziejach narodow Europy pewny, szczególnieiszy dla jei społeczeństw postępu, i dla jei ludow politycznego ustosowania się między sobą, z wszystkich wojen ten wypadek zawsze ostateczny i powszechny; że pchanie, posuwanie się narodow jednych na siedzibę narodow drugich Europeiskich pokoleń, albo od połnocy i wschodu na południe i zachod; albo zwrot przeciwny bierze.

Ten wypadek, ten ostateczny z wojen wiekow ogolny *rezultat*, uważam, że nie jest dziełem żadnego systematu, żadnego ludzkiego układu. Jest skutkiem iakichsiś w przeznaczeniu ludzkiego rodzaiu ukrytych przyczyn, ktore mimo układow ludzkich działają; a przeciw ktorym działająca ludzka mądrość ukazuje się w końcu głupstwem. Dzieje się tym samym sposobem, jak się udziałały ludzkie języki, jak się wszczeły, jak się doskonalą ludzkie Towarzystwa.

Wszystko co postępowi takiemu ogolnemu pokoleń niedogodne, szkodliwe; to wszystko przed nim prędzei lub poźniei upada i ginie. A wszystko, co już damierzonym zamiarom jego sprzyja i jest użyteczne; to nawet. chociaż z innych potocznych przyczyn już upadło, znawu powstaje.

Rodacy! w takiem to ogolnem ludow i pokoleń przemaganiu, ucieraniu się, postępowaniu i cofaniu się, my licznemi błędy naszemi zsłabieni, niezgodni, i niebaczn , padliśmy; i w takiem zwrotnem tychże pokoleń i ludow przesilaniu się, my znawu dźwignieni, powstajemy.

Wyznaczony nam plac wszczęcia się jestestwa naszego; już stojmy w śrankach. Cofnąć się nie można. Trzeba tu wy-

http://rcin.org.pl

wieść, że w tem nowem ludow Europeiskich przeznaczeniu, jesteśmy godni być narodem, jesteśmy potrzebni.

Jużeśmy udowodnili, że jesteśmy synami tych chrobrych, ktorzy między sobą i Teutońskiemi ludami granicę znacząc, ubili w Elbie żelazne słupy; ktorzy swoją walecznością wstrzymali hord Azyatyckich do Europy nachod, ktorzy przez kilkanaście wiekow własne siedziby wystawiali na barbarzyńskich nawałow pożogę, a ze swoich piersi, robili niezłomny dla Europy zastęp, za ktorym, naibliższy sąsiad niemiecki narod, zabezpieczony, używając pokoiu, zaprowadził w swoją krajnę porządek, doskonalił rolnictwo, przemysł, handel rękodzieła, i miał czas zakładać, murować swoje miasta i swoje sioła.

Poźniei on niewdzięczny, złączył się przeciwko Polakom; On naimocniei usiłował odebrać i zatrzeć nasze jmie. Przez niego rozrucane było na nas oszczerstwo; jakobyśmy przez domowe kłotnie, przez rospustę i zbytek znikczemnieli. A gdzie wyraźnie zaprzeczać nie mogł, iż dzielności naszei zwycięztwem ocaloną jego stolica była; tam starał się niszczyć w dziejach zaświadczaiące o tem karty, gubić w pomnikach tego zwycięztwa malowidła i ryciny.

Czas odkrył potwarzy niesłuszność. Nieśmiertelnei sławy polskie hufce, niezatarte wdziejach końca ośmnastego a początku dziewiętnastego wieku, zostawiły dowody; że przemoc mogła nas podbić, nie mogła nigdy zwyciężyć, i nigdy zupełnie rozbroić. Przez cały czas kiedy upadłą dzielono oiczyznę, niszczono jmie, usiłowano zatracić oiczystą mowę i oicow pamięć; przez ten cały czas też hufce polskie, szukając ratunku albo śmierci, pod orłami polskiemi dzielnie walczyły nad Rhe-

http://rcin.org.pl

nem, nad Dunajem, nad Tybrem; w Kalabryiskie nawet pieczary zbrojną przedzierali się ręką, ścigając związkowych nieprzyjacioł jestestwa naszego.

Pozostaie nam do usprawiedliwienia się z drugiego zarzutu, a ktory potwarcy nasi umieli, od pierwszego jeszcze obszerniei rozgłosić, w ludy nam przyjazne wmowić, w tei rzeczy naimocniei wszystkich przeciw nam uprzedzić.

Obmowiono nas przed światem, że w niezgodzie naszych obrad szukamy tylko nieposłuszeństwa Prawu, i niepłacenia podatku. Ten zarzut tem łatwiei w narodach Europy rozkrzewić i zakorzenić zdołano, ukazując go w przeszłych dziejach Polski.

Jest on tam przecież niesłuszny, i nierozsądnie umieszczony: bo w nim wady złego Rządu, przezwano wadami narodu.

Pamiętaycież więc, że na ten Seim zwrocone są oczy całei Europy, tak źle o nas uprzedzonei. Pamiętaycie, iż to zebranie się narodu pierwszy raz po tak straszliwem doświadczeniu, naisurowszy sąd czeka. Uważać tu będą nasi nieprzyjaciele, wszystkie kroki, wszystkie słowa, aby z nich swoje nas pokrzywdzenie usprawiedliwić mogli. Uważać nas będą nam przyjaźni ale uprzedzeni, czyli to jest prawdą, co im o nas tak głośno wywoływano.

Uważaycież na jakim stojcie widoku! jak dalekie z waszych czynow wypadają następne dla waszego narodu wnioski!

Od tego Seimu zawisły dalsze wasze własne, waszych dzieci i waszych braci losy. W tym Seimie możecie z zawstydzeniem naszych osczercow, ocalić skrzywdzonego narodu sławę i spotwarzonych Polakow honor.

Na punkcie odrodzenia naszego przeznaczonym, stawić ma-

http://rcin.org.pl

cie siłę zbroiną, trzydzieści tyięcy woiska wynosząca. Tę liczbę zwiększać, organizować, i dla jei opłacania podatki stanowić, pierwszego Seimu ma być czynem.

Utwarzanie pierwszego wszczątku woiska Polskiego, jest na tym tu Seimie tak stanowcze względem dalszego rozwijania się naszych odrodzin i wzrostu, jak pod Augustem zwinięcie woiska było stanowczem, ciągnącem za sobą nieodzowny tegoż narodu upadek.

Do tego uskutecznienia naijstotnieiszą więc tego Seimu sprawą, jest ustanowienie podatkow. To naigłownieiszym dziś staje się czynem. Przystąpmyż do niego bliżei.

Dla utrzymania rzeczy publicznei, i dla opłacenia 30. tysięcy żołnierzy pod bronią gotowych, potrzepa 43. milionow złotych Polskich. Na to dobra narodowe, dawne podatki, wnoszą bezzawodnie do skarbu 24. milionow, więc do dawnych podatkow dodawszy jescze drugie tyle, opatrzymy wszystkie potrzeby rzeczy publicznei, i dopełnimy wielkiego zamiaru.

Nie będę wchodził w szczegoły znajomości statystycznych naszego kraju, jego rozległości, ludności, wysiewow, i urodzajow; gdyż nie jest tu dla nich mieisce. Okażę je w obszernieiszem dziele. Opowiem tylko, ściśle wyrachowany, ogolny z nich wypadający wniosek. Dwa ziarna licząc na pożytek, w cenie miernei, Xięstwo Warszawskie, po wytrąceniu dobr narodowych, wydaje sto dwadzieścia dziewięć Milionow czystego dochodu. Więc gdyby rzetelnie ofiara 24 grosza była płacona, powinnyby podatki stałe wynosić przeszło 30. milionow. Dziś nieczynią tylko milionow siedem. Między temi jescze blisko połowa, bo całe podymne, jest płacone nie przez właścicielow, ale przez włościan, ktorzy własności

http://rcin.org.pl

ziemi nie mając są tylko dzierżawcami, albo najemnikami tei ziemi.

Więc wszystkie teraźnieisze podatki stałe nie przynoszą od gruntowych dochodow tylko po 5. od sta. Gdyby wszystkie stałe podatki w dwoinasob podnieśionemi były, przecież tylko 10. od sta czynić będą.

Jeżeli tak powiększone podatki wszystkie, w ogole wzięte, a 43. milionow wynoszące, porownamy z podatkami innych w Europie krajow, ktorych rozległość, ludność, urodzaje i podatki są dokładniei znajome, wypada, iż z wszystkich tych Krajow, zachowawszy stosunkową miarę, Xięstwo Warszawskie naimniei płacić będzie.

Krolestwo Westfalskie ma ludności Milion dziewięćkroć sto tysięcy, płaci podatkow około 60. milionow frankow. Wypada na osobę 31. frankow. Francya składa przeszło ośm set Milionow frankow; rachuje ludności 30. milionow, więc na osobę wynosi 26. frankow.

Wiadomo nam jest dosyć dokładnie, że podatki opłacane przez zabory Austryackie przyrownane do jch ludności, czynią na osobę blisko 37. złotych, Xięstwo Warszawskie zawiera mil kwadratowych 1860. ludności 2,370,000. płacąc wszystkich podatkow 43. milionow, nie wypada na osobę jak 18. złotych.

Tę rachubę zrobiłem jedynie dla tych, ktorzy zamiast rachowania się ze swoją fantazyją, z swojemi zabawy, z swojemi zbytkami, z swoją cczą w biesiadach okazałością, oni rachują się tylko z swoją oiczyzną; dla tych zimnych Samojcow, ktorzy dla siebie są wszystkiem, a dla ktorych oiczyzna i Narodu honor były zawsze, i są dotond niczem; dla tych, ktorzy w roku 1789. woleli doczekać się się kraju zaguby, niż przez cztery

http://rcin.org.pl

lata dorachować się, na całą w ow czas Polskę, czterech milionow na zastąpienie deficit, dla uzbrojenia stu tysięcy Narodowego Jestestwa obrońcow.

Lecz głos czucia obracam do was, prawdziwi, cni Polacy! ktorzy jesteście zdatnemi czuć, i szacować teraźnieiszy stan waszei swobody: bo umieliście, i umiecie czuć cały ogrom nieszczęścia i niewoli, w ktorei narod Polakow pogrążony, i wy z nim byliście niedawno. . . . Znisczono Imię; zatracony rodowity język, to naidroższe, bo ostatnie narodowości ludow znamie. Celem poprzedzającego Rządu nie było dobro Polskiego Narodu, tylko szczęście nachodniow, i przejstoczenienie rodakow. Krajowi wysłużeni, bądź woiskowi, bądź cywilni w pogardzie, w ostatniei nędzy; cnotliwi w prześladowaniu, po cudzych ziemiach tułacze; jak Spartańczykowie Ilotow, tak na woinę i boje prowadzono Polakow. Tam krew naszę nie rachowano za krew ludzi; nic ze zwycięstwa, nic ze sławy nie spadało na nas, ale tylko na gwałtownikow naszych. Naiprzewrotnieiszą chytrości rządzenia sztuką, dążono do wyzucia nas z Polaka duszy, a zdradliwem ułatwianiem długow chciwości i marnotrastwu, zamierzono wyzuć nas z majątku i z Polskiei ziemi. Rodzice, ktorzy w każdei innei krajnie, spoglądając na swoje dzieci, naimilszą kwilą się rozkoszą, tu przeciwnie, pod czas niewoli naszei, za każdym na swych dzieci spoirzeniem głęboki smutek ogarniał oica i matki serce, a łzy zalewały oczy; gdyż widzieli te rownie z życiem miłe im stworzenia, bez celu, bez wszelkiego dla nich widoku: na polskiei ziemi nie było dla Polskich dzieci żadnego stanu, żadnego przeznaczenia! . . . W dobrem, w rodowitem wychowaniu widział każdy oiciec zwiększenie tylko nieszczęść swych dzieci życia; w Edukacyj Rządowei odbierał w swych dzieciach

http://rcin.org.pl

nieprzyjacioł i w zgardzicieli swojch przodkow i rodzicow. Tak jest, starano się, pracowano, aby dzieci nasze, niewinne ofiary oszukaniem otoczyć, przenaturzyć, w wyrodnych synow przemienić. Chciano, aby po grobach swych oicow, jeżeli nie z zupełną niepamięcią, to przynaimniei syny oszukane deptały je z pogardą. Chciano naszę i naczych dzieci kraju miłosć, wraz z oiczyzną na wieki w jednym zagrzebać grobie!

Wszystko tak urządzonem było, aby przedołano w końcu, do oiczystei ziemi przywiązanie i pamięć przerobić w niewdzięczność, albo przynaimniei w oziębłość i w gnusność. Chciano, aby rownie jak tych dzikich ludow hordy, co swych oicow szanowną zwłokę, na stos ognia rzuciwszy, potem jei proch na cztery wiatry miotają. Tak, aby tuteiszei ziemi dzieci, aby wyrodne syny tych przodkow, ktorzy na szańć dla jei obrony własne życie nosili, aby tych przodkow synowie, swojei oiczyzny święte popioły, bez czucia wiatrom porzucali!...

Jeden tylko jeszcze pozostawał nam środek do wydobycia się z tei okropnei nocy, ktora ogarneła jestestwo nasze; tym były władze rozumu; nauki narodowe, doskonalenie myśli narodowych, przez ktore przecież jeszcze byłoby się można jakożkolwiek mieścić w rzędzie żyjących; przynaimniei ocalić sławę i pamięć narodu od zguby wiecznei. Lecz zbytnie na wszystko czuwali nieprzyjactele, ktorzy podstępem wytrąciwszy nam z rąk oręż, podstępem nas ujarzmili. Nie mając mocy do wydarcia nam władzy myślenia, czuwające przeciwko jei użyciu zakładali tamy. Swego rozumu władzą, i czynnością w doskonaleniu się na naszei ziemi, wszędzie nas zastępując, obmyślali nam nauczycieli, wyznaczali wzory, przepisywali nauki; lecz ani ci uczyciele, ani te wzory, ani te nauki, narodowemi nie były.

ow-

http://rcin.org.pl

owszem przez nie prawdziwą Polaka cnotę przemieniano w zbrodnię; naszą krzywdę w sprawiedliwość, na naszej oiczyznie zdziałane gwałty, w prawo i w ludzkość. Na własnej naszej ziemi obcą nam pieśń nucić kazano. I już nawet chełpliwe o nasze uszy tych przychodniow obijały się niesłusznej chwały głosy, że oni nas z dzikości, z barbarzyństwa, z grubej naipotrzebnieiszych rzeczy niewiadomości wyprowadzili. Tak wzgardzona, spotwarzona, zhańbiona oiczyzna, nie dosyć że niesłychanych gwałtow i zdrady padła ofiarą, zostawszy jeszcze bez obrony samego szyderstwa celem, zdawała się nieraz wołać na nas, lecz prożno: *gdzież jest z mojch prochow pomściciel! okrutni gwałciciele! nie szarpcie nędznej; zostawcie mi pokoi przynaimniej w grobie?* (*)

Kochani bracia! tak straszliwym otoczeni na okrom widokiem, nie dozierając za sobą tylko zwiększającą się coraz barziej grubą ciemność; przed sobą grozę zniszczenia, i tę jeszcze okropnieiszą, grozę czasu, w ktorym niszczeje i nadzieja! . . . . Czarna rospacz w ten czas osiadała duszę naszę; w ukrytych zakątach łzy gorzkie lejąc, przeklinaliśmy nierząd co nas zgubił, złorzeczyliśmy wszystkim, ktorzy dla niepłacenia podatku rozpuścili po Sobieskim bitnego sześćdziesiąt tysięcy woiska; przeklinaliśmy tych, ktorzy na konstytucyinym Seimie, tak szkaradnie w podatkach oszukali swoją oiczyznę, aby dla jej obrony, oczemi na papierze, zostało się wykrzykniętych sto tysięcy obrońcow.

Przypominając sobie te okropne chwile, przyznacie, poczciwi ziomkowie, iż nie było w ten czas żadnego w śród nas takiego Polaka, ktoryby niebył dał chętnie wszystko, co ma, by mu tylko wrocono oiczyznę; oby odzyskał choć naimnieiszy

(*) Quid miseram laceras? jam parce sepultae.

http://rcin.org.pl

kęs z rodowitej ziemi, na ktoreiby znalazł znawu swoi narod, swoje prawa, swoi Rząd i swego Krola.

To wam dziś cudna moc opatrzności powraca. Dla zachowania tego, nie potrzeba ani całych, ani połowy, ani czwartej części waszych majątkow; ale dawnych stałych podatkow podwojenie dopełni wszelkie kraju potrzeby. Tych zaś podatkow już nie będziemy dawać na samowładny rozkaz ujarzmiciela, nie będziemy jch znosić dla naszej ziemi najezdnika. Lecz przeciwnie podatki te przez nas samych ułożone, sami rozdzielimy między siebie sprawiedliwie. Pewni, że przez dwa lata, więcej nad to płacić nie będziem; pewni że nikt nie jest mocny, ani zmienić, ani samowolnie nowych na nas ciężarow narzucać. Przekonani, że podatek ten poidzie na opatrzenie wychowania naszych dzieci, na zabespieczenie obrony naszym osobom i domom; zgoła, że płacić go będziemy samym sobie.

Gdyż zwroćcie uwagę: ktoż te podatki przez nas składane, znawu rozbierać będzie? woiskowł i urzędnicy. A ci wszyscy z kogoż się składają? oto z was samych, z waszych dzieci, z waszych braci, krewnych, z waszych rodakow. Więc w ścisłej rzeczy obrachubie, w teraźnieiszym stanie, każdy płacąc podatek, naiwiększą część jego przekłada tylko z jednej do drugiej ręki. Między nieprzeliczonem dobrem, ktore ma w sobie udzielność narodu, i to jest jednem z naiwiększych, że taki narod tylko sobie samemu podatek opłaca.

Lecz przeimuymy się jeszcze wyższym narodu duchem, a uczujemy tu, iż oddano nam naidroższy zawiązek narodu Polakow; jż na własnej naszej ziemi wskazano punkt do zbierania narodowych sił, do powstania narodu; punkt powstawy, naijstotnieiszy w dźwigalnych siłach. Bez niego moc nai-

http://rcin.org.pl

ogromnieisza staje się niczem. Z nim, kiedy jest dobrze uwarowany, siła mierna zwiększa się stokrotnie. Tu osadzoną jest nadzieja wszystkich. Jei przez was ubespieczenie, jei ugruntowanie, poda was wiekom potomnym, ktore z uwielbieniem wspominać będą jmiona wasze, jako jmiona prawdziwych oicow narodu.

Ale gdyby ta nadzieja przez was zatraconą została; gdyby waszym rękom powierzona, w waszych rękach, to święte żewie (*ce feu sacrê*) zgasnąć miało, biada wam! . . . Przekleństwo wam od waszych dzieci! przekleństwo od waszych braci!

Przyłączcie jeszcze i tę uwagę, że ubespieczeniem sobie tei ziemi, ubespieczycie nietykalną, świętą na niei schowę popiołow, z ktorych może kiedyś powstać zemściciel krzywdy Polakow. A przynaimniei zabespieczycie mieisce dla zachowania nieskażonei pamięci przodkow naszych, dla zachowania od wyrodności dzieci nasze. Tu przykładem starodawnych Egipcyan, ktorzy w biesiadach, w swoich zgromadzeniach, w domowem dzieci wychowaniu, wynosili wyschłe przodkow zwłoki, a opowiadając przed niemi chwalebne ich dzieła, użyteczne w narodzie zasługi, sami przejęci uszanowaniem i wdzięcznością, zaklinali do ich zachowania i do ich naśladowania swoich synow. Tak my tu przynaimniei, dobywając z pod zimnego głazu zwłokę naszei wspolnei matki, tu stawiać ją będziemy mogli przed naszemi, przed naszych następcow synami, aby przeniknieni okropnością widoku wyrządzonych nad nią gwałtow i zamordowań, pientnowali głęboko w swojem sercu jei pamięć.

Te zebrane uwagi, na tym seimie w wszystkich czynach naszych bydź przytomnemi powinny; one ostatecznie każdą trudność niechai na stronę oiczyzny rozstrzygną.

http://rcin.org.pl

Byłem uważaczem osob w Konstytucyinym Seymie, od ktorego prędszych i skutecznieiszych działań, zawisły były także przyszłe zachowania narodu losy. Widziałem tam jednych, ktorzy samym tylko dworow cudzych duchem tchnęli; drugich, co jedynie swą czuli osobistość, i tylko osobiste dobro znali; większa część była dobrych i poczciwych Polakow; ale w tych parali żyła duszę nieufność, ta niesczesna nieufność, ktora nie dozwala nigdy, aby człowiek działał całkiem. Ci ostatni w każdym czynie pierwszych lękali się zdrady; w każdej radzie drugich nie mogli nigdy dociec prawdziwego czucia, ani rzetelnej pomocy. Spoglądając na tron, i tam po doświadczeniu przeszłem nie dowierzali, czyli to szczerość, i czyli będzie stałość? — Na jch ofiary, na jch odezwy do jnnych dworow Europy, wszystko było głuche. Od nikogo pomocy: z nikim przyjaźni; jeden tylko przymierze oświadczył, lecz w zamiarach, by nas tem pewniej zawiodł. Więc Seym Konstytucyiny wewnątrz osiadała nieufność, zewnątrz na około otaczała niepewność.

Wielka teraźnieiszego naszego stanu od tamtego rożność! w tych dwoch porownaniach dla dzisieiszego Seimu większa pewność! Mamy sprzymierzeńcow, mamy wśrod obrad na tronie wzor naiwyższych cnot, i długiem rządzenia doświadczeniem ugruntowaną umiejętność.

Jest więc z wami moc, mądrość i zaufanie. Rząd zjednoczony i stały. Krol, ktorego przed kilkunastą laty, przed naszym upadkiem, jako zbawcę jednomyślnie obrały, i pragnęły wszystkich Polakow serca, ten sam przy odradzaniu się naszem, jest nam dany przez Opatrzność . .

Tego nailepszego z krolow przezornością, już wyszliśmy z naitrudnieiszych czasow, bez zaciągnienia długow; bez zaraże-

http://rcin.org.pl

nia narodu papierowemi pieniędzmi, ktore tak poniszczyły okolne kraje, i z majątkow wyzuły w zaborach braci naszych.

Obawa, ktorą macie, iż biegnące pieniądze, może nie wystarczą na opłatę podatkow, zostanie usunięta przez mądrość, tak starannie nad wszystkiem, co waszego szczęścia się tycze, czuwającego Krola. Zapobiegną temu wewnętrzne urządzenia, przez ktore zwiększy się wewnętrzny kraju handel, i takie zamożnienie krajowych fabryk, rękodzieł, aby podatek przez obywateli składany na woisko, niezwłocznie znawu zwrotnym biegiem bez zatoczenia się za granicę, do rąk tegoż obywatela powracał. Tego jeszcze łaskawego oica naszego dobrocią i radą zostaniemy uwolnieni na zawsze od tych nieszczęść, ktorym przez poł wieku nieustannie krai nasz podlega, chcę mowić od *Redukcyi monet.* Wszystko się zmieni przez ustawę stopy konwencyinei, czyli stopy rzeczywistei wartości monety,

Takiemi myślami głęboko przejęci, przystępuycież do dopełnienia czynu, ktory jest krokiem stanowczym względem dalszego odrodzenia się Polakow narodu.

---

http://rcin.org.pl

Ostatnie moje do współrodakow słowa.

Z upadkiem Polskiego Krolestwa zaimującego w swoich siedzibach blisko część czwartą Europeiskiei ziemi, wyruszyła się Europa z naidawnieiszei posady, z swoich starożytnych stosunkow politycznych.

Odtond ciągle jakiś, niedociekanei przyczyny, niemier przebiegał jei dawnieisze ludy. W krotkim czasie gwałtownie zmieniały się, upadały, powstawały, i znawu się zmieniały narody, państwa i trony. Ogolny głos słychać było o zginieniu rownowagi.

Rzeczywistei takich skutkow przyczyny dostrzegać nie dozwalała jednym, ludom Teutońskim, nierozważność chciwością błąkana; drugim, ludom Gaulolatyńskim gruba nieznajomość obcych narodow i ich z niemi jstotnych stosunkow. Nikomu przez myśl nie przechodziło, że zmiana czwartei części Europy ciągnie koniecznie zmianę Europy całości. Dawny stały porządek, dawna,

http://rcin.org.pl

stała rownowaga nie może zwrocić się tylko z powrotem Polski, z powrotem dawnych składających jei części stosunkiem, albo z osadzeniem teiże Europy na nowei posadzie podług całkiem nowych politycznych stosunkow.

Wiecznie pamiętny zjazd Wiedeński na początku wieku 19. w roku 1814 rozważając wszystkich narodow prawa, wzywał i przypuszczał do siebie z przełożeniami swych praw Margrafow, Xiążąt, miasta Anzeatyckie, zakłady czyli faktorye, i żydow. Nie wezwał, nie zapytał się narodu Polakow. Względem niego wyrzekł ten ostateczny swei obojętności wyrok, w ktorym położył na rowni tego narodu powrot, albo jego reszty rozszarpania między ludy rożnych pokoleń podział, i zagubę.

Jeden tylko w tem świetnem władcow Europy kole, błogosławiony od wszystkich ludow, wzor sprawiedliwości i ludzkości, w sercach Polakow nieśmiertelnei pamięci Alexander I. stanoł obrońcą praw tego Narodu, zawarował zwrot jego bytu, jmienia, oiczystei mowy, i zachował mu właściwą nadaną od samego stworcy narodowość, nadając ustawę narodowego Rządu i praw, a przez tę łącząc go z pierwotną jego sławiańską rodziną.

Po takim z jednei strony na tym sławnym narodow Sądzie przez Europę wyrzeczonym względem nas obojętności wyroku, kładnącym na rownei szali nasz byt, i naszą do szczętu za-

http://rcin.org.pl

gubę; po takiem tamże przez naszego Wskrzesiciela i pierwszego naszego po odrodzeniu się Krola, wskazanem nam przeznaczeniu w braterstwie z Rossyanami, w złączeniu się w wielkiei naszei pierwotnei sławiańskiei rodzinie, nie zapominaycie nigdy kochani współrodacy tych moich do was słow ostatnich: Łączcie się i oświecaycie się.

http://rcin.org.pl

ZAGAJENIA POSIEDZEŃ
Towarzystwa Przyjacioł Nauk Warszawskiego.

Posiedzenie dnia 22. Grudnia 1809 roku.

Prezes Towarzystwa doniosł naprzod Publiczności o ofiarowanem Zgromadzeniu przez JW. Dąbrowskiego *Generała Dywizyj, ważnem jego dziele, obeimującem* Historyą Legionow. *Oświadczył przytomnemu autorowi, iż Towarzystwo przyjęło ten dar z naiczulszą wdzięcznością. Dopełnia on bowiem dawne życzenie Zgromadzenia, aby ta część, jedna z naiświetnieiszych w dziejach naszych, godnie potomności podaną została. Przystąpił potem do otwarcia posiedzenia, i prace Towarzystwa w następującei mowie przełożył:*

Towarzystwo nasze od kilku miesięcy poniosło nieodżałowane straty. Z członkow honorowych utraciliśmy Hrabiego *Bosć*. Zgromadzenie przyjacioł nauk winno cześć pamięci jego. Był on Ministrem sprzyjaiącym naukom. — Wydział umiejętności utracił *Jaskiewicza*. Ten uczony w Towarzystwie naszem był jeden z naibiegleiszych w Botanicie i Chimij. — Naitkliwszą dla nas stała się śmierć Ignacego *Potockiego*. W tei stracie wielkiego człowieka, czuje Towarzystwo stratę dla całego narodu. — Mimo tak wielu zasłużonych i w naukach i w umieiętnościach osob, ktore Zgromadzeniu naszemu w dwoch latach nieużyta śmierć wydarła, przecież wydziały obadwa nie przerwały postępu w pracach swoich. — Od ostatniego posiedzenia, na ktorem uwieńczoną została rozprawa uczonego *Lerneta* o morowem powietrzu; pracowały wydziały: jeden nad roztrząsaniem odpowiedzi rozwięzuiących zapytania w roku zeszłym Publiczności podane; drugi, nad przy-

http://rcin.org.pl

sposobieniem dzieł narodowi użytecznych. Wydział Filozofij rozbierał pisma odebrane o naiwygodnieiszej i naimniej kosztownej budowie wieiskiej; odpowiedzi o przyczynach tak częstego upadku bydła w Polsce, i o sposobach zaradzenia temu. Tak w pierwszej, iak w drugiej rzeczy przesłane rozprawy, mają wiele gruntownych uwag. Ostateczne z wydziałów zdanie o nich sprawy, jeszcze nie jest ukończone. Poźniej o jch użytku Publiczność uwiadomioną zostanie.

Tenże wydział zatrudniał się przysposobieniem narodowi dokładnych ustosowań z Francuzkiemi naszych miar i wag. Tą pracą szczególniej zaimował się, do świetnych zaszczytow jmienia swego dodający przykładną gorliwość o wzrost nauk w kraju, posiadaiący niepospolitą w umiejętnościach Fizycznych biegłość, kolega *Chodkiewicz*.

Wydział nauk pienknych postępuje w wygotowaniu narodowych pieśni. Nadto zdał jednemu z swych członkow naibiegleiszych, wypracowanie wzorowego literatury Polskiej dzieła. W nim będą zawarte wszystkich rodzajow i gatunkow literatury prawidła, wybrane naidoskonalsze z narodowych pisarzow wzory.

Wkrotce ukończoną zostanie przez jednego z tegoż wydziału członka elementarna historya krajowa.

Z obudwoch wydziałow wygotowane i przez Towarzystwo przyjęte zostały następne do publiczności na rok przyszły zagadnienia i przeznaczone nagrody.

Z a g a d n i e n i a.

1od. „Jakie było Wychowanie publiczne w Polsce od naidawnieiszych czasow, aż dotond, i jaki wpływ odmiany

http://rcin.org.pl

wychowania tego miały na charakter i obyczaje mieszkańcow, na powodzenia, lub klęski krajowe?"

2re. „Rozprawa krytyczna o dziełach Adama *Naruszewicza.*"

3cie. „Wezwanie do napisania poematu epicznego z dziejow narodowych z wyznaczeniem w nagrodę złotego medalu."

4te. „Towarzystwo ze względu na ważność i użyteczność głuchoniemych, ktorych nauki szczęśliwe skutki daią się widzieć oddawna w krajach postronnych, a nawet i w prowincyach dawniej do Polski należących; wyznacza nagrodę dla tego, ktoby na przyszłość zatrudnił się zaprowadzeniem podobnegoż Instytutu w Xięstwie Warszawskiem, a osobliwie w samej stolicy, i pewny okazał dowod pomyślnego skutku usiłowań swojch w tej mierze."

5te. Jaki jest sposob naiprostszy i naimniej kosztowny połączenia nieprzerwanego rzek od *Elby* aż do *Dniepru*?"

6te. „Wyznaczony medal złoty wartości czerw. zł. 60 dla tego, ktoby sposob wyprawiania skor, przez P. *Seguin* podany, w kraju naszym naipierwszy zaprowadził, i doświadczenia swoje, oraz i skutki Towarzystwu okazał."

Nadto wydział nauk pięknych pracował ciągle koło ułożenia planu do historyj narodu Polskiego, i koło obmyślenia środkow do przyspieszenia Polakom tak pożądanego dzieła. Plan ten już publiczności został ogłoszony. Wezwani do tego dzieła wszyscy uczeni rodacy. Przygotowanie tej pracy szczegolniej Towarzystwo winno dwom szanownym członkom, Wojewodzie *Potockiemu*, Prezesowi Rady Stanu, i Prałatowi *Prażmowskiemu.*

Mieliśmy dość licznych kronikarzow, zbieraczow swarow, wojen i bitew, pojedynczych czynow, niezgod, i rozmajtych

http://rcin.org.pl

wypadkow. Nie mamy dotond ani pisarza dziejow, ani historyi narodu.

Ta bezstosunkowa mieszanina fałszywych wyobrażeń Rzeczypospolitej, wolności, stanow, prawa, ta zbieranina tłumna osobistości, obywatelstwa, spraw publicznych, rzeczy partykularnych, wydarzeń potocznych, jest cenną dla uczonych, lecz więcej szkodliwą niż użyteczną dla uczyć się mających.

Jest ona tem do prawdziwego dziejopisma, czem stos rzuconych liter do pełnej oświecenia i nauk mowy.

Geniusz w takim dziejow zbiorze wynajdzie stosunkowy związek, wyśledzi ciągłe czynow pasmo, dostrzeże narodu ducha, ktory jak miał nieprzerwane jstnienie, tak mieć musiał nieprzerwane działania; ktory nie działa nigdy bez przyczyny, chociaż działa często bez przewidzenia skutku.

Lecz zbieranina takowa rozmajtych zdarzeń uczącym się, młodym i starym opowiadając same bitwy, srogości, zbrodnie i podstępy, powtarzając, bez zrozumienia, wielkie słowa, fałszywe wyobrażenia i błędy, nie wskazując razem ani źrzodła ich wszczątku, ani przyczyny ich wzrostu, ani konieczności z nich skutku; taka zbieranina, mowię, była zgorszeniem nie nauką. Czytający ją zapomina się w swych błędach, zasadza upor na oicow przykładach.

My doświadczyliśmy tego szczególniej. Dzieje nasze tym sposobem pisane, zachodzą do kilku wiekow. Już zaimują w sobie to złe, ktore narod miało doprowadzić do ostatniego upadku. Przecież nie spostrzegli go czytający; nie zastanowiło, nie zwróciło z drogi przepaści nailepiej chcących rodakow. Owszem wielu to złe, w takowem dziejow podaniu, odbierając za swych przodkow cnotę, a nadużycia stanow w stanie, mając za przywi-

http://rcin.org.pl

leje narodu, zaciekło się tak dalece, iż potoczne pisma ostrzegające ich o potrzebie poprawy, brano za pisma zburcze dobrego porządku.

Temi uwagami powodowane Towarzystwo, chce nie tylko dopełnić zbior dziejow, ale przygotować historyą Polakow, ktora stałaby się nauką Polakom. Nie ma to być opis szczegolnych wydarzeń, panowań, ale ma być historya narodu. — W niei będzie objętem wszystko w jeden ogoł, w jeden narodu nieprzerwany czyn, będą zbliżone przyczyny do swych skutków, połączone szczegolne sprawy ile z wad ogołu wsczynać się, i na tegoż ogołu ostateczny koniec wpływać mogły.

Jak w osob partykularnych życiu, tak w narodow jstnieniu, są takie kroki, są takie pewne czyny, ktore raz popełnione, wiodą za sobą w resztę życia niezzowny bieg scześcia lub nieszcześcia. Takich to stanowczych czynow dochodzić, one nieprzerwanem pasmem wypadkow wiązać, jest doskonałego pisarza dziejow umiejętnością.

Przykład zupełnego upadku, i odrodzenia się znawu tak wielkiego narodu, jest w dziejach ludzkich pierwszy, jest on nadzwyczainy. Pamięć jego będąc jedyną, może stać się wszystkim ludom użyteczną.

Już mamy jednego naszego bytu skończone dzieje. Te doskonale opisane, powinny być drugiemu naszemu bytowi, w każdym postępie, naiwiększą, bo własnem doświadczeniem, braną nauką.

Takie wygotować dzieło jest Towarzystwa przedsięwzięciem. Do wspolnei nad nim pracy wzywa wszystkich uczonych rodakow. Podzielmy ją między siebie. Dla porozumienia się pracujących, centralnem mieiscem będzie Towarzystwo. W niem

http://rcin.org.pl

każdej wypracowanej części nastąpi ostatnie z ogołem zastosowanie i udokładnienie. Imie pisarza przy każdej jego własności podpisanem będzie.

Podział tej pracy aż do *Kazimierza IV.* może być uczyniony na części, jakie w planie przez Towarzystwo wskazane zostały. Od *Kazimierza IV.* aż do końca, na rozbior panowania być ma obrany. Aby między tylu pracującemi w oddalonych miejscach utrzymać jedność w myśleniu, jeden zamiar w szukaniu, wskazało Towarzystwo siedm wielkich epok, czyli siedm głównych przyczyn, z ktorych wszystkie inne pasmem aż do naszego czasu wywijają się skutki.

Te epoki mają służyć pracującym za oznakę, za te światła, ktore w każdem zabłąkaniu się obcem, w każdym zdrożeniu zbytniem mają piszącego ostrzegać, mają go zwracać na ten gościniec, na ktorym się z wspoł-pracującemi spotka, i do jednego celu wyidzie.

Pierwszą epoką jest czas, w ktorym na tej ziemi pierwszy raz sadowił się nasz narod. W poznaniu dziejow tego pierwszego czasu mniej usiłowań mieymy w zaciekaniach: Czyli pochodzimy od *Jafeta*, czyli od *Sema*, od *Jawana*, czy od *Assarmota*, *Heberowego* wnuka, *Arphexatowego* prasczura... będzie to zawsze niedowiedziona tylko ciekawość. *Ona* prożna: bo potomnym na żaden pożytek, na żadną naukę. Lecz tem więcej czyńmy zastanowień nad śledzeniem, czyli łowiectwo, pasterstwo, lub czyli zaraz z pierwszą osadą zostało wprowadzone rolnictwo; natężajmy uwagę na poznanie wiary, Bogow, świąt i moralności pierwszych naszych oicow. Jeżeli jeszcze praw nie mieli, dochodźmy ich zwyczajow, ich publicznych zabaw, zjazdow,

http://rcin.org.pl

jch sposobu zbrojenia się. Z tych wiadomości łatwieiszy wniosek o jch towarzyskiei zasadzie, i zobywatelenia stopniu.

W drugiei epoce wprowadzenie Chrześciańskiei wiary i jednowładztwo Krolow, zaymuje sławny narodu naszego czas od *Mieczysława 1.* do *Bolesława Krzywoustego* śmierci.

Początek upadku jednowładztwa, a wsczynające się z pośrod stanu rycerskiego możnowładztwo, zabiera czas od *Władysława II.* do śmierci *Kazimierza IV.*

Dalsze słabnienie i upadanie władzy monarchicznei, a ciągłe wzrastanie możnowładztwa; powiększanie się przywilejow ślachty, odepchnięcie ludu od praw obywatelstwa i od własności ziemi, było złem wzmagającem się stale od *Ludwika* do śmierci *Zygmunta Augusta.*

Ukaże się, że i ta panowania starych *Zygmuntow* świetność, była tylko utrzymującym się zewnętrznym blaskiem, odbijającym się jescze z dawnei sławy i z narodu ogromności. Wewnątrz ciało polityczne już na ten czas pełno zepsucia miało.

Następuie czwarty czas w naszych dziejach naiokropnieiszy. Ten poczyna się od zamieszania między możnowładztwem panow i gminowładztwem ślachty, z przyczyny sporu do kogo należeć będzie wolność wybierania Krolow. Ta utrzymaną została przy ślachty gminie. — Odtond idą ciągłe przemagania, rozpierania się nierządu możnowładztwa, gminowładności ślachy, reszty władzy Monarchow, i wpływu obcych mocarstw.

Z tylu sił mocujących się z sobą w nierządzie, ostatni tylko mieli pewny zamiar stały. W rozpieraniu się tamtych nie było ani stałego układu, zasady, ani celu. Słowa: Rzeczpospolita, wolność, religia, służyły osobistosci i dumie za pozor; a kadukiem uderzone zaginęło do sczętu prawo ludu obywatelstwa

http://rcin.org.pl

i własności ziemi. — Ten straszny czas naiwiększych namiętności, zaburzeń i wypadkow, jest razem czasem naiwiększei dla przyszłych przestrogi i nauki. On trwał od śmierci *Zygmunta Augusta* do Konstytucyjnego Seimu. — Tu nagle ukazuje się w dziejach naszych moment dla sławy Polakow świetny. On w dziejach ludzkich rzadki, jest nadzwyczainy. Do udziałania jego potrzeba narodom niepospolitego ducha mocy.

Po tamtych epokach, wśrod zastarzałego nieładu, wśrod tylu podzieleń, ślachta, panowie, krol, zebrani na seim, na chwilę od wpływu zagranicznych, nam zawistnych, wolni, razem uderzeni światłem, ujęci czuciem, tą duszy mocą, jaką w ludach tylko naiwyższa oiczyzny miłość utwarza, wszyscy zrzekają się dawnych błędow, osobistości i nierządu; wszyscy jednomyślnie wzywają do siebie lud, powracają go do obywatelstwa i do ziemi; przypuszczają nawet do ślachectwa zasczytu. Tak staneła wszystkich Polakow obeimująca 3go Maja wspołeczności ustawa; w niei oddano krolom naiwyższe jednorządztwo, stopień naiwyższy i podobno ostatni do udoskonalenia towarzystw ludzkich.

Lecz już na ten czas nie było w Europie narodow prawa. Słowo to okryte wzgardą, wymawiano z szyderstwem. Po tak świetnym czynie Polakow, spikniono się na rozszarpanie narodu i ziemi jego. Nie woiną, ale podstępem ujszczono sprzysiężenie, i to położono w rzędzie prawa narodow! Tu usiłowania nasze około utrzymania niepodległości, około zachowania narodu jestestwa, okażą w bojach przy *Racławicach*, pod *Warszawą* i *Maciejowicami*, jaki to narod upadał. . . . Jest on niepokonany, dopokond mu nie wydrą życia, dopokond nie straci oiczyzny czucia. Wszyscy są takiemi, jak owczesny jch naczelnik, do-

http://rcin.org.pl

dotond miłowany tak powszechnie przez wdzięczność w sercach Polakow, cnotliwy *Kościuszko*..... Ten czas składa VI. epokę.

Znisczono wielkiego narodu byt polityczny, lecz został się byt jego fizyczny i moralny. Więc zostają się dzieje jego nieprzerwane pod panowaniem obcem.

W niescześciu jak osob tak narodow, nailepiei poznać moc duszy, czyli charakter. Ten w naszei niewoli okazuje się naiświetnie i. Jest on polskiemu narodowi tak właściwy, tak udzielny, iż mimo wszystkich przeciwnych usiłowań, nachodnie kraju naszego prędzei siebie w nas, niżeli nas w siebie zmieniają. Jest on od wszystkich ludow nas gwałcących zupełnie rożny: od jednych sczerszym, otwartszym, od drugich żywszym, przedsiewzięt-szym, odważnieiszym; wszystkich przewyższa w przywiązaniu do swojego narodu, w miłości do swojei oyczyzny, w tych głownych zasadach wielkich cnot obywatelskich.

W całem naszem niescześciu ukazuje on się stały, niczem niezgięty, nigdy niepodły. Czuł głęboko swoją krzywdę i znał swoi szacunek. Spokoiny, z pogardą patrzał na najezdnikow służalstwa natrząsy, i nierozsądną dumę. Kochający porządek, przyimował od swych krzywdzicielow, co dobre i użyteczne; odrzucał co złe, podstępne i podłe.

Powolny władzom rządowym, chociaż przy odrodzeniu swojem okazał, do jakiego stopnia czuł swoi gwałt, i jak dalece nie lubił gwałcicieli rządu. Przecież nierozmyślnie nie zaburzył kraju. Tem wywiodł w swem niescześciu, że owa niespokoinośc, burzliwość, żadnego rządu nieznośność, były tylko złośliwą potwarzą, przez naszych ktrzywdzicieli, dla usprawiedliwienia swego gwałtu, na Polakow miotaną.

http://rcin.org.pl

Przez kilkadziesiąt lat blisko w niewoli, płocho nie szarpał, nie wstrząsał swych łańcuchow. Spokoiny w milczeniu głębokiem rozważał tylko wszystkie swych pęt ogniwa. Przeciw tym, ktore spostrzegł, że mogą na nim zdziałać niestarte pientna, mogą z czasem nadać mu ugięcie, psuć jego narodowość, a w końcu naruszyć duszę; przeciw tym nieznacznie, rostropnie, a przecież powszechne obmyśliwał sposoby, wyrężące zamierzone w nich skutki.

Ci woleli gnić w więzieniach, żyć w osobności wzgardzeni, obdarci z majątku, tułacze na wygnaniu, niżeli uchybić swojei oiczyznie, zmienić swoją duszę.

Ci dla zachowania i doskonalenia mowy narodowei, dla ocalenia i upowszechnienia pamięci, sławy i dziejow oiczystych, dla rozszerzania w narodowei mowie umiejętności i nauki, mimo nieskończonych trudności, mimo tysiąca pożerających ich oczu, oni z umiarkowaną zręcznością, wśrod stolicy swego kraju, założyli Towarzystwo z duchem dążenia do zamiaru.

Inni wszystkie szczątki zabytku Polskich Krolow, narodowych wodzow, skrzętnie zbierają, i chowają jako świętość, ku czci Polakow w wspaniałych świątyniach.

Inni wszelkie dzieła, narodowe pisma, z niestrudzoną starannością, wyszukują i układają w zbiory publiczne.

Byli nawet i tacy, co dla obeznania dokładnieiszego swych rodakow z oiczystą ziemią, dla oznaczenia im wszystkich jei części i znadujących się w niei bogactw, zwiedzali ją umiejętnie, zapuszczali się dla poznania składow w jei głębie, starali się każdą gorę, każdy niemal kamień oznaczyć pierwszym Polaka pientnem.

A ponieważ naizłośliwsze miano zamiary i naiszkodliwsze zasadzano wniki w wychowaniu publicznem na młodzież naszą,

http://rcin.org.pl

dla obłąkania niedoświadczonych, dla zatrucia dusz niewinnych nienawiścią ku swym oicom, i wzgardą ku swojei oiczyznie, przeto naiogolniei przeciw tym zamysłom przedsięwzięto w całym narodzie ostrożności: W jednych krajach zrzucano niezmierne ofiary, aby niemi zatrzymać edukacyą Polską, w drugich powszechnym rodzicow stało się przedsięwzięciem dawać dzieciom wychowanie domowe. Bogdaiby uwiecznioną została w Polakach wdzięczność ku tym matkom, ktore w ciągu niewoli stały się narodowemi uczycielkami swoich synow i corek.

Ta szanowna płeć okazała w tem powszachnem narodu nieszczęściu, drugą nadzwyczainą duszy stałość. Uczuła ona, że przez małżeńskie związki z najezdniczym ludem, wkrotce skaziłby się tak słusznie obrażony rod polski, i wkrotce ona przestałaby matką być Polakow. Natychmiast w powszechnei opinij tei płci, ukazał się takowy małżeństwa związek uchybieniem cnocie Polki, uchybieniem obowiązkowi dla narodu. Wnet przez jakieś poniewolne zrażenia, spotykała taką występnicę w posiedzeniach Polek oziębłość; spoglądano na nią, jako na tę, ktora wyrzekła się rodzić polskiego narodu synow.

Opinia ta tak ogolną, i tak skuteczną była, iż w całym narodzie ledwo kilka dostrzegać podobnych w kobietach wykroczeń, i tak niebacznych od swego narodu odłączeń.

Lecz wtym całym niewoli czasie, narod polski naiświetnieisze czyny, i nadprzykładne dotond w dziejach ukazał przedsiewzięcie męztwa.

Były ludy, ktore dla oswobodzenia się z jarzma, porzucały siedzibę, rozchodziły się po cudzych krajnach. Lecz tam bez wytrwałości, potrzebami ściśnione, wielki zamiar narodu stra-

http://rcin.org.pl

ciwszy, w końcu ubiegając się tylko za osobistemi użytki i przemysłem, znikczemniały; i te już nie powstaną.

Były ludy, co więcej namiętnych wzruszeń, niecierpliwości i zuchwalstwa, niż prawdziwego słuchając męztwa, zaburzały się niewcześnie, tak upadały i niszczały daremnie.

Były i takie narody, co przeznaczeniu ślepo zawierzając, klękały przed swoim losem podle, i te zginęły marnie.

Narod Polski w swym upadku rownież częściami opuszczał zgwałconą oicow ziemię, rozsypywał się po całej Europie; zaszedł do Ameryki, do Azyj; walczył nad rzekami *Missisipi*, *Nilem*, *Ozazą*. Lecz nie osobistym wiedziony zyskiem, nie szukaiący podłego najemnictwa krwi swojej, ale party czystem męztwem, jęty wielkich dusz czuciem, szedł w tym zamiarze, by odzyskał narodu jestestwo, albo przynaimniej zemścił się za krzywdy jego. W tym iedynym celu parł się przez gory, przez morza, we wszystkich częściach świata szukał oręża i nabycia sztuki, co los narodow stanowi.

Prawdziwe męztwo nie rozpacza nigdy, dopokond w nim tchu, dopokond z nim nadzieja. A gdzie jdzie o los oiczyzny, tam rod mężnych same przeznaczenia nawet przegwałca.

Taki duch ożywiał naszych rodakow nad *Padwą*, *Tybrem*, *Renem*, *Dunajem*. Takie męztwo nadawało im przez wiele lat tę rzadką wytrwałość na tyle cierpień, przeciwności, niebezpieczeństw, i na owe, dla podobnych serc naidotkliwsze podeirzenia, że te święte zamiary, długo za podłe najemnictwo życia branemi były. Tak jest, długo obcy tych w Polakach cnot zrozumieć nie mogli.

http://rcin.org.pl

Był to przecież ten czysty duch mężnych, co od wiekow zaręcza wszystkim ludom, iż narod, ktory go posiada, chociaż pod przemocą, pod zdradą, pod nierządem upadnie, znawu w obozach powstanie.

Ten to sam duch w ostatniei woinie *Chrobremu* woisk Polskich Naczelnemu Wodzowi, natchnął myśl odważną wkroczyć w Austryackie zabory; uwolnić z więzow miliony współrodakow, pomścić się za wyrządzoną krzywdę swemu przodkowi, a ostatniemu z Polskich Krolow, i oswobodzić razem z rąk niewdzięcznych szanowne *Sobieskiego* popioły.

Wkrotce, trzydzieści dni nie wyszło, a zwycięzkie Polakow Orły, iedne stanęły nad *Dniestrem* na czarnei Gorze *); a drugie wrociły wolność i cześć grobom naszych Krolow na starożytnym *Wawelu*.

Tym to bohaterstwa cnotom Towarzystwo Krolewskie w dzisieiszem posiedzeniu cześć oddać pragnie.

---

*) Gora ciągnąca się nad *Dniestrem*, robiąca granicę Polski, Węgier. i Multan.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 8. Września 1809 roku.
Z wezwaniem nowo wybranych członkow do zajęcia mieisc dla nich przeznaczonych.

Dzieje postępu umiejętności i nauk wskazują dowodnie, że tylko przez nadzwyczaine geniusze wsczynały się głowne światła.

Te dawniei przez zgromadzenia religiine, pożniei przez uczniow i wyzwoleńcow schadzki, teraz przez uczonych towarzystwa zbierane, i od zaguby ocalonemi bywają. Tam one się doskonalą, i jakby w ludach upowszechnionemi być mogły, tam obmyślane miewają środki.

Konfucy, *Zoroastr*, *Sokrat*, *Aristot*, *Kopernik*, *Kepler*, *Dekart*, *Newton*, robią wielkie w umiejętnościach działy. Wyrzekli prawdy, ktore w postępie ludzkiego rozumu stanowią epoki.

Te prawdy pośrednictwem tylko wzwyż wymienionych towarzystw, wiekom następnym zachowane były. I dotond jeszcze za ich pomocą doskonalą się i krzewią.

Bez takowych towarzystw mogą w narodach powstawać nadzwyczaine dowcipy, ale wydane przez nich światła nie mogą się utrzymać, wznieść, ani narodow oświecać. Z swojch utworzycieli życiem znikomem, naiczęściei i one nikną.

Więc uczonych towarzystw pierwszym jest zamiarem; zbie-

http://rcin.org.pl

rać i ocalać wszczęte światło, doskonalić, i powszechnić odkryte wielkie prawdy, doprowadzać i utrzymywać w swoim narodzie ten stopień umiejętności, sztuk i nauk, na ktorym je powszechne oświecenie już w innych narodach stawiło.

W liczbie wymienionych tu wielkich ludzi znaiduje się i nasz rodak. Błędy z pierwszemi wiekami wszczęte, przez ludzkie zmysły nieustannie wskazywane, od wszystkich uświęcone narodow, a tym samem nietykalne, *Kopernik* swoim geniuszem pierwszy wzruszył, jako ccze, omamienia znikome, swojem nie śmiertelnem dziełem wśrod Polakow napisanem naipierwszy zniweczył.

Były to przecież błędy, ktoremi władze myślenia tak zwiklane zostały, iż rozum ludzki bez zdarcia mu tych oszukań, kroku dalei w umiejętnościach fizycznych postąpić nie był mocny. On niemi niejako zparaliżony, blisko dwa tysiące lat stał bez postępu. *Kopernik* z tak szkodliwych okłąkań rod ludzki uwolnił, i drogę mu prawdziwych stosunkow w porządku światow wskazał.

Prawdy przez rodaka naszego pierwszy raz ogłoszone były o rzeczywistych stosunkach porządku budowy świata, o przestrzeń niezmierności, o ciążeniu wszystkich ciał ku środkowemu celcowi. Te głowne w umiejętnościach natury prawdy na naszei ziemi odkryte i pierwszy raz wyrzeczone były; lecz nie na naszei ziemi wzniosły się ani rozszerzyły, dla braku w owczas towarzystw uczonych. Przeniosły się do Włoch, z tamtąd przeszły do Niemiec, potem do Francyj, wreście przybyły przez morza do Anglij. W tych krajach *Gallilei*, *Kepler*, *Dekart*, *Newton*, z prawd od *Kopernika* wyrzeczonych ciągneli wnioski; i w dro-

http://rcin.org.pl

dze, przez niego uczonym wskazanei, szukali zasad, na których wszystkie umiejętności do teraźnieiszego doszły stopnia.

Dopiero, w obcych krajnach tak wydoskonalone, zwrociły znawu narodowitą swojego poczęcia się ziemię. W trzysta lat pierwszy raz przeniesione, i z całemi z nich wnioskami w języku polskim ukazane zostały przez Jana *Sniadeckiego*, Towarzystwa krolewskiego członka, godnego być geniuszu *Kopernika* tłomaczem.

Ten przykład powinien przekonać, jak potrzebnemi są narodowi uczonych towarzystwa; jak bez nich prawdy, bądź od naiwiększych geniuszow, wśrod niego wyszukane, staną mu się nieużyteczne, przez trzy wieki być mogą dla niego zgubione.

Procz tego współeczeństw uczonych powszechnego zamiaru, Towarzystwo nasze jescze i ten szczególny miało, aby wśrod zaguby narodu, od zaguby zachować język narodowy: owszem ten w miarę postępu ogolnego Europy światła, powiększać i doskonalić. Nietylko własnemi zbogacać go wynalazki, ale też przekładaniem z obcych języków dzieł umiejętności, doprowadzać go do wyższego stopnia.

W smutnym niedawno upadku naszym doświadczyliśmy, jak ściśle trzymają się z sobą charakter narodowy z językiem narodowym. Otwartość, dzielność, i swei oiczyzny miłość, są rodowitością Polaka. Są to niestarte cechy naszych oicow; i te mimo wszystkich nieszcześć, mimo tylu złośliwych usiłowań, trwają całkiem w prawych synach. Lecz w tych już zwątlone, ktorzy niebaczni, nieszcześni, swoich oicow mowę utracili.

W takim to ustanowienia swojego zamiarze Towarzystwo, po

http://rcin.org.pl

po nieodżałowanej stracie kilku członkow w zgromadzeniu naszem, pamięci szanownej dla ich prac w wydziałach umiejętności i pięknych nauk; w takim mowię zamiarze, Towarzystwo przy swoich wyborach pilną uwagę zwracało na uczonych współrodakow, na ich gorliwość o światło w narodzie, na ich dzieła w umiejętności i w naukach.

Szczególniej zaś przy wyborze Hugona Kołłątaja zastanowiły Towarzystwo znane jego pisma, w ktorych wykazane źrodła nierządności i nieszczęścia Polski, razem do złego poprawy podawały środki na owym uwiecznionej pamięci w dziejach Polakow, konstytucyinym seimie, gdzie zewnątrz obcych dworow gwałt, woiną na wschodzie, i krotkiem między sobą nieporozumieniem roztargniony, wewnątrz nieporządnej arystokracyj przemoc publiczną opinią stłumiona, a w wyobrażeniach fałszywych o wolności obląkanej ślachty przesąd, losem ginącego narodu zagromiony zostawił raz pierwszy czas spokoiny do zoczenia przepaści, nad ktorą stał naród, oraz do uczucia i do zastanowienia się nad uwagami ratunku jego.

Nad to znajome jest Towarzystwu tegoż uczonego dzieło w rękopiśmie o prawach natury. Znany rownież szanowny przez niego w czasie niewoli u naszych nieprzyjacioł udziałany zbior wiadomości dziejow krajowych, osobliwie w tej części historyj kraju naszego, ktorej dla wielkiej trudności, nawet ten z tylu miar szacowny, dla gruntownych i obszernych swojch badań, dziejopisarz *Naruszewicz*, dotknąć się nie śmiał.

Wydział literatury poniosłszy naiwiększe straty, naiwiększych też przy wyborze osob przykładał starań i uwag. Obszerna wiadomość dziejow narodowych, rzadka biegłość w literaturze, ktorej przez kilka lat w tuteiszem Liceum ucząc dał dowo-

http://rcin.org.pl

dy Konstanty *Wolski* tak dalece, iż po ustąpieniu jego z urzędu Professora, dotond mimo starań Izby Edukacyinei mieysce tego Nauczyciela w temże Liceum trudno obsadzić. Na wezwanie Izby Edukacyinei wydane do uczonych rodakow względem książek elementarnych, przez tegoż *Wolskiego* nailepiei została wypracowaną i od Izby Edukacyinei przyiętą książka elementarna dla szkoł wieiskich i mieiskich. Nadto, jego kilkunastu lat ciągła praca nad przekładaniem naiwymownieiszego z dzieiopisow Rzymskich *Liwiusza*; te były powody do wezwania go na członka Towarzystwa.

Przy wyborach do klassy drugiei ściągnął na się uwagę towarzystwa tłomacz Telemaka Ignacy Stawiarski.

Znajoma tego męża przy sądach krajowych w nauce praw biegłość; jego na język oiczysty praw pruskich przełożenie i jego dzieło o hipotekach, w ktorem wywiodł systematu hipotek pruskich związłość i wskazał stopień doskonałości, do jakiei tę część doprowadziło zeszłego rządu prawodawstwo. Tenże pracowity mąż zbiera od kilku lat i z dowodow rządowych i z innych wiadomości zasiąganych po rożnych Polski prowincyach potrzebne statystyczne podania dla ułożenia statystyki Polski.

Wiele członkow podając za kandydata Walentego Majewskiego, okazało jak do dziejow Narodowych użytecznemi być mogą wiadomości tego od lat młodych dotond nieodstępnie pracującego urzędnika przy tym naiszacownieiszym składzie starożytnych Metryk Narodowych, ktorych mu dzisiai rząd naczelny dozor oddał. Do tych jego zasług przyłączony swieżo przez niego wypracowany obszerny i dokładny porządkowy zbior wszystkich rzeczy zawartych w xiędze praw Francyj. I tę jego pracowitość

http://rcin.org.pl

w wydaniu pierwszy raz w naszym języku xięgi praw handlowych, ktorą na ostatnim Seimie za prawo Xięstwa przyjęto.

Wydział umiejętności podał do wyboru Franciszka Sopowicza, Daniłowicza, i Huisona. Pierwszy w Krakowie będąc Nauczycielem podał do towarzystwa Xiąg Elementarnych uwagi nad Arytmetyką, Algebrą i Geometryą elementarną, wskazując zasady tych Nauk i rozbiorowy sposob dawania onych. Tenże pracował nad przysposobieniem krajowym szkołom Fizyki elementarnej.

Drugi posiada obszerną znajomość w umiejętnosciach fizycznych. Był zastępcą Professora Matematyki w Uniwersytecie Wilenskim.

Huison znany Towarzystwu z swei biegłości w naukach dokładnych, jest Nauczycielem Matematyki w Warszawskiem Liceum.

Tenże umiejętności wydział przez sekcyą Nauki lekarskiei miał sobie przedstawione dzieło w języku polskim o chirurgij teoretycznei i praktycznei, wydane przez Szymkiewicza Doktora Nauki lekarskiei w Wilnie. Dzieło to z dokładnoscią napisane, krajowym chirurgom użyteczne, stało się ważnym do wyboru tego członka powodem. Water Professor teologij i języków wschodnich w Akademij Halskiei, znany z rozmajtych pism uczonych, przysłał towarzystwu wydaną dla swoich rodakow grammatykę języka Polskiego. Widzieć w niei jak gruntowną ten cudzoziemiec posiada w naszym języku biegłość. Miło więc towarzystwu mieć go za wspoł pracownika.

Przeniesienie w mowę Narodową całei dzielności wyobrażeń, całei mocy i czucia duszy Wirgilego i Delila w nuceniu pracy i szczęścia wieiskiego życia, było powodem do wyboru Felińskiego.

Do klassy członkow honorowych iednomyslnym głosem wybrany został zgromadzenia Fladelfij rożnych towarzystw uczo-

http://rcin.org.pl

nych członek, ten sam szanowny Jeferson, ktory swojem światłem i swojemi cnotami uszczęśliwiając własny narod, co mu styr rządu powierzył, zjednał sobie u narodow obcych owczesnych i potomnych powszechne wielbienie i powszechną miłość.

Zacni Mężowie! już w umiejętnosciach i naukach zasługę w narodzie naszym mający, wzywam was do zajęcia mieisc w gronie tego towarzystwa, ktorego od naipierwszych zawiązkow jedynym celem było, udziałać w samym narodu upadku, tegoż narodu trwałość, sławę, i nieśmiertelność, przez upowszechnienie w oiczystei mowie po całym narodzie światła, z ktorem odżywiałby się nieustannie duch narodowości Polakow.

Zamiar to był wielki! w czasie swego powzięcia odważny! godzien Polakow celujących w oiczyzny miłości i cnotach.

Kolledzy! ten święty zamiar zawsze w pamięci mając, po przyjęciu, w oczach tei publiczności, obowiązku, odtond z nieprzerwaną żadnemi przeszkody gorliwością, łączcie z nami w wspolnych posiedzeniach wasze prace, rady, i światło.

Kiedy inni dzielni bracia nasi krwią i męztwem wracają narodowi jestestwo, my umiejętnościami i nauki wracaymy mu świetność. Kiedy oni doskonalą swoje siły, swoje umysłowe władze, w tei umiejętności, w tych sztukach, z ktoremi zwyciężą zawistnych naszemu jstnieniu nieprzyjacioł; my pracuymy, doskonalmy nasze umysłowe władze w tych naukach, ktore tylko tamtych Chrobrych dziełom umieją nadawać nieśmiertelność i sławę. Rownie bowiem zamilczana dzielność, jak gnusność ukryta, marnie ginie.

Wieleż to dzieł męztwa nie musiał okazać waleczny rod Getow, Bissow, Piecyngow, woląc w bojach do ostatniego wygi-

http://rcin.org.pl

nąć męża, niżeli przyjąć obce bogi i obce poddaństwo! Był on bez nauk, i nie ma śladu nawet dzieł męztwa jego.

Czyliż podzisdzień nie jest świetnieiszem Grekow i Rzymian jestestwo, niżeli byt nieoświeconych, chociaż walnych, Hunnow, Kroatow, Serbow?

Z wielkich dzieł, z męztwa, *Hektorow*, *Achilow*, *Cesara*, *Augustow*, tylko to nam się zostało, co uczuły z nich dusze *Homera*, *Wirgilego*, i *Tacyta*.

Tak jest: i bohatyrow czyny są znikomemi w narodach bez światła, bez nauki.

Pracuymyż wszyscy, w przedsiewzięciach stali, koło narodu oświecenia, szczęścia, i sławy.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 30. Kwietnia 1810 roku.

Posiedzenia naszego dzisiai dwojaki zamiar. Jest to dzień, w ktorym Miłościwy nasz Monarcha, w pierwszym roku panowania swego, raczył zgromadzenie nasze uznać za użyteczne dla narodu, ustalić je, i uświetnić tytułem Towarzystwa Krolewskiego.

Ten dobrotliwy czyn, tak troskliwego o oświecenie narodu Krola, Zgromadzenie pragnąc uwiecznić, podało go potomności przez Medal, a chcąc razem uczucie swei wdzięczności odnawiać na zawsze w swoich następcach, poświęciło ten dzień posiedzeniom publicznym.

Drugim tego posiedzenia zamiarem, uwiadomić publiczność o postępie prac Towarzystwa.

Miło mi donieść, iż zbior głownieiszych dzieł z narodowych dziejow, już iest w śpiewy ułożony. Praca ta, cała jest ukończoną przez jednego z naigorliwszych naszych członkow, gdziekolwiek zachodzi użyteczna dla narodu usługa, przez Kollegę *Niemcewicza.*

Dzieło to podług życzeń Towarzystwa, ma razem z pierwszem czuciem młodego Polaka, pientnować w duszy jego niestarte wrażenia dziejow oiczystych. W tym celu do każdei pieśni będą przyłączone ryciny, noty muzyczne, i przypisy z obszernieiszem rzeczy objaśnieniem.

Takie udokładnienie dzieła potrzebuie poprzedniczego na-

http://rcin.org.pl

kładu. Towarzystwo nasze jest bez wszelkiego funduszu. Czynić takowy nakład nie jest w stanie.

Z tych przyczyn dzieło to będzie podane publiczności do zapisu.

Uczują tu zapewne rodzice Polacy, jaka z takiego zbioru narodowej historyj będzie dla ich dzieci użyteczność.

Rownie jest mi przyjemnem donieść publiczności, że na odezwę do niej przez Zgromadzenie uczynioną, przy podanym rozkładzie ogolnej historyj Narodu Polskiego, już dziewięć osob przyjęło na siebie wypracowanie następnych części: Początki narodu Polskiego X. Kołłątay Podkanclerzy, X. Czaykowski Prałat Łowicki. *Kazimierza W.* *Dzierzkowski* Radca zeszłego centralnego rządu. *Kazimierza* Jagiellończyka, *Tarnowski*, zeszłego centralnego rządu radca. *Zygmunta* pierwszego, Jozef *Ossoliński* konsyliarz tainy Cesarza Austryj. *Zygmunta Augusta*, Xiąże *Czartoryski* Generał ziem podolskich. *Jana Kazimierza*, Xiądz *Krajewski* Proboscz w *Końskich*. *Zygmunta III.* Julian *Niemcewicz*, Sekretarz Senatu. *Władysława Jagiełłę*, Horodyski Konsyliarz naiwyższei izby obrachunkowei. Historyą legionow polskich, Kalasanty *Szaniawski*, generalny Prokurator krolewski przy sądzie kassacyinym. *Jana III.* Senator Wojewoda Prezes Rady Stanu, Stanisław *Potocki*.

Wzywa towarzystwo współrodakow uczonych do rozebrania pozostałej jeszcze reszty.

Nakoniec winienem imieniem Zgromadzenia oświadczyć podziękowanie tym szanownym obywatelom, ktorzy sprzyjając naukom, zbogacają swojemi dary bibliotekę Towarzystwa Przyjaciół Nauk i zbior medalow.

http://rcin.org.pl

Senator Wojewoda Prezes Senatu *Gutakowski* ofiarował do biblioteki dzieło w stu towach przeszło, przez towarzystwo uczonych w Anglij napisane: *Powszechne dzieje świata.* Generał *Kosiński* oddał do zbioru zgromadzenia szacowny zbior medalow. Podprefekt powiatu Lipińskiego, *Wysocki*, oświadczył przesłać do biblioteki dzieło w sześćdziesiąt tomach, historyj powszechnej przez *Baumgarten.* Alexander *Sapieha* przesłał Towarzystwu swoję bibliotekę, sześć tysięcy volumiuow przeszło mającą.

Niech będzie powszechne uwielbienie jmion tych mężow! gdyż w odradzającym się narodzie, dla wzrostu, dla utrwalenia jestestwa i sławy, rownie potrzeba, jak męztwa i broni, tak światła i nauki.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 30. Kwietnia 1811 roku.

„Dzień 30 Kwietnia został przez Towarzystwo nazawsze poświęcony wdzięczności. W nim dobroczynny Monarcha, zaraz w pierwszym panowania roku, raczył łaskawie to zgromadzenie za użyteczne uznać, ustalić, i nazwiskiem Towarzystwa Krolewskiego uświetnić."

„Odtond ta wola krola, pierwiastkowe naszego zawiązku chęci zmienia w ściśleiszy obowiązek nieustannego usiłowania, abyśmy w pracach naszych coraz użytecznieiszemi krajowi byli."

„W tym zamiarze Towarzystwo chcąc zastąpić mieisca utraconych przez śmierć wspołpracownikow, starało się na wyborowem posiedzeniu wezwać do honorowych klassy: Doktorow i Konsiliarzow nadwornych *Kreisiga* i *Hudenusa*, bylych Professorow w głownei szkole Wirtemberskiei, znanych w tuteiszei stolicy z swei biegłości w trudnei nauce leczenia, znanych Towarzystwu z dzieł dla ratunku cierpiącei ludzkości, użytecznie napisanych. Prałata kapituły Krakowskiei byłego Referendarza koronnego *Sołtyka*. Wiadome jego starania i prace w poznaniu i usposobieniu ku użytkowi narodu kopalni Olkuskich. Wydał opisanie grobow wiekopomnych Krolow Polskich; przysposobił swoim kosztem krajowi wizeruny znakomitych w dziejach narodowych mężow, i blachorycia dwoch stanowczych bitew *Bolesława Krzywoustego* pod *Wrocławiem*, i Jana *Zamoiskiego* pod *Byczyną*: Do tei klassy honorowych wezwany Kasztelan Senator Xiąże *Jabłonowski*. Doznało Towarzystwo jego gorliwości dla

http://rcin.org.pl

nauk, i jego przychylności dla Zgromadzenia przez dary zbogacające nasze naukowe zbiory.

Nadto, członkiem honorowym wybrany Senator Wojewoda *Zamoiski*. Ten pod czas obcego panowania starał się zaprawadzać użyteczne fabryki i rękodzieła do krajny oiczystei, zachęcał i wspierał nauki w szkole przez Jana *Zamoiskiego* założonei. W ostatnim gwałtownym razie ratunku odradzającei się oiczyzny, stanął pierwszy na usługę narodowi, i postępował w niei godnie śladem swoich sławnych przodkow, ktorych Towarzystwo, ozdabiając ich wizerunami swoich posiedzeń mieisce, obrało sobie w oświecaniu narodu za wzory.

„Do klassy członkow przybranych mianowanemi zostali doktor *Wolf* i *Cyliński*. W wyborze tych powodowała Towarzystwem nietylko chęć użytkowania z ich prac i umiejętności, ale rownie chęć oddania słuszności i poważenia cnocie bezstronnego służenia krajowi w udzielaniu swoich znaiomości młodzieży. Są oni jedni z tych zacnych Mężow, ktorzy pierwsi przy zakładzie Instytutu nauk lekarskich w tuteiszei stolicy, ofiarowali się pracować bezpłatnie, i dotond pracują, zastępując katedry Professorow."

„Jan *Tarnowski*, były członek Kommissyj centralnei. Ten mąż już od kilku lat dzieli Zgromadzenia prace, obszerną posiada znajomość w naukach pienknych; szczególniei oddany umiejętności zielnictwa; w zbiorze dziejow narodowych, zatrudnia się opisaniem panowania *Stefana Batorego*.

Podkomendant szkoły Inżenieryi *Gutkowski*, biegły w Matematyce, znany z swych użytecznych pism o rolnictwie. Jego staraniem wychodził dziennik ekonomiczny w *Zamościu*; on wy-

http://rcin.org.pl

dał z wielu miar użyteczny ekonomiczny katechizm. Teraz zatrudnia się udoskonaleniem naszei młodzieży w części w naukach wojennych stanowczei.

Professor *Livet*, biegły w umiejętnościach matematycznych, Nauczyciel tychże nauk w szkole inżynieryj.

Aloizy *Osiński*, nauczyciel pienknych nauk w Gimnazyum Krzemienieckiem. Od lat dwudziestu poświęcił się tei naiwiększei wagi, a naimniei nagradzanei krajowei usłudze, wychowaniu i oświecaniu narodowei młodzieży. Wydał on obszerny Mitologiczny Słownik; teraz pracuje od wielu lat nad słownikiem języka Polskiego.

Bandtkie Notaryusz publiczny, nauczyciel w szkole Prawa. Wydał uczone rozprawy o Prawoznawstwie, i o niektorych zawilszych częściach dziejow narodowych. Posiada gruntowną rozmajtych praw znajomość, ozdobioną przez nairzadszą skromność.

Trębicki, członek i Sekretarz Towarzystwa Krolew. Gospodarczo-Rolniczego. Obywatel ten powszechnie jest znany z swoich obszernych wiadomości w rolnictwie i w gospodarstwie. O tych udziela narodowi w swych pismach rozmajte w obcych krajach poczynione odkrycia, a w włości *Łomnie* ukazuje swoje własne, do oiczystei ziemi zastosowane, doświadczenia i użytki.

Referendarz w Radzie Stanu *Koźmian*. Zatrudnia się opisaniem Polskiego ziemiaństwa. Ody, ktore ten gorliwy obywatel nucił przy wzrastaniu odradzania się jestestwa naszego narodu, są wzorem w rodzaju takowego wiersza.

Były Sędzia Trybunału Franciszek *Wężyk* Wiadome publiczności prace pisarza tego. Trajedya *Glińskiego* zbogaca zbior narodowych sztuk dramatycznych.

http://rcin.org.pl

Były Członek Kommissyj centralnej *Dzierzkowski.* Niepospolita w dziejach narodowych biegłość i podjęta praca wygotowania historyj panowania W. *Kazimierza*, oraz wystawienia ducha praw tego prawodawcy, były powodem wezwania go do naszego grona.

Nadto, wybrany jednomyślnym głosem został Gen. *Dąbrowski.* Szanowny ten mąż swojemi zadziwiającei stałości czynami, pierwszy rozpoczął dzieło odradzania się Polskiego Narodu; on owych pierwiastkowych tego odrodzenia się zawiązkow nietylko był głownym czyńcą, ale oraz i pisarzem. Własnoręczne pismo, ktore oddał Towarzystwu, zostawi następnym wiekom nieocenioną, bo z tą otwartą walecznym właściwą rzetelnością, pamięć legij Polskich, tei świetnei a szczególnieiszei części w historyj naszego narodu. W niei miłość kraju przy szukaniu oiczyzny, daleko więcei drogi, więcei przeciwieństw, a do jch zwyciężenia nierownie więcei stałości i męztwa podaje Rymotworcow Polskich geniuszowi, niżeli tułacka cząstka Trojan zostawiała Wirgilemu.

Do klassy czynnych, wybrany Jan Krystyan *Szuch*, znany z swych wiadomości w Botanice, i w ogrodnictwie. Napisał on użyteczną rozprawę o naistosownieiszym do naszego kraju sposobie zakładania szkoł drzewowych; własnym kosztem i doświadczeniem okazał tego użyteczność, przez założenie podobnego ogrodu pod *Warszawą.* Na zapytanie od Towarzystwa do publiczności podane o budowie wieiskiei, z jakiego materyału, i w jakim sposobie byłyby domy robione naytrwalsze, naitańsze, naiciepleisze, i od ognia zabezpieczone? — odebrało Towarzystwo od tego męża doświadczeniem stwierdzony opis ro-

http://rcin.org.pl

bienia cegły surowki, ktore na sloty jest wytrwałą, i wilgoci nie puscza.

Zacnego kollegi naszego *Chodkiewicza* ciągła w Towarzystwie od kilku lat praca koło pomnożenia użyteczności naszego zgromadzenia, jego staranność i osobiste się trudnienie w uspobieniu naszei biblioteki dla publiczności użytku; jego w umiejętnościach matematycznych i fizycznych biegłość, o miarach i wagach użyteczna rozprawa, o udoskonaleniu krajowych garbarni podane rady, przepisy i wyznaczone nagrody, były powodem, iż Towarzystwo jednomyślnym głosem mianowało go członkiem czynnym.

Szczesnem dla narodu godłem! gdy przy odradzaniu się jego, cenią i posiadają nauki, pracują w umiejętnościach *Jabłonowscy*, *Tarnowscy*, *Zamoiscy i Chodkiewicze.*

Zacni mążowie! wzywam was do zajęcia mieisc w gronie naszem. Udzielaycie nam waszych wiadomości, dzieląc z nami nasze prace.

Tych prac celem; doskonalenie oiczystei mowy, i rozszerzanie w narodzie światła.

Pierwszą, są te drogie znaki, od oicow w dziedzictwie nam dane, z przywiązaniem do nich tego błogosławieństwa: że dopokond te rodowite znaki, to jest, oiczystą mowę z uszanowaniem i bez skażenia zachowamy, dopotond, jakimkolwiek narod losom podlegnie, upaść tylko, ale zaginąć nie może.

Lecz wieczne niebłogosławieństwo tym, ktorzy te znaki zatracą, mowę oicow zeniedbają i zagubią! Takie narody zaginą. Bo w tenczas nie poznają się bracia; dzieci jednei rodziny, przez zasczepienie politycznych między niemi porożnień, znienawidzą się, zabijać się będą bez porozumienia sposobu, bez czucia

http://rcin.org.pl

i wiedzy nawet, że własne wytępiają plemie. Rozszerzaniem zaś światła w narodzie, zwiększymy, udoskonalimy te naipotężnieisze do zachowania narodu jestestwa, a jedyne do nadania mu nieśmiertelności, *władze rozumu.* Bez tych rozwinięcia w całym narodzie, nie może postępować cywilizacya. One tylko mogą i umieją czynom i sławie ludow nadawać pamięć potomnych wiekow.

Szanowni współtowarzysze! w pełnieniu dobrowolnie tu przyjętych obowiązkow mieymyż wszyscy i zawsze na pamięci wielkość i użyteczność zamiarow Towarzystwa tego.

Winienem imieniem Towarzystwa oświadczyć publiczne podziękowanie za zbogacenie naukowych składow naszych: Referendarzowi w Radzie Stanu *Woidzie*, za dar książek do biblioteki; gorliwemu o edukacyą narodową członkowi w dozorze Departamentu Bydgoskiego *Kruszyńskiemu*, i kolledze *Wiesiołowskiemu* za dar medalow Rzymskich w kraju naszym znalezionych; kolledze Stanisławowi *Sołtykowi* za odlew w żelezie rzadkiego medalu Polskiego o zwycięztwie *Jana* III. pod *Wiedniem.* Kolledze *Koźmianowi*, za pierścienie starożytne w kraju nad *Narwią* wykopane.

Szanowni obywatele! wasza przychylność dla nauk, wasza gorliwość o powiększenie naukowych zbiorow, o powiększenie krajowych znajomości, są przyjęte od Towarzystwa z wdzięcznością; pamięć ich zostanie się na zawsze, w dziejach instytutu tego.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 2. Stycznia 1812 roku.

Zaczynam dzisieisze posiedzenie od oświadczeń, za przesłane do Biblioteki rożne dzieła, podziękowania uczonym Rodakom *Girtlerowi*, Doktorowi nauk lekarskich; *Anastasiewiczowi*, Sekre: jeneralnemu w magistraturze publicznego wychowania w Rossyj; *Paulinowi*, Nauczycielowi Matematyki; *Swięckiemu*, Adwokatowi w Appellacyj; *Fiałkowskiemu*, Doktorowi nauk lekarskich w woisku Polskiem; *Konkowskiemu*, nauczycielowi Matematyki w szkole Inżynieryi.

Zacznym członkom Towarzystwa: *Dąbrowskiemu*, Jenerałowi dywizyi; *Gliszczyńskiemu*, Prefektowi Departam: Bydgoskiego; Alexandrowi *Chodkiewiczowi* i *Osińskiemu*, Sekretarzowi Towarzystwa; Janowi *Sniadeckiemu*, Rektorowi Szkoły głownei Wileńskiei; Tadeuszowi *Czackiemu*, taynemu Konsyliarzowi Cesarza Rossyj, i Wizytatorowi szkoł Wołyńskich; *X. Osińkiemu*, nauczycielowi w Gimnazyum Wołyńskim; *Dziarkowskiemu* Dziekanowi, i *Celińskiemu* nauczycielowi Chemij w Wydziale Akademicko Lekarskim w *Warszawie*.

Dzięki i wam, szanowne cienie! nieodżałowanei straty *Gutakowskiego*, Woiewody, Prezesa Senatu.

Nadto, mimo włożonego na mnie obowiązku przez skromność, bym nie wymieniał osoby, nie mogę wstrzymać się, abym nie wynurzył Towarzystwa wdzięczności temu uczonemu Polakowi, ktory dwudziestu ośmiu rzadkiemi rękopismy zbior Towarzystwa zbogacił.

http://rcin.org.pl

Przyimiycie zacni Mężowie! naszę wdzięczność. Znany wam święty Towarzystwa zamiar; więc użytek z tych darow spełni cne serc waszych życzenia.

Na zapytanie dawnieł przez Towarzystwo do publiczności podane: „Jaki sposob naiprostszy i naimniei kosztowny połą„czenia nieprzerwanego rzek od *Elby* aż do *Dniepru*? „— odebralismy dwie Rozprawy: żadna nie rozwięzuje wszystkich trudności; przeto jescze na rok następny toż zapytanie z przeznaczoną nagrodą zostaie.

Rownież pozostają na rok jescze z wyznaczeniem nagrod zapytania.— Pierwsze: „Jakie było wychowanie publiczne w „Polsce, od naidawnieiszych czasow, aż dotond; jaki wpływ od„miany wychowania tego miały na charakter i obyczaje miesz„kańcow; na powodzenia lub klęski krajowe?"

Drugie zapytanie: — „ Medal złoty, wartości czerwonych „ złotych sześćdziesiąt dla tego, kto sposob wyprawiania skor, „przez Pana *Seguin* podany, w kraiu naszym naipierwszy zapro„wadzi, i doświadczenia swoje, oraz skutki Towarzystwu okaże."

Od uczonych rodakow, ktorzy ogolną Historyą Narodu między siebie podzielili, miało Towarzwstwo doniesienia: od jednych, o rozpoczęciu , od drugich o znacznym już w tei pracy postępie. Wzywa zgromadzenie innych wspołpracownikow, aby rownież czasami o postępie swych prac uwiadomiać raczyli.

Nie spuszczając nigdy z pamięci pierwotnego ustanowy naszei zamiaru: *być narodowi użytecznym*, towarzystwo w tym roku pracę wydziału umiejętności zwrociło do rzeczy, ktore w teraźnieiszym społeczeństw stopniu stały się powszechną i niezbędną krajow potrzebą, ktore krai nasz drogo opłaca, z zagranicy spro-

http://rcin.org.pl

cy sprowadza, depcząc je bez użytku na własnej rodowitej ziemi, przez niedostatek potrzebnych znajomości.

Przyrodzenie tem wszystkiem obficie kraj nasz obdarzyło. Mamy rozległe gory miedzi, ołowiu, zynku, srebra; mamy niezmierne kopalnie żelaza; trysczą po naszej ziemi liczne źródła wod mineralnych; znajdują się rożnego gatunku sole, wody słone, porkury czyli bitumina, siarki, i nieprzebrane kopalnie ziemnych węgli; ławicami leżą ałunu łupienniki; znajdują się w wielu miejscach rozmaitych farb glinki, i saletrą napełnione ziemie; przecież dotond z zagranicy kupujemy zynk, miedź, i ołow. Dotond wyrabiamy jeszcze nie starczące na ludność xięstwa proste tylko w sztukach żelazo. Nie robimy stali, ani kutei, ani lanej; od obcych kupujemy wszystkie narzędzia żelazne rolnicze; wszystkie stalowe sprzęty potrzeby, wygody i zbytku. Nawet i ten oręż do oswobodzenia, do obrony tak nam drogiej, tak ukochanej naszych oicow ziemi, mamy tylko z cudzej ręki; chociaż dobroczynna natura, jak męztwo naszem sercom, tak wszystko, co męztwu potrzeba, szczodrze dała naszej ziemi. W wielu miejscach dotond rożne kruszczowe rudy, leżą nietknięte, dla niedostatku lasow; chociaż tuż obok nich przygotowała natura wielkie składy ziemnych węgli.

Dotond nie mamy fabryk saletry; dotond dzielny Polak i tę dla swej obrony z cudzej wygląda dłoni.

Więcej powiem! nawet kredę, ktorej sterczą w powiecie Chełmskim z pod ziemi opoki, my kupujemy z Hollandyj. Dotond tak potrzebny bleiwas, ałun, farby *Szyszkield*, *Ugier* pospolicie zwane, ktore w nailepszym gatunku mamy w naszych kopalniach w Departamencie Radomskim, my z dalekich sprowadzamy krajow.

http://rcin.org.pl

Jest to skutkiem poźnego u nas zaprowadzenia i dotond nierozszerzenia się jescze tych umiejętności dokładnych, ktorych te rzeczy są przedmiotem, a ktore w jnnych krajach już tak wysoko postąpiły i rozszerzone z jch używania zastosowaniem powszechnie zostały.

W tym zamiarze Towarzystwo, podzieliwszy między członkow wydziału umiejętności wymienione rzeczy, starać się będzie gotować do rocznikow o każdej z nich rozprawę, z zastosowaniem szczegolniej do krajowych kopalni, z wskazaniem potrzebnych wiadomości dla jch poznawania, szukania, dobycia, czysczenia i użytku.

Wspieraycie nas w tem użytecznem przedsięwzięciu uczeni Rodacy; udzielaycie Towarzystwu wszystkich w ziemi oiczystej nowych odkryć, albo spostrzeżeń.

Oicowie! zachęcaycie synow waszych do doskonalenia się w umiejętnościach dokładnych. Nie rozrywaycie wychowania zawczesnem usuwaniem dzieci ze szkoł przed zupełnem nauk ukończeniem. Nie uwodźcie się zbytnie chęcią umiesczenia jch dla jakowej płacy, po kancellaryach, po tych bezdennych przepaściach naszej młodzieży. Niebaczni zapychacie tylko krai machinalnemi pismakami, i dobrowolnie w waszych dzieciach niszczycie marnie światłych i użytecznych dla oiczyzny obywateli i urzędnikow.

I ty cna młodzieży! przed ukończeniem nauk, przed udoskonaleniem się w umiejętnościach, nie rwiy się przedwcześnie do oręża. Ten, aby dzielnym był, potrzebuje w teraźnieiszej wojennej sztuce wiele umiejętności i nauk. Bez nich może krai mieć żołnierzy, ale nie może mieć woiska; bo żołnierze jescze nie są woiskiem. Bez nich odwaga, jeżeli nieszczęśliwa, może ścią-

http://rcin.org.pl

gnąć narodow zatratę, a na ciebie zuchwalstwa naganę; jeżeli szczęśliwa, tylko zjedna sławę, lecz nie nada narodom trwałości i pokoju. Te ostatnie są jedynie skutkiem całei narodu mocy.

W tych narodach jest moc niezłomna, moc naiwiększa, ktore naipowszechniei rozwinięte władze fizyczne i moralne mając, znają naiwięcei sposobow do użycia sił swojei massy, i rzeczy swojei ziemi.

„Tylko z taką w narodzie umiejętnością i mocą może krai stawić woisko, a oręż zwycięzki nadawać ludom stały wzrost, trwałość, pokoi, i szczęśliwość."

---

http://rcin.org.pl

ZDANIE SPRAWY

z czteroletniej pracy Towarzystwa Przyjaciół Nauk z roku 1809, 1810, 1811, 1812, na posiedzeniu publicznem dnia 10. Stycznia 1814 roku.

Dopełniając obowiązku, na Prezesow przez ustawę włożonego, zdaję sprawę z czteroletnich prac Towarzystwa.

Ocalić i udoskonalać oiczystą mowę, zachować i udokładnić narodu historyą; poznać rodowitą ziemię, i wszelkie jej płody; dla tych dobycia, używania potrzebne rozkrzewiać umiejętności i sztuki, jest głownym zamiarem Krolewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a w przeciągu ostatnich lat czterech stałym prac jego podziałem było.

Język oiczysty. Języki, rownie iak ludzkie towarzystwa, nie są ani człowieka woli przedsięwzięciem, ani człowieka rozumu dowolnem wymyśleniem. Są jedynie wewnętrznej organizacyj ludzkiej koniecznym skutkiem. Przeto w tak rozlicznych narodach, w tak odległych od siebie świata częściach, wszędzie przecież wszystkich języków jednakiemi są głowne zasady. Ta tylko zachodzi rożnica, że w językach pierwotnych, jakim zdaje się być mowa nasza, zasady są porządniej i dokładniej udziałane. Przeciwnie w pochodzących od pierwotnego, w dialektach odszczepnych, im one są dalsze, tem znaidują się w nich nieforemności, niedostatki i obłąkania licznieisze.

http://rcin.org.pl

Ztond pochodzi, że pierwsze, przez swoi postęp, przez swoje doskonalenie, nie zmieniaią się, i dawnei mowy zrozumiałości nigdy nie tracą; drugie z doskonaleniem zmieniać się muszą, i dawnei mowy zrozumiałość gubią.

W wszystkich językach nie mędrcy, ale sama natura porobiła naigłębszei *Metafizyki* wynalazki, i naiwyższych umysłowych działań ustawy, myśli i wypadki. Wszyscy mędrcy jak w umiejętnościach fizycznych, tak w językach nic nie wymyślają, nic nowego nie tworzą; czegoby tam poprzednie nie było. Oni tylko, co natura już tam udziałała, tego szukają, to rozpoznają i znaczą.

Takowe uwagi, odkrycia, i poznaczenia, w porządku naturalnym ułożone, ustalają mowę. Dla geniuszow stają się oznaką do dalszego z naturą postępu, do obszernieiszych języka udoskonaleń. Dla umysłow miałkich, i dla uczących się, są prawidłem rozwinięcia, i dokładnienie mowy łatwiącem.

Ku takiemu zamiarowi dalszego postępu i ustalenia naszei oiczystei mowy, wiele członkow Towarzystwa w tych latach szczególniei swoje prace zwróciło.

Język polski bez opisow gramatyczych, doszedł do tego doskonałości stopnia, jaki widzimy w dziełach pisarzy oświeconego w Polsce wieku Zygmuntow.

Dopiero pod Stanisławem Augustem, pod tym nauk w Polsce wskrzesicielem, uczony z zgromadzenia Pijarow, a dotond w Towarzystwie naszem pracujący, gorliwy członek xiądz Kopczyński, zagłębiając się w uwagach nad mową polską, pierwszy powszechne jei zasady oznaczył, i prawidła opisał.

http://rcin.org.pl

Dzieło to wielkiego użytku dla uczonych, jescze niedostateczne dla uczących się.

Takowy dla dalszego postępu języka niedostatek, dopełnić Towarzystwo starając się, wezwało do ułożenia elemantarnej grammatyki z pośrod siebie zacnego kollegę xiędza Kamieńskiego tegoż instytutu Pijarow członka. Ten uczony nietylko wielką posiadając języka znajomość, ale w nauczaniu go mający długie doświadczenie, kilkadziesiąt lat nauczyciel, i konwiktu xięży Pijarow zarządca, nad tem ważnem dziełem pracuje.

Rownież zacny pisarz pierwszy oznaczyciel zasad oiczystego języka, oświadczył Towarzystwu, że sam dzieła swego dopełni, i jeżeli mu spracowany wiek dozwoli, elementarną grammatykę języka polskiego wyda.

W tym zamiarze już on udzielił publiczności swoje pismo: o duchu języka tego.

Ważne spostrzeżenia i wiele nowych myśli, z porownania języka polskiego z innemi obcemi, wskazał w swei rozprawie, szanowny członek Senator Wojewoda Stanisław Potocki.

Nadto ku dalszemu udoskonaleniu narodowego języka, jescze niektore z Towarzystwa osoby zajęły się szczególnemi dziełami. Podane zostały opisy istotnego znaczenia wyrazow do Słownika, jaki wygotować Towarzystwo w swych pracach zamierzyło.

Zacny kollega Aloizy Osiński professor wymowy w *Gimnasium* Krzemienieckiém wypracował, i pod rozwagę Wydziału Nauk podał *Słownik* Mitologiczny.

Zacny kollega Linde Rektor szkoły Departamentowei Warszawskiei czytał na posiedzeniu Towarzystwa rozprawę pełną

http://rcin.org.pl

dla języka polskiego uwag ważnych. Ta znajduje się na czele dzieła, ktore jak imie swego pisarza, tak czas w ktorym w Polsce pisane, w potomności ucechni.

W rozprawie o harmonij *Języka Polskiego* niegdyś napisanej przez uczonego Nowaczyńskiego członka instytutu xięży Pijarow, a Towarzystwu teraz przysłanej, wiele użytecznych znajduje się uwag. Z tych Towarzystwo użytkować nie zaniedba.

Narod Litewski od wielu wiekow przez naiściśleisze i wspołeczności, i krwi związki tak z narodem Polskim jest zjednoczony, iż wszystko, co się tyczy rodowitości jednego, już się wspolne i drugiemu stało. Przeto nieuszedł uwagi Towarzystwa język Litewski. Przedmiot ten już częścią był dotknięty przez kilku uczonych cudzoziemcow. Ale ci nie umiejąc języka Litewskiego, ani żadnego z językow Słowiańskich na połnocy nie znając, zapytania uczynionego sobie rozwiązać nie byli zdolnemi. Z pośrod Towarzystwa Krolewskiego z tylu miar szanowny nasz kollega Prałat Wileński xiądz Bohusz rzecz tę głębiei rozważył, z wszystkiemi znajomemi mu językami obszernie porownał, i wywiodł, że język Litewski nie pochodzi ani od Greckiego, ani od Łacińskiego, ani od mowy Slawian, ale jest językiem oddzielnym, językiem pierwotnym.

Dalei Towarzystwo uwagę na pisownię w języku Polskim zwrociło.

U wszystkich z oświecenia słynnych narodow, daleko prędzei do wielkiei doskonałości dochodziła mowa, i prendzei grammatykalnych jei prawideł opisy stawały, niżeli mieć mogła pewny, stały sposob swoich słow wyrażenia w pisaniu i w druku. Pierwsze bowiem nie były w niczem zawisłemi od

http://rcin.org.pl

ludzi, lecz całkiem ich wynalazku, ich składu, sama natura mistrzynią była. Drugie przeciwnie zależało zupełnie od woli i od powszechnego zgodzenia się ludzi.

Grecya po tak wielkich, w rozmajtym rodzaju pisarzach, nie miała jednostałei w całym Narodzie *Ortografij*.

Rzymianie po Cyceronie, Wirgilim, i Horacym jescze pod Klaudyszem Cesarzem w abecadle zmianę czynili.

Francya gdy już Kornellow, Rassynow, Wolterow miała, jescze widziała niezgodnosć pisowni wśrod swojch uczonych.

Jaki Alfabet, jaki sposob pisania był u Sławian, ta wiadomość zupełnie z pierwszei wiary jch upadem wraz zaginęła. Ruś z odmianą *Religij* przejeła znany alfabet Cyrylla. Jlliryiczykowie wzieli i dotond zachowują zupełnie Włoskiego języka ortografią. Czechy z nową wiarą zaczeli używać liter gotyckich z mieszaniną pisowni Włoskiei. Polacy z wiarą przyjeli całkiem tyle mieszaninami popsutą pisownię Czeską. Poźniei Polacy zmienili abecadło gotyckie w alfabet Łaciński. Lecz została jm się po niemieckim abecadle i po pisowni Czeskiei nieporządna mieszanina nad miarę liter i nadpotrzebna wielość dwugłosek w pisaniu; a przez grube z przesadą i przez nieczyste w alfabecie Niemieckim słow Polskich wymawianie, wprowadziło się do jch pisowni dzwiennych samogłosek skaleczenie, czego nawet początkowie w pisowni od Czech przejętei nie było. Dowodem tego naidawnieiszy w tei mierze pomnik pieśń *Baga rodzico* z właściwą owczesną pisownią *) w pośrodku czternastego wieku, i rękopism J. Wiklefa z wieku piętnastego.

Tę niedokładność pisowni znano w wieku Kochanowskich

*) Statut Łaskiego roku 1566.

i Skar-

http://rcin.org.pl

i Skargow. Kilku pisarzy zamyślało o poprawach. Ale te nie zostawszy powszechnie przyjętemi, będąc tylko od szczególnych osob wymyślone i użyte, barziej jeszcze pomnożyły w pisaniu niezgodność.

Ztond tak wielka w dziełach owego wieku, w rękopismach, w publicznych napisach, a osobliwiei w owczesnych nagrobiach znayduje się rożność.

Przy odnowieniu się nauk w Polsce znowu o poprawie pisowni powzięto myśli. Lecz w tych nadużycie za naszych czasow do zbłąkania poszło.

Jedni chcą szczególniei ortografią zasadzać na Etymologicznym wywodzie, co barziei do grammatyki i do słownikow należeć powinno; a zawsze bywa mniei lub więcei domysłem, niż rzeczywistością. Drudzy usiłują przez jakieś hiroglifismy, przez przydawanie do liter pewnych oznakow, zakrysek, wprowadzać sylab skracanie, czyli zan iast kilku liter pisanie tylko jednei z dodaniem jei przekreski. Jest to sposob zły, celowi ortografij nieodpowiadający, może być mowie szkodliwym, bo z nim może z czasem prawdziwy sposob narodowego wymawiania tych sylab zaginąć. Jak to podobno stało się, że my wymawiamy tam dziś nosalnie ę, ą, gdzie nasi pierwsi przodkowie może wymawiali czysto brzmiące an, em, om, on, albo z małą przesadą a, e, (*)

*) Taka pisownia jescze znaiduje się w rękopismach z roku 1548. Wskazuj to listy pisane za życia Kromera. List Grzegorza Tesznara pisany do Kromera w ktorego pisowni widzieć *pieniendze* zamiast *pieniądze* *majan* zamiast *mają*. *Miensopusty* zamiast *Mięsopusty*, *dajan* zamiast *dają*. Takaż pisownia bez ą i bez ę, znayduie się w pieśni *Bogarodzico*. Zamiast *święto* pisano *Swiantha*; zamiast *swą mocą* pisano *swa mocza*;

http://rcin.org.pl

Innym trudno odstąpić od zaniechania tej przesady, i tej orzdzewiałości że tak powiem, którą w naszej mowie zostawił alfabet Niemiecki i pisownia w początkach całkiem przyjęta od Czechow, jeszcze więcej z Niemcami pomieszanych.

Inni chcą zachować przez rozliczne cechnienia grubiańskiem prowincyjalismem przejstaczaną, otwartą iednogłosek dzwienkność Wszyscy zapominają na ten prawdziwy pisowni zamiar: aby, jak myśl głosem, tak słowa w celej swojej czystości, z całem znaczeniem i dzwienkiem przez litery naiłatwiej i naizrozumialej drugim udzielanemi były; aby ani więcej ani mniej liter nie pisać, tylko ile wymawiamy.

W tym zamiarze Towarzystwo po roztrząśnieniu zdań tak dawnych jak teraznieiszych pisarzow względem pisowni naszego języka, postanowiło; by nad temi głoskami nie kłaść *akcentow*. Wszystkie jak w mowieniu, tak w pisaniu zachować mają otwartość, swoje właściwe brzmienie i dzwienk. Nad dwugłoskami zachowujemy wszelkie oznaki, jakie dotond używanemi były.

Gdzie zachodzi *prepozycya* nie piszemy s. ale z.

---

a zarazem skażeni mową niemiecką zamiast *dowieść*, *przekłoć*, *dać*, pisali *dowieszcz*, *przekłocz*, *dacz*. Rownież w rękopiśmie Wiklefa nie ma nigdzie ą. ę. Tak w pieśni Boga rodzico iak w rękopiśmie Wiklefa wszystkie samogłoski są zachowane czyste bez skażenia bez kładzenia nad niemi znakow nibyto mających upominać mowiącego aby je wymawiał źle, nieczysto; aby wymawiał z przysadą nadającą im wyraz grubszy, mniej dzwienny i nie mogący być oznaczony żadnem pewnem i stałem prawidłem, ale jedynie tylko samowolnym mniej więcej nawykłem powincyjalismem.

http://rcin.org.pl

Gdzie zbieg iest czterech lub pięciu dwugłosek czcz, albo sczcz tam tylko iedno cz albo scz wyrażane będzie.

Infinitiva wszystkie jak się wymawiają, tak pisanemi będą; zamiast *bydź*, *dadź*, *wyść*, *obeyśdź*, my kładziemy *być*, *dać*, *wyiść*, *obeyść*.

Zacny kollega Szopowicz zebrał wiele z dawnych i teraźnieiszych pisarzow uwag nad pisownią języka Polskiego, użytkować z nich zgromadzenie w dalszych swych pracach nie omieszka.

Historya Narodu Polskiego. Następnie przedsięwzieło Towarzystwo pracę około dziejow Narodowych.

Mamy początkowych wiekow, panujących domow kroniki, w nich zebrane woiny, szczególne wypadki bez ciągłego między sobą związku, bez śledzenia i wykazywania głownei, ciągłei, w narodzie takowych przyczyny.

Mamy poźniei sławnieiszych Wodzow życia, mamy opisy obrad, zaburzeń i czynow pewnych stanow, pewnych przemożnych domow; ale nie mamy *historyj narodu*.

Tę rzeczywistą, i w zupełności wygotować, przedsięwzięciem zgromadzenia stało się.

Naiprzod staraliśmy się, aby głownieisze narodowe sprawy tak urządzone i przedstawione zostały, by przy pierwszem rozwijaniu się zmysłow młodego Polaka, mogły stać się jego pierwszym przedmiotem, jego dzieciństwa zabawą. W tym celu wszystkie ważnieisze dzieje ułożone zostały w śpiewy. Czyn głowny wystawiony rysunkiem, i przyłączona Muzyka.

Tak każda Polka stawszy się Matką, będzie łatwo mogła dopełniać pierwszego względem swoich dzieci obowiązku; wpajać przez ich zmysły w ich młode serca i w ich wszczynający się ro-

http://rcin.org.pl

zum, przykłady jch przodkow męstwa, cnoty, i miłości oiczyzny.

To dzieło już jest skończone, wyszło z pod piora i tchnie tą cnotą, tą oiczyzny miłością, z jaką poświęcał się swemu krajowi Julian Niemcewicz.

Ryciny blach do obrazow ciągle od dwóch lat w Dreznie robione, niemogły być jescze wszystkie ukończonemi. To wstrzymuje wydanie dzieła.

Dalei starało się Towarzystwo wygotować dla szkoł krotki a rzetelny zbior narodowei historyj.

Podobne dzieło już przed kilku laty wygotował zacny kollega Jan Bandkie, Professor i dyrektor biblioteki szkoły głownei Krakowskiei. Takie dzieło elementarne dla szkoł krajowych, z wezwania Towarzystwa podiął się wypracować kollega Edward Czarnecki. I to dzieło, już prawie ukończone.

Ogolnei historyj narodu, w całem aż do naszego czasu dziejow obięciu, rys wypracowało Towarzystwo, i ustanowiło głowne epoki, aby rozmaitym, nad tem dziełem pracuiącym, pisarzom były w postępowaniu skazowką, i zamiarem, do ktorego ciągle maią dążyć, by w ogole zachowaną została jedność.

W tym celu Zgromadzenie podzieliło rzecz nietylko między swoich członkow, lecz wezwanemi są do pracy wspolnei wszyscy uczeni Polacy.

Dotond dzieło to rozebrane iest przez samych członkow Towarzystwa. Dzieje początkowe narodu wzieli kolledzy X. Czaikowski i X. Kołłątai. O pierwszego postępie w tei pracy już uwiadomione zgromadzenie. Po nieodżałowanei drugiego stracie pochlebia sobie Towarzystwo, iż cna familia zechce pisma,

http://rcin.org.pl

iakieby się w tej rzeczy zostały, jako pracę narodowi i zgromadzeniu poświęconą, oddać swemu przeznaczeniu.

Panowanie Kazimierza W. obrał kollega Dzierzkowski, Zygmunta I. Jozef Ossoliński, Zygmunta Augusta Xiąże Czartoryski Generał Ziem Podolskich, Henryka i Stefana Batorego kollega Tarnowski, Zygmunta III. Julian Niemcewicz, Władysława kollega Kwiatkowski, Jana Kazimierza X. Krajewski, Michała i Jana III. Stanisław Potocki, Augustow i Stanisława Augusta X. Prażmowski, opisanie czasow między ostatnim podziałem i odrodzeniem się narodu Kalasanty Szaniawski. Panowanie Jana Kazimierza już przez Kollegę Krajewskiego ukończone i Towarzystwu jest przesłane. Rownież Kollega Niemcewicz już części przez siebie wypracowane pod rozwagę Deputacyj podał. Kollega Kwiatkowski opis panowania Władysława zupełnie skończył i w zgromadzeniu złożył. Od innych nad tem dziełem pracujących oczekuje towarzystwo uwiadomienia, jak daleko w obranej pracy postąpili.

Nadto w rzeczach tyczących się dziejow narodowych wielu Członkow w tym czasie wypracowało osobne dzieła lub rozprawy. Rzut wszystkich przedmiotow, i stosujących się do nich czynow, z historyj naszego narodu wyiętych, zebrał kollega Prażmowski.

Tenże o naidawnieiszych dziejopisach polskich dokładną w osobnej rozprawie podał wiadomość.

Kwitnący niegdyś w Polsce handel wewnętrzny, rzek naszych spławność, i ten smutny widok upadku miast, ktorych dawną wielkość, ludność i zamożność wykazują obszerne spustoszenia, ruiny, gruzy, daleko w pola zachodzące, a głęboko ziemią zasute bruki, tę tak wielką, i tak ważną część historyj

http://rcin.org.pl

Narodu, Kollega Surowiecki pierwszy wzruszył, przyczynę wszystkiego uważnie śledził, i gdzie ją wydobywać, z dziejopisarzow wskazał. Tenże w rozprawie na publicznem posiedzeniu Towarzystwa czytanej, przy ważnych przestrogach o pisarzach początkowych dziejow rozmaitych narodow, podał sposoby, za pośrednictwem ktorych można powziąść pewnieiszą znajomość o dawnych Sławianach i dopełnić historyą tego wielkiego narodu.

O nauce praw polskich, o ich duchu, o przedmiotach ktoremi szczegolniei zaimował się prawodawca, i jak daleko w nich postąpił, wiadomości tak ważne dla piszącego dzieje wykazujące mu naipewniei w każdym wieku postępowanie albo cofanie się cywilizacyj w narodzie; wiadomości te gruntownie rozebrał i wystawił w dwoch rozprawach Kollega Bantkie Notaryusz publiczny i professor w szkole prawa.

Tenże w innem piśmie wyprowadził wywod historyczny praw mieiskich w Polsce. Jest to dzieło ważne, pracowicie i gruntownie zbierane z wykazaniem źrzodeł w ktorych dziejopis ma szukać pierwszych zakładow wszczęcia, postępu i stamowania cywilizacyj w Polsce mieszczan i włościan, tei tak istotnei bo naiwiększei narodu części. Gruntownie rzecz rozważający w upadku tei części współrodakow znaidzie przyczyny ogolnego upadku narodu.

Zacny kollega Tadeusz Czacki! Już go między nami niema. . . . . Jakaż zawistność wrogu w dwoch ostatnich latach wydarła nam tylu i z cnot, i z nauk szanownych mężow, wydarła i tego Towarzystwu i krajowi tak użytecznego obywatela i mędrca. On był jednym z pierwszych założycielow tego Instytutu. On był z współczesnych, jednym z naibiegleiszych

http://rcin.org.pl

w oiczystych prawach i w narodowych dziejach. Wezwany na Wizytatora szkoł w Gubernii Wołyńskiej, on poświęcił się całkiem powierzonemu obowiązkowi i do śmierci trwał stałym w swej gorliwości koło wychowania i oświecenia krajowej młodzieży. On w historyj narodu wziął na siebie opisanie dzieiow pod panowaniem Jagiełłow aż do Zygmunta I. Nie wiadomomo Towarzystwu, jak daleko w tej pracy postąpił. Wzywamy zacną familią aby jakie w tej rzeczy po nim pisma pozostały, te raczyła Towarzystwu przesłać, a pewnie do swego przeznaczenia doprowadzonemi będą. Ten uczony, procz wydanego dawniej zbioru obszernych wiadomości o prawach Litewskich, napisał w tych latach rozprawę o prawach Xięstwa Mazowieckiego. W krotce drugie wydał pismo pełne znajomości praw Polskich, praw Rzymskich z roztrząsaniem zapytania: czyli prawo Rzymskie było wzięte za zasadę praw Polskich.

Do tego rodzaju prac Towarzystwa należą rozmajte dzieła kollegi Stawiarskiego: tłomaczenie xięgi praw Pruskich; tegoż dzieło o hipotece. Rownież Xięgi praw cywilnych przez konstytucyą Xięstwu Warszawskiemu przeznaczonej tłomaczenie przez kollegę X. Szaniawskiego professora w szkole prawa. Teiże xięgi tłomaczenie przez kollegę Prałata Bohusza.

Nadto do teiże materyj dołączyć potrzeba wypracowaną przez kollegę Majewskiego z szczegołową dokładnością rozprawę o dawnych Archiwach polskich. Przez tegoż wytłomaczona xięga praw handlowych. Opis medalow, tyczących się dziejow krajowych pod krolmi polskiemi wybitych, był przez szanownej pamięci Albertrandego udziałany. Po śmierci tego, w pozostałym rękopiśmie nie znaidowały się Medale za panowa-

http://rcin.org.pl

nia Stanisława Augusta wydane. Towarzystwo starało się to panowanie dopełnić; już dzieło znajduje się ukończone.

Jak w powszechności śledzenie wyobrażeń religiinych, w ludzkim rodzaju prowadzi naipewniei w ślady postępu ludzkiego rozumu; tak w historyj szczególnei krajny śledzenie wiar i religiinych obrządkow, podaje naipewnieisze znaki owczesnego w tymże narodzie oświecenia i obyczajow. Ta starożytna część historyj naszego narodu jest prawie zgubiona. Wydobycie jei trudne, ale nie jest niepodobne. Pracował nad tem kollega Wiesiołowski. Rozprawa o starożytnościach religiinych narodu Polskiego, wiele w tei rzeczy obeimuje oświecenia. Rownież zgłębiał tę część historyj kollega Jozef Sierakowski w swojei rozprawie i mithologij Sławiańskiei.

Cnei pamięci Członek Towarzystwa Jan Łusczewski zatrudnił się starownie zebraniem ważnych papierow wiekopomnego w historyj naszego Narodu Seimu Konstytucyinego; i ten szacowny zbior złożył w bibliotece Zgromadzenia.

Generał Dąbrowski Członek Towarzystwa, będąc w Woinie 1809. roku, i wodz i pisarz, oddał do biblioteki zgromadzenia szczegołowe o tei woinie wiadomości.

Kollega Prałat Czaikowski wypracował kilka uczonych rozpraw: jednę o Trakach, drugą o początkach Narodow Sławiańskich; i obszerne pismo pełne ciekawych, i zgłębiających uwag i śledzeń geograficznego ograniczenia siedziby narodu Skitow.

Kollega Gliszczyński Prefekt Departamentu Bydgowskiego zebrał historyczne wiadomości o Annie z krwi Jagiełłow krolewnie Szwedzkiei, sławnei z swojei biegłości w Zielnictwie.

Uczony Glei przesłał pod rozwagę Towarzystwa historyą Polską w kilku tomach w języku Francuzkim napisaną. Szacowna

http://rcin.org.pl

wna ta praca jego była rozbieraną w Deputacyj do historyj wyznaczonei. Dla wyjazdu autora, uwagi Deputacyj dotond udzielone mu być nie mogły.

Do rzeczy historycznych należy przyłączyć wystawiony przez kollegę Juliana Niemcewicza, obraz życia i krajowych wysług nieśmiertelnei pamięci Jgnacego Potockiego, ktorego życie i obywatelskie czyny tak ściśle są połączone z historyą kraju, iż stały się częścią ostatnich dziejow Narodu.

Rozbior dzieł i życia jednego z pierwszych naszych dziejopisarzow Kromera, uczynił kollega Horodyski.

Ważną rozprawę o Jazygach napisał kollega Hennig Professor historyj w szkole głownei krolewieckiei.

W tei samei materyj przez kollegę Sierakowskiego zebrane były uwagi zgłębiające rozmajte podania o początkach Sławian, z krytyką rozbierającą wątpliwości względem czasu pierwszych osad w krajnie Polskiei.

W tymże zamiarze udoskonalenia narodowego języka, i zasiągnienia obszernieiszych wiadomości historycznych, starało się Towarzystwo poczynić związki z uczonemi w pobratymskich Sławian Narodach. Już one są wsczęte z uczonemi w Jlliryj, w Wiedniu, w Petersburgu, w Lipsku, w Krolewcu i z Towarzystwem Czesko-Krolewskiem w Pradze.

Z Krolewca kollega Hennig dyrektor Biblioteki Krolewieckiei wykazał nam rozliczne bogate źrzodła do historyj Polski ściągające się z czasow Krzyżackich.

Z Czech Uczony Dobrowski Członek naszego Zgromadzenia i Krolewsko Czeskiego Towarzystwa w Pradze, przesłał nam uwagi ściągające się do pojednania pisowni w językach Czeskim i Polskim. Tenże udzielił zgromadzeniu tak dawno pożądaną

http://rcin.org.pl

wiadomość, iż Towarzystwo Czeskie odtond obrało używanie alfabetu łacińskiego. Oby za tym przykładem pośli inni pobratymcy Sławianie, a szczególniei uczeni w Narodzie Rossyiskim. Ileżby przez to nie ułatwiło się w naukach i w umiejętnościach wspolnei pracy, wspolnego oświecenia się i zrozumienia w wielkim na tei ziemi, naiobszernieiszym w Europie, ogromnym Sławian Narodzie.

Takie są prace przez Zgromadzenie w tych czterech latach przedsięwzięte około narodowego języka i narodowych dziejow.

Lecz język w swojch zasadach tak dokładny, język ktory będąc pierworodnego szczepu, jest do udoskonalenia tak łatwy; w ktorym pisarzami już byli Kochanowscy, Petrycy, Skargowie, Stryikowscy, Naruszewicze, Krasiccy, w ktorym już przetłomaczeni sławnieisi z starożytnych pisarze wzorowi Grekow i Rzymian, w ktorym z nowoczesnych przełożony Korneli, Rasin, Molier, Buffon, Pop, Scheckesper, Milton, Tass, Gesner, Klopstok, Schiller; język Polski na takim stopniu stanąwszy, dalei w rowni z językami naiświatleiszych narodow postępować powinien.

Końcem ułatwienia mu tego postępu przedsięwzieło Towarzystwo zebrać w każdym rodzaju nauk pienknych naidokładnieisze w narodowym języku wzory, przyłączyć oraz prawidła i porownanie z wzorami tegoż rodzaju w obcych językach; z wykazaniem, w czem już jm dorownywa, w czem one go przewyższają, a w czem jescze nam w rodowitei mowie wzoru nie dostaje.

Takową pracę rozebrały między siebie członki Wydziału Nauk. Jedni przedsięwzieli wygotować narodowi do *literatury*

http://rcin.org.pl

Polskiei podobne dzieła, jakiemi obdarzyli Francyą Batteux i Laharpe.

Inni wzieli na się oddzielnie jakowy literatury gatunek. W tym wyłożywszy właściwe jego prawidła, wyciągną z narodowych pisarzow nailepiei zastosowane części z porownaniem jch do podobnych wzorow w obcych językach.

Całą część dramatyczną wziął na siebie kollega Wężyk. Tę już wypracował i pod rozwagę Wydziału Nauk oddał.

Rzeczą o Odach i o narodowych pieśniach zatrudnia się kollega Koźmian.

Autor powieści *Jowisza*, i baiki *Kozieł i Orzeł*, Julian Niemcewicz pisze o baikach. Szanowny w zgromadzeniu naszem z tylu miar Członek Senator Wojewoda Stanisław Potocki przedsięwziął rozprawę w ogolności o literaturze Polskiei; w szczególności o wymowie, o guście i o krytyce. Te już wypracowane publiczności udzielonemi zostały.

Autor poematu o Lechu kollega Woronicz wystawi rzecz o poematach.

Kollega Lipiński zatrudnia się opisem sielanek.

Do tych prac dołączyć należy rozbior dzieł Dmochowskiego przez kollegę Osińskiego. Rozbior dzieł Wolskiego przez kollegę Edwarda Czarneckiego. Rozbior dzieł Jana Kochanowskiego przez Juliana Niemcewicza. Opisanie życia i prac naukowych Nagurczewskiego przez kollegę Koźmiana.

W wydziale sztuk pienknych zacny współ-członek Baron Rakniz Marszałek dworu Naijaśnieiszego Krola Saskiego, wypracował i w Towarzystwie złożył obeimującą wiele ważnych spostrzeżeń rozprawę o sztuce malarskiei. Kollega Vogel pierwsze w tym gatunku wystawił narodowe dzieło: *Widok Polski*.

http://rcin.org.pl

Kollega Aigner obszerną przedsięwzioł pracę o Architekturze w ogolności. Tenże rozprawę już ukończoną o guście w Architekturze oddał.

Nadto niektorzy z kollegow starali się przysposobić rodakom nowe w literaturze wzory, przetłomaczeniem co wybornieiszego w tegoczesnych obcych pisarzach; albo przełożeniem na język oiczysty pisarzow starożytnych, co jescze tłomaczonem nie było.

Kollega Kwiatkowski tłomaczył Swetona pisarza, ktory daleki od wszelkiei osobistości, ani nadzieją ani bojaźnią niewzruszany, samem opowiadaniem zupełną umysłu spokoiność tchnącem, już uprzedza o prawdzie; ktory z starożytnych naiwierniei daje poznać zbytkow i rozpusty rzymskiei stopień, zkąd naiłatwiei potomnym doirzeć miarę wad składu tei rzeczypospolitei samodzierzcow, i stopień zepsucia ich obyczajow, więc naigłębsze przyczyny Rzymian upadku i zaguby.

Pienkności wiersza Trydena o muzyce bądź w opisywaniu sztuki, bądź w naśladowaniu dźwiennych zgłosow, przeniosł z Angielskiego w Polską mowę Julian Niemcewicz.

Z sławnego Delila, co po Wirgilim nailepiei czuć umiał pienkność natury; i nairzetelniei nucił użyteczność i niewinność rolnika, przełożył na oiczysty język kollega Feliński *obraz życia wieśniaka.* W wiernym rysie *podeirzliwego człowieka umysł* wystawił kollega Wyszkowski. A cudne wyobraźni twory, jakby własnym Delila pęzlem, malował w polskim rymie kollega Tadeusz Matuszewic.

Przybyło także nowe tłomaczenie Jliady Homera, z ktorego wyjątki były pod sąd publiczności poddane.

Nad sworodnemi w literaturze Polskiei dziełami pracują,

http://rcin.org.pl

z tegoż Wydziału kolledzy Woronicz: nad poematem Lechiady. Już dwie pierwsze pieśni na publicznem posiedzeniu czytanemi były. Kollega Koźmian idąc torem Wirgilego gotuje *Polskie Ziemiaństwo.* Kollega Tarnowski oiczystym rymem opiewa rozlicznych roślinnych rodzin pienkności, użytki i szkodliwość.

Naidawnieiszei Polskich Krolow stolicy Krakowa okolice, z jednei strony tak rozmajcie od natury udarzone, a z drugiei tyluż narodowych dziejow pomnikami świetne, a ktore dotond niedotkniętemi były, pierwszy ich ozdobę przyrodzenia i sztuki wystawił rymem autor tragedyj Glińskiego kollega Jozef Wężyk.

Kollega Osiński w wierszu o Koperniku wzniosł się za nim w niebiosa; tam śledził nieśmiertelny Kopernika geniusz, iak on słońcu i gwiazdom drogi znaczył, jak jestwom niebios prawa, porządek stanowił. Tenże sławił Woisk Polskich męstwo pod Raszynem, Pragą, Gorą, pod Zamościem, i Sandomierzem. A szanownym cieniom poległych w obronie oiczyzny rycerzow, cześć tak im słusznie w potomności należną, oddał z zwykłą sobie wymową, tylekrotnie tu z uwielbieniem wspomniany Stanisław Potocki.

W tymże czasie kollega Kallasanty Szaniawski pisał pochwałę waleczności i obywatelskich poświenceń się oiczyznie, z rozbieraniem oraz uczonych prac poległego mężnie pod Raszynem członka naszego, Pułkownika Godebskiego.

Zacny honorowy nasz członek Baron Serra Minister przy Dworze Saskim, czytał na publicznem posiedzeniu wiersz pochwały rycerstwa Polskiego. Jako Prezes winienem tu Towarzystwa imieniem złożyć szanowną cześć cieniom męża tego. Był on zgromadzenia naszego użytecznym w naukach członkiem; był między współczesnemi jednym z naibiegleiszych

http://rcin.org.pl

w starożytnym języku łacińskim. Naśladowczem piorem Tacyta opisał woinę w Germanij i w Sarmacyj.

Nakoniec z tegoż Wydziału nauk i sztuk pienknych kollego Elsner zatrudnił się zbiorem rozmajtych dzieł muzycznych i pieśni narodowych. Tenże przed kilku laty w uroczysty dzień rycerstwu naszemu poświęcony, wygotował pełną harmonij bohaterską Symfonię.

Podobnież wydział umiejętności prace swoje zwrocił szczególniej ku ich zastosowaniu do krajowego użytku.

Umiejętności dopotond są jescze prożnym wynalazkiem, może czym tylko rozumu wywodem, albo prożniactwa zabawą dopokond nie są zastosowane do użytku narodow. I uczeni potond nie odpowiadają swemu powołaniu, swemu w towarzystwach ludzkich przeznaczeniu, dopokond w ich naukach, w ich umiejętnościch, Rządy nie znaidują podług potrzeby w wewnętrznej Administracyj rady, i pomocy; dopokond ich umiejętność nie nadaje fabrykom i rękodziełom oświecenia, ułatwienia kierunku postępu.

Historya naturalna. Przeto członkowie Towarzystwa wierni naszego instytutu zamiarowi. Jedni przedsięwzieli pracować nad poznaniem oiczystej ziemi, nad ziemiorodztwem nad jej geognozyą i mineralogią, opisać jej skład wewnętrzny w jej utworze porządek geognostyczny, porządek wewnętrznego w jej gorach składu rozmajtych rodzajow, gatunkow mineralogicznych rzeczy.

W tym celu już są ukończone, i publiczności udzielonemi zostały rozprawy o ziemiorodztwie rownin Polski i Litwy; Rozprawy o gorach pasma Łysogory, i wszelkich kopalniach polskich między Pilicą i pasem Gor Lanckorony. Rozprawa o gorach Bieskidach. Przedstawiony także został widok ryciny całego ciągu gor Tatrow; do tego załączony opis wewnętrznego

http://rcin.org.pl

tych Tatrow składu, w rozprawach o Krywanie, o oku morskiem, o Kolbachu i o Krapaku wielkim.

Nadto ogolna geognostyczna mappa całei krajny Polski wkrotce ukończoną zostanie.

Ziemia, czas, i praca są źrzodłem wszystkich bogactw kraju, więc poznać swoję ziemię jest w towarzystwach pierwszą naiistotnieiszą potrzebą. Geologia jest glowną częścią filozofij natury; jest dopełnieniem fizyki ziemskiei. Krai mający dokładną geognozyą ziemioroctwa swojei ziemi, może tylko mieć uzupełnioną statystykę swojego kraju.

Mineralogia. Mineralogia w tych czasach wielki uczyniła postęp. Już przeszło trzysta rożnych gatunkow ciał minera. logicznych wskazuje. Zamiast siedmiu metallow starożytnym znanych, my ich dzisiai już czterdzieści jeden liczymy. Chemia coraz obszernieisze do jch poznania, odkrycia, i używania wynaiduje środki. Rozbior analityczny nada mineralogij zasady pewne i stałe. Droga analizyj tych ciał już tak skutecznie przez Woquelina i Klaprota, mędrcow w każdem doświadczeniu gruntownych, rozpoczęta wyprowadzi mineralogią na stopień umiejętności dokładnei.

Krai nasz jest w rozmajte kopalnie obfity. Do ich szukania, poznania, wydobycia, i używań, jakie teraźnieisze umiejętności podają środki, te w szczególnych rozprawach z zastosowaniem ich do kopalń krajowych wyłożyć, i rodakom ogłosić przedsięwzieli tegoż wydziału członkowie.

Kolega X. Bystrzycki w szkole Departamentowei Pijarow fizyki professor, ktory już publiczności udzielił dzieło o sposobie zakładania saletrzalni, pracuje nad rozprawą robienia ałunu; do czego krai nasz ma wielkie w ziemi składy.

http://rcin.org.pl

Kollega Celiński, ktory jak w szkole akademicko-lekarskiej od lat kilku gorliwie krajowi służy, tak rownież w Towarzystwie krolewskiem użytecznie pracuje; procz wielu rozmajtych chemicznych doświadczeń, do zdrowia, do potrzeb, do wygod w ludzkiem życiu zastosowanych, wydał pierwszy w języku polskim dla użytku narodowej młodzieży farmacyą; wygotował rozprawę o naiwiększej działalności ognia w farmaceutycznym piecu przez siebie wskazanym, z załączeniem tegoż wzoru.

Kollega Chodkiewicz wygotował dokładne tablice stosunku dawnych miar i wag polskich i litewskich z miarami i z wagami przyjętemi w Francyj. Tenże już udzielił publiczności rozprawę o nauce robienia piwa. Wziął na się wypracowanie rozprawy o ołowiu z zastosowaniem wiadomości o tym kruszcu do kopalń i rud tegoż rodzaju w kraju naszym bardzo licznych i bogatych. Ta już byłaby wygotowaną, gdyby tego rownie z imienia przodkow, jak z osobistych czynow cnotliwego Polaka nie była wezwała oiczyzna w takim razie, w ktorym nie tylko wygląda od obywatela umiejętności, ale żąda nawet życia ofiary.

Ja podjąłem się dopełnić Polską geologią i wygotować rozprawę o solach kopalnych, o źrodłach słonych i warzonkach w Polsce.

Pozostają jescze do rozebrania kopalnie żelaza, miedzi, zynku, srebra; rozmajtych solow, siarki, bituminow, bursztynow, wielorakich wod mineralogicznych, glinek farbujących, siarczanow, margielow, kamieni ciosowych, kamieni młynskich kamieni rzadszych agatow, onixow, kalcedonow, opalow, kryształow krakomitami zwanych; skamieniałości czyli petryfikacyj konch morskich, i zwierząt ziemskich kopalne kości. Do takowych odkrycia i opisania rownie Towarzy-

http://rcin.org.pl

warzystwo i innych uczonych współrodakow wzywa. Rozpoczęte przez cnej pamięci Kortuma prace nad krajowym czerwcem były i w tych latach zatrudnieniem niektorych członkow. Z ich pracy okazuje się, że czerwiec, ten właściwy płod krain polskich, dawniej znaczna część zewnętrznego handlu, teraz wielkiego jescze użytku w farbowaniu rozmajtych rzeczy do odzieży ludu potrzebnych, mogłby zostać udoskonalony, i daleko obfitszy, przez uprawę w tym zamiarze ziemi. Farba z ś prosto z żywych robaczkow zaraz po ich zbiorze wyrobiona nierownie jest żywszą, i do farby koszenilli więcej zbliżająca się, niżeli farba wyciągnięta z poczwarek zapiekanych, a jescze w handlu przez żydow rożną mieszaniną posputych.

W tymże zamiarze użyteczności dla kraju wyznaczyło towarzystwo w nagrodę Medal złoty dla tego, kto pierwszy w kraju zaprowadzi fabrykę wyprawy skor doprowadzoną do tej doskonałości, do ktorej już doszła w innych Europy krajach. Wyznaczony drugi Medal złoty dla tego, ktoby dał naidokładnieiszy Opis ziemi saletrzanej na Podolu, i wskazał praktyczny naiłatwieiszy robienia saletry sposob.

O ogolnych użytkach historyj naturalnej, o potrzebie tej nauki w wychowaniu młodzieży z zastosowaniem z niej użytkow do szczęścia w całem życiu człowieka napisał rozprawę Senator Wojewoda Wybicki.

Chymija. Zważywszy, iż krai nasz przy zewnętrznego handlu stanowaniu, bez fabryk, bez rękodzieł, bez Miast zamożnych, wewnętrznego handlu nie mając, zmuszony był więcej jak inne państwa choć w rownem z nami położeniu, co do stosunkow handlu zewnętrznego czynić usiłowania, aby sam swoje wę-

http://rcin.org.pl

wnętrzne potrzeby i wygody opatrzył; aby swoje wydatki za granicę zmnieiszył. Z tych powodow i na podobne przedmioty towarzystwo swoje prace i zastosowania umiejętności zwrociło.

W wielu roślinach znaiduje się Cukier. Procz trzciny indyiskiei, wyrabiają go w Ameryce osobliwie Anglo-Amerykanie z pewnego gatunku klonow *Acer Saccarifera*.

Uczony Margraf już od wieku blisko odkrył w burakach cukier. Sławny za naszych czasow *Achard* odkrycie to daleko przez swe doświadczenia posunął; gatunek burakow i uprawę gatunku wskazał, sam fabrykę cukru założył. Doświadczenia Jego w wielu mieiscach w Francyj i w Niemczech zaczynały w kosztowne zamieniać się zakłady.

Z podroży Oliwiera pokazuje się, że Persowie od dawnych czasow wyrabiają cukier z winogron. Uzony Prust swemi gruntownemi doświadczeniami tę własność winogron jasno wykazał, Cukier z nich chociaż jest innego gatunku, rożniący się od cukru ztrciny, z burakow i z klonow, chociaż w smaku jest nieco zmienny, nie krystalizuje się, ani nie nabiera tei twardości jak cukier z trzech powyższych roślin, jest przecież rownie słodki i do używania przyjemny.

Przed dwiema laty członek Akademij Petersburgskiei uczony Kirchhoff wyrobił cukier z krochmalu pszennego, wynalazek swoi w przytomności Kommissyj od Rządu wyznaczonei udowodnił. Działanie jego trzydzieści sześć godzin trwające nie było przez niego ogłoszone. Ale z pisma Wilhelma naszego wspołczłonka teyże akademij okazuje się, iż na sto części krochmalu cztery sta części użył wody, jednę część kwasu siarczanego, a kredy z prochem tłuczonego węgla podług potrzeby.

http://rcin.org.pl

Ten wynalazek Kirchhofa jest naistosowniejszy do kraju naszego. Przeto więcej od innych zwrócił na się towarzystwa uwagę i pracę.

Krai nasz wina nie rodzi. Zaprowadzenie Klonow i cukrzanych burakow wymagałoby nowych zakładow i ziemi uprawy. Lecz Pszenica jest właściwym Polski urodzajem, jest głownym naszego przemysłu i zewnętrznego handlu towarem. Przez nie wyprowadzanie ziarna tego za Granicę, cena Pszenicy zbytnie spadła, ledwo koszta rolnicze powracając nie tylko do nowych wydatkow na udoskonalenie rolnictwa nie zachęca, lecz odstręcza nawet od utrzymania dawnych. Obrocenie więc ziarna tego choć w części na inny użytek, na wyrobienie cukru, byłoby z wszech miar krajowi dogodne i użyteczne.

W tym zamiarze wydział umiejętności szczególniei prace chemiczne zwrócił na rozmajte doświadczenia koło wyrabiania cukru z krochmalu pszennego i z ziemniakow.

Od niedawnego czasu samo przyrodzenie podało Chemij jeden z swych naiwiększei działalności żywioł. Jest w naturze taki płyn powszechny, ktory może wszystkie ciała ziemskie skwaszać (oxider et desoxider) spłoniać i odpłoniać (bruler et de bruler.) przeciwności zadziwiające! Ta sama moc, ta sama jstota swoi własny skutek odczynia i gubi.

Machina galwaniczna wynalazek sławnego Wolty już stała się w ręku człowieka narzędziem do schwycenia, do użycia, i do władnienia tym dotond w przyrodzeniu ukrytym, nie schwytanym, niepojętym pierwiastkowym płynem.

Uczony Davy za pośrednictwem tego narzędzia i tego płynu odkrył, że wszystkie ziemie są niedokwasem krusczow. Uczony

http://rcin.org.pl

ten już nie zaprzeczenie okazał kruszec z Sody, z Gliny, z Krzemionki i z Wapna.

Te odkrycia, te jego doświadczenia prowadzą w głębsze tainice natury. Ważność jch zastanowiła i towarzystwo nasze. Kilku członkow zatrudniało się sprawdzeniem doświadczeń uczonych w Anglij Davy, w Francyj Gay-Lussac, Thenard; w Szwecyi Seebecka, Barzelego i Pontina.

Fizyka Fizyka, ta część nauki przyrodzenia, wielka część filozofij natury, nierownie od pewnego czasu z innemi umiejętnościami postępuje. Zdalono się z drogi, ktorą do teraźnieiszego prawie stopnia fizykę doprowadzili Gallilei, Torricelli, Huyghens, Boyle, Muschembrocki Boscowigh, Mariote, Galvani, Volta; Zdalono się mowię z drogi doświadczenia, ktora tylko w umiejętnościach natury prowadzi do rzeczywistości, do wnioskow pewnych; do jstotnei skutkow przyczyny. Wzięto się zbytnie do samei geometrycznei rachuby, ktora jest nierownie łatwieiszą w pokoju przy stoliku; ale nie zawsze odkrywa, co w przyrodzeniu choć niewidzialne, jest tam rzeczywiste.

Chemia, ktora ciągle z doświadczeń do doświadczeń krocząc, uczyniła tak Olbrzymie w krotkim czasie postępy, w punktach swojei styczności z fizyką wskazała tei ostatniei niezmierne, do nowych odkryć pole. Procz rozlicznych gazow, procz dociekania działań szczegolnych żywiołow w parokręgu otaczającym ziemię, wskazała jescze działalność powszechnych niedościgłych płynow w niezmiernym żywiołokrugu całego świata. Wskazała, że tak rzekę, niejako pierwiastkowe siły, pierwiastkowe władnie materyj: cieplin, światło, elektryczność, galvanism, magnetyzm. . . . . .

Materya ognia od naidawnieiszych czasow ściągała na sie-

http://rcin.org.pl

bie nie tylko zastanowienia mędrcow, a nawet ludow. Użyteczność i niepojętość w jei działaniach zjednały dla ognia cześć boską: cieplin i światło są w przyrodzeniu względem naszei ziemi naiwiększe i naipotężnieisze władnie, czyli natury działania środki. Jch poznanie; jch rozmajtych z stosowań się prawidła; jch przeimowanie ciał, osadzanie się, jch skupianie się lub z ciał ubywanie, jch nadawanie ciałom drażliwości, ruchu, czucia, powinny naiwiększą zająć uwagę uczonych tak w fizyce jch w chemij.

Gay Lussac, Berthole, Piktet, a osobliwie Herschel w tych ostatnich czasach uczynili liczne, a wszystkie pełne i umieiętności i dowcipu doświadczenia, z ktorych wypada wniosek, że te dwa płyny są zupełnie od siebie rożne.

Ważne w tymże przedmiocie są uwagi i doświadczenia zawarte w rozprawach uczonych Dessaignes i Placida Heinrich o *Fosforescencyi* czyli o rozjaśnianiu się pewnych ciał w ciemności. Z tych ukazuje się, że Cieplin ma wielkie wpływy w ten Fenomen natury i w rozmajte inne zmiany ciał na naszei ziemi.

Rownież zebrane ciekawe uwagi i doświadczenia uczonego Desaignes nad tem dziwnem, bez pokarmu, a przecież bez naruszenia życia, zaśnięciem przez zimę pewnych zwierząt i roślin; nad tem niejako zawieszeniem się przez poł roku w zwierzętach i wroślinach działań gulvanismu, za ktorego pośrednictwem odbywają się wszelkie wewnętrzne działania rozmajtych części zwierząt i roślin, a z ktorych doświadczeń i to zaśnięcie ukazuje się być jedynie skutkiem pewnei zmiany w mierze cieplinu. Godne są także zastanowień doświadczenia, ktore uczynili Karradori, Gilbert, szczegolniei Coulomb nad Ma-

http://rcin.org.pl

gnetyzmem. One staią się wywodem, że płyn ten w całej naturze powszechny iest płynem świata, że działa nietylko na kruszce, ale na wszystkie ciała ziemskie, zwierzęce, roślinne i mineralne. Nie należy spuszczać z uwagi i doświadczeń sławnego Galvani. Posunął je dalej jeszcze Aldini professor fizyki w Bolonij, gdy wywiódł, że płyn galvanismu wszystkie na ciałach żywych wyrządza skutki bez pośrednictwa jakiegokolwiek kruszcu, ale prosto przez same zbliżania się i dotykania między sobą części zwierzęcych.

Na ściętym człowieku przez nerwow z iednego uda żaby dotknięcie nerwow mozgowych ściętej głowy; a przez nerwow z drugiego uda teiże żaby dotykanie muszkułow karku kadłuba, powstaią razem i w głowie i w kadłubie ściętago rożne i dziwne poruszenia.

Te postrzeżenia zdaią się być dopiero wstępnemi do dalszych wielkich odkryć. Nie uszły one Towarzystwa uwagi. Były niektorych członkow zatrudnieniem. Pierwszy zaimował się niemi kollega Lafontaine. Szczegolniej zaś doświadczenia galvanismu zebrał, częścią sam sprawdził, końcem umieszczenia w nowem dziele fizyki, zacny nasz kollega X. Bystrzycki, ktory w tychże latach filozofią chemii, dzieło tak ważne w języku narodowym dla użytku młodzieży wydał.

Matematyka. Matematyka ta część wyższych wiadomości ludzkich postępuje ciągle za pośrednictwem coraz nowych dokładnieiszych formuł, i przy umiejętnem tychże zastosowaniu szczegolniej w *Kalkule waryacyinym.*

I w tei części pracowało użytecznie kilka członkow z wydziału umieiętności. Kollega Xiądz Dąbrowski z tegoż szano-

http://rcin.org.pl

wnego a po tylekroć tu dla użytku w naukach wspomnionego Pijarów instytutu, proffessor Matematyki w szkole Departamentowei Warszawskiei, wygotował dla krajowei młodzieży arithmetykę, geometryą i pracuje nad Algebrą.

Kollega Poulin wytłomaczył z właściwą mu dokładnością *planometrią* uczonego *Lacroix*. Tenże poddał pod rozwagę Towarzystwa ważne Matematyczne *dzieło o przecięciach ostrokręgowych*.

Kollega Gutkowski w rozprawie o fortyfikacyj wskazał rożne matematyczne zastosowania.

Wielkiei w tak młodym wieku straty dla Mathematycznych nauk Kollega Liwet wystawił rys całego postępu Matematyki w ostatnich dwunastu leciech.

Ledwo przy końcu ostatniego wieku rozpoczęte Metheorologiczne uważania, coraz obszerniei w ostatnich latach zagęszczają się w Europie. Ich zbior dotond nie jest jescze do użytku. Ale zamiar tei pracy jest wielki. Jeżeli z ciągłą stałością przez kilkanaście wiekow zostanie dopełniany, będzie dla potomnych użytecznym. Ta odległość użytku bynaimniei takiem uważaniem zatrudniających się zrażać nie powinna. Jest i to w ogolnei przyrodzenia ustawie; wszystko w naturze dąży, wszystko działa nawet w pokoleniach ludzkich nietylko dla własnych swoczesnych użytkow, ale jescze ku przysposobieniu ulepszenia dla czasow przyszłych, dla dobra i użytku pokoleń następnych.

Takowe Meteorologiczne uważania już w polskich krajnach zaprowadzone zostały przez członkow towarzystwa, a szczególniei przez zacnego Kollegę Magiera. Tego zbior uwag od kilku lat z właściwą mu dokładnością czynionych, i w Towarzy-

http://rcin.org.pl

stwie co rok składanych będzie w porządku umieszczany w rocznikach.

Podobnemże uważaniem zatrudniają się członki naszego zgromadzenia w Wilnie i w Krakowie.

Do tegoż gatunku zatrudnień przyłączyć należy sławnej pamięci Poczobuta prac rozbior i opis przez zacnego z tylu rozmajtych w naszem Towarzystwie zasług członka Prałata Bohusza. Rownież opis życia i rozbior prac w fizyce i w botanice zmarłego Szeita. Opis ten uskuteczniony był przez gorliwego i z taką stałością od wielu lat pracuiącego koło wzrostu użyteczności towarzystwa, Szanownego Prezesa Wydziału umiejętności Bergonzoniego.

Dołączam jescze wynalazek i opis narzędzia ustosowanego do wszystkich ważnieiszych doświadczeń Magnetu. Narzędzie to mało mieisca zaimujące do przenoszenia i do używania tak po rownınach jak po gorach łatwe i prętkiemu zepsuciu niepodlega.

Rolnictwo. Inni członkowie przedsięwzieli prace w zastosowaniu umiejętności do urodzajow powierzchni naszei ziemi, do rozmajtych krajowych roślin, zwierząt. Jedni z tych pracowali nad rozmnożeniem i wychowem bydła; inni nad ulepszaniem bez zwiększania kosztu mieszkań włościanskich i budowli gospodarskiei.

Senator Kasztelan Alexander Potocki, ktorego nam przed dwiema laty przedwczesna śmierć zabrała, wygotował rozprawy o krajowym rolnictwie z wskazaniem zastosowania niektorych użytecznych a u nas do użycia łatwych wiadomości obcych.

Na zapytanie przez Towarzystwo, z wyznaczeniem nagrody, do publiczności podane, *o przyczynach tak częstego upadku bydła*

http://rcin.org.pl

bydłá w Polsce odebrana rozprawa Tomasza Gloza na doświadczeniach gospodarza zasadzająca się uwieńczoną została.

Na zapytanie o naiwygodnieiszem, od ognia zabezpieczonem, a naimniei kosztującem zabudowaniu włościańskiem, z dziewięciu odpowiedzi żadna nierozwiązała wszystkich podania punktow. Wszystkie przecież zawierały wiele użytecznych myśli i doświadczeń. Wyznaczona deputacya uczyniła z nich wybor i z dodaniem własnych doświadczeń ułożyła opis naidogodnieiszych materyałow i kształtu budowy. Tei wzor kosztem Senatora Wojewody Stanisława Potockiego w Wilanowie wystawiony został, i doświadczeniem kilkoletniem jest stwierdzony. Kollega Aigner wypracował rozprawę wiele użytecznych myśli i sposobow podającą o budownictwie Wieiskiem.

Kollega Szuch, ktorego Towarzystwo przed kilku miesiącami z żalem utraciło, członek w tem zgromadzeniu tak ciągle i tak użytecznie pracujący, gorliwy o wszystko w czem mniemał, żebyśmy użytecznemi wspołziomkom stać się mogli; pracował szczegolniei nad rozszerzaniem w kraju sztuki ogrodnictwa, nad wykazaniem środkow do ulepszenia i powiększenia sadow i obfitości owocow z rozmaitych drzew i roślin krajowych; zatrudniał się udoskonaleniem narzędzi rolniczych i budowli wieiskich. Jego wynalazkiem jest cegła niepalona, ktora skutecznie do wzwyż wystawionei budowli wieiskiei użytą została.

Kolledzy Surowiecki Sekretarz Jeneralny Dyrekcyj Edukacyinei i Stawiarski Mecenas przy Sądzie Kassacyinym pracują nad statystyką krajową.

Kollega Glisczyński przysposobił dla narodu w oiczystym języku przełożone dzieło Slözera o Ekonomij politycnei, i dzieło Harla o Policyj.

http://rcin.org.pl

Kollega Znosko ducha dzieła sławnego Schmidta w rodowitej mowie udzielił Polakom. Było podanem przez towarzystwo do publiczności wezwanie z wyznaczeniem w nagrodę Medalu złotego temu, kto wskaże do wykonania naiprostsze, i naimniej kosztowne myśli do połączenia spławności rzek krajn polskich, między sobą, i z Elbą. Pisma w tym przedmiocie dotąd Towarzystwu nadesłane uznanemi były przez deputacyą za niedostatecznie rozwiązujące zapytanie. Szanownej pamięci Ludwik Gutakowski jak urzędnik i obywatel cnotliwy, tak rownie w tem towarzystwie gorliwym był członkiem o wszystko co tylko ku powiększaniu jego użyteczności w kraju zmierzać mogło. Ten pragnąc, aby zgromadzenie obszerniej rozwinęło swoje prace w rolnictwie, nad tem naiważnieiszem naszej krajny bogactw źródłem, czynił wniosek, aby osobny do rolnictwa ustanowiony został wydział. Wyznaczona deputacya po rozważnieiszem rzeczy rozebraniu przyniosła wygotowaną myśl założenia oddzielnie Towarzystwa Rolniczego.

Odtond takowe Towarzystwo stanęło. To w krotkim czasie mimo ciągłych prawie wojen i przeszkod od wszczęcia jego, przecież już urządziło się wewnętrznie; porobiło ku swemu zamiarowi użyteczne po powiatach stosunkowe związki, i jak publiczność na kilku posiedzeniach świadkiem była, już uzytecznie pracuje.

Oprocz takowych przedsięwzięć dopełnionych przez członkow Towarzystwa, nadto wielu innych rodakow uczonych udzieliło nam w tymże przedmiocie swoje dzieła. Członek Rady Prefekturalnej Kaliskiej Maraszewski przesłał projekt o spławności rzeki Warty przy ktorego wykonywaniu ważne krajowi uczynił przysługi.

http://rcin.org.pl

Prezes Sądow kary w Departamentach Krakowskiem i Radomskiem Piekarski udzielił Towarzystwu pismo ku oświeceniu wieśniaka umiejętnie zastosowane. Drugie oryginalne *dzieło* na znajomości gospodarstwa i na własnem doświadczeniu zasadzone, O ziemiaństwie krajowem. Członek Rady Prefekturalnej Kaliskiej Bierniacki udzielił towarzystwu swoje użyteczne w rolnictwie przedsięwzięcia, i tłomaczone dzieła sławnego Thera.

Uczony Gley przesłał rozprawę o rolnictwie obeimującą krajowego gospodarstwa znajomość, i szczęśliwe własnych doświadczeń i zagranicznych w tej rzeczy wiadomości zastosowanie.

Obywatel Masłowski podał Towarzystwu rozmajte uwagi Ekonomiczne. Tych doświadczenie i uskutecznienie oświadczył dopełnić własnem staraniem i kosztem, gdyby mu był wyznaczony grunt jaki naimniej użyteczny. Wydział uwagi te uznał za godne zastanowienia, za użyteczne w gospodarstwie. Towarzystwo nieomieszkało donieść o tem Rządowi wraz z uwagami autora i wydziału.

Nauka lekarska. Znaczne grono lekarzow w towarzystwie naszem, przychyliwszy się do rady i podania Prezesa w tym Wydziale, przedsięwzięło szczególniej zwracać prace, uwagi, i doświadczenia na choroby pospolicie krajowemi zwane. W tym zamiarze składają osobną deputacyą, w ktorej udzielać sobie mają wspolne własne względem natury i względem takowych chorob leczenia wiadomości. Od uczonych rodakow lekarzy w kraju praktykujących odbierać będą przesyłane im w tym przedmiocie uwagi i doświadczenia. Osobom te słabości cierpiącym wolny do nich przystęp za poprzedniem uwiadomieniem Prezesa tegoż wydziału.

http://rcin.org.pl

Kollega Wolf Prezes Rady Lekarskiei wypracował *O medycynie popularnei* rozprawę. Zawiera ona ważne ostrzeżenia o nadużyciach i niesczęśliwych wypadkach z nieuwagi lekarzenia się domowego.

Tenże napisał rozprawę o chorobach bydła w Polsce. Uwagi jego w kraju od wielu lat czynione godne są zastanowienia Rządu.

Lafontaine, ten zacny nasz kollega, wierny swemu powołaniu poświęcił oiczyznie i ludzkości własne życie. Ubolewamy nad tą stratą. W krotce Towarzystwo odda winną cześć jego zasługom w kraju i w naszem zgromadzeniu. Już powiedziałem on pierwszy zaimował się doświadczeniami galvanismu. On od wielu lat nieodstępnie służąc krajowi w ratowaniu zdrowia i życia obrońcow narodu, zebrał z długiego doświadczenia liczne uwagi nad zdrowiem i nad wytrwałością w trudach wojennych żołnierza polskiego.

Kollega Fiałkowski napisał dzieło o Chirurgij.

Kollega Ceretowicz złożył w wydziale umiejętności rozprawę o *laktyfikacyj*.

Tenże w jnnei rozprawie opisał szczególnieiszy gatunek robakow z uszu człowieka przez niego dobytych.

Kollega Dziarkowski Dziekan szkoły Akademicko lekarskiei, Mąż w tym tak użytecznym krajowi instytucie wiele zasłużony, nie tylko w nim jako Dziekan, ale razem jako Professor od założenia ciągle pracuje. Ten uczony dla użytku krajowei młodzieży wydał pierwszy w mowie oiczystei Fizyologią, tę ważną część umiejętności lekarskich; naukę Mechanismu działań wszystkich w ogole i w szczególności organow, czyli części ciała ludzkiego; Naukę do ktorei postępu tak skutecznie przyczyniły

http://rcin.org.pl

się w ostatnich czasach razem Anatomia, Chemia i Fizyka. Pierwsza przez swoje choć nie dawno rozpoczęte, a już z wielkim użytkiem daleko posunięte działania w Anatomij porownawczei Zwierząt. Chemia zaś i Fizyka przez nowe odkrycia i podania środkow do objęcia i do użycia *płynow dotond nie objętnych, jestot dotond niedotykalnych* a do ogołu świata należących, ktorych wstrzymywaniem, zwiększaniem, umowaniem, gubieniem, wstrzymuje się, zwiększa się; umnieisza lub ginie w zwierzętach i w roślinach czucie i życie; ktorych dotknięciem, wpływem, muszkuły i nerwy w zwierzętach nawet już nie żywych, jescze czują, jescze się ruszają; ktorych użyciem uczeni Giulo, Wasalli, Rossi, Grassapengier, Towlera, a osobliwiei Nystin sercu człowieka w połpiętei godziny po jego śmierci jescze powracali czucie, ruch, a w innych zwierzętach szczególniei w żołwiach i w żabach po ich zabiciu w godzin piętnaście jescze w ich sercu zbudzali czucia i ruchy.

Te doświadczenia zdają się zbliżać wiadomości ludzkie na drogę dotykania się i rozpoznawania w świata ogole pierwiastkow życia.

Tenże kollega Dziarkowski pierwszy w języku polskim przysposobił narodowi *Patalogią i Semiotykę*, szacowne dzieło *Doktora Medycyny* Augusta Frederyka Heckera.

W teiże rzeczy Kollega Andrzei Sniadecki Professor Chemij w Imperatorskim Wileńskim universitecie, wydał godne zastanowienia uczonych dzieło: *Teorya jestestw organicznych.* Tam uczony ten z zwykłą sobie przenikłością zapuszcza się ku pierwszym początkom wszystkich sił, ku pierwszem, użyję tu wy-

http://rcin.org.pl

razu autora ku pierwszem niejako natchnieniom Materyj: Szuka on, docieka pierwszego źrzodła wszystkich odmian fizycznego świata.

W tymże użyteczności przedmiocie podało towarzystwo do publiczności z wyznaczeniem złotego Medalu zapytanie o morowem powietrzu. Odpowiedź przez uczonego Lerneta Doktora medycyny z dokładnością wszystkie części podania rozwiązująca uwieńczoną została. Ku temuż zamiarowi ściągające się pisma były towarzystwu przez obcych uczonych lekarzow udzielone.

Z Rygi Doktor Medycyny Jakub Franck przysłał pismo tyczące się w ogolności nauk lekarskich.

Listy te przez Wydział umiejętności rozważane były, i uwagi przez deputacyą z lekarzow nad niemi poczynione, autorowi udzielonemi zostały.

Z Wrocławia Doktor medycyny Kausz złożył w towarzystwie rozprawę o kroście czarnej. W tem piśmie znalazła deputacya barzo wiele spostrzeżeń.

Z Wieliczki Doktor Medycyny Tomasz Chromi przesłał zgromadzeniu swoje dostrzeżenia, nad chorobą włosow ludzkich. Lecz gdy dzieło jego już drukowane, i już w przod pod Sąd publiczności oddanem było, towarzyrzystwo podług swych ustaw nad drukowanemi dzieły opinij nie daje. Przeto zbior ten uwag nad rzeczoną chorobą w bibliotece towarzystwa złożony został z wdzięcznością dla autora, ktoremu jmieniem Zgromadzenia podziękowanie składam.

Ustalenie i wzrost Towarzystwa. Towarzystwo nasze pierwszy początek wzięło pod Rządem Naijaśnieiszego Krola Pruskiego, i dwiema Królewskiemi reskryptami upoważnione zostało.

Następnie w pierwszym roku panowania swego w Xięstwie Warszawskiem Nayjaśnieiszy Frederyk August dobrotliwy Mo-

http://rcin.org.pl

narcha dla większego zachęcenia i postępu nadał temu zgromadzeniu tytuł towarzystwa Krolewskiego, wziął je pod swoją bezpośrednią opiekę, i Krolewskim dyplomatem ustalił. Za takie dobrodzieistwo naiżywszych uczuć naszei wdzięczności słaby wyraz podaliśmy potomnym przez wybity medal, a w dzień odebrania tei łaski publiczne posiedzenie corok wdzięczność w członkach odżywiać będzie.

Odtąd towarzystwo przysposobiło sobie stałe mieisce do swoich zgromadzeń, i do udziałania składow takiemu instytutowi koniecznie potrzebnych. Założona z kilkunastu tysięcy ksiąg biblioteka. Ta co tydzień przez trzy dni jest otwartą dla pożytku publiczności.

Założone są także w domu towarzystwa zbiory historyj naturalnei, jeden ogolny, drugi szczegolniei krajowy. Te już do kilku tysięcy sztuk mineralogicznych zawierają. Ich uporządkowaniem systematycznem zatrudnia się kollega Hoffmann. Skoro rozkład ten zakończony zostanie, rownież i gabinet historyj naturalnei dla publiczności otwartym będzie. Jest także rozpoczęty zbior medalow starożytnych i krajowych.

Czuje towarzystwo ile należy do obowiązkow narodu, do sławy jego, aby jedyny w powszechnym sądzie potomności dotond naiwiększy Polakow zaszczyt, Kopernik odebrał w naszym kraju tę winną mu cześć, jaką podobnym u siebie geniuszom oddały narody Francyi, Anglij, i Szwecyj. W tym zamiarze zgromadzenie przedsięwzięło zamysł zbierania funduszu na wystawienie mu pomnika.

Uczyniło odezwę do narodu. Lecz dotond tylko z Departamentow Warszawskiego, Poznańskiego Kaliskiego, Płockiego, Radomskiego i Krakowskiego przesłanych odebraliśmy około tysiąc

http://rcin.org.pl

sześćset złotych, towarzystwo składa dwa tysiące złotych. Ogułem jest więc summa trzy tysiące sześć set złotych. Oprocz oswiadczeń się niektorych obywateli z ofiarą, ktorzy dotond takowei nie przesłali, widzimy że zbior ten jescze od celu swego daleki, gdyż koszt dzieła przeszło czterdzieści tysięcy wynosi. Spokoynieisza i szczęśliwsza przyszłość spodziewać się każe, iż zamiar ten wspaniałego i na swoją sławę czułego narodu szczodrobliwość dopełni.

Instytuta naszemu podobne, ich założenia, ich fundusze, i wszystkie dla nich potrzebne rozmajte składy są w innych państwach dziełem xiążąt, krolow, rządow i długiego czasu. W naszym narodzie było to sprawą samych partykularnych obywateli gorliwości i przywiązana do swojego narodu. A to udziałało się w czasie, gdy w przeciągu lat sześciu trzy naistrasnieisze woiny plac bojow na tei ziemi założyły.

Kończę zdanie sprawy smutnem, lecz od żywych należącem się dla umarłych wspomnieniem, kiedy ci żyjąc ludziom i krajowi użytecznemi byli; kończę wymienieniem ze czcią imion tych, ktorych w czterech latach towarzystwo przez śmierć utraciło. Z członkow czynnych: Cypryan Godebski, Joachim Chreptowicz, Marcin Poczobut, Jozef Filipecki, Jozef Czach, Ludwik Gutakowski, Hugo Kołątai, Jozef Komarzewski, Ignacy Potocki, Felix Potocki, Alexander Potocki, Alexander Sapieha, Konstanty Wolski; z członkow przybranych: Stanisław Fiszer, X. Nagurczewski, Jan Nax, Jozef Szefler, Ludwik Liwet, Jan Łusczewski; z członkow honorowych: Jozef Bose, Ludwik Bourgoing.

Wybranemi w tych czterech latach byli na członkow czynnych: Jozef Lipiński, Edward Czarnecki, Xawery Szaniawski, Zygmunt Vogel, Marcell Baciarelli, Magier, Chodkiewicz, Piotr Ai-

http://rcin.org.pl

Aigner, Józef Sierakowski, Jan Bandkie, Kajetan Koźmian, Jan Tarnowski, Celiński.

Na członkow przybranych: Franciszek Szopowicz, Ignacy Stawiarski, Walenty Majewski, Szymkiewicz, Jan Huisson, Danielowicz, Feliński, Poullin, Biernacki, Anastasiewicz, Stephasiusz, Hennig, X. Krajewski, Ceretowicz, Fiałkowski, Hoffman.

Na członkow honorowych: Tomasz Jeferson, Wilcheim Maclure, Xiąże Jabłonowski, X. Michał Sołtyk, Stanisław Ordynat Zamoiski, Kreisik, Hidenus.

Utraciliśmy z pośrod siebie pierwszych powyżej wymienionych szanowne osoby, ale ich duch, ich myśli, ich prace, dotond między nami zostają. Oby i dla następnych po nas nieginęły nigdy, ich zamiaru, ich stałości, ich usiłowań przykłady.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 11. Stycznia 1815 roku.

Zatrudnieniem zgromadzenia przyjaciół nauk w tym półroku, było dalsze rozbieranie pism wygotowanych do historyj narodu, i rospraw w naukach i w umiejętnościach zastosowanych do literatury polskiej, i do płodow krajowych.

Kollega Prałat Czaikowski przesłał do Wydziału nauk obszerne pismo, o początku Sławian i Polakow. Uczony ten pisarz zapuszcza się rożnemi drogi, w te wieki ciemne, wieki niedostępnych wiadomości o początkach ludzkiego rodzaju; o wsczynaniu się w nim głownieiszych rodow, a w nich rozmajtych ludow. Idzie on naiprzod za przewodnictwem naisławnieiszych dziejopisarzow: a gdzie dzieje przestawały mu podawać oczywistych dowodow, tam zbierał i rozważał naiodległeiszei staroży tności podania. Gdzie te ginęły, tam sledził przyrodzenie, ktore rownie jak we wszystkiem, tak w głownieiszych ludzkich plemionach i pokoleniach jest niezmienne. Uważał więc nasz szanowny pisarz te pewne i każdemu głownemu pokoleniu właściwsze przyrodne znamiona, szczególnieisze uwładnienia w nim rodowitego ducha, czyli narodowego harakteru; postać ciała, włosow, farby i język, ciągłą styczność dyalektow z jednakiego pierwotnego języka pochodzących; ciągłe stykanie się siedzib ludow, do jednakiego pierwotnego rodu należących: cechy żadną siłą niezatarte, ktore sama moc tworcza rożnym głownym rodom nadała, a przyrodzenie, teiże mocy podległe, od niepo-

http://rcin.org.pl

mnych wiekow do naszych czasow wiernie nietkniętemi zachowuje. Namiętności ludzkie, nieprawości polityczne, duma i burzliwość wojarzow, tysiąckroć pokoi ziemi zburzyły: wszystko co ludzkiem dziełem było, rozbijają, przerzucają, mieszają, niszczą, lecz tego w plemionach w pokoleniach, co jest przyrodzenia dziełem, wzruszyć, pomieszać, znisczyć, niepotrafili nigdzie. Ich żądz podusczaniem trą się na pogranicach głowny rod z głownym rodem; lecz jednego względem drugiego usczerbstwo tylko zbrzeżnemi szerzy się kroki, a tym kilkaset lat nienadaje trwałości, i nigdy przejstoczyć wszystkiego niezdoła.

Dzieło to jescze zostaje pod rozwagą Deputacyj do historyj wyznaczonei.

W tymże Wydziale nauk rozważaną była rozprawa, przez kollegę Lipińskiego napisana o Sielankach, czyli o wierszu wystawiającym obraz niewinności i szczęścia życia wieiskiego; o sztuce wzbudzania w ludziach uczuć chęci powrotu do tei życia spokoiności, do ktorei tak wszyscy wzdychamy, a ktorą jedynie w powrocie i zbliżaniu się do natury znaleść można. Ta rozprawa na dzisieiszem posiedzeniu publiczności udzieloną zostanie.

Wydział umiejętności zatrudniał się rozbieraniem użytku i wad narzędzi Areometrami nazwanych, pospolicie przeznaczonych do oznaczeń stopnia tęgości trunkow, a w naszym kraju nawet do dociekania zfałszowań piwa użytych. Dla przekonania się czyli Areometry nieomylnie to wykazać mogą, jescze Wydział doświadczenia czyni.

W tymże wydziale została wygotowaną, Rozprawa ogolnieiszych wnioskach wypadających z uwag geognostycznych zie-

http://rcin.org.pl

mi krajn Polskich, oraz zewnętrznego i wewnętrznego składu gor Karpackich, w całei tych rozległości.

Kollega Arnold Doktor medycyny wypracował rozprawę o hoiności krolow względem sztuki lekarskiei w Polsce. Rozprawy te dzisiai czytanemi będą.

Kollega Gloc przesłał do tegoż wydziału dzieło: O pomorze bydła, z Niemieckiego tłomaczone, z przydaniem własnych na doświadczeniu w krajowem gospoparstwie, wspartych uwag.

Nadto rozbieranemi były kryształy węglanu wapna, przez kollegę Chodkiewicza, i rozwadze Wydziału umiejętności poddane.

Oddając należną cześć zmarłym tego Towarzystwa członkom, wygotowane zostały: Opisy życia i dzieł naukowych szanownei pamięci Michała Hubego, przez kollegę Lęskiego; Szeflera, przez Kollegę Prałata Czaykowskiego; Filipeckiego, przez kollegę Kanonika Szaniawskiego.

Kollega Doktor Medycyny Lernet rozprawę o morowem powietrzu, przed kilku latami uwieńczoną, powiększył ważnemi uwagami, zebranemi jescze w ostatniem powietrzu morowem w Multanach.

Budowniczy w departamencie Warszawskim Sylwester Spilowski podał rozpoznaniu Towarzystwa dzieło pod tytułem: Zasady wyrachowania materyałow do rożnych budowli, z oznaczeniem sposobow dokładnego sporządzenia obrachunku kosztow. Dzieło to gruntuje się na rachunku pewnym opierającym się ciągle na doświadczeniu naicelnieiszych w tei rzeczy Pisarzow krajowych, architektow, i na własnei autora praktyce. Towarzystwo uznało tei pracy dla kraju naszego użyteczność.

Na zapytanie przez Towarzystwo Publiczności w zeszłym

http://rcin.org.pl

roku podane, o wskazaniu sposobow, ktoreby naimniej były kosztownemi, a nailepiei ochraniały drzewa owocowe od tęgości mrozow; odebraliśmy odpowiedź pod napisem: *Cana gelu et niveis hyemabant arva pruinis — Et nemus amissas flebat, et hortus opes.* Gdy jescze czas do odpowiedzi dawania niewyszedł; pismo odebrane osądzonem dotond być nie mogło. Towarzystwo wzywa Pisarza, aby ważne spostrzeżenia w rozprawie przesłanei umiesczone, pod czas teraźnieiszei zimy dalszem doświadczeniem stwierdzał, a gdyby jakie nowe w tei mierze uwagi zebrał, zechce te Wydziałowi umiejętności udzielić.

Rownież przesłaną była Towarzystwu odpowiedź na zapytanie: o ułożeniu instrukcyj w sposobie naistosownieiszym do pojęcia ludu, a mającym za cel, oświecić mieszkańcow kraju naszego w tem, czego się strzegc, i co czynić we wszystkich względach mają, dla zapobieżenia uszkodzeniu zdrowia i życia? Zamiar pisma przesłanego jest użyteczny, ale on zaimuje ogolne oświecenie ludu w Polsce, nieodpowiada zaś jstotnemu zamiarowi w zapytaniu Towarzystwa wymagającemu zebrania i podania ludowi w sposobie do jego pojęcia łatwym, wszelkich takich przestrog, ktoreby zapobiegały wczesnie uszkodzeniu jego zdrowia i życia.

Przedwczesna śmierć wydarła Towarzystwu naszemu członka nieodżałowanei straty Konstantego Tymienieckiego. Zatrudniał on się pracą mającą zbogacić literaturę Polską, przysposobieniem w oiczystym języku niektorych dzieł z celnieiszych starożytnych i tegoczesnych Pisarzow. W tym zamiarze już był ukończył wytłomaczenia sześciu komedyi Terencyusza, przełożył z Ossyana trzy poemata: Ojthon, Karton, i pieśni

http://rcin.org.pl

Selmy z Tompsona: Obraz lata, z Delila: Hymn do pienkności z Popa: Swiątynię sławy, z Woltera: Rozmajte ułomki, i umowę towarzyską Jana Jakoba Russego. Te wszystkie w rękopismach pozostałe prace, Wincenty Tymieniecki, rownież gorliwości obywatelskiei swego brata duchem tchnący, by ku użytkowi narodu były, złożył w tuteiszym rękopismow zbiorze. Za tak szanowną ofiarę imieniem Zgromadzenia Przyjacioł Nauk, publiczne podziękowanie oświadczam.

W temże połroczu biblioteka Towarzystwa, i zbior rzeczy naturalnych przez szczodrobliwość wspołziomkow, następnemi dary powiększoną zostało:

Kollega *Alexander Chodkiewicz* złożył w gabinecie historyi naturalnei wielką sztukę Magnessu z wyspy Elby, a w bibliotece dzieło: O Pasigrafij.

Uczony Wacław Seweryn Rzewuski Członek Akademij Getyńgskiei i Munichskiei, oddał do biblioteki kosztowne dzieło pod tytułem; Fundgruben des Orients; trzy tomy in folio.

Senator Jmperyj Rossyjskiego Stroynowski własne pismo: o ugodach dziedzicow z włościanami.

Kollega Kanonik Szaniawski: Kodex Napoleona w trzech językach, Polskim, oryginalnym Francuzkim, i Lacińskim. Dzieło o usposobieniach potrzebnych do uczenia się prawa. Rozprawę, jak przepisy Kodexu o rozwodach rozumianemi być mają; i uwagi o hypotece.

Prezes Wydziału umiejętności Bergonzoni: opisanie skutkow ciepłych siarczystych, i zimnych żelaznych kąpieli w krzeszowicach.

Doktor Medycyny Lucy: opis morowego powietrza w Smyrnie przez Franciszka Szranda. Dzieło o truciznach przez sła-

http://rcin.org.pl

wnego Lekarza Santis Areloini, i Rozprawę o chorobie języka, prolapsus lingvae nazwanei.

Kollega Rektor Linde: zbior śpiewow w języku Kroackim. Ogolny etymologikon językow Sławiańskich, ułożony przez Jozefa Dobrowskiego Członka naszego Towarzystwa. Tegoż dzieło pod tytułem: Glagolitica i zbior Czeskich przysłowiow.

Adam Helbich, i Stanisław Borodzic Nauczyciel w korpusie kadetow w Chełmie, oddali do Biblioteki dzieła rozmajtych autorow Niemieckich i Włoskich ksiąg piętnaście.

Uczony Kopitar z Wiednia przesłał napisaną przez siebie Grammatykę Sławiańskiego języka.

Doktor Medycyny Adam Rudnicki dzieło własne; O sposobach zabezpieczenia się od gorączki, pospolicie zgnilą, a jnaczei nerwową zwanei i Rozprawę o powietrzu bydlęcem.

Kanonik Trzciński Professor Emeryt w Akademij Krakowskiei: rozmajte własne pisma.

Felix Jarocki Nauczyciel w Akademij Krakowskiei: Rozprawę o parnei machinie Watta.

Kollega Poullin, własne dzieło: O przecięciach ostrokręgowych.

Jgnacy Oldakowski Doktor prawa i professor w gimnasium Krzemienieckiem: Rozprawę o przyczynach upowszechnienia i trwałei powagi prawodawstwa Justyniana po szkołach, i sądownictwach.

Kollega Bandtkie, Bibliotekarz i dziekan wydziału filozoficznego Akademij Krakowskiei złożył: Miscellanea Crakoviensia.

Kollega Vogel Professor rysunkow w szkole departamento-

http://rcin.org.pl

wei Warszawskiei: historyą narodu żydowskiego, przez Flawiusza Jozefa.

Kollega Aloizy Ossiński Professor w gimnasium Krzemienieckiem: Własną rozprawę o życiu i o pismach Piotra Skargi.

Doktor medycyny Frank Professor w Akademij Wileńskiei: Rozprawę o początku i naturze choroby włosow plica Polonica zwanei, drugą: o w pływie rewolucyj Francuzkiei na naukę lekarską praktyczną.

Kollega Jan Śniadecki Rektor szkoły głownei Wileńskiei: Żywot literacki Hugona Kołłątaja, i żywot Piotra Hrabiego Zawadowskiego.

Jenerał Kossecki oddał dzieło Woiskowe pod tytułem: Porę-cznik dla Podofficerow piechoty.

Kollega Łęski, Professor astronomij w szkole głownei Krakowskiei: Własną rozprawę o nauce przyrodzenia.

Roman Markiewicz Professor fizyki w szkole głownei Krakowskiei: własną rozprawę o naturze i o zasadach fizyki.

Joachim Lelewel, własne pismo geograficzno-historyczne; stosunki handlowe Fenicyan, a potem Kartagow z Grekami.

Prezydent stołecznego miasta Warszawy Węgrzecki własne pismo: o włościanach.

Dybek Doktor medycyny, dzieło w Francuzkim języku: o robieniu drog.

Drukarz Dąbrowski złożył wydane w drukarni jego dzieło pod tytułem: Głosy Posła Maryampolskiego na Seimie 1811 roku.

Kolle-

http://rcin.org.pl

Kollega Wincenty Bantkie Professor w szkole prawa i administracyj: Własną rozprawę o potrzebie nauki prawa.

Kollega Bentkowski Professor w szkole departamentowei Warszawskiei własne dzieło: Historya literatury Polskiei.

Kollega Julian Niemcewicz własne pisma: Komedya Samolub, i dramma muzyczne: Jadwiga Krolowa Polska.

Kollega Kruszyński Sekretarz Jeneralny w Ministeryum Skarbu: Zbior konstytucyi Seimu pacifikacyjnego; i dzieło pod tytułem: Hypomnema Reginarum Poloniae.

Jenerał dywizyj Wincenty Krasiński: Rozprawę o sztuce toczenia kopiją.

Kollega Kaulfus Professor wszkole departamentowei Poznańskiei: Własną rozprawę o nauce starożytności.

Do zbioru rękopism oddał obywatel Stanisław Treter: Biografią Tomasza Tretera Kanonika Panny Maryj w Rzymie za Tybrem. Tegoż: uwagi o książce peregrynacyj Radziwiła.

Kollega Walenty Skorochod Majewski złożył Kartę chronologiczną Priestleja; i karty ręczne obeimujące niektore znacznieisze części Warszawy w roku 1710. Nadto: Dwa tomy rękopismow nieśmiertelnei pamięci Krasickiego.

Kollega Kruszyński oddał następujące rękopisma pod tytułem: Ratio perceptarum pecuniarum in varios usus Sacrea Majestatis Regiae, ab anno 1552. ad annum 1562, per Ludovicum Decium. Ratio communium expensarum in usus proprios Ludovici Decij, Spisek użycia dochodow kościelnych i szpitalnych przez Krzysztofa Szleisera, z roku 1574. do 1577.

Marszałek nadworny, Senator Małachowski, darował pięć rękopismow ważnych w rzeczy dziejow narodowych.

http://rcin.org.pl

Szanowni Obywatele! Za te wasze dary przyimiicie podziękowanie od Zgromadzenia przyjacioł nauk jmieniem całego narodu. W jego teraźnieiszem położeniu ten mu naiważnieisze przysługi wyświadcza, kto mu wszelkiemi sposobami oświecenie ułatwia. Tylko oswieceniem giną i nisczeją te uprzedzenia, te fałszywe wyobrażenia rzeczy, praw, rządu, stosunkow cywilnych i politycznych, ktore go do tego upadku przywiodły. Bez tych zupełnego zagubienia niepotrafiłby Naiwspanialszy z Monarchow dopełnić w całości szczęścia, jakie nam przeznacza. Mowiłem, że tylko rozszerzeniem oświecenia w narodzie to złe widocznie ginie. Porownaimy czas niedawny, czas cnotliwego Andrzeja Zamoiskiego z teraznieiszym czasem. Prawdy ktore ten nieśmiertelny pamięci Kanclerz w projekcie praw do narodu wyrzekł, zdawały się w owym czasie występkiem przeciw narodowi, odrzucono je jednomyślnie. Te same prawdy, oto widzimy już dzisiai są w tymże narodzie powszechnem czuciem i powszechnem życzeniem.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 2. Maja 1815 roku.

Posiedzenie dzisieisze jest razem obchodem rocznicy dobrodzieistw naszemu zgromadzeniu, przez N. Frederyka Augusta wyświadczonych. Ten miłościwy Monarcha w pierwszym roku panowania swego użyteczność naszego Instytutu uznał, ustawy jego zatwierdził, tytułem Towarzystwa Krolewskiego zaszczycił, i dyplomatem ustalił. Tei dobroczynności pamięć przeimuje nas naiżywszą wdzięcznością i głębokiem uszanowaniem.

Obydwa Wydziały ciągle w tem połroczu postępowały w przedsięwziętych pracach. W Wydziale nauk, Senator Wojewoda Dyrektor publicznei edukacyj, mąż z swych nauk, z swych cnot obywatelskich, powszechnie w narodzie poważany, a szczególniei w naszem towarzystwie, Szanowny Stanisław Potocki, dla przysposobienia w oiczystym języku dzieła, obeimującego wszystkie części literatury, wziął na siebie część o wymowie. Nad tei wygotowaniem pracował, i na posiedzeniach wydziału nauk czytał. Tenże dla ułatwienia prędszego wydrukowania opisu medalow Polskich, własnym kosztem wygotowane ryciny, do tego dzieła potrzebne, Towarzystwu oddał.

Rownie świetnego w narodzie Polskim imienia a naszego Towarzystwa Członek Jan Tarnowski, wypracował do historyj narodu znaczną część dziejow panowania Henryka Walezego, tych opisanie na posiedzeniach wydziału czytał.

http://rcin.org.pl

Oddając należną cześć członkowi naszemu szanownej pamięci Joachimowi Chreptowiczowi, w tymże wydziale nauk wypracował jego życia i dzieł pochwałę, kollega Prałat Bohusz. Ta dziś czytaną będzie.

Towarzystwo odebrało w tym roku, od rożnych krajowych i zagranicznych uczonych, rozprawy o chorobie włosow kołtunem zwanej. Pisma te w wydziale umiejętności roztrząsanemi były. W tymże przedmiocie kollega Doktor Wolf wygotował rozprawę: Obeimuje ona pewne niezaprzeczone zasady, i podaje razem przez pisarza nowe nad tą chorobą poczynione spostrzeżenia, wzywając krajowych i zagranicznych lekarzy, by na nie swoje uwagi zwrocili, i w tej mierze własne czynili doświadczenia.

Tenże wydział umiejętności, po rozmajtych doświadczeniach przekonał się, że Areometr jest narzędziem wcale niezdolnem do oznaczenia dobroci czyli tęgości piwa.

Tenże wydział zastanawiał się nad sposobami ulepszenia garbarskiej sztuki; szczególniej nad rośliną Sumak, tak w garbarstwie użyteczną. Uwagi te, w odpowiedzi na zapytanie Towarzystwu przesłane, udzielił zacnemu Liberze, nieżałującemu pracy i kosztow, końcem wydoskonalenia w kraju tej tak użytecznej sztuki, w swych fabrykach, w Krakowie i w Tarnowie założonych.

Kollega Jan Krystyan Hoffman Professor technologij w szkole prawa i administracyj, w teiże rzeczy o garbarstwie wypracował rosprawę wykazującą, jakby to, co w dawnym sposobie garbowania było dobrem, mogło być z tem połączone, co w wynalazkach Segina jest użyteczne. Tym środkiem wskazuje sztuce garbarnictwa do dalszego udoskonalenia się postęp. Ta rozprawa dziś publiczności udzieloną będzie.

http://rcin.org.pl

Doktor medycyny Adam Rudnicki, autor ważnej rozprawy o księgosuszy, przesłał do Towarzystwa własne dzieło w rękopiśmie pod napisem: o przyczynach chorob i częstego pomoru bydła w Polsce, tudzież o sposobie ochronienia go od takowych wypadkow. Dzieło to było rozważane przez Deputacyą w wydziale umiejętności. Usiłowaniom i pracy autora oddano pochwały, a uwagi przez Deputacyą uczynione temuż udzielonemi zostały.

Były Inspektor dobr i lasow narodowych Jozef Marciszewski, znany już publiczności z wydanych przez niego dokładnych wzorow rejestrow gospodarskich, podał świeżo Towarzystwu przez siebie wygotowany rękopism pod napisem: Zasady do ocenienia dobr ziemskich nieruchomych. Powodem pisarzowi do ułożenia ninieiszego pisma stał się dekret krolewski w tomie trzecim dziennikow umieszczony, wskazujący potrzebę wydania osobnem urządzeniem pewnych stałych zasad do ocenienia dobr ziemskich nieruchomych. W tym zamiarze ułożone dzieło mogłoby do praktycznego zastosowania w pracach administracyinych, służyć z użytkiem. Jest zbiorem prawideł praktycznych, doświadczeniem i użytecznością w kraju naszym zaprowadzonych.

W tymże potroczu, zacni współrodacy, popierający nasz zamiar, przesłali do biblioteki, i do składu historyj naturalnei następujące dary.

Podsędek powiatu Orłowskiego Hipolit Gawarecki wypracowaną przez siebie rozprawę: O prawie własnei czyli koniecznei obrony.

Professor botaniki w szkole lekarskiei kollega Frederyk Hoffman własne dzieło, naukę o roślinach podług Wildenowa.

http://rcin.org.pl

Rektor szkoł departamentowych Warszawskich kollega Linde, szosty tom swego słownika.

Rektor szkoł departamentowych pijarskich Warszawskich X. Sawicki, ułożony przez siebie rys chronologiczny historyj powszechnei.

Professor gimnazyum Krzemienieckiego Ołdakowski, przesłał szesnaście rozmajtych rozpraw i mow w temże gimnazyum czytanych.

Trybunału cywilnego departamentu Warszawskiego Patron Nowicki, oddał dzieło Rhuliera: historya w języku Francuzkim anarchij w Polsce.

Doktor medycyny Professor anatomij w szkole lekarskiei, kollega Franciszek Brandt własne dzieło Splanchnologia.

Professor historyj w Uniwersytecie Wileńskim kollega Lelewel: Batrachyomachią Homera.

Prałat Wileński Bogusławski, własne dzieło, życia sławnych Polakow: rozprawę *de conjungendis cum nobilitate liberis*, i rozprawę o nauce świętei Teologij.

Jenerał dywizyj, Xiąże Antoni Sułkowski, przepisy powinności, porządku i karności dla woiska Polskiego.

Doktor medycyny Lucy, rozprawę o powietrzu w języku Łacińskim.

Doktor medycyny Tomorowicz, ustawy dla wydziału lekarskiego w towarzystwie dobroczynności.

Doktor medycyny Gadowski, przesłał kilka rozmajtych dzieł w języku Francuzkim. *Dissertation sur les effets d'un remede proposé pour le traitement de la goute, par Halle. Observation sur la theorie de la vie par Nicolas Cendria.* Powinności chrzescian

http://rcin.org.pl

względem Boga, siebie samego, i bliźniego w języku Czeskim. I własne swoje dzieło: *sur la Plique.*

Kollega X. Bystrzycki professor fizyki w szkole departamentowei Pijarskiei Warszawskiei; oddał kilka rożnych dzieł: *Philosophiae naturalis, principia mathemat: aut: Nevton.* Wszystkie dzieła *Hugena*, dzieła *Mariota Muschembrock tentamina experimentorum naturalium captorum in Academia del cimento.*

Kollega Majewski, złożył rękopisma po Janie Tadeuszu Żebro.

Radca departamentu Radomskiego Jan Łempicki, rękopism obeimujący zaburzenia krajowe od roku 1715 do roku 1718, i dziennik niesczesnei pamięci Seimu pod laską Leduchowskiego.

Do zbioru historyj naturalnei, oddał kollega Wolff nadzwyczainei wielkości rog, znaleziony w rzece Wkra, w okolicach wsi Szumlina, trzy mile od Zakroczyma.

Prefekt Departamentu Warszawskiego, uczynił dar do tegoż zbioru ogromnei głowy jakiegoś dziś niekrajowego zwierza w jego departamencie w powiecie Stanisławowskim wydobytei pod miastem Kamieńczyk, z rzeki Buga. Deputacya w Wydziale umiejętności w następującei treści o tei głowie zdała sprawę.

Niedostaje tei głowie szczeki dolnei; długości ma łokieć jeden i cali ośm, biorąc od końca kości nosowych, aż do końca kości tyłu głowy, szerokości ma cali trzynaście, mierząc od wyrostka jarzmowego kości skroniowei z jednei strony ku drugiei, wysokości cali ośm, biorąc od podniebienia aż do sklepienia kości czołowei.

Nadto budowa tei głowy ma następujące szczególności.

1wsza. Kości nosowe zachodzą barzo nad kośćmi szczękowemi gornemi ku przodowi; i tworzą niejako dach.

http://rcin.org.pl

2ga. Kość klinowata nie łączy się z kośćmi ciemieniowemi.

3cia. Kość czołowa nie tworzy sklepień wydrążeń oczowych.

4ta. Kość tyłu głowy jest tak ułożoną, że w związku z kośćmi ciemiennemi robi kant.

5ta. Wydrążenia nosowe są nader obszerne.

6ta. Wydrążenia oczowe nie mają brzegu gornego ani sklepień.

7ma. Szpary oczowei dolnei niedostaje, a szpara oczowa gorna łączy się z otworem wzrokowym.

2ma. Zębow przerzynających ani kątnych niema.

9ta. Zębow trzonowych znaidujących się jescze w szczęce jest trzy, jnnych zębów trzonowych wypadłych widać mieisca, lecz te są znacznie popsute, przecież można dochodzić, że jch do siedmiu w każdei kości sczenkowei gornei być mogło. Zęby te mają brzegi zagięte w kształcie połxiężyca.

Z wymienionych znamion stosując się do Anatomij porownawczei Pana *Cuvier*, naiwięcei jest podobieństwa, że to jest głowa Nosorożca. A że jei nie dostaje zębow przerzynających, możnaby wnosić, że pochodzi z nosorożca jednorożnego.

Tudzież porownywając z nią szczękę dolnę wykopaną przed dwiema laty pod temże miastem *Kamieńczykiem*, w samych widłach uiścia rzeki Liwca do Buga; w tem porownaniu kształtu zębow z wyrostka koronowego, rownież ukazywać zdaje się, że i ta szczęka dolna należy do Nosorożca.

Dla pewnieiszego oznaczenia gatunku zwierza tei głowy, wzywa Towarzystwo obywateli tei okolicy bliższych, szczególniei mieszkańcow, i Burmistrza Kamieńczyka miasta, za ktorego starannością ninieisza głowa tu się dostała, aby podobne nieznа-

http://rcin.org.pl

znajome kości, zęby, rogi w ziemi znalezione, do zgromadzenia naszego przesyłać chci li.

Za te do naukowych zbiorow Towarzystwa przesłane dary przyimiycie szanowni wspoł rodacy czułe podziękowanie. Wasze jmiona w naszego Towarzystwa dziejach, i na waszych własnych darach wyrażone, potomności podamy, a wdzięczność w naszych i w sercach rodakow, ktorzy z tych darow użytkować będą, nieskończoną stanie się.

Stosownie do przepisow swei ustawy, Towarzystwo na posiedzeniu wyborowem oddając sprawiedliwość zasługom w naszem Zgromadzeniu, przeniosło z klassy przybranych do klassy czynnych Kollegę Wawrzyńca Surowieckiego; Kollegę Dominika Krysińskiego, i Kollegę Karola Diehl.

Na temże wyborowem posiedzeniu, Towarzystwo zważywszy wielu wspoł-rodakow prace naukowe, dzieła przez nich dla użytku narodu napisane, powiększyło swe zgromadzenie następnych osob wyborem.

Na członka czynnego wybranym został Prowincyał Zgromadzenia Pijarow, Patrycy Przeczytański. Uczony ten, lat trzydzieści ciągle pracował koło kształcenia kandydatow do stanu nauczycielskiego w instytucie Pijarskim, w tem zgromadzeniu, z tylu miar szanownem i tak w naszym narodzie zasłużonem. W roku 1792 odebrał medal *merentibus* z rąk Stanisława Augusta, tego o oświecenie narodu naigorliwszego z krolow. Teraz pracuje nad udoskonaleniem i ukończeniem logiki przez siebie ułożonej. Jest to dzieło kilkunastu lat pracy jego. Tenże w roku 1804 ułożył plan wychowania i oświecenia publicznego dla szkoł Pijarskich, ktory z pożytkiem dla krajowej młodzieży, za Rządu Pruskiego w tych szkołach był zachowany.

http://rcin.org.pl

Na członkow przybranych wezwanemi zostali: Franciszek Brandt doktor medycyny. Ten uczony jest jednym z tych cnych rodakow, co w roku 1808, widząc konieczną w kraju potrzebę szkoły lekarskiej, a znając rownież niemożność skarbu publicznego do ustanowienia i do utrzymania takiego Instytutu, dobrowolnie sami ofiarowali się takową szkołę rozpocząć, i bezpłatnie w niej uczyć. To, mimo niezliczonych przeszkod dopełnili z użytkiem dla kraju. Franciszek Brandt jest od pierwszego wszczęcia w tej szkole Professorem anatomij i bandażow, medycyny prawnej, policyinej i weterynaryj. A gdy nie mieliśmy jeszcze w oiczystym języku w tym przedmiocie dzieł ułatwiających młodzieży nabycie takowych nauk, ten uczony wydał Osteologią, czyli naukę o ogolnych własnościach kości; Syndesmologią czyli naukę o więzadłach ciała ludzkiego. Tenże w roku żeszłym wypracował Splanchnologią, czyli naukę o wnętrznościach.

Jan Krystyan Hoffman Professor w szkole prawa i administracyj, znany jest z wielu dzieł w Niemczech przez niego wydanych. W roku 1795 wydał naukę o telegrafij. W roku 1796 zbior rzeczy użytecznych dla wiadomości włościan i mieszczan. W roku 1796 był Redaktorem znanego peryodycznego pisma pod tytułem: Pamiętnik Ekonomiczny dla gospodarza miejskiego i wiejskiego. W tymże czasie był jednym z współpracownikow wydających Dziennik dla użytku fabryk, rękodzieł, i handlu. W tym pamiętniku wielka część opisow technicznych, jest jego pracą. Poźniey wydał dzieło doręczne o chemij w dwoch tomach; roczniki rzemiosł. Użyteczny zbior doświadczeń prob dla fabrykantow i rzemieślnikow w trzech tomach. Przez niegoż wydana nauka o warzeniu mydła w dwoch

http://rcin.org.pl

tomach; i sztuka o osczędzaniu drzewa. W dzienniku towarzystwa ekonomicznego Saskiego, ktorego jest członkiem, znaiduje się kilka jego rozpraw. W roku 1802 wezwany do kraju naszego był rektorem w Gimnazyum Zamoiskiem. W roku 1810 został mianowany przez Izbę Edukacyiną zastępcą katedry fizyki w szkole głownei Krakowskiei. Tam napisana jest przez niego rozprawa o użytkach na krai spływaiących z nauki technologij. W roku 1812 objął katedrę Professora technologij w szkole prawa i administracyi w Warszawie.

Michał Kado Poddyrektor korpusu kadetow inżynieryi w Warszawie. Znane są jego dawnieisze prace w architekturze cywilnei. Był Professorem topografij w szkole głownei Wileńskiei. Wydał dzieło pod tytułem: Nauka Inżyniera o drogach, mostach i nawigacyj.

Jakob Kubicki naczelny budowniczy w Xięstwie Warszawskiem. Mąż ten znany powszechnie w kraju z swoiei biegłości w architekturze. Dowodem tego są w wielu częściach Polski przez niego stawiane mieszkalne domy, kościoły, biblioteki; jego rysem brama tryumfalna w roku 1809 wystawiona zwycięzkiemu Polskiemu Woisku. Jest członkiem Towarzystwa Krolewskiego gospodarczo rolniczego. W naszem Zgromadzeniu ma oddawna swoje zasługi: pod jego kierunkiem wystawione naszych posiedzeń i składow pomieszkanie.

Adam Kitajewski. Ten przez Izbę Edukacyiną wysłany na nauki do zagranicznych akademij w Niemczech i w Francyj, godnie odpowiedział zamiarom Magistratury. Po kilkoletniem zabawieniu przy naukowych instytutach w Berlinie i w Paryżu, za powrotem do oiczyzny, mianowany został professorem chemij i mineralogij w szkole departamentowei Warszawskiei.

http://rcin.org.pl

Michał Szubert: rownież i ten przez naiwyższą władzę nad wychowaniem narodowem przełożoną, wysłany do zagranicznych szkoł głownych, końcem doskonalenia się w umiejętnościach naturalnych, a szczególniei w botanice, odpowiedział z chwałą swojemu przeznaczeniu. Przez dwa lata ciągle doskonaląc się, przy takowych umiejętności instytutach w Paryżu, został przybrany przez sławnego Mirbela do dzielenia z nim prac zawartych w ważnem jego dziele: *o podzieleniu roślin*. Mirbel jeden z naiuczeńszych tegoczesnych botaników, w wspomnionem dziele oddaje swemu uczniowi słuszne zalety, wyznaje mianą z niego pomoc, i przyznaje mu, nowe porobione odkrycia, a nawet w dowód swego szacunku i pomnego świadectwa, jednę z roślin *Szubertiana* nazwał. Rownież Sekretarz w instytucie narodowym Paryzkim, sławny Cuvier, w w zdawaniu sprawy o czynach klassy umiejętności, z pochwałą Michała Szuberta wymienia. Z takiemi zalety powrociwszy do oiczyczny, został przez Dyrekcyą Edukacyjną mianowany Professorem botaniki w liceum Warszawskiem, i w szkole prawa i administracyj.

Stanisław Węgrzecki Prezydent miasta stołecznego Warszawy. Mąż ten okazał się w ciągu swego urzędowania zawsze skutecznie sprzyjaiącym wszelkim instytutom naukowym w tei stolicy. Doświadczyło tego nasze zgromadzenie, i doświadcza Wydział akademicko lekarski. Jest członkiem w dozorze nad wszystkiemi w tei stolicy szkołami. Następne wydał dzieła: Rozprawę o zbiorze praw Andrzeja Zamoiskiego; Uwagi nad Moratorium; Rozprawę o prawach dla Xięztwa Warszawskiego uchwalonych; Rozprawę o professyach i professyonistach; pismo o włościanach.

http://rcin.org.pl

Jan Lelewel: Już od kilku lat jak przypuszczony pracował w naszem zgromadzeniu. Był Professorem w Gimnazyum Krzemienieckiem. Wydał uwagi nad niektoremi częściami historyj Herodota, tyczącemi się Skitow i Sarmatow. Pracuje nad historyą Polską; opis panowania Bolesława Chrobrego i Bolesława śmiałego, był przez niego czytanym na posiedzeniach wydziału nauk.

Karol Kurpiński: Biegłość tego artysty w sztuce muzyki już znaną jest tuteiszej publiczności. Jest on autorem muzyki w melodramach: Oblężenia Gdańska, ruin Babilonu; muzyki w operach: Łaska Imperatora, Krolowa Jadwiga, Szarlatana, i Pałac Lucypera.

Na członkow Korrespondentow wybranymi zostali; Wacław Seweryn Rzewuski. Ten uczony jest członkiem wielu zagranicznych Akademij. Jest założycielem towarzystwa składającego się z uczonych Europy, Azyj i Afryki, zatrudniających się wielkiem dziełem odkrywania i zgłębiania w rozmajtym względzie starożytności Wschodu, czyli Azyj, tej kolyski ludzkiego rodzaju.

Roman Markiewicz: Zwiedział i doskonalił się przy rożnych naukowych instytutach w Niemczech i w Francyj. Powrociwszy do kraju, mianowany przez Dyrekcyą Edukacyiną Professorem fizyki w szkole głownej Krakowskiej. Dziełami jego: Opisanie szkoł publicznych w Paryżu; Rozprawa o naturze i zasadach fizyki.

Karol Gröl, Artysta biegły w sztuce rycinnej, posiadający razem znajomość umiejętności fizycznych; mieszka teraz w Londynie; oświadczył chęć stania się użytecznym swojemu krajowi w udzielaniu naszemu Towarzystwu wiadomości, względem

http://rcin.org.pl

wszelkich nowych wynalazkow w Anglij, tak w naukach, jako w sztukach i rękodziełach.

Jerzy Kopitar, Sekretarz biblioteki Cesarskiej w Wiedniu; ten uczony oddaje się szczególniej nauce rożnych dyalektow i literatury w języku Sławiańskim. Jest autorem Grammatyki mowy Sławiańskiej w Karyntyj i w Styryj.

Wybranymi są na członkow honorowych: Kustosz Koronny Sebastyan Sierakowski: ma on w pracach naukowych dawne w kraju naszym zasługi. Jeszcze za Kommissyj Edukacyjnej pracował w towarzystwie elementarnem. Od roku 1809 w czasach naitrudnieiszych sprawował ważny urząd Rektora szkoły głównej w Krakowie. Wydał użyteczne i kosztowne dzieło o Architekturze.

Senator Imperium Rossyjskiego Waleryan Stroinowski: tego dzieło o sposobach polepszenia losu włościan, obeimuje wiele użytecznych uwag, zebranych w rożnych Europeiskich narodach, nad tą z tylu miar szacowną w towarzystwach ludzkich klassą. Pracuje teraz nad dziełem Ekonomij narodow.

Uczeni mężowie! Naszego Towarzystwa głównem jest przedsięwzięciem, udoskonalać oiczystą mowę, tę naijstotnieiszą narodowości cechę, przez samą moc tworczą w ludach oznaczoną, podług ktorej od wiekow podzielonemi są narody. Drugiem naszem jest zatrudnieniem, starać się zachować wiernie nieskażoną historyą narodu; zachować pamięć odwiecznych oiczystych zasczytow i znamion; pamięć świetnych dziejow, narodowych uroczystości, wielkich czynow, wielkich mężow, narodu sławy; tych to nietykalnych i naiszanownieiszych narodowości części. Nakoniec, naszem usiłowaniem dać poznać

http://rcin.org.pl

współrodakom we wszystkich stosunkach, we wszystkich płodach wewnętrznych i zewnętrznych, Polakow rodowitą ziemię, tę naidroższą narodu własność.

Takie są naszego zgromadzenia zamiary, takie jego członkow pracy przedmioty. Zacni Kolledzy! Wasze nauki, wasze dotond prace i dzieła, były przy wyborze od nas rozważane, i przekonaliśmy się, że użytecznie dla kraju z nami pracę dzielić będziecie. Wzywam więc was imieniem Towarzystwa przyjacioł nauk do zabrania w gronie naszem mieisc dla was przeznaczonych.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 12. Stycznia 1816 roku.

Uzupełnienie dzieła uczonego Albertrandego, szanownej pamięci Prezesa naszego Towarzystwa, zatrudniało w tem półroczu wydział Nauk. Opis dwudziestu kilku jescze wynalezionych, tego gatunku historycznych pomnikow; pomnożył zbior medalow przez Albertrandego opisanych. Jest to pracą uczonego Gołębiowskiego, ktoremu Towarzystwo publiczne podziękowanie oświadcza. Dalszym tego zbioru dopełnianiem zatrudniali się Kolledzy, Kwiatkowski, Prałat Prażmowski, i Doktor Arnold. Minister obrzędow religiinych i oświecenia publicznego, Senator Wojewoda Stanisław Potocki, wstęp do tego dzieła wygotował.

W tymże nauk wydziale, Kollega Prałat Czaikowski, złożył i pod rozwagę poddał drugą część swego dzieła o początkach ludow Sławiańskich i narodu Polakow. Rownie w tei części jak w poprzednich, szukając wsczątku wielkiego Sławien plemienia, a w niem poczęcia się Polskiego Narodu, uczony pisarz z ciągłem zagłębianiem się w starożytnych dziejopisach, postępował niespuszczając nigdzie z uwagi tych naipewnieiszych do zamierzonego celu prowadzących go pomnikow, w znakach, ktorych się czas naimniei dotyka, a ktore sama natura wykryśliła na ziemi, i wyraziła w językach.

W tymże wydziale z uwielbieniem wspomniony, a w naukach

http://rcin.org.pl

ukach nie spracowany naszego zgromadzenia członek Stani sław Potocki przyjętą na siebie pracę o wymowie i o stylu, nie tylko ukończył, ale dla prętszego Polaków użytku już w czterech księgach wydał. To dzieło obeimuje tę całą wielką część literatury. W niem nauczyciel i uczeń zamiast szukania w rożnych językach, po rozlicznych pisarzach, znaidzie zgromadzone naiwybornieisze o wymowie przepisy, i z wszystkich w tei sztuce, tak starożytnych jak tegoczesnych mistrzow, wzory.

Do tegoż wydziału pod rozwagę był przesłany rytm bohaterski z tytułem *uśmierzenie rokoszu pod Zawichostem.* Rękopism ten złożony w bibliotece Towarzystwa.

Wydział umiejętności zatrudniał się rozbieraniem pism odpowiadających na zapytania w roku 1814 w miesiącu Kwietniu do publiczności podane.

Pierwsze zapytanie wzywało uczonych do ułożenia jnstrukcyj dla ludu, w sposobie do jego pojęcia naistosownieiszym, mając za głowny cel oświecenie go w tem, czego się ma wystrzegać, a co w wszystkich względach ma czynić, dla zapobiegania uszkodzeniom swego zdrowia i życia.

Na to zapytanie odebraliśmy trzy odpowiedzi. Pierwsza pod napisem: *wydartą sprawiedliwość powroćmy ludowi, a zabieżem chorobom zbrodniom i morowi,* Druga pod tytułem *wieczory Plebańskie.* Trzecia: *Uwagi nad Ekonomią Narodową.*

Z tych pierwsza i trzecia wdają się naiwięcei w stosunki cywilne i polityczne, ktorych jako nie zawisłych od ludu, nie obeimuje naszego zapytania zamiar. Mało zaś te dwa pisma rozbierają stosunki fizyczne i moralne; w ktorych przecież jedynie od samego ludu woli i rozumu, zawisły wszystkie pośrednicze sposoby do zachowania mu zdrowia i życia potrzebne.

http://rcin.org.pl

Trzecia odpowiedź wchodzi w ducha i w cele zapytania naszego, nie obeimuje przecież jescze wszystkich w tym zamiarze mogących dać się ludowi ostrzeżeń i nauk. Nie są tknięte rozmajte pory roku, czasy wilgotne, zimne, i gorące; nie są wykazane szkodliwości pobliższych mieisc niskich, bagnistych; i nie podaje przeciw takowym zarazom środkow. Opuszczone są przepisy o zachowaniu się kobiet w ciążach, w połogach, w czasie karmienia dzieci; Nie wymienione potrzebnieisze przepisy koło wychowania dzieci wieiskich w pierwszych życia leciech; nic nie mowi pisarz o potrzebach założenia i używania łaźni, pominione wszelkie przestrogi względem używania mięsa z chorego bydła, i z innych zwierząt, szczególniei z wieprzow nie ma żadnych przestrog o truciznie grzybow. Przecież rozprawa ta zbliża się naiwięcei do zamiarow, w zapytaniu Towarzystwa zawartych. Wydział umiejętności zdał o niei sprawę z pochwałą. Towarzystwo zachęca tei pracy pisarza do dalszego jei doskonalenia. Zapytanie jescze się na rok jeden zostaje.

Na drugie do publiczności podane zapytanie o nailepszych środkach ochronienia przed mrozem drzew owocowych, przesłano Towarzystwu trzy pisma. Pierwsze: *uwagi Plebana wieiskiego nad drzewami rodzainemi*; drugie: *dodatek do uwag Plebana czyli dalsze doświadczenia w czasie zimy*. Trzecie: *uwagi nad Ekonomią Narodową*. Czwarte: w języku Niemieckim z napisem *discite justitiam moniti*.

Wszystkie te pisma znaiduią się w wydziale umiejętności. Czas do odpowiedzi jescze nie wyszedł. Towarzystwo wzywa przeto uczonych rodakow, ktorzy w tei mierze pracują, aby ukończywszy swoje pisma, przesłac nam je raczyli.

http://rcin.org.pl

Trzecie zapytanie w roku 1814 ogłoszone było: jaki jest sposob naiłatwieiszy i naimniei kosztowny robienia i utrzymywania drog wygodnych i trwałych w rożnych stronach kraju Polski. Na tak ważne dla naszego kraju zapytanie odebraliśmy jedne pismo w niemieckim języku niedokończone, bo tylko część pierwsza nas doszła; wzywamy Autora aby drugą część nadesłał.

Zacny kollega nasz Doktor Lernet rozprawę o morowem powietrzu dawniei przez Towarzystwo uwieńczoną nowemi przydatkami powiększył, i nowemi w podobnym pomorze zebranemi doświadczeniami udoskonalił. Przypisy te z uwielbieniem przez wydział umiejętności czytane i za udokładniające powyższą rozprawę uznanemi były. Pisarz tak uzupełnione dzieło własnym kosztem wydrukować kazał, i trzysta Exemplarzow Towarzystwu ofiarował. Dar ten uprzeimie przyjęty, został; imieniem zgromadzenia autorowi publiczne podziękowanie czynię.

W tymże wydziale pracowały jedne członki nad odkryciem dalszych naszego kraju ziemiopłodow, nad sposobami zastosowania ich do użycia publicznego. W takim zamiarze wygotowana jest rozprawa o wewnętrznym składzie gor pomorskich w Polsce; rozprawa o ziarnie rozważanem fizyologicznie w stosunkach nauki botanicznei. Te dwie rozprawy dziś czytanemi będą. Zacny kollega Chodkiewicz pracował nad doskonaleniem farby z krajowego Czerwca. Sto dwadzieścia i ośm sztuk prob złożonych w Towarzystwie, wykażuje rożne tei farby stopniowania: ostatecznie jei żywość i czystość dorownywa farbie Koszenilli. Szczegolniei widzieć to w porownaniu włosow końskich farbowanych Czerwcem Polkim z włosami farbowanemi koszenillą.

Pan Kuchajewski Zegarmistrz Warszawski podał pod rozwa-

http://rcin.org.pl

gę Towarzystwa swojej roboty zegarek, i załączył obszerną przez siebie napisaną rozprawę, wykazującą tego zegarka skład, i nowy przez niego wynaleziony, a w tymże zegarku użyty wychwyt. Do rozpoznania tego wyznaczoną została deputacya z wydziału umiejętności. Ta przekonała się o nowym wynalazku, i o pomyślnem użyciu w poddanym pod jej rozwagę zegarku. Towarzystwo dla oddania słusznej pochwały Autorowi, dla zachęcenia go do dalszych prac w wynalazkach mechanicznych, raport przez wydział umiejętności sobie uczyniony, do wiadomości publicznej podaje.

http://rcin.org.pl

Posiedzenie dnia 30. Kwietnia 1816 roku.

Obchodząc dzisiai rocznicę ustalenia Towarzystwa naszego, obchodzimy razem uroczystość naszei dla ustaliciela wdzięczności. Odtond stanie się ten obchod dla nas i dla naszych następcow tem świętszem, gdy właśnie w tymże czasie, łaskawie panujący nam Cesarz i Krol, raczył wydać patent potwierdzający nasze Towarzystwo i naszą ustawę.

To dobrodzieistwo odebrane z rąk nieśmiertelnego wskrzesiciela narodu i Polskiego Krolestwa, z rąk podług zgodnego głosu całei Europy naiwspanialszego nauk opiekuna, będzie dla Towarzystwa przyjacioł nauk naisilnieiszą w pracach naukowych pobudką.

W zamiarach naszego zgromadzenia, jednym z głownych przedmiotow jest język narodowy. I ten nie uszedł w zeszłym potroczu Towarzystwa uwagi. Szczególnieisze u wschodnich Indyan w języku Sanskryckim stosunki z mową Sławian, zwrociły zastanowienia Wydziału nauk. Zacny członek Dyrektor Archiwow Narodowych Majewski, pracował ciągle nad zbieraniem stosunkow między temi językami; nad zbliżaniem ich wyrazow i nad porownywaniem ich składu. Ta rozprawa na dzisieiszem posiedzeniu czytaną będzie.

Powszechny żal narodu po stracie Jozefa Xięcia Poniatowskiego, w naiwyższem uczczeniu dzieliło i Towarzystwo przyjacioł nauk. Zgodnem wszystkich członkow życzeniem było,

http://rcin.org.pl

aby nasze zgromadzenie w swych dziełach naukowych, podało następnym wiekom pomnik cnot i męztwa, rycerza tego. To dopełnionem zostało w Wydziale nauk przez szanownego członka, dzieła o wymowie autora, Stanisława Potockiego. Mąż ten ciągle przy sterze rządu będąc, patrzał się zbliska na sprawy obywatelskie, czyny bohaterskie tego wodza i woiny Ministra. On losow zdarzeniem znaidował się nawet w mieiscu strasznego boju; w ktorym przy niknieniu nadziej ocalenia oiczyzny, potomek Polskich Krolow, naczelny wodz Polskiego Woiska Poniatowski, przykładem poświęcenia swojego życia, ocalił Polakow honor. Ta mowa dzisiai Publiczności udzieloną będzie.

Wydział umiejętności zatrudniał się dalszem rozbieraniem pism przesłanych Towarzystwu w odpowiedzi na zapytania do publiczności w zeszłym roku podane.

Tenże wydział czynił rożne doświadczenia z farbą czerwoną, z rośliny krajowei *lebiotka* origanum vulgare zwanei, wyciągniętą. Z takich doswiadczeń pokazuje się niezmienna trwałość, i we wszystkiem wyrownywająca doskonałość farbie z krapu *rubia tynctorum*.

Ważne przez uczonego Dawi odkrycia nowych krusczow w niedokwasach ziem rozmajtych, były w tymże wydziale umiejętności sprawdzane, szczególniei przez zacnego członka Chodkiewicza sposobem krotszym od używanych dotond łatwieiszym wyprowadzany został z potaziu nowy kruszec *potassium* czyli potażecz zwany.

W tymże umiejętności wydziale Kollega Dąbrowski Professor matematyki w Liceum Warszawskiem wypracował rozprawę o sposobie dawania matematyki w Szkołach publicznych i o dziełach do jei uczenia używanych. Ta czytaną będzie.

http://rcin.org.pl

Nadto, tenże wydział miał pod swoją rozwagę oddany wzor machiny do młocenia wynalazku Pana Tokarzewskiego. Skład tei machiny nierożni się od wielu innych już w tei mierze wystawionych. Znaiduje się przecież w tym wzorze jedna od znanych dotond rozrożniająca go część: taką jest na końcu dłuższego ramienia drąga osadzenie dwoch drewnianych wzdłuż rowkowanych walcow, ktore, właściwie zwyczaine cepy zastępując, sprawić mogą większe w młoceniu korzyści.

http://rcin.org.pl

Mowa przy pierwszem przedstawieniu się Towarzystwa Nayjaśnieiszemu Alexandrowi I. Cesarzowi Rossyj i Krolowi Polskiemu dnia 20. Grudnia 1816 roku.

Naijaśnieiszy Panie!

Towarzystwo Krolewskie Warszawskie Przyjacioł Nauk, składa u Waszei Cesarsko-Krolewskiei Mości tronu, hołd w dzięczności z naiwyższem połączonei uszanowaniem za szczególnieiszą opiekę, ktorą w pośrod zwycięztw i naiwiększych trudow wojennych, nie zawsze naukom przyjaznych, wszystkim w kraju naszym oświecenia publicznego Instytutom, udzielać naiłaskawiei raczyłeś.

Udoskonalić język oiczysty, zachować dzieje narodowe, przystosować umiejętności do sztuk pożytecznych, a nadewszystko do tych, ktoreby mogły nadać większą wartość przyrodzonym płodom krajowym; te są cele Towarzystwa naszego. Założone i utrzymywane jedynie nakładem szczególnych członkow swojch, Towarzystwo pozyskawszy dozwolenie Panującego, pod rządem Pruskim prace swoje zaczęło. Potwierdził je i ustalił Naijaśnieiszy Krol Saski, zaszczycając jmieniem Towarzystwa Krolewskiego.

Wielki Cesarzu! świat uczony przyznał Ci jmie Przyjaciela i Opiekuna nauk. Od Polakow szczególniei należy Ci się ten chlu-

http://rcin.org.pl

chlubny tytuł. Utworzone na rozkaz Waszej Cesarsko-Królewskiej Mości Instytuta oświecenia publicznego w prowincyach Wołyńskiej i Podolskiej, szkoła główna Wileńska z taką hoinością uposażona, tylu zaszczycona względami i dostojeństwy, podadzą wiekom następnym dowody należności tego Ci tytułu, który nie może być obojętnym dla wielkiej Twojej duszy. Racz miłościwy Panie rozciągnąć tę wspaniałą opiekę i do naszego zgromadzenia. Jest one pierwsze i jedyne w tym rodzaju na ziemi naszej.

Przedsiebiorąc wielkie dzieło odrodzenia naszego, wiedziałeś Królu, że przez sprawiedliwość i ludzkość Królowie stają się obrazem Bostwa na ziemi: że te dwie cnoty tylko jmiona jch wszystkim przekazują wiekom; i niosą dla nich błogosławieństwo wszystkich narodow. W sercach to Polakow dobroczynność tych cnot niebieskich naiprędsze, naiżywsze wrażenia, i naidzielnieisze zjawi skutki. Do chwili, w ktorej, potężny Władco! postanowiłeś sam naszych przeznaczeń losy ustalić, nieszczęśliwy nasz narod, jgrzysko politycznych rachub, był koleino gwałcony, spotwarzany, albo zwodnictwa przedmiotem. Dla tego też wszystkie nasze poświęcania się i cała nasza miłość, była jedynie dla naszej oiczyzny. Odtond taż miłość Polakow nieoddzielną będzie od miłości jch Krola, a wszystkie jch ofiary jnnego mieć celu nie będą, jak chwałę panowania swojego Wskrzesiciela.

Tych to samych jeszcze dobroczynnych cnot natchnieniem, przez nadanie nam ustawy narodowego Rządu i praw, łącząc narod Polakow z narodem Rossyan, usuwasz Wasza Cesarsko-Krolewska Mość wszelką niejedność między temi dwoma braćmi s tarszymi wielkiej Sławian rodziny; nie zostawiasz między nie-

http://rcin.org.pl

mi tylko jch współubiegania się zawody, w rozwijaniu wielkich myśli, ktore Cię zaimują i dążą do uszczęśliwienia niezmiernego Sławianinow narodu.

Nasze Towarzystwo, Naijaśnieiszy Panie, w tym zawodzie uczestniczyć będzie: wzajemne udoskonalenie pobratymskiei mowy, z jednego macierzystego pochodzącei języka; wzajemny postęp nauk i umiejętności, staną się owocem nowych między temi ludami stosunkow i związkow, ktore Towarzystwo nasze starannie pielęgnować będzie.

http://rcin.org.pl

M O W A

przy zaprowadzeniu Akademickiego Wydziału Nauk Lekarskich dnia 28. Kwietnia 1810 roku.

Tylko z doskonaleniem władz umysłowych narodu, postępuje wzrost cywilizacyj jego; tylko nauki, umiejętności, i sztuki, nadają wspołeczeństwom trwałą świetność, ludow sławie nieśmiertelność.

Do tego celu dąży rząd, w ktorego rownem staraniu są ustawy obrończe kraju, i instytuta oświecające narod.

Na postęp cywilizacyj, na trwałość i na chwałę narodu, ten rząd byłby nieczułym, ktory w zaprowadzaniu i w rozkrzewianiu nauk ukazywałby się obojętnym.

Z wszystkich sztuk i nauk, szczegolnieiszą na siebie rządow uwagę, powinna zwracać nauka, ktora, w nieskończonych przyrodzenia z ludzkim rodzajem stosunkach ma dochodzić, ma odkrywać te stosunki, za pośrednictwem jakich caleje ludzkie życie, zmnieiszają się ludzkie cierpienia, niewładnieje nawet śmierć, przez nieprzyjacioł w połki obrońcow oiczyzny miotana.

Są takie wynalazki i nauki, co samym tylko zbytkom, dziwactwu dogodne. Te bez starania, można zostawić dziwactwu; są nauki i umiejętnosci co prożnei ciekawości zacieczeniem, al-

http://rcin.org.pl

bo bujnej imaginanacyj są płodem. I te bez dozoru porucone być mogą samowolności dowcipow i obraźni.

Ale nauka, ktora się wraz z naturą ludzką, od cierpień i od słabości nigdy nieodłączoną, poczeła; ktorą Towarzystwa nasze, tylu rodzajow zepsuciem ludzkie przyrodzenie skaziwszy, koniecznie potrzebną zrobiły; nauka, w ktorej używaniu naibiegleiszy mędrzec drżącym postępuje krokiem; ta nauka, co tak się blisko tycze życia, potrzebuje od Rządow nieustannie czuwającej nad sobą opieki, ktoraby zachęcała, uzacniała doskonałość; gnębiła, oddalała nieumieiętność, a tak cierpiącej ludzkości coraz pewnieiszą nadawała ufność. Czuły to wszystkie narody, Krolowie, Cesarze, Prawodawcy, ktorzy w postępie cywilizacyj rodu ludzkiego gdziekolwiek Epokę stanowią, wszyscy w zaprowadzaniu lekarskich nauk okazywali szczegolnieisze względy i starania. U Medow, u Egipcyan rownie z tajemnicami wiary uczono i święcono tę naukę. Alexander Wielki osobliwsze wsparcie dawał nieśmiertelnego Hipokrata synom i wnukom, końcem rozszerzenia po Grecyj nauki, dziedzictwem i własnem ich doświadczeniem nabytej. Juli Cesar i August lekarzy i nauk lekarskich uczycieli udarowali Obywatelstwem Rzymu. W Ameryce Montezuma, w zamiarze ułatwień nabycia lekarskich nauk, zakładał po kraju wielkie roślinne ogrody, i opatrywał je w rozmajtych ziół rodzaje i gatunki.

W całej Europie, we Włoszech, w Niemczech, w Francyj i w Anglij, znaidują się liczne, założone, i utrzymywane przez Rząd oddzielne do tych nauk szkoły. W Polsce, ci Krolowie, dla ktorych wdzięczność w sercach i w pamięci naszego narodu nigdy niezaginie; zatrudniali się starownie ustanowie-

http://rcin.org.pl

niem szkoł lekarskich; te były niegdyś sławne i kwitnące. Doskonalono w nich leczenia wiadomości dawne; roztrząsano i zaprowadzono znajomości nowe; wyłączono te wszystkie, ktore nie na doświadczeniu, ale tylko na domysłach stanęły.

Z takowych szkoł wyszli u nas w naukach sławni mężowie, Sliszkowski, Sebastyan Petrycy, Jan Chrosczewski w leczeniu chorob dziecinnych biegły lekarz i pisarz; Reszkowie, Łukasz Morecki, Erazm Wolski, Albert Oczko, sławny Syrenni, sławny Cypryan z Łowicza nauki Galena wykładacz i Jozef Struta, godny nauczyciel i tłomacz Hypokratesa uwag, doświadczeniem tysiąca wiekow nie zmienionych, bo branych wiernie w naturze.

Uwielbiona w dziejach Polakow Kommissya Edukacyina, ktora pierwsza w Europie powzięła myśl reformy nauk, zatrudniała się także ulepszeniem szkoł lekarskich, właśnie w ten czas, kiedy się w około na zagubę naszą spiknięto.

W niesczesnym czasie, gdzie zawistne nam Rządy, jak imie tak zagubić usiłowały wszystko, co Narodowem było, poburzono świetne przez Krolow Polskich dla oświecenia narodu założone instytuta, zniszczono mądre Komissyj Edukacyinei ustawy; zaniedbano po kraju szkoły, oddalono nauczycieli w umiejętnościach biegłych, i sprowadzonych z takim kosztem i staraniem przez Rząd Polski. Stało się, że już w całym kraju nie było żadnej do umiejętności dokładnych, żadnej do praw, i żadnej do lekarskich nauk szkoły. Za granicą, po obcych krajnach oświecenia rodak szukać musiał.

Nadszedł czas, w ktorym, niepojętym przeznaczeń wypadkiem, nasz krai oswobodzony, został wroconym pod

http://rcin.org.pl

berło Krola, ktoremu się przed lat pietnastu narod jednomyślnie poddał.

Pod dobroczynnym, a rownie o oświecenie, jak o szczęśliwość swego ludu troskliwym Monarchą, Rząd z pieczołowitością, żadnemi trudnościami niestropioną, zajął się powroceniem edukacyj narodowei; podniosł upadłe szkody, opatrzył je nauczycielami; w Departamentach gdzie żadnych nauk nie było, ustanowił gimnazya i licea; stanęła i praw szkoła; a w roku zeszłym, ledwo co wypartych najezdnikow szczęk oręża ucichł, natychmiast Rząd zatrudnił się ustanowieniem instytutu lekarskich nauk. Temu nadał więcei od poprzednich dokładności, podniosł go i zastosował do stopnia teraźnieiszych nauk; połączył w nim wszystkie, dotond, bądź przez przesądy, bądź przez niewiadomość, osobno błąkające się nauki, a ktore przecież tak są od lekarskiei umiejętności nieodłączne, iż imiennemi tylko jei rozdziałami będąc, rzeczywiście jednę naukę składają.

Tak z wszystkiemi swemi częściami tu zjednoczona lekarska umiejętność odpowie pewniei zamiarowi swojemu: Będzie zgłębiać naturę w naicudnieiszem Tworczei władzy dziele; będzie szukać, poznawać ukryte zewnętrznego i wewnętrznego upostacenia części; będzie dociekać niepojętego ruchu, czucia i myślenia władzy; zapuści się w trzy wielkie natury działy: w ziemiach, w roślinach, w zwierzętach odkryje stosunki, naiwięcei związku z życiem i z śmiercią mające. Będzie śledzić, ścigać, tłumić i wytępiać skażeń życia zarazy, i do rozmnażania się ludności przeszkody. Często w swojch działaniach spotykając się z Administracyj krajowei działaniem, potrafi oświecać Rządcow jakich potrzeba przepisow dla zachowania powszechnego mieszkańcow zdrowia. Ona w wielu wypadkach objaśni Sądowych

http://rcin.org.pl

magistratur wątpliwość, wykaże zbrodnię, ocali niewinność, i da wsparcie moralności i prawdzie. Wydając Lekarzow światłych, doświadczonych, zniweczy ten Empirystow motloch, ten Szarlatanow tłum, ktory po naszych wsiach i po naszych miastach, nieznajomością chorob, i nieumiejętnością przygotowania lekarstw, bezkarnie truje, i zabija.

Z tei szkoły wyidą i ci, ludzie szanowni, co z światłem łącząc odwagę; jedni poidą nieustraszeni w środek walczących szeregow, by uległych pod ranami zratować oiczyznie rycerzow; drudzy, w okropnym czasie, gdzie zapowietrzona szerzy się zaraza, gdzie wszystkich ogarnia śmierci groza, kiedy wszyscy już ulegną pod powszechnym smutkiem i żalem, oni zachowując moc ducha, nie tracąc przytomności, będą kroczyć z rozwagą w pośrodek moru, tam oczepią to złe ktorego każde tchnienie jest śmierci tchnieniem.

Oto wysługa, jaką w ustanowieniu tei szkoły, Rząd krajowi obmyśla.

Poprawiono w składzie tego jnstytutu, zarzucane dawnym podobnym szkołom wady, z ktorych jedne przez uprzedzenia poczęte, i przez uprzedzenia utrzymywane były; drugie, przez właściwość od wszystkich jnstytucyj ludzkich nieoddzielną, wcisnęły się nieznacznie i porobiły się przez sam czas, ktorego działania wolne ale nieustanne, sprowadzają w pewnym wiekow wymiarze do wszystkich ludzkich ustanowień, takie osłabienia, jakich żaden prawodawca nawet przewidywać nie doła.

Tu połączono naukę leczenia wewnątrz, z całą nauką leczenia zewnątrz. Chirurgia, ta w Lekarskiei umiejętności część tak jstotna, nie była nigdy oddzielaną, u Egipcyjan, ani u Gre-

http://rcin.org.pl

kow. Sławna Alexandryiska szkoła, żadnej między niemi nie znała rożnicy.

Dopiero, gdy w Rzymie Justynian nauki, i szkoł publicznych fundusze oddał duchownym; gdy wraz z innemi i Nauk Lekarskich szkoły, objęte przez duchownych zostały; ci wyrzucili Chirurgię pod pozorem, że kościoł brzydzi się krwi przelaniem. Przesąd owczesnych wiekow godny! Czyliż ocalenie życia człowiekowi być może obrazliwym dla Bostwa, Stworcy człowieka?

Stało się: Chirurgia część w umiejętności lekarskiej naipotrzebnieisza, bo naipowszechniei ludziom użyteczna, została z szkoł publicznych wyrzuconą, wzgardzoną; zostawiono ją samym laikom.

Tak stamowany został cały Lekarskich umiejętności postęp.

Lecz oddział ten, w rzeczy z siebie nierozdzielnej, jest przeciw dobremu rozsądkowi. Więc w tym razie, jak to bywa w wszystkich przesądu lub gwałtu działaniach, przybywa w pomoc rozumowi, ta odwiecznych stosunkow rzeczy niezłomna moc, ktorą niszczyć, ani na zawsze wstrzymywać, nie ma żadnej władzy. Kilka wiekow parła się prawda z błędem, światło z ciemnością. Nakoniec wydobyły się nauki z pod podległości uprzedzenia.

Nie zadługo w szkołach głownych w Niemczech i w Anglij znowu Chirurgia w umiejętność lekarską, zwroconą została.

Podobnie i Rząd nasz w zakładzie ninieiszei szkoły, z naukami wewnętrznego leczenia połączył całą Chirurgią, i lekarską, i ręczną (operacyiną).

Lecz umiejętność lekarza jescze nie na tem się kończy, aby umiał

http://rcin.org.pl

umiał rozróżnić choroby, oznaczać każdej naturę, poznawać lekarstwo. Pomyślne w leczeniu skutki, jle od powyższych znajomości, tyle zawisły i od dobrego lekarstw przygotowania. Więc do umiejętności Lekarskiej, należy jescze farmacya, czyli przygotowawcza lekarstw nauka.

Byłoby to życzeniem, dla cierpiącej ludzkości użytecznem, aby jeden człowiek mógł posiadać i razem wykonywać wszystkie nauk lekarskich części.

To działo się w początkowych Towarzystwach; może ztond przynaimniej szczęśliwszych niżeli są teraźnieisze, że w nich było chorob mało, że te były proste i pojedyńcze. Jescze nie były zmieszane z tylu gatunkami słabości, ktore, każda swym sposobem dręczeń osobne cierpienie zadając, łączą się ostatecznie w jednym ogolnym bolu, usiłującym w wszystkich częściach, trapić i zniszczyć jestotę co cierpi, oraz błąkać naibiegleiszego mędrca, co w swej nauce cierpiącemu nieść ulgę szuka.

W takich początkowych towarzystwach, łatwiej było chorobę poznać i leczyć, Kilka lekarstw wystarczało sztuce, a jeden człowiek mógł razem i zioła przeciwko złemu oznaczyć, i te zioła w lekarstwo przysposobić Często, sama natura gotowe poddawała mu lekarstwo, w rozmajtych roślinach, w wodach, w powietrzu, w cieple, w świetle, w pokarmie; mógł nawet przez wzruszenia moralne, przez zachwycenia zmysłow, przez zbudzenia wewnętrznych uczuć, wiary, wyobraźni; mógł chorob pojedyńczych, jescze niepowikłanych dzielność zmieniać, miarkować, i gubić.

Lecz kiedy w mierze, jak pomnażali się w towarzystwach ludzie, jak pomnażały się jch namiętności i żądze, tak rownież między niemi pozmnażała się chorob liczba; kiedy z wad na-

http://rcin.org.pl

szych współeczeństw wychodzące skażenia moralne i fizyczne wprowadzały i dotond jeszcze coraz wprowadzają choroby nowe, zmieniają, przejstaczają choroby dawne, nadając jm wcale jnsze i coraz barziei zastraszające wypadki (simptomata) i własności (*charakter*) zgoła odtond jak natura, w naszym sposobie towarzyskiego życia nieustannie przymuszana i gwałcona, zdaje się oddalać od nas w miarę, jak my oddalamy się od niéi; odtond jeden człowiek nie jest w stanie objąć, sam to wszystko udziałać, czego umiejętność lekarska do ratowania życia ludzi dzisiai potrzebuje.

Oprocz umiejętności wewnętrznego i zewnętrznego leczenia jescze teraz lekarz, choć sam zna gruntownie farmacyą, potrzebuje umiejętnego w tei nauce pomocnika, ktoryby wskazane lekarstwa przygotował.

Jakiegoż starania, jakiei nieustannei baczności Rządow nie wyciąga nad sobą *farmacyj* nauka! Rzućmy tylko myśl na te wielkie z trzech działow natury, w farmaceuty ręce powierzone składy, w ktorych razem skupionem jest wszystko, w czem natura opatrzyła dla uśmierzenia cierpień ludzkości pomoc, składy w ktorych tak się blisko stykają życie i śmierć; w ktorych naimnieisza pomyłka, może stać się zaboistwem, może zdziałać człowieka nieszczeście, nigdy nie zratowane.

Z tych powodow w zakładzie ninieiszei szkoły, zważając, jak Botanika i Chemia pośredniczą między umiejętnością Lekarską, i między nauką farmacyj; iaki konieczny ma związek ta ostatnia z pierwszą; jak obydwie schodzą się z sobą razem w skutkach zamierzonego jm celu, jak w samem nauczaniu jednei i drugiei, obydwie wspierają się, obydwie razem naidokła-

http://rcin.org.pl

dniei uczących się sposobią do wysługi, jakiei od nich krai żąda.

Przeto łącznie z jnnemi lekarskiemi naukami, będzie w tym jnstytucie dawana nauka farmacyj, i Lekarzom farmaceutom.

Przepisany jest w teiże Szkole dla uczniow, obowiązek znajomości łacińskiego języka. Naiwiększych w umiejętności Lekarskiei mędrcow dzieła są, pisane w tym języku. W nich znaidują się drogie doświadczenia wiekow, w nich zawarte głowne tei nauki zasady. W takich źrzodłach, lekarz nieumiejący czerpać prawdy, nie może postąpić do tego znajomości stopnia, jakiego odtond Rząd w Polskich lekarzach żądać będzie.

Nadto w ustawie tuteiszei szkoły położone są opisy, względem przyimowania i wychodzenia uczniow, względem stopniowania nauk, względem ich uczenia się czasu i rozmajtych examinow.

Jak te formy, szczególniei w takich szkoł gatunku są potrzebnemi, nauczyło doświadczenie.

W pamiętnych czasach zaburzeń Francyj, gdy zamiast poprawy nadużyć, jakie się z czasem w szkoł głownych ustanowę wcisnęły, zburzono wszystko, i to nawet, co w nich użytecznem było. Na mieiscu akademickich wydziałow lekarskich, założono trzy wielkie oddzielne instytuta; obsadzono je naidoskonalszemi uczycielami, lecz nie dano w przyimowaniu i w wypuszczaniu uczniow żadnei formy. Wychodzili więc pospolem wydoskonaleni i niedouki. Ci ostatni pełni o sobie zbytecznego rozumienia: niesczesna wada tak się silnie niedouczonei młodzieży trzymająca! przytem dumając, że rowność praw nadaje rowność rozumu, czynili zuchwało swei nie umiejętności ofiarą życie ludzkie. Otworzyło się pole niedoświadczeniu i

http://rcin.org.pl

chciwości, z doskonałemi lekarzami, hurmem nieumiejętnych zapłaciwszy *Patent*, w zawod biegło rozrucając po domach, po familiach strapienia i żałoby.

Temu zapobiega toteisza instytucya: w przyimowaniu są formy, w naukach stopnie, w uczeniu się czas, i przepisane examina dadzą dokładne zapewnienie o zdatności ucznia; i będą Rządowi pewną skazowką o udolności przychodzących po patenta.

Procz tego; dla wygody uczniow przesyłanych z miast, z powiatow, ustanowiona przy samei szkole Bursa. W niei wspolność życia ułatwi oszczędnieiszy na jch wychowanie koszt, a dozor bliższy nie dozwoli niepotrzebnych w uczeniu się roztargnień, oraz zachowa moralność, tak jstotnie lekarzowi potrzebną.

Nakoniec i to w zakładzie tei szkoły, jest szczesnem dla jei przyszłości godłem, że pierwsi rozpoczynający ją nauczyciele, wszyscy nie żadnym jnnym, jak tylko czystym miłości oiczyzny powołani duchem, widząc ją w potrzebie, ofiarowali bezpłatnie swoją pracę.

Uczniowie! uważaycie: Ci, ktorzy nadawać wam będą umiejętności, jak ratować macie cierpiącą ludzkość, dają wam przykład, jak każdy Polak powinien służyć krajowi w potrzebie. Jest to pierwsza, ktorą wam ci zacni nauczyciele dali naukę. Nie zapominaycie jei nigdy!

http://rcin.org.pl

PRZEMOWA

do uczniow po ukończonym examinie w Szkole Departamentowei XX. Pijarow w Warszawie dnia 23. Lipca, roku 1814.

Przytomnemu ciągle na examinach, miło mi było świadkiem być, i widzieć, jak z rozwijaniem się coraz więcei planu nauk i wewnętrznych urządzeń Szkoły Departamentowei, ukazuje się coraz większy uczniow postęp.

Jest on dowodem ciągłei pracy i starania światłych, Zarządcy, Professorow i Nauczycieli tego Instytutu, i twoich, dobra młodzieży! usiłowań i powolności: Należne jednym i drugim świadectwo w Dyrekcyj Edukacyinei oddam. A jako jei Członek czynię moje podziękowanie pierwszym; dla większego zaś pożytku drugich, krotkie im uwagi przełożę.

Ten wielki natłok młodzieży do klass pierwszei, drugiei i trzeciei, jest skutkiem słusznego zaufania rodzicow w gorliwości przełożonych tei szkoły. Przecież zwrocić publiczności uwagę winienem na ogolny plan wychowania i oświecenia. Jest w nim starownie ułożone stopniowanie wszystkich między sobą Szkoł, i w nich Nauk i Umiejętności ustosunkowanie ściśle do koniecznych potrzeb i światła ludzi każdei klassy, jakie teraźnieiszy stan Cywilizacyj Xięstwa Warszawskiego obeimuje.

http://rcin.org.pl

Wiadomości potrzebne dla ogołu ludzi, dla powszechności rolników, obeimują szkoły pierwiastkowe, na okręgi Szkolne podzielone. Wiadomości potrzebne dla właścicieli rolników, dla wszystkich Zarządcow rolnictwa, dla rzemieślnikow, fabrykantow, kupcow, i niższych oficyalistow, obeimują Szkoły Wydziałowe.

Nauki i umiejętności systematycznie dawane, znaiduią się w Szkołach Departamentowych; te są przygotowawczem wychowaniem i oświeceniem Obywateli do krajowych urzędowań wyższych. Są przedwstępem do Wydziałow Akademickich Szkoły głownei.

W takiem ustopniowaniu szkoł, młodzież, ktora drugą lub trzecią klassę skończywszy, zamyśla opuścić szkoły i już poiść za powołaniem swego życia, taka młodzież ma wszystkie potrzebne dla siebie nauki w Szkołach pierwiastkowych, i w szkołach Wydziałowych. Pierwszych jest wielka liczba, drugich znaiduje się dwie w Warszawie. To powinnoby zmnieyszyć zbytni nacisk mnostwa dzieci do tuteiszei Szkoły Departamentowei, uszczuplonei w swém pomieszkaniu przez woinę, gdyż miesząc w jednei izbie do stu trzydziestu uczniow, naraża Professorow na kalectwo i śmierć. Z tei przyczyny stratę w dwoch ostatnich latach kilku młodych, i barzo użytecznych Professorow, to szanowne Zgromadzenie poniosło.

Z takiego w niższych klassach mnostwa poczynających uczniow, trzech tylko examen doirzałości odbyło. To daje mi powod do następnei przestrogi: — Uczniowie, ktorzy chcą odnieść cały pożytek, jaki w Szkołach Departamentowych zamierzony dla nich, tak w życiu partykularnem, jak w życiu oby-

http://rcin.org.pl

watelskiem, niechai pilnie i zupełnie wszystkie nauki, i umiejętności w tei szkole przepisane, ukończą. Dopiero czeka ich niezawodna korzyść w dalszem doskonaleniu się w Wydziałach Akademickich.

Tego estem naocznym świadkiem w Szkole Lekarskiei, i w Szkole Prawa i Administracyj. Tam widzę, jaką uczniowie, ktorzy już z teraznieiszych Liceow, po ukończonych naukach, do rzeczonych Wydziałow przeszli, znaiduią dla siebie we wszystkich dalszych naukach łatwość; jak prędki i oczywisty czynią postęp, i jak widocznie od innych współuczniow we wszystkich rozprawach, w examinach, cechni ich objęcie rzeczy doskonałe, tłumaczenie się jasne, w odpowiedziach rozważność gruntowna.

Do tych, doświadczeniem tu wskazanych wam użytkow, przyłączam jescze i te liczne, i rozmajte korzyści, ktoremi nabyte umiejętności przyczyniają się do szczęścia człowieka.

Umiejętności dokładne mają swoje pewne, stałe, zasady i prawidła. Chcący ich nabyć, musi koniecznie, i ciągle wprawiać swoi umysł w porządek; musi swe władze umysłowe ozwyczaiać z prawidłami tych niezzownych zasad. Tak rozumowanie proste i dobre, staje mu się zwyczejem; z czasem staje mu się potrzebą.

Umiejętności nadaią pewną dokładność i prawość rozumowi; a tak ukształcony rozum strzeże i kieruje prawość serca; nadaje człowiekowi własny wewnętrzny siebie szacunek, zawstydza, i karci go za wszelki czyn, ktoryby ten szacunek sam w sobie pokrzywdzał.

Jakże takie rozumu kształcenie, takie od młodości wzwyczajanie władz umysłowych do stałych prawideł rozumowania,

http://rcin.org.pl

do ciągłego porządku, i pracy, jest niezbycie temu potrzebnem, ktory ma byc kiedyś Urzędnikiem publicznym! Przeciwnie, jak nieszczęśliwym jest krai, gdzie tylko w ręce tych dostają się urzędowania, ktorzy nie byli wzwyczajeni do rozumowania ścisłego, do porządku, i do prac rozumu ciągłych, pewnym zasadom, prawidłom, koniecznie podległych; ktorzy pouczyli się tylko wielkiego słow mnostwa, albo zarwali gdzieś metafizyczności, lub cząstkami nauk, tylko od władz imaginacyj zawisłych: Tacy jak rozum mają giętki i miałki, tak w sprawach urzędowania będą mialcy i giętcy; takich głowy, rownie jak ich serca, rzucają się na wszystkie strony, oni podłą usłużność, czyny nieprawe skoro się udadzą; oni, że użyję tego słowa, a nieszczesnego utworu w podobnych u nas głowach, oni *facyendarstwo* mieć będą za rozum, i nie znaidą w sobie nic takiego, coby ich przed niemi samemi wstydziło.

Nadto, umiejętności obeimują i odkrywają natury niezmierność: one tylko rozpoznają rzeczywiste stosunki fizyczne, z ktoremi tak są powiązane stosunki moralne. Niweczą więc wszelkie, bądź oszukaniem naszych zewnętrznych zmysłow; bądź uprzedzeniem naszego objęcia i pamięci, bądź ochwyceniem naszei imaginacyj, udzielone rozumowi zbłąkania.

Tylko umiejętności dokładne, nadają w działaniach umysłowych pewną, potrzebną stałość, tę spokoiność, i tę dokładność, jakiei od obywateli, bądź w publicznych obradach, bądź w wykonawczem urzędnictwie, wymaga teraznieiszy stan ludzkich towarzystw, i teraznieiszy skład ich rządow. One tylko wstrzymują rozum od tych nagłych w wzruszeniu się zapędow, imaginacyj zapałow, ktore rownie usłużnemi błędom, jak prawdzi-

http://rcin.org.pl

wdzie będąc, stają się tem samem tylko błędom użyteczne. Prawda i bez nich sama z siebie wznieść się i ocalić potrafi.

Nadto, umiejętności i w partykularnem życiu niosą nam w nieszczęściach jedyną pociechę; nawet i w tenczas stają nam się jescze miłą zabawą.

Literatura ma swoje pewne granice; umiejętności, czyli to w natury uważaniu, czyli w jei stosunkow mierze i rachubie, nie mają końca. W literaturze jest jeden punkt, na ktorego sczycie chwała i tryumf; wszystkie zaś poniższe w niei szczeble nagarniają tylko duszę człowieka smiesznem o sobie dumaniem, albo nikczemną wyższości zazdrością, do ktorei jei wznieść się niepodobna. — Przeciwnie, umiejętności niewchodząc bynaimniei w zawod z ludzką opinią, tylko z samą naturą, postępują krokiem pewnym; każde nowe odkrycie wskazuje dalszą drogę do nowych odkryć; a niezmierna rozmajtość w zastosowaniu teoryj, nie zostawia w umiejętnościach nigdy tego niesmaku, tei nieprzyjemności, ktorą ściąga za sobą, we wszystkich innych zabawach, jednostałość i łatwość.

Nakoniec, sama do umiejętności nawykłość, staje się naiłepszą warownią przeciw namiętnościom, ktorym trzeba koniecznie nadawać cel pewny, gdyż bez tego one unoszą nas ślepo, i puszczają się na wszystkie bezdroża. — Umiejętności są dla człowieka zachowawczym środkiem od tych wszystkich nałogow, wad, niemoralnych skażeń, ktore biorą swoi początek w tei od natury człowieka nieoddzielnei potrzebie nieustannego czucia, koniecznego zatrudnienia, może pospolitszem wysłowieniem zrozumiałei powiem, w potrzebie unikania nudzeń się duszy.

http://rcin.org.pl

Ktoż niedoświadczył, jeżeli nawykłego do nauk, oderwały od nich jakowe okoliczności, albo urzędowanie publiczne, jaką mu przyjemność sprawia ten czas, w ktorym mu się do nich powrocić jest wolno. Te to chwile dopiero dają czuć całą z nauk roskosz, całą naszych prac w umiejętnościach nagrodę, gdy tę, żadną zawisłością, żadnemi względami niestropioną spokoiność działań naszego rozumu w szukaniu prawdy w umiejętnościach, porownamy z szukaniem teiże prawdy w innych sprawach, gdzie, wzwyczajony do porządnego w swych działaniach postępowania rozum, musi to stawać, to się cofać, to giąć, to ulegać przed cudzą względnością, przed cudzem uprzedzeniem, pod nieprzepartą niewiadomością cudzą. Jakże w takich chwilach z ukorzeniem rumieni nas, jeśli się jeszcze znaiduje jaka cząstka ambicyj: bo i z tei ułomność luzka niezawsze zupełnie otrząść się doła.

Zacna młodzi! Oto masz krotko namieniony zamiar szczęścia, przez Rząd w ustanowieniu tei szkoły dla ciebie przeznaczony; masz krotki rys użytkow, ktore ci umiejętności na całe życie zapewniają. Zachoway to w pamięci, niezapominając razem coś winna twojei Oiczyznie, i sobie samei. Strzeż się, byś zbyt przedwczesnem nauk przerywaniem, niezawodziła swojei i kraju nadziej; uwiedziona często może nawiasowym zyskiem z pismactwa po Kancellaryach, w tei odnawiającei się pod inną postacią, dawnei Palestrańskiei żuchwie wszystkich skażeń i zaguby Polskiei młodzieży.

Owszem wy dopełniaycie stale zamiarow, dla was w tei szkole przeznaczonych, doskonalcie gruntownie wasz rozum; wzwyczaycie umysł wasz do rozumowania podług prawideł i zasad, do ścisłego w działaniach umysłowych porządku, i do ciągłei

http://rcin.org.pl

pracy. Tak wkrotce, względem nierządzenia się naszego, zarzutu przez cudzoziemcow fałszywość się okaże.

Do tych krotkich dla was przestrog, kochane dzieci! winienem jescze, jąko w tych czasach Dyrektora Edukacyj zastępujący, dołączyć potrzebne tu dla waszych dalszych obowiązkow uwiadomienie: Jaka to dobroczynna, a wam niewidzialna Opieka, wśrod tei okropnei woiny, wstrząsającei i gniecącei wszystko, czuwała nad wami nieustannie, aby wasza słaba, niewinna młodość nic w tei burzy nieucierpiała; aby wasze naiwiększe, wasze jedyne dobro wychowania i oświecenia, żadnego uszkodzenia nie poniosło. Był to ten sam wspaniałomyślny Monarcha, ktory, gdy inni, po rozbiorze Polski, przesilali się nad niszczeniem naszego oiczystego języka, robiąc dzieło prożne, dzieło niepodobne, by Sławianina przemienić w Niemca; Ten wielki, ten mądry tylu ludow Władca, wiedząc, że nie język, ale serca łączą między sobą Narody, i działają miłość i wierność poddanych; zaprowadzał z wielkiemi nakłady na Wołyniu, i w Litwie, Szkoły dla wychowania współbraci waszych w języku Polskim. Ten sam; Zwycięzcą do Xięstwa wszedłszy, nie przestał nigdy dla was być oicem i dobroczyńcą: całość waszego wychowania i oświecenia, za pierwsze rozkazy w tym kraju wydał; opatrzenie potrzeb waszei edukacyj, kładł on przed wydatkami wszystkiemi.

Przeimuycież młode serca wasze naiżywszem dla Niego czuciem wdzięczności. Oby podobne tylko zwycięzcow czyny, przechodziły w nieskończoną potomność! Ona w tym tu jednym, pozna całą wielkość dobroci Cesarza Alexandra.

---

http://rcin.org.pl

PRZEMOWA

do uczniow po examinie w Konwikcie Xięży Pijarow w Warszawie dnia 30. Kwietnia 1814 roku.

Zacna Młodzi! Postęp twoi w Naukach z tego examinu ukazuje się znaczny. Zasługujesz na pochwałę. Przecież zatajć przed tobą niemogę, że ta szkoła od swych uczniow, więcej nad inne wymaga. Konwikt Pijarski z swego założenia, a będący pod bezpośrednim dozorem cnotliwego, doświadczeniem tylu lat światłego Pedagoga, pod Rektorem Xiędzem Kamieńskim, ma dla młodzieży te wszystkie korzyści, jakie zwykle znajdują się w dobrem wychowaniu domowem; ma i te pożytki, jakie od dobrego i publicznego wychowania odłącznemi nie bywają; ma rownie jak edukacya domowa bliższy dozor nad wychowaniem i oświeceniem, nad obyczajami i nauką; a razem ma jak w wychowaniu publicznem dostatek biegłych w rożnych sztukach, naukach, umiejętnościach Nauczycieli i Professorow; umie zachować i rozwijać tę pienkną, i człowiekowi wrodzoną własność *Emulacyą*, czyli chęć dążenia w doskonaleniu się do chwały; ktorą edukacya domowa, rozwinąć niezdolna, zamienia naiczęściei w nieznośne w towarzystwie ludzkiem, w nieprzystępne, i we wszystkiem wyłączne samojstwo.

http://rcin.org.pl

Jeżeli zwrocimy uwagę na pierwszego założyciela tej szkoły, i na wzory oświecenia i cnot, jakie już wydała, ileż to nie wzniesie waszej duszy? ileż niepomnoży waszych usiłowań, abyście pierwszego nadziej nie zawiedli, a drugich wzorom wyrownali.

Od wielkiej w naszych dziejach Epoki, zmiany edukacyj publicznej, szczególniej dwa instytuta Konwikt Pijarski i Szkoły Kadetow wydały wielką liczbę światłych, cnotliwych obywateli i dzielnych rycerzy. Ustanowicielem pierwszego był sławny Konarski, mąż, co swojem światłem i swoją stałością pierwszy wstrząsł złe Narodowe zwyczaje, uprzedzenia, powszechne Narodowe przesądy; ktore owczesna niewiadomość nawet w naipoczciwszych obywatelach nieuważnie z narodowością mieszała, chociaż te istotnie narodowość kaziły; bo one rzeczywiście psuły, i gubiły sam Narod. Ten nieśmiertelnej chwały mąż, wystawiając się na wszystkie prześladowania, na ogolną nieoświeconych nienawiść, zajęty jedynie miłością publicznego dobra, swemi pismami błędy Praw i Rządu wykazywał, i razem tuteiszą szkołę zakładał, aby ta oświeceniem zbłąkania narodowe niszczyła.

Mądry Stanisław August Krol popierał usilnie przedsięwzięcie Konarskiego. Sam w tymże zamiarze Szkołę Kadetow ustanowił. Konarskiego i Krola zamysły, wspomagali radą, osobistą pracą, naipierwsi i naiświatleisi w owczas obywatele: Czartoryscy, Zamoiscy, Chreptowicze.

Wkrotce z tych dwoch instytutow wyszli ci obywatele, ktorzy przez wiekopomny Seim Konstytucyiny, jeżeli niepotrafili ocalić narodu, ocalili jego sławę; wyratowali jego pamięć od tej w Europie wzgardy, jaką na niego, tamujące w nim cywi-

http://rcin.org.pl

lizacyj postęp, rzucały upowszechnione przesądy, i upornie bronione, upornie zachowywane błędy.

Z tychże szkoł wyszła wielka część i tych ukochanych od nas Rodakow, co w sprawie oiczyzny ukazali światu to nieporownane męstwo i tę stałość, ktorych żadne trudy, żadne niebezpieczeństwa, ni czas, co wszystko łamie, przełamać nie mogł; ktorych już w końcu widocznie przed ich oczami stawiające się niepodobieństwo, jescze wstrzymać, jescze cofnąć nie zdołało. Tak przetrwali niesłuszność opinij w naszei sprawie, przemogli względem nas w Europie opinij nieczułą obojętność, i zasłużyli naiwiększego, i naipotężnieiszego Stanowiciela Pokoju, i teiże Europy pochwałę, i świetny z orężem w ręku do swojei oiczyzny powrot.

Oto pierwsze sczepy tei szkoły, oto wzory i przykłady jakie wam wystawili w obywatelstwie, w rycerstwie, w obradach i w usługach oiczyznie, tu przed wami wychowani rodacy. Chcąc poiść za nimi w zawod ich użyteczności i chwały, trzeba wam od nich jescze postąpić wyżei: Bo ludy wszystkie, co do naszei oiczystei ziemi przytykają, wszystkie od tamtego czasu, w swoich prawach, rządach, naukach, umiejętnościach postąpiły dalei.

Jescze szanowne cienie Konarskiego tę szkołę otaczają, a w niei prowadzi waszę młodość Zarządca przejęty duchem jego. Bądźcież tylko wytrwałemi w waszych usiłowaniach i pracach, a pewnie celu doidziecie.

http://rcin.org.pl

PRZEMOWA

na examinie Szkoły Departamentowej Warszawskiej.

Osmy rok przemija, jak na pierwszym examinie tej szkoły za Rządu Xięstwa Warszawskiego, wystawiłem ci zacną młodzieży! rożnicę Edukacyj Narodowej w języku oiczystym, pod rządem narodowym; od Edukacyj obcej, pod rządem cudzym, w języku obcym. W tym przeciągu czasu nieprzerwanych prawie wojen, a z niemi nierozłączonych rozmajtych nieszczęść; nieustannych zburzeń spokoiności tak Edukacyj istotnie potrzebnej, zniszczonych wszystkich źrzodeł opatrzenia pierwszych potrzeb uczących się i nauczycieli; w takim przecież czasie tuteisza szkoła postąpiła znacznie wyżej. Ona zbliżyła się naiwięcej do zamiarow w ogolnym planie edukacyj tym szkołom oznaczonych. Już ma wszystkich professorow udowodnionych w naukach i w umiejętnościach dla tej szkoły przepisanych; już posiada bibliotekę z kilkunastu tysięcy książek, ma znaczny zakład wzorow rysunkowych, zbior mineralogiczny; ma gabinet potrzebnieiszych fizycznych narzędzi, gabinet chemiczny, i do swoiej potrzeby *laboratorium chemij*.

Z tej szkoły już uczniowie jedni, w głownieiszych Europy oświecenia Instytutach, doskonalą się w umiejętnościach wyższych; drudzy kosztem kraju wysłani, powrocili z pożytkiem,

http://rcin.org.pl

i temuż krajowi wysługują się z wdzięcznością; inni z odznaczającem się usposobieniem, znajdują się w szkole prawa, administracyj, i w szkole lekarskiej. Wielu przejętych świętym ogniem miłości oiczyzny, poszło w świetne ślady uczniow z szkoły Konarskiego, i z szkoły rycerskiej Stanisława Augusta: ponieśli mężnie za całość i honor narodu swoją krew i życie. Takie są pierwsze, w czasie tak krotkim, i tak naukom przeciwnym, z młodzieży z tej szkoły dla kraju pożytki.

Są to skutki ciągłych starań godnego z tylu miar tej szkoły Rektora, i zacnych, w swej gorliwości i w swoich pracach, mimo niedostatku, wytrwałych professorow i uczycieli. Czci godni mężowie! zna i umie cenić zasługi wasze magistratura edukacyina; jej imieniem publiczne wam podziękowanie oświadczam.

Ponieważ naiważnieisza część edukacyj publicznej nie zawisła tylko jedynie od nauczycieli, ale rownie albo więcej jeszcze zależy od wielu osob, składających przytomną publiczność, z tego powodu uczynię tu głownieisze a szczególniej do edukacyj w naszym kraju zastosowane uwagi:

Jeżeli w wyrokach Opatrzności zwrot naszego jestestwa przeznaczono, prawdziwą odrodzenia się narodu Polaków epoką, jest reforma edukacyj w Polsce, jest ustanowienie Kommissyj edukacyinej i odłączenie władzy zwierzchniczej administracyinej rozrządzających od uczących.

Od Zygmunta III. do panowania Stanisława Augusta, jest w dziejach Polskich ow nieszczęśliwy czas ogolnego w narodzie zepsucia, czas zaguby prawdziwej narodowości, naiwiększego

http://rcin.org.pl

kszego skażenia obyczajow i skażenia wszystkich zdrowych wyobrażeń prawa i rządu.

W szkołach publicznych nie uczono myśleć; nie swojono przez umiejętności dokładne władz umysłowych do rozumowania dokładnego. Wychodzący z owczesnych szkoł nie umieli po polsku, a źle mowili po łacinie; w ich rozumowaniu, w ich wyobrażeniach, umiało się pomieścić, że narod nierządem stać może. Dawne ostrzeganie światłego Skargi, poźniej wykazywane przez cnotliwego Jana Kazimierza w prawach i w rządzie błędy, obudwoch udowodnione przepowiadanie okropnej dla narodu przyszłości już zrozumianemi być nie mogły. Skażenie powszechne obyczajow, za honor, za cześć, wystawiało im jurgielnictwo obce i krajowe; kładło podłą usłużność między prawidła obowiązkow przyjaźni; nie wspominam do czego przyszły złe nałogi, kiedy August II. na tronie siedział. Oiczysta mowa była pomieszana, zepsuta, już stawała się niejako językiem obcym; prawa, sądy i ich wyroki, były w mowie obcej. Ogolnie wszystkie wyobrażenia o prawach, o rządach tak były mylne i obłąkane, że uporczywie za narodowość utrzymywano, co w narodzie postęp cywilizacyj tamując, rzeczywiściei ten wielki narod gubiło.

Jakie w ow czas szkoły publiczne były, w czyich zostawały ręku, kto nad niemi miał zwierzchnią władzę i dozor, tu wymieniać nie będę; jest nad to wszystkim wiadome.

Taki był stan publicznej edukacyj, powszechnych obyczajow, i oświecenia w narodzie, kiedy Stanisław August na tron wstępował. Przekonał się wkrotce ten mądry krol, że tylko przez ogolną zmianę narodowego wychowania; przez odrobienie całkiem osnowy upowszechnionych w narodzie mylnych

http://rcin.org.pl

wyobrażeń, można go znowu zwrocić na drogę postępu cywilizacyj, jakiei stosunki jego z Europą koniecznie wymagają, jeżeli się w niei chce wyratować od zaguby.

Niezwłocznie w tym zamiarze ten krol powziął myśl, ktora sama jedna w dziejach naszych nadaje mu nieśmiertelność: utworzył Kommissyą edukacyiną, jednę na cały krai zwierzchnią edukacyj Magistraturę. Z tą pracował wspolnie nad reformą wychowania młodzieży, nad planem ogolnei narodowei edukacyj. Z wielkiem staraniem założył szkołę rycerską; w tei zaprowadził pierwszy raz umiejętności dokładne, umiejętności fizyczne i matematyczne z zastosowaniem ich do woiskowości.

Nie było dosyć czasu do rozwinięcia zupełnego tei edukacyj planu; przecież zaraz z pierwszego jei zakładu wyszła młodzież, co wydała tych cnotliwych i światłych obywateli, ktorych dziełem seim konstytucyiny; ow seim gdzie taż młodzież zawstydziła i do milczenia zmusiła ludzi tei nikczemnei duszy, co więcei osobisty pożytek, niż szczęście Narodu na widoku mając, pod pozorem narodowości zwodzili zbłąkanych, pochlebiali fałszywei opinij; tajli albo głaskali publiczne narowy, ogolne przesądy, tamujące wzrost stanu rolniczego i miast, tei istoty życia i sił narodow. Z tei edukacyj wyśli ci dzielni rycerze, co przez dwadzieścia lat z orężem w ręku swei oiczyzny szukając, na wszystkie trudy, niedostatek, prześladowania wytrwali; mężni, na śmierć biegli, gdzie im się choć tylko cienie nadziej oiczyzny ukazywały.

Po nieszczęśliwym upadku narodu ten plan edukacyiny w 4. Departamentach pod rządem Austryackim był całkiem we wszystkich swoich działach zaniedbany — pod rządem Pruskim również co do szkoł wyższych, Wydziałowych, Wojewodzkich,

http://rcin.org.pl

był opuszczony. Ale wiele uwagi, i starań rząd Pruski zwrocił na szkołki elementarne po wsiach i po miastach.

Władza zwierzchnicza i dozor edukacyj w rządzie Austryackim znaidował się w Wydziale Gubernialnym, a w rządzie Pruskim w Kamerach.

Fundusze edukacyine Po jezujckie i akademij w rządzie Austryackim nieostrożnie z kassą religiiną zmieszane, a tak w gwałtownych wojennych potrzebach wraz z funduszami religij na woisko użytemi zostały.

W rządzie Pruskim z jednej strony przez właściwą mu w finansach rządność, częścią w kapitałach powiększone były; lecz dobra Po-jezuickie przez urzędników osobistość i chciwość, porządkiem hipotek pokrytą, już były wywiedzione na wielki jch zaguby gościniec.

Pierwiastkowy rząd Xięstwa, złożony z tych osob szanownych, ktorzy częścią jeszcze do wspomnionej reformy edukacyj narodowej należąc, częścią na czele czynow seimu konstytucyinego będąc, znali jakiego oświecenia nasz narod potrzebuje, aby dawne błędy, stare uprzedzenia, zakorzenione nadużycia, niepotrafiły się wznowić, niezdołały znowu wzrost cywilizacyj wstrzymać, a tak cywilnych i politycznych w nim praw postęp w stosunku z cywilizacyją Europy tamując, znowu w przepaść pogrążyć. Przeto Kommissya Rządząca naipierwej przy rozpoczynaniu swojej władzy, zajęła się publicznem wychowaniem, ustanowiła osobną Magistraturę nad edukacyą narodową.

Ta naiprzod Kommissyj edukacyinej ustawę rozważywszy, przejęła się jej duchem, przedsięwzięła założony przez nią plan dalej rozwinąć, Nauki i umiejętności w miarę jch postępu za-

http://rcin.org.pl

prowadzić, podnieść, i ustosować w miarę potrzeby światła wszech ludu klass, ninieisze towarzystwo składających. W tym zamiarze, co porządzie zeszłym dobrego zastała, to starannie zachowuje; to jescze pomnaża i doskonali.

Szkołek elementarnych wraz z bakałarzami osad Kolonistow po rządzie Pruskim około sześć set było. Dyrekcya doświadczeniem wiedziona pomnożyła ten drogi zakład; porobiła okręgi szkolne, a funduszu na to z Skarbu Publicznego nie mając, obmyśliła im opatrzenie z składek każdego szkolnego zakresu. Wezwała Duchowieństwo, aby przyjęło na siebie te pierwiastkowe szkołki, to pierwiastkowe obyczaiow i religij zasczepianie w niewinnych jescze sercach dzieci ich parafij.

Wszyscy Pastorowie rozmajtych w kraju wyznań, chętnie i gorliwie takich szkołek w swych gminach podjeli się; z tem nawet przez nich postanowieniem iż żadne z dzieci do pierwszych obrządkow religiinych wprzod przypusczone nie będzie, dopokond się czytać nienauczy. Wielu z naszych szanownych Duchownych zaczeło się temiż szkołkami w swych parafiach skuteczniei trudnić. Dyrekycya dla ułatwienia innym, ktorym albo sczupłość dochodu, albo inne powinności parochialne niedozwalały czasu samym zatrudniać się w tych szkołach nauką rzeczy świeckich, jako to uczenia, czytania, pisania, liczb; Dyrekcya tam dodawała z swojei strony uczyciela do tych nauk osobnego, wzywając tylko mieiscowych Parochow i Proboszczow, aby oni raczyli przyjąć naibliższy dozor tych szkołek i wziąć na siebie naukę Chrześciańską i moralną.

Nakoniec w tymże celu chcąc też szkołki więcei z parafialnemi kościołami, i z ich przełożonemi powiązać, założyła w

http://rcin.org.pl

seminaryach uczycieli elementarnych kosztem publicznym szkołę organistow.

Takiemi to środki, prozby, przełożeniami postępując, a żadnemi przeciwieństwy, w czasach publiczności znanych, nie zrażona, doprowadziła Dyrekcya szkołki elementarne już w roku 1811, do liczby tysiąca przeszło. Nauka w nich jest ściśle zastosowana do koniecznych potrzeb pracowitego rolnika, nie wyruszając go bynaimniej z swej użytecznej klassy. Uczeniem go używania znakow, liter, i liczb zwiększających tylko znaki jego mowy, zwiększano w nim to naijstotnieisze od natury Stworcy dane mu narzędzie do użycia, i do rowijania władz jego duszy.

Szczątki opusczonych szkoł wydziałowych, znawu Dyrekcya skrzętnie wszędzie w kraju podniosła. Ale w tych znalazłszy podług ustaw Kommissyj te same nauki, i takie wszystkie umiejętności, jakie dla szkoł wyższych Wojewodzkich są przepisanemi; przekonała się, iż z szkołek elementarnych do theoryj tak licznych i tak wysokich nauk i umiejętności, jakie gimnazya obeimują; jest skok zbytnie wielki; widziała tu niedostatek jednej pośredniczej szkoły dla całej drugiej wielkiej klassy ludu po rolnikach naipożytecznieiszego, dla klassy przemysłowej. Nieznalazła szkoły dla rzemieślnikow, fabrykantow, ekonomow, pisarzy, kupcow, rachmistrzow. Dyrekcya więc zapełniając ten niedostatek, dopełniła razem myśl Kommissyj edukacyinej wykazującej się w jej ustawach przez wymienienie nauki o kunsztach. W tym zamiarze szkołę wydziałową całkiem temu celowi przeznaczyła.

Jest to szkoła barzo ważna, lecz razem do zupełnego urządzenia, z wszystkich ta jest naitrudnieisza.

http://rcin.org.pl

Rownież opusczone wyższe szkoły, dawniei Wojewodzkie dziś Departamentowe, wszędzie Dyrekcya na nowo podniosła: są dla nich nauki i umiejętności przepisane; jest dostatek professorow i uczycieli obmyślony.

Ale magistratura edukacyina znając, że nie sami nauczyciele i uczniowie czynią szkołę, że w teraźnieiszym stanie nauk, każdy Instytut oświecenia potrzebuje koniecznie ustosunkowanei do swego stopnia biblioteki, zbioru rzeczy naturalnych; gabinetu fizyki, i innych tym podobnych składow; że dopiero, gdy te wszystkie podobne składy instytut w sobie obeimuje, na ten czas jest w stanie swemu przeznaczeniu odpowiedzieć, i dopiero na ten czas staje się szkołą użyteczną.

Tym końcem Magistratura edukacyina obmyśliła starannie środki, ktoremi po kilku latach pokoju wszyskie w kraju szkoły stosownie do swych potrzeb mieć mogą księgarnie i zbiory.

Tak urządzone szkoły Departamentowe stają się przygotowawczemi do szkoły głownei. Z nich uczeń po zdanych examinach z klassy szostei, jest usposobiony do wniiścia w akademickie wydziały.

Do roku 1810 Xięstwo Warszawskie żadnei akademij nie miało. Przeto Dyrekcya Kandydatow do stanu nauczycielskiego wysyłała do akademij zagranicznych końcem doskonalenia się na nauczycieli. Żadnego w Xięstwie wydziału nauk lekarskich nie było. Magistratura edukacyina chcąc opatrzyć woisko i krai w biegłych w tei sztuce, założyła w Warszawte specyalną szkołę lekarską: ustanowienie tego tak ważnego, a kosztownego instytutu, ułatwiła Dyrekcyj godna narodowei wdzięczności dobrowolna ofiara professorow uczenia bezpłatnie w tei szkole.

http://rcin.org.pl

W roku 1810 pod rząd Magistratury nad edukacyą narodową przeszła akademia Krakowska.

Ta starożytna główna szkoła Polski, z kraju upadkiem, naiwiększem zburzeniom podpadła. W przeciągu lat dwudziestu kilku, ta akademia cała trzy razy z gruntu przerzuconą była.

Naiprzod w roku 1780 zamiast przepisania stosunków akademij z Kommissyą adukacyiną; zamiast zaprowadzenia do niei nauk od czasu jei założenia wyżei posuniętych, albo wcale nowo wynalezionych, tu wzięto się zbyt porywczo, i rozwalono z gruntu tylu wiekami uświetnioną akademij budowę. Nieoceniono nawet, godnei wielkiego zastanowienia jei składu chierarchij, niezachowano tyle ważnych w wewnętrznem jei urządzeniu ustaw, ktore tworzyły ciągle ducha ożywiającego nieustannie w wszystkich częściach tego ciała, szlachetne czucia, usilne w doskonaleniu się dążenia do czci i nagrody.

Dalei od roku 1795 do 1800 Austryacy także przez źle zrozumiałą narodowość, wszystko w niei burzyli, co tylko polskiem było. Przerzucili wszystkie Wydziały, oddalili wszystkich dawnych tei akademij professorow, uczynili zakład zupełnie nowy, co do osob, co do zewnętrznei nad nią władzy, i co do wewnętrznego urządzenia. Sprowadzili professorow obcych z swoich krajow. Czyn ten był burzliwy; lecz nowy dobor osob ukazał się dobry. Wiele w nim było ludzi gruntownie uczonych, i z swojei nauki sławnych.

W roku 1810 przy włączeniu Krakowa do Xięstwa, osoby, na ten czas się w Krakowie znaidujące a zbytnie do burzenia skwapliwe, i z tem mylnem narodowości wyobrażeniem, jakoby rozum, umiejętności, niebyły dla wszystkich naro-

http://rcin.org.pl

dow jedne, jakoby co jest rzeczywiście dobrem, co jest prawdziwie światłem, to niebyło dla wszystkich narodow dobrem, i dla wszystkich światłem. Znawu porywczo, dzieło tak wielkie jakiem jest uniwersytet, zmieniły w dni kilka, i po trzeci raz przerzuciły akademią z gruntu w wszystkich zewnętrznych i wewnętrznych jej częściach. A niemaiąc już w kraju *Bogucickich*, *Jaśkiewiczow*, *Szastrow*, *Szeitow*, *Sniadeckich*, oddalili ow zbior zagranicznych ludzi uczonych. Tak nakoniec z owej sławnej szkoły zostało ccze słowo *Akademia*. Uniwersytet bez nauk, Katedry bez nauczycieli; fundusze na papierze. W takim stanie glowna szkoła Krakowska oddaną została pod rząd Dyrekcyj edukacyinei.

Ta znaidowała się w czasie, z wojen gotującym woiny, gdzie i jednego roku stałei przyszłości nie było; nie miała w czterech Departamentach żadnych dochodow pewnych, dla edukacyj oddzielnych, do instytutow wychowania wyłącznie przywiązanych; ale zmuszona wszystkiego wyglądać z tego Skarbu, w ktorym gwałtowne wojenne potrzeby zawsze pierwszeństwo mają. Sczupłe dwa kroć stotysięcy wyznaczone razem, i na podźwignienie upadłego Uniwersytetu, i na utrzymanie go w przyzwoitym stanie, w tymże publicznym Skarbie przez edukacyą niedostępne, tam grzęzły i tam zalegly. Nakoniec dochody z dobr Po-jezuickich, już także w tym czasie sparaliżone zostały przez uporne przeciw Dyrekcyj usiłowania, aby ta tak użyteczna własność narodu, przejstoczyła się w własność partykularną.

Tylu trudnościami, tylu przeciwieństwy Dyrekcya ze wszech stron w swem działaniu tamowana, być zrażoną niepotrafiła. Stała w przedsięwzięciu by narodowi stać się użyteczną, by wło-

http://rcin.org.pl

włożony na nią obowiązek dopełniać i wiernie dzieło publicznej edukacyj, tę naiważnieiszą Administracyj część w ten czas, gdy wszystkie inne Administracyine działy w stanie, w jakim obięte były; utrzywywać się nie mogły Dyrekcya Edukacyą Krajową nie tylko w takim stanie utrzymała, ale jescze znacznie w wszystkich częściach ulepszyła.

Z rownem usiłowaniem Dyrekcya przedsięwzieła i podnieść znawu szkołę głowną. Zamierzyła nadać jei taką wielkość i taką użyteczność, jakich teraźnieiszy stan Nauk w podobnych instytutach wymaga. Przez Akademią Krakowską założyła sobie dopełnić ten ogolny narodowei edukacyj plan, ktory przez ścisle ustopniowanie między sobą szkoł, przez dobre ustosunkowanie w każdei szkole Nauk do potrzeby rożnych klas obywateli i razem do ogolnego wszystkich szkoł między sobą związku, składa jedne tylko dzieło, jeden z wszystkich szkoł, od elementarnych aż do Akademij, Narodowei Edukacyj instytut.

Do tego stosowną teraz układa Hierarchią nauczycielskiego stanu, i opatrzenie dożywotne potrzeb wszystkich osob ten stan składających.

W takim planie szkoła głowna procz wydziałow obeimujących nauki i umiejętności z całą obszernością jch theoryj; ma jescze przydaną sobie tę część drugą, część, ktora dopiero rzeczywiście naiwiększą z umiejętności dla Narodow· użyteczność dopełnia, chcę mowić, część applikacyj nauk i umiejętności do głownieiszych w towarzystwie ludzkiem potrzeb.

Przy każdym wydziale ma być załączony instytut praktyczny czyli aplikacyiny Nauk w tym Wydziale dawanych. Przy

http://rcin.org.pl

Wydziale theologicznym będzie ustanowione wielkie ogolne Seminarium duchowne. W tym celu już wyrokiem Kroleskim Magistraturze Edukacyinei oddane Seminaria duchowne pod dozor co do części naukowei.

Przy wydziale lekarskim, procz sali do Kliniki, ma znaidować się wielki szpital rozmajtych chorob, w ktorym razem wykazywaną będzie szpitalow Administracya. Przy tymże wydziale założony być ma instytut praktycznei weterynaryj.

Przy Wydziale filozoficznym znaidować się będzie wielki instytut politechniczny, czyli aplikacyj umiejętności do administracyinych potrzeb krajowych, szczegolniei do drog, kanałow, mostow, rzek spławnych, drugi instytut praktyczny gornictwa; i Seminarium Professorow do szkoł wydziałowych i prowincyonalnych, czyli departamentowych.

Taki zakres wielkości i użytku Dyrekcya szkole głownei w tym celu przeznaczywszy jednych rodakow wysłała za granicę dla doskonalenia się w rożnych Akademiach, drugich sprowadziła z krajow obcych, i temi obsadziła naiważnieisze katedry Fizyki, Chemij, Mineralogij, Matematyki wyższei, Matematyki aplikowanei, Astronomij, Literatury, Starożytności, Biografij; zapisała uczonych cudzoziemcow do Chirurgij praktycznei; do Weterynaryj, do gornictwa. Przybycie ostatnich wstrzymała naszego kraju losow niepewność. Upadły ogrod Botaniczny został znawu podniesionym, i już jest doprowadzony do stanu w jakim go sławnei pamięci Szeidt zostawił; nadto jest zakupiony i zapłacony wielki gabinet historyj naturalnei, czego dotond jescze ta Akademia nie miała; a gdy szacowna teiże szkoły głownei Biblioteka od

http://rcin.org.pl

wieku w nieładzie leżała, sprowadzony z zagranicy zacny nasz ziomek uczony Samuel Bandkie dla jej ułożenia w porządek, by się użyteczną stała.

Fundusze Akademij własne, znawu z przepaści publicznego skarbu swą starannością Dyrekcya wydobyła, a dobra pojezuickie ten tak ogromny fundusz Edukacyiny, wieczną zagubą zagrożony, szczęśliwie przez Dyrekcyą ocalonym został. To wszystko uskuteczniła w dwoch leciech w ośmset dziesiątym i jedenastym roku; Rok trzeci okropny rok ośm set 12ty mimo wszystkich usiłowań, stawił niepodobieństwo postąpienia dalej; zniszczył wszystkie dalszego przedsięwzięcia środki.
Odtąd utrzymanie Edukacyj w kraju bez przerwy, i zachowanie Akademij przynaimniej w stanie do jakiego w dwoch leciech doprowadzoną być mogła; winniśmy jedynie sprzyjającej Naukom opiece Naiwyższej Rady, i wspaniałości Naijaśnieiszego Jmperatora: Do tylu uczuć poszanowania i uwielbień, iakiemi dla Niego przejęte są wszystkie serca Narodu Polskiego, łączmy naiżywszą wdzięczność za dobrodzieistwa edukacyj publicznej w naszym kraju wyświadczone. Chce ten wielki władca ludow północnych szczęścia Polakow, bo wśrod naistrasznieiszej woiny, nieprzestał naitroskliwiej myśleć o oświeceniu i wychowaniu młodzieży polskiej.

Lecz edukacya Narodowa składa się z dwoch części: z oświecenia, i z wychowania. Pierwszej urządzenie w planie edukacyj naszego kraju już krotko wspomniałem. Część druga jest nierownie trudnieiszą. Oświecenie przy dobrem ustopniowaniu szkoł, i uporządkowaniu nauk, może nadać sam jeden stan na-

http://rcin.org.pl

nauczycielski. Do dobrego wychowania trzech stanow *) potrzeba: stanu familiinego czyli Oicow, stanu Duchowieństwa, i stanu Nauczycieli. Tych trzech wspolnego starania i wspolnei pracy wymaga koniecznie dobre wychowanie. Owszem dwa pierwsze stany, mając więcei na wychowanie wpływu, więcei w tei części skutku czynią.

Młodzież pospolicie w roku 10. do szkoł publicznych przychodzi. Pierwszy więc wiek, jescze czysta, że tak powiem, usnowa czuć, i władz wyobrażania, na ktorei pierwiastkowe wrażenia niestartemi na całe życie zostają; jest w ręku rodzicow i Parochow. Oni zaciągają tam pierwsze ukształcenia fizyczne i moralne.

Młodzieniec w Edukacyj publicznei przez sześć a naiwięcei ośm godzin na dzień znaiduje się z nauczycielami; resztę czasu, godzin 18. przepędza pod dozorem familij, pod okiem Oica, lub zastępcy iego.

Uczeń w szkołach publicznych bierze naiwięcei teorycznie moralną naukę, dom familiiny, dom rodzicow, jest dla niego praktyczną moralności szkołą.

Wszystkie Magistratury Edukacyinei przepisy, czuwania, wszystkie Professorow prace i nauki w Szkołach, będą zgubionemi, jeżeli te dwa drugie stany w jednym z niemi duchu, nie będą łączyć swojch starań, swojei ciągłei pracy; jeżeli powracającemu z Szkoły publicznei młodzieńcowi, ten dom familiiny, dom rodzicow, ktory miał być dla niego nauką i przykładem

*) W niedostatku wiernieiszego wyrazu, użyłem tu słowa *stan*, tak mylnie, a pospolicie w naszei mowie dotąd używanego. Rzeczywistsze wyobrażenie obcimowałby wyraz *instytucya*.

http://rcin.org.pl

cnot, i prawnych obyczajow; ten stanie mu się domem zepsucia, gdzie widzieć i słyszeć będzie same czyny, i mowy nieobyczainości i zgorszenia.

Prawodawcy! jeżeli sczerze żądacie poprawy powszechnego zepsucia obyczajów w Europeiskich ludach; zwroćcie naiwiększą waszą uwagę w prawach na doskonalsze urządzenie władzy oicow i mężow, na urządzenie rodzin czyli familii, tych pierwiastkow w wspołeczeństwach ludzkich. Ich zmiana, jch udokładnienie, zmieni, udokładni ogolną towarzystw moralność i obyczaje. Bez popraw udziałanych w tych pierwiastkach towarzystw, wszystkie jnne jnstytucyine usiłowania są słabe; prędzei lub poźniei z źrodłowem w wspołeczeństwach złem zmięszać się i zaginąć muszą.

O tych prawdach Dyrekcya głęboko przekonana, wezwała z wymienionych dwoch stanow osoby do swei pomocy, i do swei porady. W tym zamiarze ustanawiając szkołki elementarne, dała pierwszeństwo Duchownym: dodała im w pomoc uczycieli do nauk świeckich; naukę zaś chrześciańską i całą praktyczność religij, zostawiła i poleciła mieiscowym Parochom. Nadto, wszędzie jm naibliższy oddany dozor łącznie z pierwszym teiże parafij, czyli gminy oicem, właścicielem, i z kilku jnnemi oicami ze starszyzny.

Przy szkołach Wydziałowych na sterze dozoru mianowany Dziekan, pierwszy urzędnik Powiatu, i kilka poważnieiszych oicow. Na naczelnictwo w dozorze przy każdei szkole Departamentowei wezwani Biskupi, każdy w departamencie swei dyecezyj, a pod jch przewodnictwem opiekują się razem tąż szkołą Prefekt, Sędzia, i kilku szanownieiszych departamentu oicow.

http://rcin.org.pl

Na czele Rady, czyli Senatu Szkoły Głównej, jest Xiążę Biskup Krakowski.

Z takich ogolnieiszych, krotko tu zebranych uwag, nad teraźnieiszą Edukacyą krajową, widzi przezacna Publiczność, jak wielka, jak ważna część wychowania zależy od rodzicow, od duchownych; jak zawisła od dobrego przykładu, dobrych obyczajow w całei parafii, w oicowskim domu; od moralności w familij, od czuwającego nad młodym oka rodzicow lub jch zastępcy. Rownież przekonywa się, iak ważną ustawą, w planie Edukacyj naszego kraju, są Dozory złożone z mieiscowych duchownych i z oicow familii. Te, mając z Dyrekcyą ścisły związek, znosząc się z nią we wszystkiem bezpośrednie, są jei straży i jei czuwania częściami, rozciągającemi się po całym kraju.

W tych dozorach duchowni, oicowie, będąc naocznemi świadkami dawanych nauk i młodzieży obyczajow, mogą zbierane w mieiscu spostrzeżenia i uwagi Dyrekcyj udzielać, jakby co niedokładnem, poprawić, co jescze opusczonem przydać w planie nauk, lub w urządzeniu wewnętrznem każdei szkoły. Tak doświadczeniem, radą, naiszanownieiszych w kraju osob, ogolny oświecenia i wychowania narodowego instytut, coraz więcéi udoskonalać się może.

http://rcin.org.pl

Krotki zbior głownieiszych zasad wychowania publicznego w Polsce, Francyj, w Austryj, w Prusiech, w Rossyj, i w Xięstwie Warszawskiem w roku 1814.

Od czasu upadku zakonu Jezujtow i nastąpionei ogolnei w Europie zmiany wychowania publicznego, pierwsza w narodzie Polskim myśl takowei zmiany powziętą, i pierwsze urzędownie przepisane ustawy publicznego wychowania wydanemi były, i od tych więc zaczynam.

W planie przez Kommissyą edukacyiną ułożonym w roku 1781 znaidują się szkołki parafialne, szkoły podwydziałowe, czyli powiatowe; szkoły wydziałowe czyli Wojewodzkie; i szkoła głowna.

W szkołach parafialnych uczono czytać, pisać, arytmetyki, i potrzebnieiszych wiadomości względem rolnictwa i ogrodnictwa. Xiąże Szembek Biskup Płocki; a szczególniei Xiąże Poniatowski, wiele czynili starania, aby Proboszczow i Plebanow skłonić do zaprowadzenia po parafiach szkołek, lecz to do skutku nie przyszło.

Dla szkoły Podwydziałowei czyli Powiatowei przepisanemi były: moralna nauka, jeografia, historya, język łaciński, fizyka, matematyka; wyznaczono do dawania tych nauk trzech profesorow.

http://rcin.org.pl

W szkole wydziałowei czyli Wojewodzkiei przepisano te same co dla szkoł podwydziałowych nauki i umiejętności, a przeznaczono sześciu professorow.

Przy każdei z powyższych szkoł, był wyznaczony Kapelan do nauk religiinych.

Szkoła głowna dzieliła się na cztery wydziały, to jest: na wydział teologiczny, filozoficzny, lekarski i prawa.

Przy szkole głownei miało być założone seminaryum Professorow.

Nakoniec przepisaną została hierarchia stanu nauczycielskiego. Tei zasady wzięte są z ustaw zakonniczych częścią Jezujckich, częścią Pijarskich.

Władza zwierzchnicza nad edukacyą znaidowała się w oddzielnei Kommissyj edukacyinei, łączącei razem w sobie władzę administracyiną funduszow edukacyinych, i władzę sądowniczą w wszystkich sprawach tyczących się edukacyinego funduszu.

Przy Kommissyj edukacyinei było osobne towarzystwo elementarne, do układania dzieł elementarnych.

Wszystkie fundusze edukacyine były zupełnie oddzielonemi, składały się z dobr i z summ Po-Jezuickich; z dobr i summ akademickich; z dobr i z summ Pijarskich; z funduszow osobnemi układy zawarowanych przez Cystersow, Kanonikow regularnych, i niektorych Opatow.

W Francyj przy reformie wychowania publicznego podzielone zostały szkoły na *ecoles primaires*, *ecoles secondaires*; *ecoles centrales*, a na mieisce dawnych uniwersytetow zaprowadzono *les ecoles speciales*, *ecole normale*; nadto szkoły theoretyczno techniczne iako to: *ecoles des arts et metiers*; *ecoles politechniques*; *ecoles de Mineralogie*, *ecoles ou Conservatoire de musique*

http://rcin.org.pl

sique, ecoles de peinture et sculpture, ecole d'architecture, ecole des ponts et Chausses, ecole verterinaire pratique, ecole des mines. i t. p.

W szkołach *primaires* przepisano język francuzki, czytanie, pisanie, i arytmetykę.

W szkołach *secondaires* Grammatyka języka francuzkiego, Geometrya, Arytmetyka, Historya francuzka.

W szkołach *centrales* oprocz literatury języka francuzkiego przepisano umiejętności dokładne, Matematykę z zajęciem sekcyj konicznych, Historyą naturalną, Chemią, Fizykę, Ekonomią polityczną, naukę prawodawczą, naukę administracyiną.

W szkołach specyalnych, były przepisane nauki jakie się w uniwersytetach respective w każdym wydziale dają. Takiemi były szkoły lekarskie, szkoły prawa; szkoły administracyj.

W szkole *ecole normale* dawane były w naiwyższym stopniu rozmajte nauki i umiejętności przez naisławnieiszych w tych naukach i umiejętnościach uczonych Francyj, *Lagrange, Laplace, Lacepede, Fourcroix, Monge, Cuvier, Prony, Hauy, Vauequelin.*

A ponieważ nie było między temi rozmajtemi szkołami systematycznego ustosunkowania; ani też między naukami, umiejętnościami w nich dawanemi, stosownego stopniowania, przy każdej z szkoł specyalnych i z szkoł theoretyczno praktycznych musiały być dawane nauki i umiejętności od szkoły elementarnej z wszystkiemi następnej klassami początkowo przygotowawczemi. To pociagało za sobą ogromny wydatek, i tylko w tak zamożnym w ludzi uczonych kraju jak jest Francya, dostatek nauczycieli znaleść mogło.

Szkoły *primaires* i *secondaires* nie były na funduszu publicznym, ale zakładane i utrzymywane były przez partykularne

http://rcin.org.pl

osoby, ktore od zwierzchniczei władzy edukacyinei na założenie takowych szkoł upoważnionemi zostały.

Władza zwierzchnicza nad edukacyą była w wydziale Rady Stanu pod prezydencyą jednego z Radcow. Nadto byli Wizytatorowie objeżdzający szkoły po Departamentach, i Organizatorowie do szkoł nowo zakładanych.

Dochody edukacyine ogołem z kassy publicznei wypłaconemi bywały.

Za Konsulatu a poźniei pod Cesarzem, w tym planie nastąpiła zmiana. Szkoły centralne zostały przemienione na Lycea: Zniesiono w nich zupełnie nauki administracyine i legislacyine, a natomiast do nauk i umiejętności dokładnych przydano nauki językow starożytnych Łacińskiego i Greckiago. Zaprowadzona nauka religiina, a do jei dawania, Biskupi obowiązanemi byli mianować kapelanow, każdy w swym Departamencie.

Szkołę normalną zniesiono zupełnie. Na jei mieiscu założono wcale inną, ktora procz imienia, nie jest tamtei w niczem podobną. Władzę nad edukacyą ustanowiono w magistraturze tak nazwanei Uniwersytetem, ktorei przewodniczył wielki Mistrz publicznego wychowania.

Za powrotem Krola zwrocono znowu uniwersytety. Nietykalnemi od swego poczęcia utrzymały się dotond *les ecoles primaires et secondaires.*

W państwie Austryackiem w planie wychowania publicznego nie znaidują się szkołki elementarne wieiskie. Są tylko pod imieniem szkoł początkowych w niektorych powiatowych znacznieiszych miastach szkoły normalne. W tych uczą języka niemieckiego czytać, pisać, Arytmetykę, Geografią, krajową hi-

http://rcin.org.pl

storyą, i katechizm: szkoły te utrzymują się z funduszu publicznego.

Szkoły niegdyś w Polsce ustanowione pod imieniem podwydziałowych i wydziałowych, pozostają się w byłei Gallicyj Zachodniei w niektorych mieiscach, gdzie były założone, lecz są znacznie zaniedbanemi. Nieodmieniono w nich przepisu nauk; zmieniono tylko przezwisko na Gimnazya. Te niemają ani co do gatunku szkoły zastosunkowania do potrzeby uczących się, ani żadnego ustopniowania nauk w klassach między szkołami. Ztąd przy rownym prawie dla wszystkich przepisie nauk, jedne gimnazya mają po trzech lub czterech professorow, drugie po siedmiu i dwunastu, jakiemi były Gimnazyum we Lwowie i Gimnazyum w Zamościu.

Po Gimnazyach następują w planie Austryackim Akademie czyli szkoły głowne. Te składają się z czterech a czasem i z trzech wydziałow; czyli gdyż Teologia dawaną była w seminarium ogolnem. Z takiego planu wypada; że ucznie z akademij wychodzący, mając zaświadczenia o ukończonei Filozofij, nauk początkowych, przygotowawczych nie umieją.

Procz tego znaidują się w tym planie niektore szkoły specyalne; jako to szkoła lekarska, szkoły militarne.

Fundusze edukacyine wszystkie zabrane, i zmieszane zostały z funduszami rożnych innych w kraju instytutow.

Zwierzchnicza władza nad edukacyą znaiduje się w wydziale Rady Nadwornei w Wiedniu; po prowincyach w każdym Gubernium jest osobny Konsyliarz, do spraw edukacyinych.

W państwie Pruskiem ogolny plan edukacyj jescze nie jest przepisany, a przynaimniei nie jest mi znanym. Rząd ten szczegolniei przecież zaimował się zaprowadzeniem szkoł ele-

http://rcin.org.pl

mentarnych, i takich w krajnach Polskich do sześćset zaprowadził. Takowe szkoły są dwojakie, jedne wieiskie, drugie mieiskie.

W jednych i w drugich przepisana jest nauka języka niemieckiego, czytanie, pisanie, arytmetyka w szkołach wieiskich do reguły trzech, w szkołach mieiskich z zajęciem ułomkow. Dla dziewcząt procz czytania, pisania, rachowania, przepisane są roboty kobice.

Szkoły elementarne jak mieiskie tak wieiskie, nie są na funduszu publicznym, ale jedynie na składkach mieszkańcow tei wsi lub miasteczka w ktorych założono szkołkę. Do szkołek elementarnych mieiskich (*bürger Szule*) chodziły także dzieci żołnierskie tych reimentow, ktore w okolicy stały: za to reimentowe kassy przykładały się do składki na takową szkołę mieiską.

Inne szkoły powiatowe, i wojewodzkie, niegdyś przez Kommissyą edukacyiną ustanowione, rząd Pruski nie ulepszył. Zaprowadził w nich tylko język niemiecki, z resztą dosyć opuszczonemi były. Miały na ich mieiscu być zaprowadzone inne szkoły podług nowego planu edukacyj w kraju, lecz to do skutku nie przyszło. Tylko Liceum w Warszawie, drugie założone zostało w Poznaniu.

Żadnei szkoły głownei w krajach Polskich, rząd Pruski nie ustanowił. Uczniowie z Gimnazyow do Brandeburgij do akademii Niemieckich udawać się musieli.

Procz wymienionych gatunkow szkoł, jeszcze w Państwach Pruskich znaidują się szkoły techniczne, do rolnictwa, do rękodzieł.

Fundusze edukacyine w tym rządzie są zupełnie oddzielne, i przychod z nich w kassach oddzielnych. Procz funduszow

http://rcin.org.pl

dobr Po-jezuickich, rząd Pruski powiększył jescze fundusze edukacyine przez przyłączenie do nich summ duchownych po zniesionych klasztorach, i zwiększył do kilkudziesiąt tysięcy roczny dochod edukacyiny przez wyznaczenie czwartej części z dochodow każdego beneficyum przy obeimowaniu go przez nowego Plebana, Proboscza i Biskupa; co za ostatniego rządu Xięstwa Warszawskiego uchylonem zostało.

Władza zwierzchnicza nad edukacyą w Prusiech, jest w wydziale Rady Nadwornei w Berlinie, a po prowincyach ma swoi wydział w Kamerach.

W Państwie Rossyiskiem nie ma ogolnego planu edukacyj publicznei. Zdaje się iż tam w zamiarze oświecenia publicznego Rząd szczególniei uwagę zwracał dotond tylko na uniwersytety, i na szkoły wyższe. Szkoły zaś elementarne, szkoły dla ludu, nie są jescze szczególnieiszem Rządu staraniem. Przeto w porownaniu do innych Europy krajow, szkołek tych jest barzo mało. Względem innych szkoł, iako to podwydziałowych, czyli gimnazyow i uniwersytetow plan Kommissyj edukacyinei dosyć wiernie zachowuje się; ale nie udoskonala się. Nie ma zastosowania szkoł do potrzeb ludzi rożnych stanow, ani też niema ustopniowania klassy jednei szkoły, z klassami szkoły drugiei. Są gimnazya o trzech, czterech professorach, i gimnazyia o 10ciu i 15. professorach, jak gimnazyum w Białym Stoku, w Brześciu i gimnazyum w Krzemieńcu.

Fundusze edukacyine jakie się po Rządzie Polskim zostały, dotąd oddzielnie są zachowane, i dla szkoły głownei Wileńskiei znacznie powiększone.

Władza zwierzchnicza nad wychowaniem publicznem jest

http://rcin.org.pl

w Ministerium. Akademie po prowincyach nad szkołami właściwie tei prowincyj, w ktorei same składają naiwiększą część instytutu krajowei instrukcyj, maią razem zwierzchni dozor nad teiże prowincyj *instrukcyą*. Wysyłają wizytatorow, professorow; oprocz tego jest jescze w każdei prowincyj kurator.

Wraz z ustanowieniem Xięstwa Warszawskiego władza nad edukacyą przełożona, zatrudniając się ogolnym planem wychowania publicznego, starała się takowy z doświadczeniem ulepszać, zwolna zaprowadzać, bez wstrząśnienia tego, co po Rządzie Pruskim zastała.

Dawny plan Kommissyj edukacyinei, i tam znaydujące się zasady, miała ciągle na uwadze; a stosując go z tem, co po Rządzie Pruskim zastała, takie naipierwsze w nim zmiany i ulepszenia przedsięwzięła.

Wchodząc w zamysły Kommissyj edukacyinei względem szkołek elementarnych parafialnemi nazwanych, gdy widziała z jednei strony, iż pomimo tylu usiłowań tak znakomitych w owczesnym Polski Rządzie osob, jakiemi byli Xiąże Szembek Biskup Płocki, i Xiąże Prymas Poniatowski, środki do tych szkołek zaprowadzenia miały nieprzełamane trudności. Przeciwnie sposoby jakie Rząd Pruski względem ustanowienia tych szkołek przedsięwzioł, skutecznemi okazały się; te więc magistratura edukacyina obrała do dalszego takich szkołek w kraju rozszerzenia. Udało jei się scześliwie, gdyż mimo wojen, szkołki te od sześciuset do tysiąca przeszło zaprowadzone zostały, podług ostatniego ich obliczenia w roku 1811.

W tych nauka ściśle zastosowaną została do koniecznych tylko potrzeb pracowitego rolnika, niewyruszając go bynai-

http://rcin.org.pl

mniei z swojei użytecznei klassy. Uczono go używania znakow, liter, i liczb, zwiększających tylko znaki jego mowy; w tem zamierzano powiększyć to naijstotnieisze od natury stworcy dane mu narzędzie do użycia i do rozwijania władz duszy; przeto w tych szkołkach przepisaną była tylko nauka czytania, z szczególnieiszem poleceniem arytmetyki; dla dziewcząt roboty kobiece, dla wszyskich katechizm, moralna nauka. W tei mierze niezwłocznie ułożono elementarną do czytania książeczkę.

A gdy procz elementarnych szkołek wieiskich znaidowały się przez Rząd Pruski po miastach zaprowadzone skołki mieiskie (bürgerschule) magistratura edukacyina niechcąc ich zatracić, ustanowiła tamże szkoły elementarne nieco wyższe Podwydziałowe, do potrzeby miast mieszkańcow zastosowane: w tych był przepisany język polski, nauka pisania, czytania, Arytmetyka z zajęciem ułomkow, Jeometrya praktyczna, ogolnieisze wiadomości Historyj naturalnei, Fizyki, katechizm, moralna nauka, religia. Procz katechizmu, religij, nauki moralnei z przepisu dawanych przez nauczycielow, jescze wezwanemi są do tego przedmiotu Plebani i Proboscze tych parafij, w ktorych elementarne szkołki są założone, a gdzie Plebani z powołania mając *Curam Animarum*; mają naiświętszy obowiązek nauczać wiary i moralności dzieci swojei parafij.

Rozważając dalei plan Kommissyj edukacyinei, a znalazłszy, iż szkoły Powiatowa i Wojewodzka mają prawie rowne nauki i umiejętności przepisane, a do tych dawania, w pierwszei tylko trzech professorow, a w drugiei Wojewodzkiei wyznaczonych sześciu; nadto zważywszy, iż z szkoł elementarnych do szkoł Powiatowych i Departamentowych jest przestęp nadto wielki; przytem zgłębiając dalei pierwszą myśl Kommis-

http://rcin.org.pl

syi edukacyinei względem tychże szkoł powiatowych, zastanawiając się szczególniei nad temi w planie wyrazami; iż takowe szkoły w zamiarze do kunsztow przygotowawczemi być miały; przedsięwzięła Izba edukacyina, a poźniei Dyrekcya zastosować szkołę wydziałową do tei drugiei po rolnikach naipożyteczniejszei klassy przemysłowei, dla rzemieślnikow, fabrykantow, ekonomow, pisarzy, kupcow, rachmistrzow, buchalterow. Tak zapełniając ow w tamtym planie niedostatek, dopełniła razem myśl Kommissyj edukacyinei, wykazującą się w jei ustawach, przez wymienienie przy tei szkole nauki o kunsztach. Takich szkoł ma być dwie w każdem Wojewodztwie o czterech klassach z elementarną.

W szkole Wydziałowei przepisany, procz języka Polskiego, język Francuzki, Niemiecki i język Łaciński w osobnych godzinach dawany dowolnie; Arytmetyka tu szczególniei zaleconą została, w całem swojem przystosowaniu do użytkow rolniczych, i handlowych. Geometrya praktyczna z zastosowaniem jei do wszystkich rozmiarow ziemi, kunsztow i rzemiosł; ogolna znajomość Historyj naturalnei, Geografij krajow, szczególniei do handlu z Polską wchodzących, rysunki osobliwiei do kunsztow zastosowane; zgoła ogolne wyobrażenia umiejętności bez wdawania się w teoryą, z praktycznem tylko zastosowaniem ich do kunsztow i rzemiosł. Naukę religij dają rożnych wyznań Kapłani, i są przepisane książki religiine. Szkoła ta ma trzech professorow i dwoch nauczycieli czyli metrow. Klassy ma cztery. Tak szkoła Wydziałowa zapełnia ten zbyteczny skok, od elementarnych szkołek do tak wysokiei teoryj nauk i umiejętności, jakie już dają się w Liceach.

Jak nauki szkoły elementarnei kończą ostatecznie wychowanie

http://rcin.org.pl

wanie i oświecenie dla wyrobnego rolnika potrzebne; tak szkoła Wydziałowa kończy rownież ostatecznie nauki i wiadomości ludziom klassy pośredniei kunsztow, klassy przemysłowei potrzebne. Z niemi już do wszelkich szkoł lub instytutow praktyczno-technicznych przechodzić można. Takie zaś jest starannie wymiarkowane ustosunkowanie szkoły Podwydziałowei z szkołą Wydziałową; iż przez stopniowanie nauk w klassach pierwszei i w klassach drugiei, uczeń pierwszą skończywszy jest uzdatnionym do klassy trzeciei w szkołach Wydziałowych.

Zastała Magistratura po rządzie Pruskim i Austryackim rozmajte Gimnasia bez porządku, bez stosunku między sobą, bez ustopniowania jch klas i między niemi nauk i umiejętności. Niechcąc przecież zaraz niszczyć, przedsięwzieła je z doświadczeniem poprawiać, rozwijać, zwolna udoskonalać, aby je doprowadzić, tam do ustawy szkoł Wydziałowych, gdzie takie z planu być miały; a tam do ustawy szkoł Wojewodzkich czyli Liceow, gdzie te w planie ogolnym oznaczonemi były.

Licea czyli szkoły Wojewodzkie dają nauki i umiejętności systematycznie podług teraźnieiszego jch w Europie postępu. Te szkoły są przedwstępem do wydziałow akademickich w szkole głownei: są przygotowawczem wychowaniem i ćwiczeniem młodzieży do wyższych nauk, a zniemi do rozmajtych krajowych wyższych posług.

W Liceach przepisane języki, Polski, Łaciński, Grecki, Francuzki, Niemiecki i Rossyiski. Matematyka do sekcyi konicznych; Historya narodowa i Historya ogolna, Statystyka krajowa, Historya naturalna, Fizyka i w klassie szostei Chemia. Nadto znajomość konstytucyj krajowei. Nauka religij i moral-

http://rcin.org.pl

ności, Rysunki, Kaligrafia. Nauk i umiejętności w Liceach przepisany jest porządek i sposob dawania, oraz stopień do ktorego być doprowadzonen i mają. Wskazane książki elementarne podług ktorych tylko professorowie nauki i umiejętności w tei szkole dawać są obowiązani. Nauki religiine są dawanemi przez rożnych wyznań Kapłanow, do tego książki religiine przepisanemi zostały.

Po Liceach następuje szkoła głowna. Ta składa się z pięciu wydziałow: Teologij, Prawa, z wydziału Lekarskiego, z wydziału Matematyczno-fizycznego i z wydziału pienknych nauk i kunsztow.

W tych wszystkich wydziałach nauki i umiejętności mają być dawanemi w swojei całei obszerności i theoryj; professorowie mają wolność używać rozmaitych Autorow. Przy układaniu prospektu rocznego, winni tylko wkazać autorow podług ktorych w tym roku kurs dawać będą.

Nadto podług tegoż planu, gdyby procz Uniwersytetu potrzebnemi jescze stały się nauki jakiego wydziału akademickiego w innem mieiscu krajowem, nie tam gdzie Akademiia; w takim razie zastąpić te szkoły specyalne mogąc, takowe zgodnie z planem zakładane będą.

Akademia więc czyli szkoła głowna dopełnia ten ogolnei narodowei edukacyi plan, ktory przez ściśle ustopniowanie między sobą wszystkich szkoł, przez dobre ustosunkowanie w każdei szkole nauk do potrzeby rożnych klass obywateli, i razem do ogolnego wszystkich szkoł między sobą związku, składa jedne tylko dzieło, jeden z wszystkich szkoł od elementarnych aż do szkoły głownei, jeden narodowei edukacyj instytutut.

W tei całei systematycznei wszystkich oświecenia publi-

http://rcin.org.pl

cznego szkoł ustanowie znaidują się dwa stanowcze przedziały. Jeden na szkole wydziałowei, drugi na szkole głownei. W pierszym przedziale kończą się nauki elementarne, dawane tylko praktycznie bez wchodzenia; i zgłębiania ich theoryj. W drugim nauki i umiejętności kończą się dawane systematycznie z właściwą każdei theoryą.

A ponieważ nauki i umiejętności tylko teoretycznie nabywane, nie dopełniają jescze zamiaru tych użyteczności, jakich się krai z oświecenia publicznego spodziewa; ponieważ wszystkie umiejętności, dopiero przez praktyczne ich zaaplikowanie do rozmajtych potrzeb towarzystw ludzkich, rzeczywisty pożytek przynoszą; przeto Dyrekcya w planie ogolnym wychowanie publicznego, przydała jescze tę naiważnieiszą część, ktora ostateczną z umiejętności dla wspołeczeństw użyteczność uzupełnia; to jest: część applikacyj nauk i umiejętności, do głownieiszych ludzkich potrzeb, i użytkow.

Tym końcem dla uczniow, ktorzy ukończyli szkoły wydziałowe, mają być podług tego planu założone instytuta czyli szkoły praktyczno techniczne; jako to: szkoła rolnicza, szkoła gospodarstwa, szkoła praktyczna wychowu bydła, szkoła pewnych rzemiosł, fabryk.

W stosunku zaś z każdym wydziałem akademickim w dalszem rozwijaniu się tegoż planu, mają być zakładane podług wystarczenia funduszow, szkoły teoryczno praktyczne, to jest: dla uczniow wydziału fizyko mathematycznego szkoła politechniczna, szkoła topografii, szkoła gornicza, szkoła nauki robienia drog, mostow; szkoła mineralogii decymastycznei. i t. p.

Dla uczniow z wydziału Lekarskiego, Szkoła generalnei Kliniki, z ustanowieniem ogolnego szpitala rozmajtych gatunkow

http://rcin.org.pl

chorob, i z dawaniem nauki administracyi szpitelnei. Szkoła Weterynaryj praktycznei. Dla uczniow wydziału teologicznego, Jeneralne Seminarium krajowego Duchowieństwa i t p.

Z tymże ogolnym planem edukacyj połączone zostały następne szkoły woiskowe. Po rządzie Pruskim zastała Magistratura Edukacyina dwie szkoły Woiskowe: w Chełmnie i w Kaliszu. Były to tylko szkoły Elementarne. Dzieci w nich sposobem militarnym na koszcie publicznym chowane; po skończeniu początkowych klass elementarnych, były przenoszone do Berlina do szkoły Kadetow. Magistratura Edukacyina w planie swoim przeznaczyła te szkoły na wychowanie dzieci ubogich a zasłużonych woiskowych, i cywilnych obywateli. Urządziła szkoły te w militarnym sposobie; a do takiego stopnia przepisała w nich nauki, jak w Liceach, chcąc aby dzieci dla ktorych już narod stał się opiekunem i oicem, brały ciągłe wychowanie aż do ukończenia wszystkich nauk przygotowawczych; aby po tych ukończeniu, już podług powołania mogli przechodzić do dalszego się sposobienia bądź do stanu cywilnego, bądź do stanu woiskowego. Idący za powołaniem drugiem, mieli podług tego planu przechodzić do Jeneralnego Kadetow instytutu obeimującego całą aplikacyą nauk militarnych. Ćwiczący się w aplikacyj nauk woiskowych, potrzebnych jedynie dla Oficyerow w regimentach; mieli po dwoch leciech wychodzić, i być zdatnemi do liniowei służby. Przeznaczeni zaś do Inżenieryj w czterech latach swe nauki kończyć będą.

Dyrekcya edukacyina rozważając w planie Kommissyj edukacyinei Seminarium professorow jedynie tylko przy Akademij ustanowione, uznała je za niedostatecznie odpowiedające wszystkim teraźnieiszym w planie edukacyj rozmajtym rożnego sto-

http://rcin.org.pl

pnia szkołom i instytutom; nadto zważając, że w jednem Seminarium Kandydaci na professorow wszyscy rownie w jednych ćwicząc się naukach, mogli być zdatnemi i wystarczającemi w dawnym pierwiastkowym planie, gdzie tylko były szkoły Wydziałowe i Wojewodzkie, i gdzie jak w jednych tak w drugich te same tylko przepisane znaidowały się nauki i umiejętności; lecz takie Seminarium niemogłoby odpowiedzieć potrzebie professorow, nauczycieli, metrow w szkołach tylu rozmaitych zastosowań, i gatunkow; zważając dalei, że Kandydaci na professorow w jednem Seminarium wychowani, jeszcze bez doświadczenia, bez stałego powołania, mogą zawodzić nadzieje; przeto Dyrekcya do ukształtowania professorow i nauczycieli, następne w planie edukacyj oznaczyła swobody.

1. W zamiarze ukształcenia nauczycieli dla szkoł elementarnych przeznaczone zostały dwa Seminarya: w Poznaniu i w Łowiczu. Z początku wszyscy tam sposobiący się żyli. Wspolnie na jednym stole, opatrzywani byli w wszystkie potrzeby przez instytut; lecz gdy koszt ten był znaczny, przeto Dyrekcya chcąc ułatwić kształcenie się nauczycieli w większei liczbie, i razem uczynić szkołki elementarne interessowańszemi dla Plebanow, Seminaryum nauczycieli, stało się razem szkołą formowania organistow. Koszt dawny na Seminarium podzielony został na stipendia dla tych, ktorzy chcą się kształcić na nauczycielow i razem na organistow. Tym sposobem fundusz więcei jak na podwoiną liczbę Kandydatow wystarczył.
2. Przy szkołach Wydziałowych i Departamentowych chcący się poświęcić do stanu nauczycielskiego, brani są na Kollaboratorow. W takowem doświadczeniu jch przez lat kilka

http://rcin.org.pl

poznawszy doskonale każdego zdatność, z pewnością wybierani bywają, na stałych nauczycieli i professorow.

3. W instytutach Kadetow idący na Guwernerow po kilku lat doświadczeniu stają się wybieralnemi podług udowodnionej ich zdatności na metrow, nauczycieli i professorow.
4. Przy Szkołach Piarow założone jest Seminarium na trzydziestu Kandydatow do Stanu Nauczycielskiego, ktorzy zaciągają obowiązek, po skończonem swem ukształceniu, oduczać przez lat sześć w stanie Professorskim.
5. Dla każdego ucznia, ktory w Liceum skończy nauki, i odbierze zaświadczenie ciągłej, dobrej obyczajności, i postępu w naukach, jeżeli oświadczy się do stanu nauczycielskiego i wyznaczono Stipendium, z obowiązkiem kończenia swych nauk przy szkole głownej pod dozorem Dziekanow i Rektora.
6. Z uczniow dobrze usposobionych, z nauczycieli z professorow już doświadczonych, ma być corocznie sześciu wysłanych za granicę, końcem doskonalenia się w naukach i umiejętnościach, jakich jeszcze naiwiększa potrzeba i niedostatek okaże się w kraju.

Fundusz na edukacyą przeznaczony podług planu, ma być zupełnie oddzielny; jedynie tylko do edukacyj przywiązany. Tak już urządzoną jest część jedna z dobr i z summ Pojezujckich składająca się. Podawane ciągle do rządu były przez Izbę edukacyiną, a poźniej przez Dyrekcyą prożby, aby zamiast doplacających się summ etatowych z kass publicznych, wyznaczone były stale z dobr narodowych pewne włości, ktore miały być na wieczny *Erbpacht* czyli dzierżawę sposobem jak dobra Pojezuickie wypuszczone, z tą tylko rożnicą, iż czynsz do ce-

http://rcin.org.pl

ny ilości korcy żyta przy puszczaniu zastosowany, miał bywać co lat dwadzieścia pięć z porownania cen śrzednich dochodzonym, a tym śrzodkiem nadałaby się funduszom edukucyinym wieczna stałość.

W tymże planie naiwyższą władzą zwierzchniczą nad edukacyą krajową przełożoną, miała być Kommissya Oświecenia, nie od Ministrow, ale bezpośrednie od naiwyższego rządu zawisła. Ta powinnaby mieć udzieloną sobie władzę administracyiną, sądowniczą, do rozsądzania wszelkich spraw spornych tyczących się publicznego edukacyj funduszu. Taż Kommissya do swej pomocy mieć ma po Wojewodztwach stałych dozorcow szkolnych, przy wszystkich zaś szkołach i szkołkach ustanowione dozory z Duchownych Plebanow miescowych każdego wyznania, z ktorego dzieci w tej szkole lub szkołce wychowanie biorą; do tegoż dozoru należy właściciel włości gdzie szkołka; Woit lub Burmistrz; i jeden lub dwoch naistarszych oicow familij.

Nadto przy Kommissyj edukacyinej jest ustanowione towarzystwo elementarne dla roztrąsania, układania i podawania pod rozwagę i zatwierdzenie Kommissyj edukacyinej książek elementarnych.

Stosownie do takiego ogolnego planu wychowania, ułożoną została hierarchia stanu akademickiego. W niej oznaczony rownie jak szkoł tak i osob stosunek; ustanowiona w tej hierarchij ciągła wszystkich osob uczonych do coraz większego doskonalenia się dążność, każdemu wyższemu stopniowi nadana wyższa nagroda, swobodność i cześć; obmyślony dla wszystkich wysłużonych w starości los: opisany w skołach, w uniwersytecie i w instytutach specyalnych ścisłych examinow sposob, i wydawanie podług rzetelnego postępu w naukach zaświadczeń,

http://rcin.org.pl

ktoreby wiernie wykazywały miarę zdatności każdego ze szkoł publicznych przychodzącego do Kommissyi examinacyinych, tak po Departamentach, jak do Kommissyj Naiwyższei w Radzie Stanu. Nadto wygotowaną została ustanowa wysłużonych pensyi czyli dożywociow zciągających się do wszystkich osob stan nauczycielski składających. To ostatnie dzieło kończy rozwinięty i udoskonalony dawny plan Kommissyj edukacyinei, poźniei w Xięstwie Warszawskiem zaprowadzony, a doskonalący się teraz w Krolestwie Polskiem.

http://rcin.org.pl

Myśli czyli głownieisze zasady do ułożenia ustanowy czyli Instytucyj akademicznei w Xięstwie Warszawskiem.

W S T Ę P.

Kiedy już plan edukacyj publicznei do tego stopnia doprowadzony został, iż obeimuje w sobie wszystkie szkoły i zakłady edukacyine, jakie w kraju znaidować się mają; kiedy w tych wszystkich zaprowadzona zgodność nauk, szkoły między sobą ustopniowane, a w każdei podług jei stopnia ustosowane nauki do potrzeb rozmajtych klass obywateli; kiedy wszystkie w kraju szkoły Theoretyczne i Techniczne, od elewentarnych aż do szkoły głownei, w takim już zostają związku, iż nie czynią tylko jedne dzieło, jednei publicznei edukacyj Instytut; na ten czas można i potrzeba opisać i ustanowić Hierarchią czyli Instytucyą Akademiczną, dla nadania takowemu dziełu jednostainego ruchu, dla opatrzenia tego ogolnego Oświecenia Instytutu we wszystkie środki i we wszystkie osoby dla niego potrzebne, oraz dla nadania mu ducha dążącego nieustannie do coraz wyższego udoskonalenia.

Ponieważ w przygotowawczym stosunku z taką Instytucyą wyszły w Xięstwie Warszawskiem postanowienia Krolewskie,

http://rcin.org.pl

ktore dla Kommissyi Examinacyinych Departamentowych, i dla Kommissyj examinacyinei Naiwyższei, przepisały, że tylko do examinu przypusczonemi być mają, ktorzy ukończyli właściwe i potrzebne krajowe szkoły, ktorzy wyszli z wydziałow szkoły głownei, ktorzy złożą zaświadczenie z odbytych tam nauk, z examinow i z stopnia swojei zdatności. Ponieważ podług wewnętrznego urządzenia Kommissyi examinacyinych ma być w ubiegających się o urząd Administracyiny albo Sądowy, uważany trojaki zdolności stopień: niższy, wyższy, i naiwyższy. Z tych pierwszy zaświadcza tylko zdatność do funkcyj kancellistow; drugi do urzędow śrzednich Departamentowych, a trzeci do urzędow wyższych Departamentowych i ogolnych krajowych. Rownież postanowienie Krolewskie Radę Lekarską stanowiące, oznaczyło, aby podobnież podług trojakiego stopnia zdolności, wybierała urzędnikow zdrowia: na Chirurgow drugiego rzędu, na Chirurgow pierwszego rzędu, i na Fizykow, Doktorow. Rownież wyrokiem Krola stanowiącym Wydział prawa i Administracyj w Warszawie, postanowiono; iż żaden do szkoły Prawa i Administracyj uczeń przypusczonym być nie może, ktory wprzod nie udowodni, że skończył zupełnie sześć klass szkoły Departamentowei.

Nadto przez wewnętrzne urządzenie szkoł Departamentowych i Wydziałow Akademickich postanowiła władza nad edukacyą przełożona, iż żaden uczeń do wydziałow szkoły głownei przypusczonym być nie ma, ktory wprzod nie złoży zaświadczenia Rektorow o ukończeniu zupełnem Departamentowei szkoły i o odbytych chwalebnie examinach stosownie do przepisow. Nakoniec gdy już w wewnętrznei Organizacyj szkoły

http://rcin.org.pl

głownei przepisanemi są trzy stopnie Doktoryzacyj, odpowiadające poniekąd trzem wielkim stopniom szkoł w kraju, i razem zgadzające się z trojakim stopniem zdolności, w Kommissyach examinacyinych, zastosowanym do trojakiego stopnia urzędowań Administracyj i Sądow; Czas więc aby uzupełnić to całe dzieło, aby po takich w kraju urządzeniach publicznego wychowu i oświecenia, nadać temu uczonych Instytutowi Hierarchią, czyli w wszystkich częściach i w ogole stałe uporządkowanie, aby procz pobudek moralnych, z samego składu i z porządku wynikała nieustannie ożywiająca się w wszystkich częściach i w całym ogole dążność do doskonalenia się, do nagrod, i cześci.

Instytucyą taką uważaćby można jako świątynię dociekania tajemnic stosunkow natury, ktore dla łatwieiszego pojęcia ludzkiego, podzielonemi są na nauki i na umiejętności. Skład osob w niei pracujących na trzy w naszym kraju dzieliłby się rzędy (*Ordines*).

T Y T U Ł Iszy.

R z ę d p i e r w s z y.

§. 1. Pierwszy Rzęd obeimuje osoby zarządzające; drugi ma w sobie nauczających; a trzeci uczących się. Każdy z tych rzędow dzieli się na klassy.

§. 2. Pierwszy rzęd ma dwie klassy. Do pierwszei klassy należą osoby przez Krola mianowane i z skarbu publicznego płatne: temi są: Dyrektor i Członki czynne Dyrekcyą Oświecenia składające. Wizytatorowie, aktualni Rektorowie szkoły

http://rcin.org.pl

głownei, i członki Towarzystwa elementarnego. Do drugiei klassy należą wszystkie Członki składające dozory w kraju.

T Y T U Ł IIgi.

Rzęd drugi.

§. 3. Drugi rzęd dzieli się na siedm klass: w pierwszei klassie znaidują się osoby przygotowawcze czyli uczyciele elementarni; w drugiei klassie praktykujący lub Zwoleńcy (*licenciati*) to jest Professorowie szkoły wydziałowei; w trzeciei klassie znaidują się Mistrze (*Magistri*) czyli Professorowie szkoł Departamentowych; w czwartei klassie znaidują się mędrcy czyli Doktorowie czynni, to jest Professorowie uczący w wydziałach szkoły głownei, albo też w innych szkołach, lecz mający stopień Doktora, lub będący na krajowych urzędach bądź Administracyinych, Sądowych, Lekarskich; lub jakichkolwiek innych godnościach, gdy do tych przez stopnie Akademickie doszli; piąta klassa obeimuje wszystkich Kandydatow czyli (*Promotos*), to jest: do niei należą Zwoleńcy, Mistrze i Doktorowie czyli te wszystkie osoby, ktore jeden, albo dwa, albo wszystkie trzy stopnie doskonałości w naukach posiadając, zostają się jescze bez urządowania; w szostei klassie znaidują się wszyscy wysłużeni, biorący emerytalną pensyą; siodmę klassę składa dwunastu starszych, z swojch zasług, z swojch nauk, i dzieł naiznakomitszych mężow, ktorzy oprocz należącei im się emerytalnei pensyj, brać będą podług starszeństwa dodatek osobnei nagrody, czyli rodzaju płacy, w rożnei ilości do starszeństwa

http://rcin.org.pl

każdego przywiązanei. Tych dwunastu uczonych mężow należałoby nazwać Instytucyj Senatorami.

§. 4. Gdy w planie edukacyj publicznei objęte są razem oprocz szkoł publicznych i szkołki partykularne; pensye, konwikty, a nauczający w tych przez Dyrekcyą są upoważnionemi, przeto w rzędzie tym, jescze klassy dzielą się na skład osob wewnętrznych, i zewnętrznych.

§. 5. W klassie pierwszei uczyciele zewnętrzni w szkołach elementarnych ktorzy przez Dyrekcyą upoważnienieni sami partykularną szkołkę założyli.

§. 6. W klassie drugiei nauczyciele utrzymujący szkołę wydziałową pod imieniem pensyj lub konwiktu, rownież ktorzy stopień Licencyata mając, są na czele jakiei rękodzielni, fabryki, lub z tym stopniem posiadają jakową w kraju praktyczną funkcyą, bądź w Administracyj, w Sądownictwie, lub w lekarskiei sztuce, jakiemi są Notaryusze, Rachmistrze, Miernicy, Chirurgowie drugiego rzędu, Konduktorowie w Administracyj lądowei i wodnei; gornicy w niższych klassach korpusu gorniczego, a w Instytucyj Duchownych Wikaryusze, Parochowie i t. d.

§. 7. W klassie trzeciei Mistrze czyli Magistri. Zewnętrzni ktorzy uczą w Instytucie partykularnym, rownającym się w stopniu szkołe Departamentowei pod imieniem pensyj lub Konwiktow przez Dyrekcyą upoważnionych; albo ktorzy stopień Magistra mając, osiągnęli jaki urząd w Powiecie lub Departamencie, jakiemi być mogą wszystkie urzędy do ktorych Kommissye examinacyine Departamentowe kwalifikują, a jakiemi w lekarskiei sztuce są Chirurgowie pierwszego rzędu; w Duchownym stanie Proboscze, Dziekanowie i t. d.

http://rcin.org.pl

§. 8. W klassie czwartej zewnętrznemi są wszyscy uczeni, już ustopniowani ktorzy sami się doskonalą w umiejętnościach lub w naukach, ktorzy pracują nad dziełami oświecającemi narod, ktorzy posiadają w kraju urzędy duchowne, sądowe, administracyine usposobienie.

§. 9. W klassie piątej są wszyscy uczyciele, Kollaboratorowie, zastępcy w szkołach Wydziałowych i Departamentowych lub w Wydziałach szkoły głownej, w Bursach, Borkanach i t. d.

§. 10. Szosta klassa emerytow zaimuje wszystkie osoby stanu Akademickiego, ktore przez pewną lat liczbę ciągle, nieprzerwanie w tym stanie pracując, już zasłużyli sobie emerytalną dożywotnią pensyą.

Do ułożenia nagrod wysłużonych (*emerytur*) z wszystkich śrzodkow obracśię mogących, jest nailepszym, ktory w rządzie Austryackim dla wysłużonych oficyalistow jest przepisany. W takim razie opłatę Arry rozciągnąćby należało do wszystkich osob Stanu Akademicznego wewnętrznych i zewnętrznych. Nadto do tych opłat z *Arry* od pensyj, dołączyćby należało teraznieiszy fundusz Emerytow. Potrzecie ustanowić, aby każdy przy braniu jakowego stopnia, połowę płacił do kassy Emerytow, a połowę drugą na szkołę głowną. Nakoniec słusznie byłoby, aby uczący się, corocznie choć naimnieiszą jaką kwotę obowiązany był oddawać do kassy wysłużonych, nawet z uczniow zewnętrznych; jakiemi są po Konwiktach po Pensyach, gdyż i tam uczniowie pożytkują z prac Stanu Akademicznego, z Professorow, z ksiąg elementarnych. Do tegoż funduszu Emerytow dołączyć trzeba Probostwa i Kanonie w Kollacyj Dyrekcyj edukacyinei będące: Emeryt duchowny Stanu Akademicznego takowe Probostwo lub Kanonią biorący, będzie z tego po-

http://rcin.org.pl

bierał dochod w miarę należącei mu się emerytury. A ponieważ może wiele osob podpaść przedwczesnemu przed wysłużeniem emerytury kalectwu, chorobom, przeto na opatrywanie losu takich, potrzeba osobnego funduszu publicznego. Taki już przez Dyrekcyą obmyślony został.

Ogolna kassa dochodu Emerytow, powinna być przy Magistraturze edukacyinei.

T Y T U Ł 3ci.

Rzęd trzeci.

W tym rzędzie znaidują się wszyscy uczący się, i dzielą się na klass ośm.

§. 11. Klassa pierwsza obeimuje uczących się w szkołach przygotowawczych, czyli elementarnych.

§. 12. Klassa druga mieści w sobie uczących się w szkołach wydziałowych bądź theoretycznych, bądź tego rzędu technicznych.

§. 13. Klassa trzecia: do niei należą uczący się w szkołach Departamentowych.

§. 14. Klassa czwarta zaimuje uczniow doskonalących się w wydziałach szkoły głownei bądź teoretycznych bądź technicznych, ktorzy zapisują się końcem dostąpienia jakiego z trzech stopniow.

§. 15. Klassa piąta: w niei znaidują się ucznie sposobiący się w seminaryach na nauczycielow przygotowawczych czyli elementarnych.

http://rcin.org.pl

§. 16. Do klassy szostei należą uczniowie stypendyści, sposobiący się na nauczycielow szkoł Wydziałowych, Departamentowych i szkoły głownei.

§. 17. Klassa siodma obeimuje wszystkich uczniow zewnętrznych, ktorzy nie w szkołach publicznych, ale w partykularnych szkołkach, pensyach, konwiktach oświecenie i wychowanie biorą. Nadto do zewnętrznych należą uczniowie w wydziałach uniwersytetu, ktorzy chodząc tam na nauki, nie zapisują się, i do examinow, ani do stopniowania się nie podają.

T Y T U Ł 4ty.

Zasczyty Ustanowy Akademicznei.

§. 18. Wszystkie osoby stanu nauczycielskiego znaidujące się w klassach drugiego rzędu, oznaczoną mieć powinni rangę czyli stopień godności, zastosowany do rozmajtych rang czyli stopni godności krajowych urzędnikow cywilnych, bądź administracyinych, bądź sądowych.

§. 19. Prawa przez Krolow szkołom głownym w Polsce nadane, przez konstytucye zatwierdzone, postanowiły; iż każdy Akademik na stopień Doktora wyniesiony, tem samem zostaje ślachcicem. To prawo służyć powinno i teraz wszystkim osobom w stanie akademicznym stopień Doktora otrzymującym i będącym aktualnym professorem w szkole Departamentowei lub w szkole głownei.

§. 20. Wszystkie osoby stanu akademicznego czynne, albo już wysłużone, rownie z innemi stanami do publicznych godności i ozdob przypusczonemi będą.

§. 21. Dwu-

http://rcin.org.pl

§. 21. Dwunastu naistarszych czyli Senatorow z całego Stanu Akademicznego w rzędzie drugim w klassie siodmei opisanych, mają mieć honorowy stopień Senatorow Krajowych.

TYTUŁ 5ty.

Ubior Akademickiego Stanu.

§. 22. Ubiory dla osob wszystkich klass Instytut Akademiczny składających, maią być co do kroju takiemi, jakiego używania zwyczai jest pospolicie w kraju; a w obchodach uroczystych, podobne jakich w uroczystościach publicznych używać będą inni Urzędnicy krajowi. Rożnić się tylko będą kolorami, wyłogami, czyli haftami.

http://rcin.org.pl

Obrona funduszu Edukacyinego do Tronu podana przeciw twierdzeniom tych, którzy w roku 1809. i 1810. usiłowali te dobra sobie przywłaszczyć jako własność Ziemiańską.

Rzecz o dobrach pojezuickich na fundusz krajowego Wychowaniu przeznaczonych była dotond dobrze każdemu Polakowi znaną. Od dwoch lat natężona niektorych obywateli na ten fundusz publiczny chciwość tylu nadrobionemi trudnościami, tylu z rozmajtych stron nadciąganemi zarzuty powikłaną została, iż trzeba całą zgruntu rozebrać, aby jaką jest prawdziwie, znawu poznaną być mogła.

Izba Edukacyina w roku 1807 dnia 26 Stycznia przez Kommissyą Rządzącą oddane miała pod swoje zarządzenie wszystkie fundusze Edukacyine. Ta nic nie zmieniając, zachowała w zarządzaniu temi funduszami, ten sam sposob *Administracyj*, i przy wybieraniu dochodow te same stopnie *Exekucyj*, jakie w Kamerach pruskich używanemi były. Tak z dobr Pojezuickich i z innych Edukacyinych funduszow dochody, bez zawodu przez lat kilka do Kass szkolnych wchodziły; żadnych zażaleń i żadnego sporu z strony ktoregokolwiek z tych Dobr Posiedziciela nie było. W roku 1809 zaczęły do tych funduszow, do tych dochodow krajowych, do ich Administracyj, do ich exekucyj mieszać się Sądy Cywilne: napychać się Prokuratorowie, tamować Administracyą, nie dozwalać, a nawet wypędzać rządową Exekucyą, i nową, dotąd jescze w kraju żadnym niezna-

http://rcin.org.pl

ną, a mylnie na konstytucyj i na kodexie zasadzoną rozszerzano naukę i twierdzenia między Posiedzicielami Dobr Pojezuickich, ciągle od czasow Polski do bezposredniei Adminstracyj i exekucyj Rządowei nawykłemi; twierdzenia, że Rząd nie jest mocny tych funduszow inaczei administrować i z nich publiczne krajowe opłaty pod imieniem kanonow, czynszow, procentow wybierać, tylko drogą sądową, za przewiedzeniem wprzod Processu, za otrzymaniem wprzod Dekretu, za użyciem do Exekucyj, Prokuratorow, i Burgrabiow.

Izba Edukacyina mimo licznych przeciwko tym nowościom przełożeń, doświadczając, iż od tego zmieszania administracyinego porządku dochody upadać zaczynały, iż posiedziciele dobr Pojezuickich takiemi twierdzeniami i podmowami Prokuratorow rozwolnieni, ośmielali się coraz barziei ten jedyny Edukacyj publicznei fundusz nadwerężać zaciąganiem na niego długow, a Prokuratorowie sekwestrowaniem za długi partykularne też dobra niszczyć, Magistratura więc, ktorei te fundusze powierzonemi zostały, zagruntowana na warunkach konstytucyi Seymow 1775 1788 i 1793 roku, dotąd bez wzruszenia trwających, i żadnemi następnych prawodawcow Cesarza Austryj, Krola Pruskiego postanowieniami niezmienionych, wydała w roku 1811 1. Lutego obwiesczenie przypominając dziedzicznym posiedzicielom Dobr Pojezuickich warunki pierwszego ich kontraktu, przestrzegając oraz, iż podług tych na dobra Pojezuickie długow zaciągać nie wolno.

Na takowe przez Izbę obwiesczenie wyszło z Ministerium Sprawiedliwości pismo, że Izby Edukacyinei ogłoszenie sprzeciwia się konstytucyinei ustawie i innym wewnętrznem urządzeniom; że Konstytucye Polskie teraz nie mają tytułu wykonawczego;

http://rcin.org.pl

że posiedziciele Dobr pojezuickich o niewypłatę należności Skarbowi, wprzod do Sądow zapozwanemi być powinni.

Zapytana w tei rzeczy przez Ministra Spraw Wewnętrznych Izba Edukacyina, dała swe tłomaczenie, że Konstytucye 1775 1788 i 1793 uważa jako zasady dobrowolnego kontraktu względem tych Dobr między Rządem i między ich dziedzicznemi posiedzicielami; że ten kontrakt żadnem postanowieniem następnych Rządow nie był zmieniony; że dobrowolna dwoch stron umowa w wszystkich prawach i w kodexie jest świętą i dla stron jest prawem w wszystkich Rządach niewzruszonem; że Dobra Pojezuickie są jednynym funduszem stałym, a przez mądre swoje urządzenie niezawodnym dochodem na Edukacyą krajową przeznaczonym; że przez taką zmianę, przez poddanie Administracyj i Exekucyj pod Sądy Cywilne, Dobra Pojezuickie zmieniają swoją naturę, i fundusz Edukacyiny, dotąd przez Rządy nawet obce w całości zachowany znisczeje jeżeli będzie wystawionym ostatecznie na Subhastacye i na Konkursa; że dopokond się Sądy Cywilne i Prokuratorowie do tego wydziału Administracyj nie mieszali, dopotond ten fundusz, a z niego dochody publiczne wpływały do Kass regularnie, że dotond przeciw takowei Administracyj Dobr Pojezuickich, i przeciw środkom exekucyinym przez Rząd względem dochodow Edukacyinych używanym, żaden z partykularnych obywatelow, Dobr tych Posiedzicieli, nie czynił oporu i nie podawał zażalenia, oprocz Sądow Cywilnych, i Prokuratorow. Nadto wystawiła Izba, że z wszystkich funduszow, ktore Krol wyznaczył na Edukacyą krajową, tylko, ten jeden pomimo w kraju woiny, pomimo rożnych w kraju niedostatkow, ten jeden dochod Administracyiną drogą pobierany, nie chybiał, i nim tylko Edukacya bez przerwy w naicięższych

http://rcin.org.pl

czasach utrzymywaną i Professorowie opłacanemi byli. Dowiodła nakoniec, że jak pod bezpośrednią Administracyą tych dochodow, wpływ był niezawodny, tak od czasu w mieszania się do niego Sądu i Prokuratorow, zaczyna być zawodnym. Posiedziciele Dobr Pojezuickich z zdaniami Prokuratorow na niczem nieugruntowanemi i oraz jakiemis przez nich samych niezrozumiałemi, *dywizyami*, *subdywizyami* zbłąkani, opuszczają się w wypłatach, a z tego mnożą się zaległości, i już przeszło sześć kroć sto tysięcy na tych funduszach Edukacyinych zrobiło się niedoboru.

Na te przełożenia Izba Edukacyina żadnej nieodebrała odpowiedzi; opor Prokuratorow wszędzie coraz barziej wzrastał i rospościerał nad dawnym porządkiem swoją przewagę. Izba Edukacyina stała w gorliwości dopełniania włożonych na nią przez Krola obowiązkow, mimo wszystkich trudności i przeszkod, nie przestała obstawać przy oczywistem prawie. Taż widząc, iż nowości względem tych funduszow naipierwei w Departamencie Kaliskim przez Prokuratorow zasiane, dalei w Departamencie Warszawskim rozrucane, wreście wprowadzone w Departament Płocki, tak zaczeły paraliżyć porządek wypłat, iż wszelkie z nich dochody już wpływać przestały, Professorowie od 6ciu miesięcy byli nieplatnemi, powszechny upadek szkołom zagrażał; wydała więc do Prefekta Płockiego wezwanie, by dobra Pojezujckie Kossewo od kilku lat nic niepłacące, podług warunkow kontraktu i dyplomatu Posiedzicielowi na fundamencie konstytucyj 1775. w Sekwestr wzięte zostały, i gdyby się jch dziedziczny Posiedziciel z zaległości w kwartale nie ujścił, dobra Kossewo za wolne ogłoszonemi być mają. Następnie, przez li-

http://rcin.org.pl

cytacyą komu jnnemu puszczone, i dla nowego jch Dziedzica Dyploma od N. Pana otrzymane będzie.

Minister Spraw Wewnętrz. razem wowczas Oświecenia publicznego i funduszow edukacyinych protektor naiwyższy na żądanie Mnistra Sprawiedliwości bez zapytania Izby Edukacyinei o wytłomaczenie, wydał prosto do tegoż Prefekta zakaz, aby ta rezolucya Izby edukacyjnei chociaż gruntowała się na systemacie dotond trwającym, przez naiwyższy Rząd niezmienionym zachowanym i utwierdzonym przez Krola w wydaniu dyplomatu na Białołękę, przecież nie była wykonana, i dobra Kossewo do opłaty należności Skarbowi nie były sposobem administracyinym zmuszone, ani jch za wolne do zadzierżawienia ogłoszono.

Izba Edukacyina uwiadomiona pobocznie, a poźniei od Prefekta Płockiego o takowem exekucyj dochodow Edukacyinych zatamowaniu, podała natychmiast Ministrowi przełożenie, wystawiając mu powody potrzeby takowei exekucyj prawem wskazanei; wywodząc, iż przedsięwzięte od Izby środki nie są nowemi, lecz znaidują się w tym systemacie Administracyj funduszow Edukacyjnych, w jakim te fundusze Izbie pod zarządzenie oddanemi zostały i jakie sam Krol zatwierdził. Przydała nakoniec prośbę, aby Minister raczył swoi zakaz wstrzymać dopokond przed Dekret Krola natura dobr Pojezujckich a z niemi exekucya odmienionemi nie zostaną. Przekładała nakoniec, że teraz wypada dawny exekwowania sposob zostawić, gdyż bez wskazania i zaprowadzenia nowego, Edukacya krajowa zostanie bez dochodow, i mimo wszelkich Izby starań upadać w kraju będzie, a Posiedziciele Dobr Pojezujckich tym zakazem do nie-

http://rcin.org.pl

płacenia podusczeni, fundusz coraz bardziei zaległościami, i długow zaciągiem zniszczą.

Na to przełożenie nieodbierając Izba ani skutku ani odpowiedzi, widziała całą swoją gorliwość iednym Ministra krokiem zniweczoną. Będąc swoim obowiązkom wierną, w swoich działaniach gorliwą, widziała się zmuszoną zostać w nieczynności, i czuć tylko w składzie teraźnieiszego Rządu, środków niedostatek na podobne wypadki kiedy Minister nadużyciem władzy, Magistraturze Edukacyinei pod swojem zarządzeniem fundusze i dochody wychowania publicznego mającei, nagle i samowładnie zakaże wykonywać prawo, używać środkow stosownych do tych zasad z jakiemi jei też fundusze oddanemi zostały; kiedy Minister, sam nawet podobnych dobr posiedzicielem będąc, zparaliży, reskryptem zniweczy wprzod jescze niżeli Krol inny sposob, i inny system exekucyj wskaże.

W przeciągu czasu, gdy na takie z strony Ministrow zatamowanie exekucyj dochodow edukacyinych, zachodziły do nich od Izby liczne prośby i przełożenia, ktore prosto do tronu podawanemi w tenczas być niemogły, podał pierwszy raz cudzoziemiec Golbek, przeciw dawnym urządzeniom dobr Pojezujckich prośbę do Krola, żaląc się, iż przez ogłoszenie Izby Edukacyinei względem długow na dobra Pojezujckie zaciąganych, on mogłby ponieść uszczerbek na Summie 4,500. Tal. pożyczonych na dobra Pojezujckie Rylsko i Gaspary.

Prośba przez Golbeka była podana do Krola dnia 9. Marca 1811. r. a naiwyższym dekretem Nay. Pana dnia 9. Maia t. r. została do Rady Ministrow odesłaną, z zaleceniem, aby mu względem tego przedmiotu rapport był złożony. Rzecz ta w Radzie Ministrow zalegla. W roku 1812. Dyrekcya edukacyina

http://rcin.org.pl

mając na swym czele Dyrektora gorliwego o wszystko, co się tycze dobra Narodu, a szczególniei wychowania młodzieży, tei naijstotnieiszei tego narodu nadziei, wystawiła mu, iż rzecz tycząca się funduszow Edukacyj przeszło od poltora roku zdaje się umyślnie zarzuconą; wykazała że dochody przez Nay. Pana z Skarbu publicznego z dobr Narodowych wyznaczone, wypłacanemi być nie mogą, skoro do nich pierwszeństwo Woisku jest dane; dowiodła skutkiem, że z dobr Pojezujckich już żaden przychod spodziewanym być nie może, gdy wszelkie exekucye i Sekwestracye nietylko zakazanemi, ale nawet gdzie jeszcze przez Prefekta gorliwość o takowe dochody skutecznieisze kroki exekucyine przedsiębrała, tam takowe przez Prokuratorow, nawet z użyciem pomocy woiskowei wypędzane i niweczone bywają.

W tak smutnem położeniu Dyrektor edukacyj jescze po dwakroć swoie do Ministra podawał przełożenia, wystawując los edukacyj, i prosząc, aby rzecz względem dobr Pojezujckich do zadecydowania Nay. Panu bez dalszego odkładania podaną była; jeżeli to nie nastąpi, Dyrekcya zmuszoną będzie, rozpuścić szkoły nie będąc w stanie dłużei utrzymać Professorow niepłatnych.

Przecież nakoniec dnia 19. Lutego 1812. roku rzecz ta zaniesioną i przełożoną została Nay. Panu: ten raczył łaskawie zaraz tegoż miesiąca i roku zalecić Ministrowi Sprawiedliwości, aby tak interess szczególny Goldbeka iako kwestyią ogolną względem wyjaśnienia i uznania Natury dobr Pojezujckich wniosł do Rady Stanu, w celu, aby o tei całei okoliczności Rada Stanu przedstawiła mu swoją opinią. Minister taki rozkaz w Lutym odebrany uskuteczniając, dopiero dnia 30. Maja wniosł do Rady Stanu w tei

http://rcin.org.pl

w tei rzeczy swoje podanie, ktore 10. Czerwca Sekcyom Sprawiedliwości, Wewnętrznei i Skarbowei oddane zostało.

Ponieważ w tem podaniu znaidują się tylko zebrane same zarzuty przeciwko naturze dobr Pojezujckich, jakoby własnością partykularną były, a przeto opłaty z nich publicznemu Skarbowi należące, nie drogą Administracyiną ale przez Sądy Cywilne i processa tylko wybieranemi być mogą; ponieważ w tem podaniu z wielkiem staraniem skupione widzieć tylko pewne wyrazy oddzielnie pozbierane, a po różnych mieiscach i po rożnych konstytucyach, Dyplomatach, Kommissyj Edukacyinei proklamacyjach, pororzucane pojedyńcze słowa, z tych zaś ciągnione są ogolne wnioskowania, że dobra pojezujckie Sądom Cywilnym podlegać powinny; nakoniec, ponieważ niezaprzeczonem jest doświadczeniem, że słowa, termina z odmianą czasu, wieku, z odmianą ludzkich wyobrażeń, z postępem Cywiiizacyj, zmieniają swoie znaczenia; do udeterminowania zaś rzeczywistego znaczenia słow, *terminow*, jakie miały w tenczas kiedy wyrzeczonemi były, ludzie mają tylko dwa sposoby; albo dochodzić tego przez *definicyą*, jeżeli takową przy pomienionych wyrazach zostawili owczesni, ktorzy je wyrzekli; albo przez wystawienie sobie oczywiste tei rzeczy, do ktorei oznaczenia owcześni takowych terminow użyli. Z tych powodow postępując ściśle drogą rozbiorową w tei tu sprawie, należy nie mając owczesnei definicyj, przedstawić rzetelnie rzecz, do jakiei oznaczenia owczesny prawodawca i Rząd tych słow i tych wyrazow użył.

Seim roku 1773—5. łącząc w sobie władzę prawodawczą i Rządową, wydał po zniesieniu zakonu Jezujtow, względem pozostałych Summ i Dobr następujące urządzenia.

„Dobra pojezujckie nieruchome ziemskie mają być przez

http://rcin.org.pl

„Kommissyą do tego wyznaczoną rodanemi między obywateli „Slachtę pod temi warunkami:

a.) Obywatel ubiegający się (*concurrens*) o takowe dobra, powinien naiprzod okazać i złożyć rękoimię dostateczną, bądź w dobrach, bądź w Summie, ktora Summa trzecią część ceny dobr przez Kommissyą otaxowanych i na tabelli położonych wynosić powinna, a to w tym zamiarze, że gdyby z wziętych Dobr Pojezujckich należnei wypłaty (*contingens debitum*) punktualnie z nich nie płacił, pokazała się dezolacya przez posiadającego takie dobra porobiona, żeby było zkond *damnum repetere* (Vol. 8. Konst. 1775: Rozrządzenie dobrami Jezujckiemi pag. 269).

b:) Od wartości na jaką te dobra otaxowane zostaną, przyszły tych dobr dziedzic wieczyście po połpięta złotego od sta corocznie, dwiema ratami wypłacać winien będzie, żadna *calamitas publica* i żaden pretext od tei opłaty exkuzować nie będzie mogł (tamże kar. 278).

c.) Nikt do possessyj dobr Pojezujckich nie przyidzie, kto od Nas Krola Dyploma wieczyste mieć nie będzie, kto listu oznaimiającego w Kancellaryj Ziemstwa lub Grodu nie złoży (Tamże kar. 270).

d.) Gdyby *privilegiatus haeres* z takich dobr nie zapłacił punktualnie przypadającei od siebie raty, Kommissya Edukacyina zaawizuje go, że gdy w ciągu sześć niedziel *contingens* nie zapłaci, Sekwestratora do dobr wyznaczy, a takowy Sekwestrator od Kommissyj Edukacyinei wyznaczony, *sine ullo juris* processu, *adhibito brachio Militari* z Woiska Rzeczypospolitei, te dobra odebrać i końcem wybrania contyngensu trzymać powinien; a gdy uprzywilejowany dziedzic

http://rcin.org.pl

takich dobr przed nastąpieniem drugiei raty z Sekwestru jch nie uwolni, w tym przypadku Kommissya Edukacyina będzie miała moc deklarować te dobra *pro vacanti* i oddać je komu jnnemu w dziedzictwo za otrzymanym od nas przywilejem pod temiż kondycyami. (tamże karta 270).

e.) Kommissya Edukacyina w takim przypadku gdy obywatel *ab haereditate* pomienionych dobr odpada, zgłosi się do Ziemstwa lub Grodu, w ktorym dobra leżą, aby zesłano przysięgłego Officyalistę na grunt *ad recognoscendum damna* przez odpadłego dziedzica tem dobrom *illata*; albo też *melioralionem* przez niego prowentu tych dobr. Exemplarz tei czynności Kommissya Edukacyina odebrawszy, jeżeli dobra uszkodzone były, odda Jnstigatorowi, aby wynadgrodzenia Skarbowi szkody poszukiwał na Dobrach, ktore rzeczony *ex* Dziedzic za rękoimię podał; jeżeliby zaś okazały się *erogata in melioralionem bonorum* poczynione przez odpadłego od Dziedzictwa; natenczas Kommissya Edukacyina przez *Amicabilem compositionem*, albo *per judicialem decisionem* odpadającemu *refundi debebit* (tamże pag. 271)

f.) Na Dobra Pojezuickie długow zaciągać nie będzie wolno, pod utratą Summy na te dobra wniesionei (tamże 271)

g.) Dobra te nigdy na części w rozdział między bracią i krewnemi, ani w żaden inny sposob dzielone bydź nie mogą; ani a *privilegiato haerede* komu innemu częściami przedawane nie będą, ale na zawsze w takiei całości przy jednym Possessorze zostawać mają, w jakiei przez Kommissyą w dziedzictwo podane były (Tamże kar. 271)

h.) Tak te Dobra Pojezuickie, jako wszelki fundusz Pojezuicki na utrzymanie Edukacyj poświęcony, pod rozrządzeniem,

http://rcin.org.pl

dochodzeniem, i ubezpieczeniem Kommissyj Edukacyi zostawać będą, przeto *jurysdykcyą* sądową względem tych Dobr i funduszow Kommissyj Edukacyinei oddajemy (Vol 8 Konst. 1776 Edukacya Narodowa pag 861. 862)

i) Kommissya Edukacyina przez Plenipotentow swoich może dochodzić, gdyby gdzie przy pierwiastkowei lustracyj tych Dobr Pojezuickich uszkodzenie Skarbu Publicznego zaszło.

k) Przeto Sprawy z tych Dobr i funduszow Pojezuickich żadne do sądow innych cywilnych należyć nie będą, oprocz samych tylko Spraw granicznych, ktore jedynie *ad fora competentia* należyć będą (tamże kar. 860)

l) Także o zaległe płacenie procentow od Summ Pojezuickich, o zruinowanie i zniszczenie Dobr funduszowych, moc sądzenia Kommissya Edukacyina mieć będzie (Tamże pag 853.)

ł) W interessach o zaległe contingens z tych Dobr i procentu od Summ, Kommissya postępować będzie zwyczajem Kommissyj Skarbowei Koronnei, tak jak o nieopłacony podatek do Skarbu publicznego (tamże pag: 863)

m) Nikt bez dołożenia się Kommissyj Edukacyinei tych Dobr funduszowych, przedawać, zamian czynić, i Summ ustępować nie ma, a to pod nieważnością takowych tranzakcyi. (Tamże kart. 862)

n) Co się zaś tyczy Pojezuickich domow, placow, ogrodow po miasteczkach, te takim warunkom i obowiązkow podlegać nie powinny, gdyż one non eo modo, jak Dobra Ziemskie rozporządzone mieć chcemy, ale te mają być przedane; Summa za nie *ex nunc* przy przedaży wyliczona i odebrana; przeto takie nieruchome dobra od tych wszystkich warunkow są wolne i każdemu kto je kupił i opłacił, będzie wolno nie-

http://rcin.org.pl

mi dysponować tak jak swoją wcale własnością. (Vol 8. Kons 1775 pag. 271.)

o) Seim Ordynaryiny roku 1776 też warunki potwierdził w wyrazach: „Gdy Kommissye do urządzenia Dobr Pojezuickich dobra te Obywatelom Slachcie rodowitei, czynsz z nich roczny do oddania Kassie Edukacyinei ustanowiwszy, rozdysponowały, na ktore My Krol Dyplomata wydać dla tychże obywateli rozkazaliśmy, przeto za zgodą wszech Stanow takowe urządzenie dobr utwierdzamy etc.

Otoż to jest cały stan rzeczy Dobr Pojezuickich względem ktorych owczesny prawodawca i Rząd używał wyrazow *haeres privilegiatus;* Dziedzic z prawem Dziedzictwa, z obowiązkiem płacenia kontingensu, procentu, czynszu: a do ktorych niezachował sobie żadnego prawa, ale przedał je zupełnie, i odebrał Summę, do tych żadnych też nie rozciąga warunkow, a nabywcow takich Dobr nazywa całkiem właścicielami, oddaje im te dobra z całą własnością.

Ztond pokazuje się jasno, że względem pierwszych owczesny prawodawca i rząd swoje własne Dobra Narodowe po Jezuitach wzięte rozdając między Obywatelow, przez 16 ważnych punktow kontraktu, zachował przy sobie własność, a possessorom tych Dobr nadał tylko prawo do użytkow (*usum fructuum*) z prawem ich dziedziczenia. Nadto zachował względem nich całą przy sobie moc Administracyj i Exekucyj bez puszczania ich pod Sądy Cywilne.

Tem przedstawieniem rzeczy już zapewne teraz prosty rozsądek wszystkie porobione, powyszukiwane, prawnicze zawikłania i wątpliwości; *kwestye*, *dywizye* i *Subdywizye* objaśnić i wy-

http://rcin.org.pl

tłomaczyć potrafi. Przecież jeżeliby to światło rozsądku jeszcze dostatecznem nie było, poidźmy i do zastosowania prawa.

W prawie Rzymskiem i we wszystkich naisławnieiszych prawoznawcach (*jurisperitach*) znaiduje się względem własności ta dywizya. *Dominium Directum i Dominium utile.* Przy *Definicyj* pierwszego, to jest *Dominii Directi*, wszyscy głownieisi *jurisperici* oznaczają przez ten wyraz własność rzeczy. Przez wyraz zaś *Dominium utile* wszyscy prawoznawcy przy swoich *definicyach* oznaczają tylko *usum fructuum*, i dziedziczenie doczesne albo wieczne.

Nadto, podług wszystkich prawoznawcow dawnych i teraznieiszych jakaż jest istotna, charakterystyczna cecha własności? Oto ta jedna tylko, że ten czyią jest własność, ma zawsze albo przynaimniei w pewnym czasie władzę takową własność stracić. Takiei władzy względem Dobr Pojezuickich nie miał nigdy ich dziedziczny Possessor, a miał i ma ją zawsze na tenczas Rząd, kiedy Possessor trzech rat nie zapłaci. Więc i podług prostego rozsądku, i podług wszystkich praw w toczącei się tu sprawie Dobr Pojezuickich, widzieć oczywisto, że względem nich zachował sobie owczesny prawodawca i Rząd własność rzeczy, *Dominium Directum*, a Possessorowie takowych Dobr mieli tylko *Dominium utile.* Więc byli tem czem zwykle za naszych czasow są dzierżawcy dziedziczni, w Prawach Niemieckich, *Erbpachtnikami* zwani.

Sławny w dziejach naszych Seim Konstytucyiny roku 1788 rozpoczęty, względem Dobr Pojezuickich stanowiąc, niezno·i w niczem warunkow pierwiastkowego kontraktu konstytucyami 1775 i 1776. obiętych, owszem przydał jeszcze następujące warunki.

http://rcin.org.pl

a) Iż na przełożenie Posłow o krzywdach Rzeczypospolitei w urządzeniu Dobr Pojezuickich, ma bydź wyprowadzona nowa intrata sposobem do odbierania intrat Ziemiańskich przepisanym, a to końcem wyprowadzenia wyższei *Superaty* od dawnego szacunku tych Dobr, wyprowadzonego w roku 1775. 1776 (Zbior konstytucyi z lat 1788. 1790. 1791. 1792. Karta 75. opłata do Skarbu.)

b.) Tak wynalezioną Superatę Possessorowie Dobr Pojezuickich do Skarbu Publicznego opłacać będą winni. (Tamże pag. 75)

c.) Procent od Summy Szacunkowei Dobr Pojezujckich dotond jako czynsz na Edukacyą publiczną opłacany, będzie odtond 5 od 100 podwyższony (Tamże Konst. sposob wynalezienia ofiary tamże kar. 74.)

d) Wolno Possessorom tych Dobr Summę szacunkową złożyć za wiadomością i dołożeniem się Kommissyj Edukacyinei *praevia quietatione et evictione* (tamże kar. 74)

e.) Kommissya Edukacyina dawne Summy Pojezuickie, albo Szacunkową Summę Dobr Pojezuickich, mogąc ją zyskowniei dla funduszu Edukacyinego użyć, jest mocna w każdym czasie za Awizacyą połroczną Summę takową podnieść (pag. 74) Wszystkie inne przy konstytucyach Seimu 1775 roku warunki zachowanemi zostały, i władza Administracyina Sądowa Kommissyj Edukacyinei względem tych Dobr i funduszow, tak ze wszystkiem jak powyżei w roku 1775 ustanowioną była, przez tuteiszy seim zachowaną została.

Więc i wtei tu epoce jeszcze owczesny prawodawca i Rząd bynaimniei natury Dobr Pojezuickich nie zmienił, własność zu-

http://rcin.org.pl

pełną *Dominium Directum* przy sobie zachował, a przy Possessorach tylko *usum fructuum* i prawo dziedziczenia, dopokond za dołożeniem się Kommissyj Edukacyinei Summa Szacunkowa wypłaconą nie zostanie, a przez nowe wyprowedzenie intraty Superata wynalezioną dla Skarbu publicznego nie będzie. Owszem tym tu aktem Seim 1788 r. ukazuje jawnie, iż gdy takie względem Dobr Pojezuickich w roku 1775 rozdanych, on w tei tu epoce mogł czynić urządzenia, miał nad niemi niezaprzeczone *Dominium Directum.*

Konstytucya w roku 1793. nie tylko że nic z warunkow konstytucyami 1775 roku i 1778 przepisanych nie zmieniła, ani nie zniosła, ale jescze mimo tylu innych na tym Seimie popełnionych nieprawości, jakiemsiś uszanowaniem dla świętości tego funduszu, nietylko na niego targnąć się nie śmiała, ale owszem jescze warunki pierwotnego kontraktu Dobr Pojezuickich mocniei ob. ostrzyła i pod Administacyiny Rząd i Sąd poddała, w następnych punktach:

a) Wszystkie dochody funduszu Edukacyinego z Dobr, z Summ z nadań, z zapisow, albo prosto do Kassy Kommissyj, albo do Kassy jakiego zgromadzenia Edukacyinego wpływające, a na terminie niewypłacone, exekwowanemi będą jak podatki publiczne (Konst: Władza Sądowa kart 74)

b.) Kommissya Edukacyina Possessorow Dyplomatycznych, jako i tych co poźniei po odpadnieniu pierwszych Emfiteutow, nadania wieczystei Possessyi *przez plus Offerencyą* uzyskali, i prawa swoje już komu innemu odstąpili, ktore im Seimem dzisieiszym mianowicie nie są uchylone, zachowa przy ich prawach i nabyciach wieczystei Possessyji na zawsze-

http://rcin.org.pl

wsze, lecz winni będą dopełnić te *kondycye* i *warunki*, jakie prawo 1775. 1776 roku ostrzegło (Tamże pag. 74)

c. Wszystkie zaległości i intraty z dobr Pojezuickich, procenta od summ do kassy edukacyinei należące, wszyscy obowiązani są prawem ninieiszem, aby też zaległości w przeciągu odtond do dnia ostatniego Marca 1794 r. do kassy edukacyinei opłacili. Ktoby w czasie teraz oznaczonym nie uiścił się i dwie raty z dobr zaległe zatrzymał, takowe dobra przez *plus offerencyą* komu innemu oddane, *dezolacya* dobr i procent zaległy na dobrach ewikcyinych poszukiwane będą (tamże karta 74.)

d. Possessor dobr funduszowych, gdy przed nastąpieniem drugiei raty tych dobr z sekwestru nie uwolni, od possessyj swoiei odpada (tamże karta 74).

e. Gdyby dobra ewikcyine znalezione były w tradycyj w czasie zesłanei exekucyj do wybrania długu edukacyinego, possessor dobra w tradycyj trzymający, należytość edukacyiną jako dług Skarbu Publicznego, a tem samem pierwszy przed innemi długami za dziedzica zastąpi, i wlewek na tęż sobie ustąpioną summę z strony funduszu edukacyinego otrzyma, od czego possessor tradycyiny wzbraniać się nie może pod odpowiedzią w Sądach Kommissyj.

Więc z tego przedstawienia rzeczy dobr Pojezuickich, okazuje się, że owczesny prawodawca i Rząd w roku 1793. także bynaimniei natury tych dobr nie zmienił, *Dominium directum* względem nich przy sobie zachował, z pod swoich administracyinych zarządzeń i sądow nie wypuścił; jedynie tylko possessorom tych dobr nadał *usum fructuum* i prawo dziedziczenia.

Już tu do oenaczenia tei rzeczy prawodawca i rząd nie uży-

http://rcin.org.pl

wał słow: *prawodziedzictwa*, z *prawem dziedzictwa*, ale brał wyrazy: *emfiteuta*, *possessya emfiteutyczna*, a naiczęściei *possessoremfiteutyczny*, wieczny possessor dobr Pojezuickich.

Po zupełnym podziale kraju, gdy władza taka, jaką Seimy Polskie miały, znaidowała się względem 4. Departamentow, tylko w osobie samego Cesarza Austyackiego, a względem 6. Departamentow dawnych, tylko w osobie samego Krola Pruskiego, więc naturę dobr Pojezuickich, warunki na ich possessorow włożone, nikt zmienić, nikt od nich uwolnić nie mogł, tylko sami Monarchowie.

W rządzie Austryackim przez cały ciąg czasu panowania Cesarza nad 4. Departamentami Traktatem Wiedeńskim do Xięstwa włączonemi, żaden nie wyszedł reskrypt nadworny, ktoryby w czemkolwiek naturę dobr Pojezuickich zmieniał i od obowiązkow possessorow tych dobr uwalniał; owszem rząd Austryacki, ze wszystkiem urządzenia przez Konstytucye Polskie względem tych dobr zachował, są nawet reskrypta przez ktore warunki do tych dobr przywiązane, barziei obostrzył; jako to:

a. Że nie wolno było bez konsensu nadwornego dobra Pojezuickie komu innemu odstąpić.

b. Że przedaż dobr Pojezuickich nawet dozwoloną być nie powinna.

c. Że summa szacunkowa stosownie do Konstytucyj 1788 nie może być wprzod złożoną, dopokond nowa przyzwojta lustracya i szacunku aukcya przez rząd z tychże dobr wyciągnioną nie zostanie.

d. Że posiedziciele dobr Pojezuickich, swoje przywileje, dyplomata przed rządzem złożyć, i dopiero po uzupełnionei takowei ligitymacyj, będą im dekreta nadworne wydane, po-

http://rcin.org.pl

twierdzające prawo ich possessyj dobr Pojezuickich (Besitzrecht.)

e. Rownież possessorowie dziedziczni (Erbbesitzer) dobr Pojezuickich, winni legitymować się przed rządem z kaucyj; iż ta wyrownywa w trzeciei części summie szacunkowei.

Fundusz ten zostawał także zawsze pod dozorem fiskusa, czynsz z dobr i procenta od sum, były pobierane i exekwowane tak jak podatki, przez urzędy Administracyine cyrkularne; posiedziciele dobr w dekretach nadwornych samego Cesarza, nazywani byli Possessorowie dzierżawcy, dzierżawcy dziedziczni, mający prawo posiedzicielstwa, prawo Possessyj, (Besitzer, Erbbesitzer, Besitzrecht.)

Więc dobra Pojezuickie w rządzie Austryackim, rownie jak w rządzie Polskim, bez zmienienia ich natury, z zachowaniem i zaostrzeniem jescze pierwiarstkowych warunkow kontraktu, przeszły pod rząd Xięstwa Warszawskiego, i rownie jakiemi je mieć chciała Konstytucya 1775 i jak je Konstytucya 1793 r. już nazywała, rownież i Nai. Cesarz Austryacki dziedziczną dzierżawą je mianuje. Owszem rząd Austryacki tak dalece dobra Pojezuickie miał za swoją własność, iż nawet dobra Pojezuickie *Zagorzany*, za to, iż Possessor ważył je bez konsensu Cesarza komu innemu sprzedać, zostały mu prosto przez rząd odebrane, i do dobr narodowych inkorporowane.

W rządzie Pruskim także przez cały czas panowania Krola Pruskiego nad 6. Departamentami, żaden dekret czyli reskrypt tego Monarchy wydanym nie został, ktoryby naturę tych dobr albo całkiem zmieniał, albo warunki do possessyj ich przywiązane znosił. Owszem dwa znaidują się reskrypta tego Krola,

http://rcin.org.pl

ktore oczywisto okazują, że przy sobie uznawał *Dominium directum*, że Konstytucye Polskie względem nich zachowane mieć chciał, że na zasadzie tych Konstytucyi swoje dekreta gruntował, gdy nietylko żadnym swoim reskryptem dawnych warunkow nie uchylał, nie zmnieiszał, ale owszem reskryptem swoim pod d. 12. Kwietnia 1795 r. następne wydał rozkazy:

a. Aby względem dobr Pojezuickich, ktore już są zakupione, przepisy Konstytucyj Seimu Polskiego 1789 r. do skutku były przyprowadzone.

b. Aby na mocy tei Konstytucyj przez potworną detaxacyą wynalezioną została wyższość summy przedażnei, i ta od teraznieiszych rzeczonych dobr posiedzicielow, natychmiast zapłaconą do Skarbu była, zastrzegając im prawo regressu do pierwszych nabywcow.

c. Aby takim sposobem na fundusz szkolny zebrane nowe kapitały, z zwyczainym procentem i bezpieczeństwem rozpożyczone zostały.

d. W przypadku, gdyby kto z tych, ktorzy te dobra już zakupili i zapłacili, wzbraniał się od wypłaty nowei summy przez detaxacyą wynalezionei, takiemu dobra Pojezuickie za zwroceniem summy sprzedażnei już wypłaconei, odebrane być mają.

e. Aby dobra Pojezuickie, ktore na wieczną dzierżawę rozdane, rownież powtornie detaxowane były, a wynalezione superplus jako kanon był od ich posiedzicielow żądany; gdyby ich teraznieiszy posiedziciel od opłaty takowego superplus wzbraniał się, dobra oddać obowiązany będzie.

f. Przeirzane być mają jak naidokładniei wszelkie summy

http://rcin.org.pl

szacunkowe dobr Pojezuickich, a szczególniei, czyli podług prawidel Konstytucyj 1775 r. oprocz wysczelgonionego na wieczną dzierżawę gruntu, nieznaidują się jakie inne dobra, grunta, ktore pod ten czas wiecznei dzierżawy podciągniętemi niezostały. W takim razie posiedziciel ich odtond podług używanych zasad w Szląsku przy wieczystych dzierżawach, obowiązanym będzie połowę kapitału jaki się z detaxacyj okaże, dla pewności wypłacić, a na przyszłość już tylko procent od drugiei połowy kapitału, jako kanon nieustający opłacać będzie.

g. Wzięta połowa ma być zaraz bezpiecznie ulokowana; dochod z niei jako też i superplus na fundusze edukacyine przeznaczony.

Taki reskrypt Krola nakazano niezwłocznie wszystkim Kamerom, aby do exekucyj przyprowadzony został, i przez kilka lat następnych wszystkie Kamery tego wypełnianiem zatrudniały się, o czem świadczą kameralne rożnych Departamentow akta.

Gdy tak z rozkazu Krola dobrami Pojezuickiemi zaimowały się Administracyine władze, okazywał się duch temu niesprzyjający w wszystkich osobach prawniczych, w Adwokatach, Regencyinych Konsyliarzach, Hypotekarzach etc. wszędzie przebijała się chęć zagarnienia pod swoi wydział, a tak pod swoją zawisłość większy okrąg rzeczy; przebijały się namiętności, interessowność, jednych, fundusze edukacyine posiadających; drugich, dobra Pojezuickie nabywających, lub pożyczających na nie summy; zgoła niewidzieć, aby duchem ich oppozycyj była słuszność, gdyż w tei tu sprawie wszystko zbyt jest jasnem:

http://rcin.org.pl

że to są fundusze publiczne, że dochody z nich tak jak podatki należą do Skarbu Publicznego, a przeto, że są jedyną żadnej przerwy, żadnej przewłoki nierpiącą *salutis publicae* warownią; niemogą więc należyć do sądowych processow, ktorych formalności koniecznie wymagają przewłok, i ktore prędzej lub poźniej wychodzić muszą na tę ostateczność, gdzie rzecz bez skończenia kończą przez subhastacye, konkursa, etc. etc. etc. Przeto więcej tu było chęci rozszerzenia podobneiże chęci, aż w Administracyine rzeczy. Była i ta rachuba, że zagarnąwszy pod siebie tak ogromną massę funduszow publicznych, powiększą znacznie sobie podległych liczbę, zmnożą im się szportle, rozmajte opłaty, niezliczone obwencye, jak się to zwyczainie trzyma wszystkich działań prawniczych. Ten duch usiłowań prawniczej hierarchij w rządzie Pruskim, przecisnął się nawet do Naczelnika sądow, do samego Kanclerza. Ten w kilka miesięcy po wydanym powyższym reskrypcie Krola względem dobr Pojezuickich; reskrypcie, w ktorym ten monarcha względem rozrządzenia tych dobr, wydał takie przepisy, i nakazy, iż dobra te podług systematu i podług zasad hypotecznych, tam wciągane być nie mogły. Nadto iż dobra te, mając po sobie takie warunki, iż ani przedawane, ani dzielone, ani długami obciążane być nie mogą, a za niewypłaceniem dwoch rat possessor od nich *ipso facto* odpada; są zupełnie tej natury, iż podług zasad hypotecznych tam wchodzić niepowinny, patrz §. 6. *Algemeine Hypoteken Ordnung.* w ktorym wyraźnie mowi: że tylko takie dobra do hypotek wchodzą, ktore mogą być długami obciążane.

Przecież Kanclerz bez osobnego na to reskryptu Krola, ktory tylko sam jeden w rządzie Pruskim był władnym, naturę

http://rcin.org.pl

tych dobr Pojezuickich zmienić, i od warunkow do nich przywiązanych niezaciągania długow uwolnić; on przecież pod dniem 6. Maja 1797 roku wydał partykularnie następną instrukcyą dla hypotek w Prussach wschodnio-południowych:

„Gdy fundusz edukacyiny rozciąga się do dobr położonych w Prussach południowych, tak przez kapitały na nich lokowane, jakoteż przez czynsze do nich jako *onus perpetuum* przywiązane, przeto z przyczyny, że dotond jescze te do tych dobr pretensye funduszu edukacyinego, nie są ani *in quali* ani *in quanto* dosyć wyjaśnione, z tych przyczyn względem tych dobr taką udzielamy wam Instrukcyą: 1mo że podanie tych dobr do ksiąg hypotecznych ma być odłożone na sam koniec: 2re że takowe odłożenie tam mieisca mieć nie będzie, jeżeli reszta dobr Powiatu już jest w hypotece urządzona, bo na tenczas i te dobra wniść mogą, a fiskus może zanieść protestacyą, co do wyjaśnienia i udeterminowania funduszu edukacyinego. Lecz jeżeliby po upłynieniu 6. miesięcy to *quantum* należności z tych dobr funduszowi edukacyinemu wyjaśnione i udeterminowane nie było, można wezwać wszystkie Kamery Domanialne, iż jeżeli to nienastąpi, na ten czas na prośbę tych dobr posiedzicieli, taka protestacya wymazaną zostanie."

Fiskus przeciwko przyjęciu tych dobr do hypotek protestował się, lecz na to regencye niezważały; zanosił dalszą protestacyą, iż jeżeli te dobra do hypoteki wniiść mają, to podług ich natury nie pod imieniem posiedzicielow, ale pod imieniem Fiskusa zapisanemi być powinny: i na to regencye w swojej decyzyj nie zważały. Nakoniec, zaniosł fiskus protestacyą, że jescze przez nowe wyprowadzenie z tych dobr intrat z rozkazu

http://rcin.org.pl

Krola, wielość należności z nich do funduszu edukacyinego nie jest determinowana, ta ostatnia protestacya została przyjętą i mimo Instrukcyj Kanclerza, tylko 6. miesięcy wyznaczającei, pozostała się bez wymazania. Obywatele Polacy z podawaniem do hypotek takowych dobr pojezuickich mimo tych zachęcań i ułatwiań sądowych, nie barzo się kwapili. Pierwsi przedający, byli to posiedziciele albo cudzoziemcy już nowo nabywcy, albo na nie summy swoje pożyczający.

Jakiei wagi jest ta Instrukcya Kanclerza względem tych dobr, i czyli one przez to wniiście do hypotek, zmieniły swoją naturę i utraciły pierwiastkowe warunki kontraktu dobrowolnie od obydwoch stron przyjęte, to niżei wyjaśnionem zostanie, gdy rozważać i rozbierać będziemy Ministra Sprawiedliwości przeciwko ich naturze uczynione zarzuty, i tegoż wnioski.

W roku 1799 d. 5. Maja po oddaleniu się Ministra Hoym, Ministrowie Voss z Departamentu Pruss Południowych, Schröter z Departamentu Pruss wschodnich, zdając Krolowi sprawę o czynnościach Kammer względem wyprowadzenia nowych intrat z dobr Pojezuickich, uczynili mu przełożenie, że nowem anszlagowaniem nie wiele przybędzie dla funduszu edukacyinego, z przyczyny; iż ciężary na dobrach Pojezuickich od r. 1775 więcei iak o połowę podniesionemi zostały, przez podwyższenie na nich czynszu Konstytucyą 1788 roku; przez nałożenie podatku 10. grosza, przez podwyższenie tego podatku do 24. procentu; przez dostarczanie innych ciężarow i podwod. Przydali i tę uwagę; że wyszukiwania dochodu przez nowe wywody, ściąga zażalenia posiedzicielow tych dobr, jakoby ich prawa

przez

http://rcin.org.pl

przez to naruszanemi zostały; gdyż przez nowy wyciąg zaimuje się i ta część, którą tych dobr posiedziciele przez wyłożone koszta i poprawy sami powiększyli, a do ktorei oni jedynie podług natury tych dobr prawo mają, że Konstytucya seimu 1788 roku nie miała w celu powszechnie nowego oszacowania dobr, końcem podwyższenia z nich czynszu, ale jedynie tylko dochodzenie i rozpoznanie tego, co przy pierwiastkowei lustracyj opuszczonem zostało.

Z tych przyczyn przełożyli rzeczeni Ministrowie Krolowi opinią, aby od nowego anszlagowania rząd się wstrzymał, aby tylko rozstrząsanym był przez Kamery pierwiastkowy sposob tych dobr wypuszczania, i aby przy pierwiastkowei lustracyj zaszłe czynności wszystkie sprawdzonemi zostały. Tam gdzieby się przy takowych pokrzywdzenie funduszu edukacyinego pokazało, Kamery wnidą w układ z posiedzicielami tych dobr o dodatek, jakiby do funduszu szkolnego dopłacać im jeszcze należało.

Przełożenie to było słuszne, bo anszlagowanie nowe, końcem powiększenia dochodow edukacyinych, nie jest zgodne ani z konstytucyą 1775 ani z Konst. 1788 r. Podług pierwszei, dochodzenie jeżeli przy pierwszem tych dobr rozdawnictwie fundusz edukacyiny skrzywdzonym nie został, nakazał seim Kommissyj edukacyinei folio 8. pag. 861, aby w tych dobrach o ktorych poważmie jakową wiadomość lub zaskarżenie o niedokładności lustracyj, tam przez nową lustracyą wszystko sprawdzić nakazała. Konstytucya zaś seimu 1779 pag. 75 nakazała, aby sposobem przepisanym, do odbierania instrat Ziemiańskich dochodzoną była z dobr Pojezuickich przewyżka, jaka się nad procent po 5. od 100 summy szacunkowei, i nad dopłatę 10 gr.

http://rcin.org.pl

znaidzie. Więc każdy inny sposob, jakim był anszlag Pruski, niemogł się z zupełną słusznością zgadzać. Na takie tych dwoch Ministrow przedstawienie, wydał Krol drugi swoi reskrypt dnia 16. Maja 1799 r. w tei treści i punktach:

a. Wolą Naszą jest, aby dekretem Naszym d. 12. Kwietnia 1795 r. wydanym, nakazane anszlagowanie dobr Pojezuickich ustało.

b. Natomiast ma być dochodzony i rozpoznany sposob wszelkich przedmiotow tych dobr przy pierwiastkowym ich w possessyą wypusczeniu taxowania i lustracyj.

c. Mają być przedsięwzięte środki do sprawdzenia i zapewnienia się o kaucyach jakie posiedziciele tych dobr zapisali.

d. Tam gdzieby się pokrzywdzenie funduszu edukacyinego przy pierwiastkowei lustracyj okazało, tam albo przez dobrowolne ugodzenie się z posiedzicielami dobr, podwyższenie czynszu w miarę wynalezionego uszkodzenia nastąpi, albo prawne poszukiwanie do oznaczenia uszkodzonego procentu przedsięwzięte będzie.

Takie tylko dwa ogolne dekreta Krola Pruskiego względem dobr Pojezuickich wyszły. Żaden z nich bynaimniei nie zmienił natury tych funduszow edukacyinych, jaką im Konstytucye 1775, 1788 i 1793 nadały. Owszem na tych Konstytucyach wszystkie urządzenia swoje, w tych tu dekretach wskazane, Krol gruntował. Chciał je nawet w pierwszym swoim dekrecie zwiększyć, gdy przez anszlag nakazał nowe intraty wyprowadzać. Lecz gdy mu uczyniono uwagę, iż nie ten sposob w Konstytucyach wymienionych był podanym, przeto w następnym powtornym swoim dekrecie wskazał środki poszukiwa-

http://rcin.org.pl

nia rzetelności dochodow, zgodnieisze z Konstytucyami. Nigdzie zaś śladu nie ma, aby w czemkolwiek Krol possessyą tych dobr, i warunki do nich przez powyższe konstytucye przywiązane naruszył, zmienił, zmnieiszył, lub od nich uwolnił. Ciągle przy Kamerach zostawił nad niemi Administracyą i dochodu z nich wybierania exekucyą.

Więc z tego, ciągle przez połwieku przeszło, stałego, w niczem istotnem niezmienionego funduszu edukacyinego w dobrach Pojezuickich, okazuje się, iż z taką naturą, z takiemi warunkami, iakie im Konstytucye Polskie nadały, i jakie pierwiastkowy ich kontrakt wypuszczenia w dziedziczną dzierżawę, zawierał, z takąż naturą i z takiemiż warunkami przeszły pod rząd Xięstwa Warszawskiego.

Te za Prusakow przez Wydział prawniczy, przez Regencye, Hypotekaryuszow, drobnostkowe przeciwieństwa, oppozycye, i samego Kanclerza Instrukcye, wydane wprzod, niżby sam Monarcha naturę tych dobr zmienił, lub warunki do nich przywiązane zniosł, co tam przecież nie nastąpiło nigdy; są niczem, są tylko tem samem, czem są w teraznieiszym rządzie trudności, oppozycye, w Administracyą i w exekucyą publicznych dochodow mięszania się Prokuratorow, Sądow, i całego Ministerstwa Sprawiedliwości, wprzod jeszcze, niżeli Krol, ktory podług Konstytucyj sam jeden tu tylko decydować jest władnym, niżeli Krol względem Administracyj i exekucyj dochodow z tych funduszow nie postanowi. Tem jednem tylko rożnią się w teraznieiszym rządzie oppozycye i przeszkody Prokuratow i Sądow, iż tu przedwcześnie naruszają i odbierają stałe possessorium władzy Administracyinei i rządowi; czego przecież w rzą-

http://rcin.org.pl

dzie Pruskim hierarchia sądowa nigdy uczynić nie ważyła się.

Powiedziałem: stałe possessorium. Bo funduszow edukacyinych administracyą, i dochodow z nich exekucyą w Polsce prosto Kommissya edukacyina, w Austryj prosto Fiskus i Cyrkuły, w Prusiech prosto Kamery domanialne posiadały, dochod z tych funduszow exekwowały rownie jak podatki, oraz rozpoznawały sprawy z tych funduszow pochodzące, jak to świadczą względem Białołęki w tuteiszei Prefekturze złożone akta.

Więc i rząd Xięstwa Warszawskiego, w to spokoine nigdzie przedtem niezaprzeczone wszedł possessorium Administracyj, i on prosto Administracyiną exekucyą dochodow publicznego Skarbu z dobr Pojezuickich przez kilka lat początkowych dochodził; dopiero w 5. roku zaczęła Władza Sądownicza do tei Administracyj rządu rozpościerać się, mięszać, i wprzod jescze niżeli Krol, jeżeli spor czyli wątpliwość tu mieisce mieć mogła, ten spor, tę wątpliwość miał sobie przełożoną, i samowolnie zadecydował. Tak wprrod jescze wzruszono stojący porządek, zburzono possessorium Administracyj i exekucyj rządu, mającego powierzoną sobie zachowawczą straż dawnego porządku, dopokond Krol nowego nie wyrzecze.

Oczywistość prawdy w tei całei teraznieiszei sprawie, jawność w niei słuszności, niechai resztę domowi przed Sprawiedliwością tronu, jak wiele przez te przedwczesne rozszerzanie się Władzy sądowniczei nad Władzą Administracyiną, przez to przedwczesne tamowanie działań Administracyinych już narobiono szkody w dochodach Skarbowych; jak daleko nadwerężono fundusz edukacyiny; przyprowadzono wiele dobr

http://rcin.org.pl

Pojezuickich do ostatniego upadku i zadłużenia; jak przez wprowadzony nieporządek w działania rządowe, wprowadzono nieporządek w majątki partykularne; jak przez zatamowanie wpływu dochodow edukacyinych, zatamowano w jednych Departamentach postęp edukacyj publicznei, w drugich zdziałano przerwę oświecenia młodzieży, więc oświatę całei jednei generacyj narodu.

Przystępujemy do rozbioru zarzutow Ministra Sprawiedliwości przeciw tym funduszom edukacyinym.

Rozważając i porownywając je z sobą, zachodzi naiprzod między niemi sprzeczność.

W podaniu Ministra Spraw Wewnętrznych i w przełożeniu Rady Ministrow do Nay. Pana, zacytowane twierdzenie Ministra Sprawiedliwości, że Konstytucya 1775 r. zmienioną jest poźnieiszemi Konstytucyami 1788 i 1793 tak dalece; iż te ostatnie nadały dobrom Pojezuickim inną naturę. Przeciwnie zaś w podaniu do Rady Stanu twierdzi, że podług wszystkich Konstytucyi dobra Pojezuickie z prawem dziedzictwa pod warunkami rozdane zostały, dla ktorych warunkow własność posiadających jest ograniczona, chyba, że przez spłacenie summy całkiem dobra uwolnią.

Druga sprzeczność: mowi, że natura dobr Pojezuickich przez Konstytucyą 1775 r. ustanowiona, zmienioną została przez Konstytucye poźnieisze 1788 i 1793 r. ktore nadały tym dobrom naturę partykularnei własności; a dalei twierdzi, że dopiero przez rząd Pruski stan tychże dobr zupełnie przeistoczonym został.

Trzecia sprzeczność: w podaniu do Rady Stanu na kar. 16

http://rcin.org.pl

utrzymuje; Minister że podług warunkow w Konstytucyach do dobr Pojezuickich przywiązanych, te dobra nie są dzierżawą dziedziczną czyli *Erpachtem*; a przeciwnie w przełożeniu Rady Ministrow do Krola, cytowane zdanie tegoż Ministra wyraża, że wszelkie dzierżawy wieczyste, a przeto i dzierżawa dobr Pojezuickich, podług kodexu art. 530 zachowaną być nie może.

Czwarta sprzeczność: w podaniu do Rady Stanu przy rozbieraniu Konstytucyj 1775 r., wywodzi przez liczne oddzielnie zebrane wyrazy, że dobra Pojezuickie są nadane tą Konstytucyą z dziedzictwem, z prawem dziedzictwa; a w przełożeniu Rady Ministrow do Krola cytowane tegoż zdanie, że dopiero Konstytucye 1788 i 1793 zmieniwszy naturę tych dobr, zrobiły je dziedzicznemi.

Piąta sprzeczność: w podaniu do Rady Stanu po rozebraniu wszystkich Konstytucyi, Minister konkluduje pag. 17.: ponieważ Dobra Pojezuickie pod warunkami w Konstytucyach i przywilejach Krolewskich wyrażonemi rozdawane zostały, więc własność posiadających jest ograniczona, (*Dominium utile*) a przecież na karcie 16. utrzymuje i usiłuje wywieść, że nie zostało się przy rządzie tych dobr *Dominium directum*. Jest to przecież w jasnem wyobrażeniu prawoznawstwa z sobą nierozdzielonem; że tam gdzie tylko jest *Dominium utile*, musi koniecznie gdzieś być *Dominium directum*.

Ta sprzeczność w tych wymienionych tu twierdzeniach, gdy niedozwala wchodzić w ich rozbior, wskazaną przecież być musiała, aby się nie zdawało, że dla tego, iż coś nieodbitnego w sobie mają, pominione zostały.

Dalszy jest zarzut: że Konstytucye Polskie nie mają teraz tytułu wykonawczego.

http://rcin.org.pl

Końcem rozwiązania tego zarzutu, przypomnieć trzeba; że w seimach Polskich łączyła się razem i władza prawodawcza i władza Rządowa.

Konstytucye takie, ktore seim wydawał jako ogolne dla całego narodu, te dzisiai za wprowadzeniem kodexu Napoleona słuchane ani wykonywane być nie mogą. Lecz Konstytucye ktore seim jako rząd wydawał, w czynnościach zawierania układow czyli kontraktow między rządem a partykularnym obywatelem, takie Konstytucye nie będąc jstotnie tylko warunkami jak naprzykład w obecnym razie, kontraktu wypuszczania w possessyą dobr Pojezuickich przez rząd partykularnym obywatelom; takie więc Konstytucye są pomimo wszystkich przemian ludzi, kraju, rządow, dopotond niewzruszonemi, dopokond trwa rzecz, o ktorą podług dobrowolnei dwoch stron woli umowę zawarto.

Ani tego niemożna zagruntować na żadnei zasadzie, co także między innemi Ministra zarzutami znaiduje się; że warunki Konstytucyą 1775 do possessyj dobr Pojezuickich przywiązane, mają być teraz sprzeciwiające się Konstytucyinemu urządzeniu prawa. W wszystkich bowiem rządach i w wszystkich dotond znanych kodexach, to jescze nigdy zakwestyonowanem nie było, aby dwoch stron dobrowolne, rozmyślne, i godziwe między sobą umowy, ważnemi nie były: owszem w każdym kontrakcie warunki od dwoch stron zgodnie, dobrowolnie przyjęte, stają się dla tych stron prawem: taki jest duch i taka wola prawodawcy w kodexie.

Dalszy zarzut: w podaniu do Rady Stanu z rożnych Konstytucyi i z dyplomatu Krolewskiego, i z Instrukcyj przez Kom-

http://rcin.org.pl

missyą edukacyiną ogłoszonei, obszerny jest wyciąg na kartach 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. Wszystkich tych mieisc, w ktorych się znaidują termina w wyciągu tym podkreślone, jako to: z Konstytucyj 1775 *Privilegiatus haeres, wieczyście dziedzic, dziedzictwem nadany, uprzywilejowany dziedzic, dziedzictwo, per diploma regium instituto haerede, w dziedzictwo polane będą* z dyplomatu Krolewskiego wykazano termina: *haereditas illorum, jure perpetuó haereditario a moderno donatario ejusque successoribus et haeredibus.* Z Konstytucyj 1780 wyciągnięte i podkreślone termina: *Dobra Pojezuickie prawem dziedzictwa rozdane:* z Instrukcyj czyli Uniwersału Kommissyj edukacyinei wytknięte są termina: *dobra stojące Ziemskie dziedziczne, dobra dziedziczne obywateli uprzywilejowanych.* Prawo własności i dziedzictwa z Konstytucyj 1789 wskazane i podkreślone wyrazy: *z dobr dziedzicznie posiadających, w dziedzictwo obroconych*, płacić mają corocznie *dziedzice z tych dziedzictw, od dziedzicow.* Z Konstytucyj 1793 *dziedzicom dyplomatycznym.*

Jeżeliby wywod ten i wskazanie pomienionych terminow było robione tym zamiarem, aby dowieść, że dobra Pojezuickie są rozdane ich posiedzicielom z prawem dziedziczenia, na tenczas wywod ten byłby tu niepotrzebnym, gdyż nigdy o to sporu być nie mogło i nie było. Nadto bowiem dobrze rzeczą wiadomą, że dobra Pojezuickie były rozdane obywatelom w possessyą z prawem użytkowania, *usus fructus* i z prawem dziedziczenia.

Lecz jeżeli wywod ten uczyniony jest tym końcem, aby z takich wyrazow wyprowadzić ten wniosek że possessorowie dobr Pojezuickich są ich właścicielami, że te dobra stały się cał-

http://rcin.org.pl

całkiem własnością partykularną, taki wniosek nie byłby tu rzetelny: bo w takim wnioskowaniu byłaby konsekwencya ogolnieisza niżeli jest propozycya *antecedens*. Co innego jest dziedzictwo, a co innego własność zupełna. Gdzie jest pierwsze, tam może nie być drugiei; ale gdzie jest druga, tam musi być koniecznie pierwsza.

Dobra Narodowe, dawniei starostwa prawem emfiteutycznem na poł, albo na cały wiek, i więcei, familiom partykularnym dawane, niosły z sobą prawo dziedziczenia, przecież nigdy nie były własnością. Dobra, grunta, na czynsz wieczny, to jest wieczną dzierżawę w *Erpacht* jak nazywano za rządu Pruskiego dawane, miały z sobą prawo dziedziczenia, ale nie były własnością. Ta własność bezpośrednia czyli *Dominium directum* zostawała się zawsze przy pierwszym ich nadawcy. Rownież dobra Pojezuickie jak w Konstytucyach 1775 i 1788 roku mowią o nich warunki do ich possessyj przywiązane, a Konstytucya 1793 r. nawet oprocz warunkow, już właściwszem nazywa je wyrazem: *possessye emfitentyczne* dziedziczne.

Przeciw temu wyrazowi w Konstytusyj, jest położony zarzut w podaniu Ministra do Rady Stanu, iż przez użycie tego terminu, seim, prawodawca pomylił się, z przyczyny, że gdzie jest prawo *emfiteutyczne*, tam *emfiteuta* z dobr takich płaci czynsz *in signum Dominii directi*, a tu z tych dobr płaci pewny procent od summy szacunkowei, że *emfiteuta* w przypadku przedaży musi o tem uwiadomić *dominum directum* i płaci *laudemium*, a tu z dobr Pojezuickich to *laudemium* nie jest ustanowione. Ani też nie jest to dzierżawa wieczysta, bo ta daje prawo użytkowania z rzeczy, ktora ma swoje *dominium directum*, a dobra Po-

http://rcin.org.pl

jezuickie są dane dziedzictwem i przydana jest okupienia ich wolność.

Zarzut ten jest tylko w słowach, w wyrazach, ktore jak wyżei okazanem zostało, nie mogą mieć znaczenia domyślnego, ale tylko takie, jakie im nadaje ta rzecz, o ktorei owcześnie wyrzeczonemi były. Czyliż więc warunki, ktore do possessyj dobr Pojezuickich są przywiązanemi, szczególniei: że dobra te biorący, zaraz przy wchodzeniu w possessyą musi z nich trzecią część szacunku, jak przy *erbpachtach* na wkupno złożyć, albo w gotowiźnie albo w kaucyj; że dobra te nie mogą być nigdy dzielone, długami obciążane; że nie mogą być przedawane bez uwiadomienia rządu; że do nich przywiązany czynsz wieczny determinowany od szacunku tych dobr przez lustracyą; że ten procent czyli ten czynsz kiedy nie będzie zapłacony przez dwie raty, dobra ten sam, co je nadawał, rząd weźmie prosto w sekwestracyą; a gdy i trzecia rata nie będzie zapłacona, rząd jako *Dominus directus* odbierze je prosto nazad do siebie, i komu innemu w takąż possessyą odda. Jakże tu można robić naimnieiszą wątpliwość, że przez takie warunki rząd zostawił przy sobie *Dominium directum*, posiedzicielowi udzielił tylko dziedziczenie i *usum fructuum*, z obowiązkiem, aby mu corocznie płacił pewną jlość; aby tych dobr komu innemu nie sprzedawał bez jego przychylenia się. Czyliż to nie są istotne warunki i cechy dzierżaw dziedzicznych?

Jeżeli przy uwiadomieniu od *emfiteuty*, że te dobra komu innemu przedaje, *Dominus directus* tu nie wyciąga opłaty laudemij, jeżeli pozwala to dobrodzieistwo possessorowi, iż gdyby kiedy chciał, a *Dominus directus* do tego się przychylił, może taki

http://rcin.org.pl

possessor te dobra okupić, takie dobrodzieistwa na przyszłość (*in futurum*) dopiero użyczyć się mające, nie niszczą bynaimniei teraznieiszego *Dominium directum*. Więc possessya dobr Pojezuickich z warunkow do niei przywiązanych, jest prawdziwie tem, czem ją Konstytucya 1793 r. nazywa, i czem ją reskrypt Krola Pruskiego w roku 1796 mianuje: *Possessya emfiteutyczna dziedziczna, dzierżawa wieczysta, Erbpacht.*

W kodexie Art. 530 mowi: że własności partykularne, nie mogą być tak rozrządzone, aby wieczyście do nich był przywiązany jakowy opłat ciężar i t. d.

Ztond położony jest wniosek, w podaniu Rady Ministrow do Krola cytowany jako zdanie Ministra Sprawiedliwości, że tem samem upadają i dzierżawy wieczyste dobr Pojezuickich, dobr *jure dominij directi* do narodu należących, i pod urządzeniami i Administracyą Krola będących. I ten wniosek jest większy, jest ogolnieiszy, aniżeli *antecedentia*, z ktorych wyprowadzony.

Prawa bowiem kodexu nie obeimują bynaimniei dobr narodowych, własności, i dochodow pod Administracyą rządu będących, zgoła żadnych dobr takich, ktore jescze narod, rząd, ktorych jescze rzecz powszechna od siebie nieoddzieliła, i na własność partykularną nie oddała. Ale prawa kodexu obeimują jedynie wszelkie urządzenia własności samych partykularnych.

I to jest prawdziwa linia między sporami cywilnemi własności partykularnych, a sporami Administracyj Publicznei. Nie wolno więc podług kodexu, aby własności między partykularnym a partykularnym tak urządzonemi były, aby stawały się dzierżawą wieczną, chociaż i to w applikacyj do kraju nasze-

http://rcin.org.pl

go tak wiele pustei ziemi mającego jescze jest przedwczesnem, więcei szkodliwem jak użytecznem; przecież żadną miarą artykuł ten rościągać się nie może do takich dobr i dochodow, ktore należą do Skarbu publicznego, i ktore zostają jescze pod Administracyą, pod zarządzeniami korony, a przeto wyjętemi są z pod praw kodexu cywilnego paragrafem 1440.

Nawet applikacya ta byłaby nie podobną: bo dochody publiczne, dobra pod Administracyą publiczną będące, mają swoje partykularne przepisy, swoje rożne od praw kodexu warunki, urządzenia, Krolewskie dekreta; sądy zaś nie mają obowiązku słuchania czego innego tylko praw kodexu. Jakżeby więc o rzeczach do Administracyj należących sądzić miały? byłoby to poddać czynności rządu, całą publiczną Administracyą, pod summnienie sędziow; co kodex w niedostatku prawa pozwala. A tak czyliżby wkrotce rzecz Administracyina nie poszła pod arbitralność?

Z resztą, jeżeli ten zarzut był uczyniony w zamiarze bronienia posiedzicielow dobr Pojezuickich, to gdyby mogł być utrzymanym, stałby się jescze dla nich nierownie gorszym, i zupełnie ich niszczącym. Bo w takim przypadku, jeżeli ow pierwiastkowy ich dzierżawy kontrakt, kodex już rozwiązał, więc naturalnie rząd natychmiast do dobr swoich powraca, i jest panem żądania od possessorow, żeby albo zaraz dobra te okupili i złożyli summę szacunkową podług ugodzenia się z rządem, albo dobra odebrane będą, i w trzydziestoletnią possessyą komu innemu wypusczonemi zostaną. Tym sposobem fundusze edukacyine poidą w gorę; a posiedziciele dzisieisi wszyscy od nich odpadną.

http://rcin.org.pl

Następuje zarzut, ktory, zdaje się, iż w podaniu do Rady Stanu chcianoby uważać jako głowny. Lecz rozebranie gruntowne rzeczy, i ten zarzut okaże być prożnym. Jest on taki:

Prawa do dobr Pojezuickich służące, nie podług warunkow ich pierwiastkowego kontraktu, ale podług stanu hypotek w rządzie Pruskim do tych dobr uregulowanych, uważane być powinny: gdyż wiara publiczna ksiąg hypotecznych naruszoną być nie powinna.

Widzieliśmy już wyżei, iż podług urządzeń hypotek Pruskich w §. 6. te dobra Pojezuickie, jako niemogące mieć na sobie długow, do hypotek wciągane być nie powinny. Widzieliśmy, iż za rządu Pruskiego stan natury dobr Pojezuickich zmienić, przejstoczyć nikt nie miał mocy, tylko sam Krol. Widzieliśmy, iż Krol żadnym reskryptem, ani urządzeniem tego nie zmienił. Owszem dwa reskrypta Jego w tei rzeczy wydane, jescze ją barziei utwierdzają. Bo obydwa na zasadzie Konstytucyi Polskich gruntując się, i wyraźne dobr tych *Dominium directum* Krolowi przyznając, na takim prawie i mocy wyprowadzanie nowych intrat z tych dobr dla funduszu edukacyinego nakazują.

Więc podług zasad hypotek Pruskich, dobra Pojezuickie mające na sobie warunek niemożności zaciągania długow, do hypoteki wpisywanemi być nie powinny.

Czyliż moc i władzę zmienienia natury tych dobr, rezolucye niektorych regencyi, albo Instrukcye Kanclerza mieć mogły? Kanclerz w rządzie Pruskim prawie tę posiadał władzę względem sądow, i hypotek, jaką u nas względem tego Wydziału posiada Minister Sprawiedliwości. Mogł on wydawać na za-

http://rcin.org.pl

pytania od Sądow, i od hypotek, objaśnienia, Instrukcye, lecz te tylko w systemacie raz ustanowionego sądownictwa, i zasad hypotecznych ograniczać się musiały. I o tyle tylko ważnemi być mogły, ile nie tykały w niczem ustanowionego systematu i zasad.

Czyliż, gdyby Kanclerz wydał Instrukcyą zmieniającą naturę dobr narodowych, do hypotek się nie kwalifikujących; lub gdyby swoją Instrukcyą tak naruszył zasady hypoteczne, iż ułatwiłby do nich wniyście rzeczy fałszywych, rzeczy nie dobrej wiary, czyliżby na takiej jego Instrukcyj popełnione podstępstwo, szkody w dobrach narodowych, w dobrach publicznych, w majątkach partykularnych; za prawne uszły?

Gdyby w Xięstwie Warszawskiem, z jakiego sądu, albo z Ministerstwa Sprawiedliwości wyszła jakowa rezolucya lub Instrukcya względem hypotek, ktora instrukcya dałaby powod bądź przez złe jej zrozumienie, bądź przez nadużycie do rozszerzenia zasad hypotecznych tak daleko, iżby do nich łatwo takie dobra wcisnąć się mogły, ktore tam być nie powinny; gdyby na tym fundamencie Konserwator hypoteki przyjął skrycie jakie dobra emfiteutyczne np. Preny, gdyby te zapisał pod imieniem własności partykularnej; gdyby na takim zapisie w hypotece kredytorowie znaczne, wartość dobr przenoszące. popożyczali summy. A w tym emfiteutyczne dziedzictwo skończyło się. Rząd chcąc dobra jako swoją własność odebrać, gdyby zastał tam Prokuratorow w jmieniu owych kredytorow już te dobra rozszarpujących, czyliżby Krol oświecony o nadużyciu władzy urzędnika, o oczywiście fałszywym zapisie hypoteki, o oczewiście złej wierze kredytorow, gdyż tu żadna *ignorantia invincibilis* być nie mogła, zostawiłby na łup złych ludzi, użytkujących z tego nadużycia władzy, tę własność narodową?

http://rcin.org.pl

Można drugim przykładem jescze lepiei rzecz tę wyjaśnić:

Gdyby w przypadku teraznieiszym Izba edukacyina przez dwa lata ciągle rozpierając się z tylu przeciwnościami, począwszy od Prokuratorow, aż do władz naiwyższych przeciw niei unoszącemi się, nie mogąc ani swemi prośby, ani swemi przełożeniami, ani wystawianiem upadku edukacyj, nic wskorać, gdyby ta Izba edukacyina w porownaniu z silną oppozycyą, z magistraturą od siebie wyższą, i nad sobą przełożoną, ona widząc swą słabość, swą działania niemoc; widząc iż mimo uznawania oczywistych szkod w funduszach narodowych edukacyj, nie ma przecież w składzie teraznieiszego rządu dla niei drogi bezpośredniei do Monarchy; gdyby nakoniec prożnem swojem usiłowaniem znużona, nie była wytrwała w stałości, lecz uległa i wypuściła dobra Pojezuickie z pod swojei Administracyj, i zostawiła je pod Prokuratorami i processami. Z tond ustałby zupełnie dochod edukacyiny, fundusz publiczny byłby zmienionym w własność partykularną; rząd do dobr, ktorych przy nim tylko była własność, ktorych on jedynie *dominus directus*, rząd uirzał by się w krotce tylko prostym dłużnikiem, dalei w mnostwie długow nastąpiłyby *Subhastacye*, *konkursa*; w końcu edukacya krajowa zamiast dochodu, znalazłaby się z 15. milionow funduszem w nieskończonych processach. W takim razie, gdyby albo Dyrektor publicznei edukacyj, albo inny Minister rozpatrzył się w tei rzeczy; rozpoznał, z jaką niesłusznością i z jakim nieporządkiem tak ogromna massa publiczna ginie; gdyby natychmiast rzecz całą Krolowi przełożył, i wyjaśnił; czyliżby ten naisprawiedliwszy z Krolow nie tylko surowei odpowiedzialności nie żądał od tych, ktorzy swei władzy nadużyli, ale nadto z rąk tych złei wiary kredytorow, ktorzy z tego nad-

http://rcin.org.pl

użycia zyskiwać szukali, czyliżby tei własności publicznei niewyrwał, i znawu do swego świętego przeznaczenia nie zwrocił?

Położono twierdzeniem w tym tu zarzucie, że prawa do dobr Pojezuickich służące, nie podług warunkow pierwiastkowego kontraktu, ale podług stanu hypotek do tych dobr uregulowanych, uważane być powinny.

Czyliż te uregulowania w hipotekach, być mogą arbitralnością? Czyliżto hipoteczne uregulowania, aby na wiarę publiczną zasługiwały, (cel jedyny wszystkich hypotek) nie mają swoich zasad niewzruszonych? Czyliż wszystkich hypotek w świecie nie są naistotnieiszym zakładem, te dwie zasady: że wszystko co do nich wchodzi, musi mieć w sobie prawdę; i musi być dobrei wiary? Czyliż gdyby do hypotek mogły wchodzić rzeczy oczywiście na nieprawdzie zasadzone, gdyby tam swoje bezpieczne schronienie znaidowały podstęp, oszukaństwo okryte imieniem dobrei wiary; gdyby tam rzecz publicznie znana, uroczyście przez Seim, przez cały narod robiona, po wszystkich aktach grodowych zapisana; gdyby mowię rzecz tak znana całemu narodowi, mogła być fałszywie w hypotece zapisaną, a przez to samo już fałsz tam mogł stawać się prawdą, a prawda fałszem; czyliżby taki skład wiary publicznei nie stał się wkrotce ochydnym, wszelkiego zaufania pozbawionym, składem zmow i podstępow na złupienie własności publicznych, i własności partykularnych? Gdyby do hypotek Pruskich bądź na decyzyj jakiei Regencyj nieprzyimującei protestacyj fiskusa, bądź na rezolucyj Kanclerza, rozkazującego wymazać protestacyą fiskusa, przyjęty został zapis dobr Pojezuickich z odrzuceniem

http://rcin.org.pl

niem wszystkich do nich przywiązanych warunkow, a przeto taki zapis hypoteczny nastąpiłby na nieprawdzie, znanei w tych tu krajnach całei publiczności; gdyby po takiem oczywiście na fałszu zapisanem właścicielstwie, powierzyciele swoje hipotekowali summy; gdyby ciż ludzie fałszywi w zmowie na zagrabienie rzeczy publicznei jawnie będący, udawali bezwstydnie swoją złą wiarę, za dobrą; jakoby im wiadomą nie była natura tych dobr, ktorych urządzenie działo się na seimach publicznych, ktore z rozkazu konstytucyj 1778 r. przez Kommissyą edukacyiną zostały po wszystkich Grodach rozesłane i ingrossowane, czyliżby to tak jawnie nieuczciwe, fałszywe w hypotece dobr uregulowanie, miało ich stan i naturę już na zawsze przejstaczać?

Gdzieby taka fałszywość, taka zła wiara uregulowania hypotek zasadą być mogła, tam hypoteki nie warownią wiary publicznei, ale byłyby tei wiary zniszczeniem, byłyby występną prawną kryjowką nieprawdy, wybiegow, i podstępow.

Z tego wszystkiego okazuje się coraz dowodniei, iż dobra Pojezuickie są takiei natury, że do hypotek wchodzić nie mogą.

Lecz przystąpmy już bliżei do samei hypoteki: otworzmy tę księgę, obaczmy jak tam dobra Pojezuickie zapisanemi zostały. Naprzykład dobra Pojezuickie *wielki Rylsk*: położono przy nich w pierwszei pozycyj.

1. *Onera perpetua* i ograniczenia własności czyli dyspozycyow. *Einschrenkungen des Eigenthums oder der Disposition.*

Potem zapisany kanon w tych słowach: *Pięć tysięcy trzysta pięćdziesiąt złotych polskich* jako wieczny czynsz, ktory przez przywilei udzielenia tych dobr wydany w Warszawie 26. Wrze-

http://rcin.org.pl

śnia 1776 r. na te dobra włożonym został. Przed tem do kassy Kommissyj edukacyinei, teraz do kassy domanialnei ekonomicznei przy Kamerze opłaconym być powinien. Potem do księgi ingrossacyinei wciągnione, znaiduje się to całe dyploma Krolewskie, w ktorem Krol po kilkakrotnie wyraża; iż wydaje je na fundamencie Konstytucyj Seimu 1775 w ktorym są te wyrazy: *cum ea nihilominus speciali conditione, ut praeter onera publica census supra nominata constitutione ordinatus, et per Commissionem designatam impositus.*

Więc takie zapisanie, takie uregulowanie hypoteki, chociaż podług §. 6. praw hypotecznych Pruskich nieprzyzwojte, ale bynaimniei stanu, ani natury dobr niezmienia, gdyż ostrzega naiprzod, że to tylko jest *dominium utile*, a więc każdy zaglądający, już widzi, że te dobra mają rząd czyli Krola za *dominium directum*; widzi tamże dalei że do nich przywiązany czynsz wieczny; widzi w ingrossowanem całkiem dyplomacie Krola, że dobra te na fundamencie urządzeń Konstytucyj 1775 r. są *usu-fruktuaryuszowi* dane, że dobra te są dane z tą szczególnieiszą kondycyą, iż oprocz znoszenia ciężarow publicznych; będzie z nich opłacany czynsz z temi warunkami, jakie w Konstytucyj 1775 r. urządzone zostały. A gdy więc tym sposobem zaglądający do hipoteki uwiadomiony o Konstytucyj i o warunkach przez nią dla posiedzicieli tych dobr urządzonych, a przeto jest uwiadomiony, że na te dobra summ pożyczać bez niebezpieczeństw ich utraty nie może; że w przypadku gdyby ich posiedziziel w hypotece tylko jak *dominus utilis* zapisany, czynszu w dwoch ratach nie zapłacił, dobra będą prosto administracyinie wzięte w sekwestr, i tak jak podatki exekwowane; gdyby trzech rat nie zapłacił, z possessyj zupełnie *exmittowanym* zo-

http://rcin.org.pl

stanie, a rząd jako *dominus directus* własność swoją zaimie i komu innemu w Possessyą odda.

Nakoniec, gdyby, czego w tym tu przypadku nie ma, gdyby nawet w zapisaniu hypotecznem była popełniona taka niedokładność, przez ktorą uwiedziony powierzyciel doznałby jakiego uszkodzenia, w takim razie, gdzie on ma, i na kim poszukiwać podobnych szkod, wynadgrodzeń, wskazuje mu urządzenie hypotek Pruskich w §§. 78. 79. 80. 81.

Więc rozebraniem do gruntu tei rzeczy, znowu i ten zarzut jest cczy, niweczeje.

Nakoniec kładzie Minister dwa wnioski: 1wszy że po tylu odmianach rządu, po tak rożnych urządzeniach względem dobr Pojezuickich, decyzya względem sporow drogą tylko sądowniczą decydowana być musi.

Ten wniosek jest zupełnie Konstytucyj przeciwny. Patrz Art. 17 i Art. 18, jest przeciwny i organizacyj Rady Stanu. Kiedy się wznosi kwestya, jak w tym tu przypadku, czyli rzecz jakowa należy do rozpoznania Sądowego, czyli do rozpoznania Administracyinego, natenczas ani władza Administracyina ani żadna władza Sądowa, tego wprzod decydować nie powinny; ale stosownie do powyższych artykułow, sam tylko Krol wyrzec jest mocen, kto w tenczas rozpoznawać ma spor taki, a Krol sam ostatecznie decyduje.

Drugi wniosek Ministra w tych wyrazach:

„Więc postepowanie z posiedzicielami dobr Pojezuickich nie może być insze, tylko jak teraz prawo przepisuje. Jeżeli idzie o znaglenie wypłat należności skarbowi, wtedy rząd do Sądow Konstytucyinych drogą processu udawać się powinien; a gdy w sądach uzyska wyrok, dopiero, i to tylko przez Pro-

http://rcin.org.pl

kuratorow exekucyj żądać może. Prokuratorowie praw Instytutow publicznych obowiązani będąc pilnować, rownie co do funduszu edukacyinego swoi obowiązek dopełnią."

I ten wniosek jest przeciwny dobrowolnemu dwoch stron kontraktowi; jest przeciwny Konstytucyj. On wzrusza i jednostronnie niszczy punkt kontraktu 10. wyżei pod lit. T. cytowany, ktory obydwie strony zgodnie i dobrowolnie obrały i przyjęły, a przeto ktory stał się dla obywateli prawem. Nadto jeżeli kodex pozwala, aby gdy dwie strony partykularne przy kontrakcie, przy jakieikolwiek umowie, przed Notaryuszem zrobionei, przyimą ten warunek, iż w przypadku niedotrzymania z jednei strony tegoż kontraktu, druga mocną jest prosto bez sądu przystąpić do exekucyj; Jakże więc w ninieiszym kontrackie, gdzie ten warunek, nie przed jednym Notaryuszem, ale przed całym Narodem, przed Prawodawcą, przed Rządem i przed Sędzią Naiwyższym, bo tem były Seimy Polskie, został ułożony, dobrowolnie przyjęty; warunek, iż exekucya bez udania się do sądow cywilnych, prosto Administracyinie od rządu, jak za podatki następować będzie.

Wniosek ten jest także przeciwny kodexowi: kodex bowiem nie rozciąga się, tylko do własności partykularnei, nie ma żadnych praw ani przepisow ebeimujących własność publiczną, i dochody i fundusze skarbu publicznego. Przeto wyraźnie art. 1712 kodexu wykazując ducha praw i granicę ostrzega: *że wszelkie własności, ktore nie są partykularne podlegają szczególnym i osobnym rządowym urządzeniom, a nie prawom kodexu.* I przeto już N. Pan w mądrości swojei te granice między własnościami do kodexu, a własnościami do Jego rządu należącemi, dekretem 14. Stycznia b. r. wskazał.

Wniosek ten jest jescze przeciwny samei Konstytucyj i de-

http://rcin.org.pl

kretom urządzającym, gdzie i jak rzeczy sporne z Administracyinych urządzeń wynikające, mają być rozpaznawane i decydowane. Konstytucya w Art. 17. Art. 65 wszelkie sprawy względem rzeczy Administarcyinych oddaje pod rozpoznanie Rad Prefekturalnych i Rady Stanu. Dekret Krolewski w organizacyj Prefektur i Rady Stanu, wszelkie spory z kontraktow między rządem a partykularnemi zawartych, jakim jest właśnie kontrakt o dobra Pojezuickie, do rozpoznawania tychże Rad Prefekturalnych i Rady Stanu przeznaczył. Nadto Konstytucya w Art. 6. stanowi: *Le Gouvernement réside dans la personne du Roi. Il éxerce dans toute sa plenitude les fonctions du pouvoir éxecutif.*

Więc prawodawca chciał, aby Krol miał władzę wykonawczą w swojej jak naiwiększej rozciągłości, aby tej nie ważyła się żadna inna władza usczerbiać.

Na to dotond pierwsza poważyła się władza Sądownicza; gdy usilnie mięsza się w Administracyą, gdy poty tylko zostawiać chce Rządowi wybor podatkow, dopoki je dobrowolnie mieszkaniec znosi i płaci, a gdy do przymuszenia go potrzeba administracyinych środkow, te chce Krolowi władza Sądownicza odebrać i sobie przywłaszczyć: tak już usczerbia, dla siebie zabiera część z tej zupełności *plenitude*, w jakiej ją nadała Konstytucya samemu Krolowi.

Rownież część władzy Krola przywłaszcza sobie dalej władza Sądownicza, kiedy usiłuje tylko przy Krolu zostawić wydawanie administracyinych przepisow, dekretow; a część wykonawczą, część zmuszającą do ich zachowania, do administracyinego ukarania nieposłusznych, usiłuje Krolowi odebrać i pod władzę Krolowi niepodległą podciągnąć. Tym sposobem zostawić przy rządzie władzę wykonawczą bez ostateczego rzeczy dokonania.

http://rcin.org.pl

Jest to jedna z wielkich przyczyn, że Administracya w kraju Xięstwa Warszawskiego, tak jest niedołężną; i że exekucya Administracyina wszędzie jest bez skutku. Niechay Rada Stanu Naijaśnieiszemu Panu przełoży, aby zbawienny Dekret z dnia 14 Marca 1811 roku rozciągnął do wszystkich części dochodow skarbowych, aby zakazał Sądowniczei władzy przywłaszczania sobie w czemkolwiek z władz Krolewskich, tyczących się zupełności władzy administracyinei i exekucyinei.

Coż może być właściwszego, i jstotnieiszego w władzy exekucyinei, jak administracya własności publicznei? jak administracya i exekucya wszelkich dochodow skarbu publicznego, od ktorych pierwiastkowe ożywianie, i ruch całei publicznei rzeczy zawisł? Niech tylko do tei części wmięszają się sądy cywilne, Prokuratorowie, wkrotce wszystko tak swoi bieg straci, jak przez wmieszanie się tychże Prokuratorow do funduszow edukacyinych, ich dochody swoi bieg straciły. Do jakiegoż to końca podległości i nie dołęstwa podług zamiaru w tym wniosku doprowadzoną zostałaby administracya rządowa? Toż podług Konstytucyj i kodexu, władza Sądowa i jei wyrok nie mogą podlegać w niczem władzy Krolow; a przeciwnie podług tego kodexu, część władzy tronu, moc exekucyina, postanowienia Krolow, przy ostatecznem jch wykonaniu miałyby podlegać samowładności Prokuratorow, i rozpoznaniom władz sądowniczych! Te arbitralne dotond przez Prokuratorow, przez władze sądownicze przekraczania tei wielkiei przedziału kresy, ktorą w Konstytucyj Art. 6. i 74 zakreśliły między władzą sądowniczą; i to mieszanie się ustawiczne w rzeczy i w exekucye Administracyine Prokuratorow i Sądow, stało się już wielką przyczyną do nieporządku, i do nieexekucyj w dochodach Skarbu publicznego,

http://rcin.org.pl

przyszło nawet do zgorszenia Narodu: gdyż Prokuratorowie sądowi z jednej strony, a exekutorowie Administracyini, zbroinemi kupami rozbijać się poczynają.

Taki nieład, taki nieporządek, powinnością jest Rady Stanu, aby przy ninieiszej okoliczności Nai. Panu doniesionym został; aby jak naiprędzej ten przedział Konstytucyą wskazany, dekretem Nai. Pana był oznaczony. Już postanowienie 14. Stycznia 1812 r. wiele z tych zdrożności poprawiło, i ustanowiło spokoiność i porządek w 4. Departamentach. Należałoby jescze, aby tenże Dekret miał swą rozciągłość na wszelkie publiczne łundusze, opłaty, czynsze, i skarbowe dochody stałe i niestałe.

Prokuratowie, wyraża podanie Ministra Sprawiedliwości, obowiązani pilnować praw Instytutow publicznych, będą więc pilnować funduszow edukacyinych.

Naiprzod, ogolna edukacya kraju nie jest Instytułem; Powtore: z doświadczenia lat kilku, pokazało się, że Prokuratorowie zamiast obrony funduszow edukacyinych, byli wszędzie naiusilniei czuwającą strażą, aby przeszkadzać, paraliżyć usiłowania Izby i Dyrekcyj edukacyinei; aby tamować przedsięwzięcia rządowe, i exekucye administracyine Prefektow i Podprefektow.

W dobrach Pojezuickich *Wielka Przekora* zwanych, gdy od dwoch lat posiedziciel tych dobr czynszu do Skarbu publicznego nie wypłacał, exekucya do wyboru zaległości przez Podprefekta posłana, została przez Prokuratora wypędzona zbroiną ręką; a bez względu, że należność, podatek publiczny, przed wszystkiemi długami ma pierwszeństwo, tenże Prokurator, *ten tak nazwany stroż praw, Instytutow publicznych*, więcei sprzyjając partykularnym powierzycielom, zbroiną siłą zboża, inwentarze,

http://rcin.org.pl

zabrał na rzecz partykularnych, a skarb publiczny i władzę administracyiną z wzgardą bez zaspokojenia odparł.

Gdy więc po gruntownem rozważeniu całei rzeczy, tyczącei się funduszow edukacyinych, szczególniei dobr Pojezuickich, okazuje się niezaprzeczenie; że ani ich natura, ani żadne warunki do ich possessyj przez Konstytucye Seimu 1775, 1776, 1788 i 1793 r. przywiązane, w niczem przez następne rządy zmienionemi nie zostały; owszem przez Nai. Cesarza Austryackiego, i przez Nai. Krola Pruskiego, zachowane, utwierdzone, i na ich fundamencie tych Monarchow rozrządzenia wydawanemi były, a tak bez naimnieiszego naruszenia, przeszły pod rząd Xięstwa Warszawskiego; zważywszy dalei, że stosownie do warunkow przez pomienione Seimy do possessyj tych dobr przywiązanych, jak w Rzeczypospolitei Polskiei zostawały jedynie pod administracyinem zarządzeniem, pod administracyiną exekucyą, i spory z nich wynikające jedynie przez władzę administracyiną rozpoznawanemi były, tak rownież i w rządzie Austryackim pod administracyą Cyrkułow i Gubernij, a w rządzie Pruskim pod administracyą Kamer Domanialnych, i dochody z nich pod exekucyą taką samą jak inne krajowe podatki wybieranemi zostawały, przeto na prawach ugruntowanym jest wnioskiem i do Tronu prośbą; aby podobnież pod teraznieiszym rządem, przeznaczenie, natura i warunki do tych dobr przywiązane, nietkniętemi zostały, aby jedynie władza Administracyina do ich zarządzania, do ich dochodow exekucyj, i do rozpoznawania wynikających z ich administracyj sporow, należała.

http://rcin.org.pl

O przyczynach szkodliwości żydow, i środkach usposobienia ich, aby się społeczeństwu użytecznemi stali.

Do przyczyn wielkich nieszcześć Narodu Polskiego należą żydzi. Niebaczni przodkowie nasi od skończenia się domu Piastow, ciągle nie zważali na postęp cywilizacyj Europy, ani użytkowali z doświadczeń innych narodow.

Kiedy ludy Europeiskie wychodząc z feudalizmu, wszystkie ustalały u siebie tronow dziedzictwo, oni w tenczas dziedzictwo korony, od niepamiętnych czasow w Polsce ustanowione, wstrzęśli i zsłabili; następnie ten istotny punkt jednoty wspołeczeństw słabić i burzyć nie przestawali.

Kiedy już w Europie gotowe woiska stawały się jedyną trwałości państw obroną, kiedy w wiekach Ludwika XIV. i Frederyka II. już wszczął się niezmierny wzrost stałych woisk ogromu, w Polsce woisko, z owczesnych naiwiększe, naibitnieisze, w doświadczeniu, w sztuce wojennei biegłe, laurami zwycięstw okryte, pod Augustem zwinięto.

Kiedy żydow, jak zarazę niszczącą postęp cywilizacyj narodow, wypędzano z Hiszpanij, z Francyj, z Niemiec i z innych krajow Europy, a pod karą śmierci, jako wyjętych z pod wszelkiego prawa, nie wpusczano do Rossyj, na ten czas sami Polacy

http://rcin.org.pl

otwarli im wszystkie granice, dali przytułek i większą swobodność, niż rodowitym mieszczanom i rolnikom.

Dwa pierwsze błędy przywiodły narod do upadku i do podziału. W tem nieszczęściu jeszczebyśmy przez oświecenie, przez cywilizacyą wznieść się i ratować mogli; lecz błąd trzeci, żydzi, byli zarazą wewnątrz, zarazą ciągle polityczne ciało słabiącą i nędzniącą. Chociażby nawet to ciało nie było podzielone, chociażby po podziele znowu zjednoczonem zostało, przecież z tą wewnętrzną skazą, nigdy nie może nabrać właściwych sobie sił, ani czerstwości; musi na zawsze być tylko słabe, wynędzniałe, i nikczemne. Żydzi po całej Polsce rozsypani, wszędzie z swym duchem wyłączności z naszym ludem pomieszani, tylko zaplugawią cały narod, zaplugawią cały krai, a zmieniając go w krai żydowski, wystawią w Europie na pośmiewisko i wzgardę.

Między powodami wygnania żydow z państw Europy, i te dwie przyczyny znaidują się w owczesnych dziejopisarzach.

Pierwsza: żydzi wynisczają włościan; żydzi pozbawiają ich wszelkiego zabytku, potrzebnego do czynienia rolniczych nakładow; są więc szkodliwi rolnictwu.

Druga: żydzi tamują w narodzie wzrost przemysłu, rękodzieł, fabryk i rzemiosł; niedozwalają wznieść się w kraju stanowi, po rolnikach naiużytecznieiszemu, stanowi sztuk i kunsztow; z niemi nie mogą się podnieść miasta do tego porządku i do tei zamożności, jakich postęp cywilizacyj narodu wymaga. Ta sama w owczesnych krajnach żydow szkodliwość, do naiwyższego stopnia w naszym kraju przychodzi. Wszyscy ją poznajemy, wszyscy na szkodliwość żydow wołamy; i ten głos jest w narodzie polskim naipowszechnieiszy.

http://rcin.org.pl

W pamiętnej epoce konstytucyinego seimu, kiedy narod jakby cudem z długiego letargu obudzający się, uirzał głowne swojej nędzy i upadku przyczyny, jednomyślnie potrzebę niezwłocznej reformy żydow uznano. W roku zeszłym 1814 skoro tylko narod zasłyszał o dobroczynnych zamiarach Najaśnieiszego Pana, natychmiast ten był głos jednomyślny, te prożby wszystkich klass ludu, aby od szkodliwości żydow uwolnić wsie i miasta.

Musi ta szkodliwość żydow być mocno narod dotykającą, kiedy po tylu nadzwyczainych nieszczęściach, po tylu okropnych wojen uciskach, przecież uczucia nędzy kraju z przyczyny żydow odzywają się naizgodniei w odgłosie powszechnym, i świadczą, że nawet w chwilach tylu cierpień, złe z strony żydow jest dolegające nam naigłębiei, jest rażące narod Polakow naipowszechniei. Wszystkie ludu klassy, wszyscy właściciele, przeciwko własnym pożytkom, po takiem znisczeniu, wszyscy wołają i proszą, o uchylenie żydow od szynku trunkow.

Żydzi w innych Europy narodach, ktore swoją szkodliwością przymusili do gwałtownych przeciw nim środkow, nie zaimowali tam ogolnie szynku wszystkich trunkow. Zaimowali się częścią tylko kupczeniem wina. Jakaż już w tem samem rożnica w stosunkach szkodliwości tamtych, do szkodliwości żydow naszych!

Inne trunki, wino, piwo, są łagodnieisze, są naimniei szkodliwe, nie ułatwiają sposobow do wszelkiego oszukaństwa, i do bezkarnego użytkowania z oszukanych. Te trunki tylko w wieilkiei ilości naruszają i burzą porządek w organizacyj ludzkiei, mieszają władze umysłowe; i przeto podobno żydzi

http://rcin.org.pl

u nas naimniei do takich trunkow się biorą; owszem są niesprzyjającemi piwu, od tego używania usilnie nasz lud odmawiają i odwodzą; piwa zaś na szynk im wstawione umyślnie psują, trzymaniem ich w nieczystości, aby od używania tego napoju lud się odrażał. Przeciwnie gorzałka w małei mierze, czyni niezwłoczne skutki na ciele i duszy człowieka: zniewładnia pierwsze, a miesza działania drugiei. Gorzałczany alkohol, uderza szczególnie w nerwy i w organizacyą umysłową, odbiera jei władzę zastanawiania się, pamięci, rozwagi i całei nad ciałem naszem władności.

W takim stanie naszego człowieka rolnika postawiwszy samowolność szynkarza otwiera włościanina kieszeń żydowskiemu sumieniu, ktore oszukaństw i skrzywdzeń człowieka obcego, człowieka bałwochwalcą nazwanego, bynaimniei żydowi niewyrzuca, ani tak niegodziwego czynu nieprzygania. W takim stanie robi u nas żyd z rolnikiem swoje obrachunki, czyni z nim umowy, zapisuje po drzwiach i po ścianach tego nieszczęśliwego długow cyrografy, a tak obiera go z jego wszelkich gospodarczych zapasow.

Druga jescze większa, a gorzałce szczególniei właściwa jest szkodliwość nadawania używającym jei z przebieraną miarą niezbędnego do niei nałogu, a razem innych trunkow wyłączności. Jest alkoholu wodek z zboża, a osobliwie z żyta wyrabianych taka, że użyję wyrazu dla zbliżenia mych wyobrażeń do rzeczywistości, taka własność *opjatyzmu*, że nietylko przydusza działalność władz umysłowych, lub gwałtownie one zburza, albo nagle usypia, a w końcu zawsze całe ciało zniewładnia; ale ma jescze ten wyskok szczególną sobie właściwą

http://rcin.org.pl

moc, wrażenia z czasem w organizacyą ludzką niespokoinei naigwałtownieiszei żądzy łaknienia tegoż trunku, żądzy natarczywszei, niżeli wrodzona nam żądza potrzeb żywności, owszem okazuje się z doświadczenia, iż raz nabytei żądzy gorzałki, ustępuje wszelka inna potrzeba naturalna, aż do znisczenia jestestwa.

Taką to żądzą nawykłości do gorzałki, party gospodarz nasz, niesczęśliwy włoscianin, ostatni snopek z gumna, ostatnie ciele z obory wyprowadza, a gospodyni ostatnią kurę, ostatnią garść mąki z komory do żydow wywłoczy. Jakże rząd w kraju rolniczym, rząd, ktorego głownem usiłowaniem ma być polepszenie stanu włościan, może zostawiać i oddawać żydom tak niebezpieczny trunek, ktorego szynk w ręku niesumiennych ludzi, ułatwia tyle oszukaństwa sposobow, i rozwija tylu truciznośći skutkow?

Mylilby się, kto powie, że rownie w ręku innych szynkarzow ten trunek niebezpieczny, szkodliwym będzie włościanom. Doświadczenie w całei Polsce takie twierdzenie zaprzecza. Wszędzie okazuje się, iż z karczem, skoro żydom są odjęte, znaczną częścią zmnieszają się dochody, do połowy mniei gorzałki wychodzi.

Wszyscy Polacy już z przekonania wiemy, że nadużycia w szynkowaniu tym trunkiem, przez żydow doprowadzone zostały w Polsce do naiwyższego stopnia: one są jedyną naszych żydow nauką i przemysłem. Wszystkie środki do doiścia w tem swego zamiaru, są przez nich używane: namowy, podstępy, prośby, groźby, nawet miłości własnei kuszenia, nareście wszelkie złudzenia do tego trunku, nietylko oicow i matek, ale naimłodszych dzieci wieśniaczych.

http://rcin.org.pl

W zaskarżeniu ich o ten występek przeciw krajowi, składa świadectwo cała publiczność, świadczą przeciw żydom, przesłane w roku 1814 ze wszystkich powiatow pisma, skoro do Polakow doszła wiadomość o dobroczynnych zamiarach Naijaśnieiszego Cesarza i Krola; świadkami tu stawają, w tym zarzucie przeciwko żydom wszyscy Krolestwa Polskiego właściciele w podanych przez deputacyą prośbach.

Czyliż było kiedy jakie nadużycie, jaka wina dowodniei okazaną? Tu stawa świadkow tysiące, świadkow niepodeirzanych, świadkow ktorzy wszyscy jedynie za prawdą mowiąc, przeciwko własnemu dobru swoje zeznania czynią; wszyscy bowiem przez odebranie szynku żydom, wiedzą, że mniei połową *propinacyinego* dochodu mieć będą.

Rząd za to złe, krajowi tak oczywiście szkodliwe, tak uroczyście wywiedzione, zostawiając je dłużei, nieprzedsiebiorąc przeciw niemu środkow tęgich, skutecznych, stawałby się odpowiedzialnym Oiczyznie, Krolowi, i Bogu.

Drugie zaskarżenia szkodliwości żydow z województw przesłane od miast, kupcow, fabrykantow, zawierają w sobie, iż żydzi są sprawcami nędzy miast w Polsce: oni są przyczyną, dla ktorei nie może się wznieść kupiectwo, ani fabryki i rękodzieła.

Jest to ten sam zarzut, ktory był głownieiszym powodem do wyroku wygnania ich z innych państw Europy. Lud ten tułacz, od wszystkich opusczony, od wszystkich narodow znienawidzony, po takim przykładzie, po takiem przez insze ludy ukaraniu, jedynie od Polakow przyjęty z ludzkością naszemu narodowi właściwą; znaidując wśrod nas gościnność, nawet

http://rcin.org.pl

większe od niektorych klass narodowych swobody; przecież nie poprawił się bynaimniej.

On naszej ludzkości, i naszej ludu prostoty na złe używając, rozpuścił się jeszcze więcej u nas na wszystkie zdrożności, na użycie wszystkich środkow znisczenia w gościnnym narodzie przemysłu, kupiectwa, fabryk i rękodzieł.

Zwrocmy ktotką uwagę, jakich używają środkow żydzi, do rozpostarcia takowej szkodliwości, niszczącej przemysł w rodowitych krajowcach tej ziemi, na ktorej im przytułek jest dany.

W każdym narodzie, w ktorym jeszcze niema zamożnych miast, rękodzieł, fabryk i kupcow, tam handel drobny, szynki trunkow, tandeciarstwo, przekupnie, faktorstwa, handlowanie gatunkami żywności, i pierwszych potrzeb ludzkich, są wszczątkowe źrodła, są pierwotne kanały, z ktorych wszczyna się, i wywija przemysł, powstaje w narodzie kupiectwo, zaszczepia się i wyrasta ta średnia klassa przemysłowa, wszczynają się fabryki i rękodzieła, tworzą się kupieckie stosunki, związki i towarzystwa; robią się rożnych przedsięwzięć czyli *antrepryz* kompanie, i tym podobne rozmajte przemysłu zakłady.

Te to pierwsze kanały, te pierwsze naijstotnieisze przemysłu poniki, są wszędzie przez tych przybyszow z nieporownaną zręcznością, natężnością, i usiłowaniem ogarniane, a w końcu zupełnie przez nich gosczącemu ich narodowi odjęte. Żaden zaś lud krajowiec, z tym przychodnim ludem, współzawodu wytrzymać nie potrafi. Pierwszy bowiem na swojej oiczystej ziemi jest nieodzownie rozmajtemi pracami podzielony: jedni w ziemi, drudzy znoszą w towarzystwie cięższe służby,

http://rcin.org.pl

pracowitsze roboty i inni oddani całkiem trudom woiennym, koło obrony swei oiczyzny, koło niebezpieczeństwa swei rodziny: ci oddają się naukom, by narod ich w rownem świetle z innemi narody postępował; ci poświęcają się rozmajtym usługom krajowym, bądź cywilnym, bądź duchownym. Przeciwnie lud żydowski nie mając oiczyzny, będąc przez uświęcone wśrod siebie zasady, wiecznie od wszystkich narodow wyłącznym, całki wśrod narodu, ktory go do siebie wpuścił, ma na to zwroconą swoję uwagę, swoję dążność, swoje rachuby, i swoje wszystkie usiłowania, jakby objoł, jakby ogarnoł, te pierwiastkowe przemysłu żywioły.

Między temi jescze wybiera on sobie nayusilniei takie, ktore tyczą się bliżei pierwszych potrzeb ludzkich, i zwierzęcych, potrzeb żywności; ktore tem samem będąc powszechnieisze, prędszy i częstszy choć drobny zysk przynoszą. Do tych rzeczy rwie on się naiskwapliwiei, i te wszystkiemi środkami wyłącznie ogarnia. Takiemi są handel, fabrykacya i szynk trunkow; przedaż chleba, mięsa, świec, mydła, tabaki, tytuniow, drzewa, soli, bydła, koni; takiemi są domy zajezdne, domy skażeń, pijaństwa, zamthusy. Z pospolitszych rzemiosł, chwyta się jedynie gdzie pracy mało, a oszukaństwo łatwe; wszystkie zaś trudne, mniei zarobkowe zostawia rodakom. Bierze się łatwo do złotnictwa, blacharstwa, krawiectwa, kuśnierstwa, nie weźmie się do młota, siekiery, kosy, ani nawet do szewstwa.

Tak żydzi niweczą w ludziach polskich, każdy naimnieiszy, wsczynający się przemysłu zarod. Ztąd pochodzi, że sami

http://rcin.org.pl

mi częstokroć dziwimy się nad tą otrętwioną nieczułością Polskiego ludu, w niebraniu się do przemysłu i do handlu.

Tak wszystkie naiobfitsze, pierwotne w towarzystwie, żydzi opanowawszy przemysłu żywioły, nigdy z zebranych z nich pożytkow, niewypuszczają dla tegoż towarzystwa, w dalszym postępie użytecznego owocu.

Tak żydzi całego wewnętrznego ruchu stawszy się panami, tam go w samym środku niszczą, gdzie z niego właśnie miała się rozwijać naizamożnieisza i naipięknieisza część cywilizacyj. W swoje ręce zagarnąwszy cały bieg pieniędzy, i innych też pieniądze wystawiających papierow i znakow; sami ich nie obracają, ani innym nie dozwalają użycia, na zbogacenie, na murowanie miast i wsi, na zaprowadzanie wielkich w kraju fabryk i rękodzieł, na wystawienie w zamiarze zamożnienia, i upięknienia kraju kosztownych gmachow, na zakładanie rozmajtych pożytecznych instytutow, na tworzenie pracowitych i przemyślnych handlu, sztuk i kunsztow towarzystw, na szukanie nowych ku użytkowi ogolnemu wynalazkow, na podeimowanie wielkich przedsięwzięć w robotach publicznych, dla wsparcia rządowych zamysłow, dla ułatwienia rządu usiłowań w zakładaniu drog i kanałow, w udziałaniu i w ulepszeniu rzek spławności, w budowaniu statkow do żeglugi, w udoskonaleniu rolnictwa przez przemianę ziem nieużytych w role żyzne.

Tych wszystkich owocow, ktore, gdzie żydow nie ma, wydaje z śród siebie ta klassa, obeimująca owe wszczątkowe źrzodła handlu i przemysłu, źrodła wszczynającego się krajowego bogactwa i zamożności; tych wszystkich owocow narod, gdzie wymienione źrodła zostają w ręku żydow, niesczęśliwy narod

http://rcin.org.pl

nie okaże nigdy. On zamożności, bogactwa, swobody swoich wsi i miast nie uirzy nigdy! . . . Z żydow nie wychodzi już nic dalei, tylko jescze szynkarze, przekupnicy, przemycarze, wexlarze, bankiery, mechlery, liweranty, kupieckie zagranicznych towarow faktory, ktorzy wielki łańcuch kontrabandystow utrzymując, zakazane, albo na komorach niepłacone obce towary w krai wprowadzając, krajowe fabryki, rękodzielnie, już wszczęte niszczą, a nowym wszczynać się wzbraniają.

Ten niesczesny żydowskiego pasorzyctwa szereg, kończy się wreście, albo na przekrztach, co już ma być z żydow zarodem dla kraju nailepszym; na przekrztach! albo na bankrutach, ktorzy zebrane majątki z oszukaństwa swoich powierzycieli, na rozproszonych po świecie pod zmienniczemi nazwiskami synow i corki rozdawszy, narod dla nich gościnny rozpaczą, nowych zbrodni i nędzy mnostwem napełniają.

Już od kilku wiekow te przybysze wśrod naszego narodu gnieżdzą się, i ciągle te wszystkie wszczątkowe przemysłu i zyskow źrodła, sami dzierżą. Gdzież są po nich w całym naszym kraju, naimnieisze ślady jakowego zabytku zamożności, gmachow, zakładow, instytucyi, wynalazkow? Wszędzie na naszei ziemi rozciąga się za niemi tylko nieczystość, ubostwo, nędza, zgnilizna, i zaraza, coraz głębiei nasz niesczęśliwy narod niszcząca, za to, że on jeden, dla tych z świata wygnańcow, był ludzkim, był dobroczynnym. Z ostatniego spisu żydow okazuje się, że ledwie $\frac{1}{6}$ część jest trudniących się użytecznem kupiectwem, i jakiemkolwiek rzemiosłem; $\frac{4}{6}$ składa się z samych karczmarzow, szynkarzow, faktorow, i włoczęgow po całym narodzie rozsypanych, a swoim napływem ze wszystkich stron przedtem do Xięstwa, teraz do Krolestwa cisnących się.

http://rcin.org.pl

Od dwudziestu lat zaraza ta rozpościera się wśrod naszych wsi i miast, nierownie szybszym i myślącego zastraszającym sposobem!

Przy pierwszym kraju podziale w r. 1772 było narodu Polskiego około piętnastu miliono. W tym liczono pięć kroć sto tysięcy żydow. Więc lud ten zaimował trzydziestą część ludności.

W roku 1790 podczas Konstytucyinego Seimu podług spisowych tabel Moszyńskiego, ludność Polski wynosiła przeszło ośm milionow, w tych mieściło się trzykroć sto tysięcy żydow: była to dwudziesta czwarta część ludności.

Spis ludności w Xięstwie Warszawskiem w roku 1810 sporządzony, wykazuje mieszkańcow cztery miliony, trzy kroć, a żydow przeszło trzy kroć stotysięcy. W porownaniu do ogolnei ludności, już ten sam lud żydowski wynosi tu część dwunastą.

Od roku 1810 do roku 1816, chociaż obszerność kraju zmnieiszona, w sczupleiszym obrębie, przecież w stosunku swojei ludności jescze barziei zwiększoną zaiduje się liczba żydow, już dochodzi do osmei części krajowei ludności.

Ile można było powziąć wiadomości o miastach dawniei uprzywilejowanych wyłącznością niemieszczenia wśrod siebie żydow, takich w roku 1768 znaidowała się w Polscze część piąta od żydow całkiem wolna. Dziś już nie ma w wszystkich dawnei Polski krajach, żadnego od żydow zupełnie wolnego miasta. Jeżeli się jescze w jakiem miasteczku, dawniei od nich wolnem, nie mieszczą w rynku, to już wszędzie siedzą po przedmieściach, po zajezdnych domach, po karczmach; bo to są ich

http://rcin.org.pl

ulubione, i wyborne kręte ścieszki, ktoremi się nieznacznie, ale z czasem pewnie, w środek miast wkradają.

My przez upowszechnioną sczegolniei w naszym narodzie *tolerancyą*, szanujemy ich względem nas nietoleracyą, ich obrażające nas zwyczaje niedotykania się ich jadła, ich naczyń; a oni bez wszelkiego wzajemnego względu, wszystkich używają sposobow wciskania się do naszych mieisc religiinych, i sczegolniei przez nas uświęcanych. Już nawet Częstochowa, mieisce w religij naszei tak od całego ludu szanowane, mieisce od tylu wiekow jedynie w Krolestwie Polskiem uświęcone, przez wszystkich Krolow Polskich od wolności zamieszkania żydow wyjęte, od piętnastu lat już w Częstochowie 60. familij żydowskich osiadło.

Warszawa stolica Krolow Polskich od swego założenia nigdy w sobie żydow nie miała. Jescze za seimu konstytucyinego tu stałe mieszkanie wolne im nie było: lat dwadzieścia ledwo mija, a już i ta stolica narodu Polakow, więcei jak czwartą część w swojei ludności mieści żydow.

Przeciw tak nadzwyczainie rosnącei ludności żydow w stosunku z ludnością Polakow, trzeba środkow prędkich, tęgich i stałych. Obojętność, uległość, stałego postanowienia niemająca powolność, złego nie wstrzyma, nie poprawi, ani nawet nie zmiarkuje. Postęp złego jest wielki, niebezpieczeństwo wielkie; przeciw niemu trzeba środkow wielkich.

Niech nam tu będzie doświadczenie innych narodow przestrogą i nauką; gdzie sposoby wzięto silne, niezmienne i w jednym czasie dokonane, tam od złego krai zratowany. Tego cała Europa i Rossya jest dowodem. Gdzie brano słabe powolne, cząstkowe, i tylko czasowe sposoby, tam zawsze w

http://rcin.org.pl

końcu też okazały się bezskuteczne, ą w przeciwnikach tylko większe natężenia zdziałały: tak ostatecznie rzeczywiste złe, do przełamania jescze się trudnieiszym stawało.

W zaborach Polski przez Austryą, Jozef II. Cesarz uznawszy szkodliwość żydow, nakazał oddalić ich naiprzod w całym kraju od szynku trunkow. Wykonanie tego podzielił na czasy: z karczem po wsiach mieli ustąpić po wyiściu im arędownego kontraktu. W miastach tracili wolność szynku po jednym roku.

Żydzi pod takiem urządzeniem, nieobeimującem ich w całości i razem, nieuderzającem we wszystkie ich szkodliwości przyczyny, wkrodce w samym przeciągu podzielonego im czasu, znaleźli sposoby przerobienia; aby ci, ktorzy w miastach mają własne zajezdne szynkowne domy, mogli do swego życia utrzymywać się przy szynkach, dopiero dzieci ich, już do innego sposobu życia, do rzemiosł, do fabryk usposobione, pod karą nigdzie szynkiem trunku po śmierci rodzicow bawić się nie miały. Dalei, pod pozorem dobrego porządku uzyskano jescze, aby urzędnicy cyrkularni spisali po miastach wszystkie szynkowne domy żydowskie, i oicom tych domow właścicielom, nadali konsensa, czyli na piśmie pozwolenia, jedynie dla nich samych, i tylko do ich śmierci służyć im mogące. Tem jednem zwolnieniem zniszczało całe dobroczynne prawo. Odtond z początku oicowie długo przestawali wcale wymierać; a z śmiercią Cesarza Jozefa, nagle złe do wyższego jescze w całym kraju wzniosło się stopnia.

Rząd Pruski przeciwko szkodliwości żydow przedsięwzioł rozmajte środki, znaidujące się w zbiorze praw administracyi.

http://rcin.org.pl

nych tego państwa, i w edykcie wydanym w roku 1797 d. 17. Kwietnia: podług tych, szynki trunkami są strudnione; nad liczbę szynkarzow już w kraju będących, żadnemu żydowi nowe pozwolenie wydane być nie mogło: a dla zachęcenia ich do rzemiosł, do fabryk, wskazano do wszystkich miast wolność przystępu jedynie takim żydom, ktorzy oddadzą się rzemiosłom i fabrykom. Tak usposobionym miały być wydawane zaświadczenia, czyli konsensa przez kamery.

Ten wyrok Krolewski tak użyteczny, zawierający dla kraju zamiary tak zbawienne, żydzi potrafili wkrotce przerobić w naiszkodliwszy. Pozwolenie uznawania kwalifikacyj, i dawania konsensow, zostawione kamerom, zniweczyło całą dobroczynną wolę Krola. Niezwłocznie żydzi pod imieniem fabrykantow zalali resztę miast Polskich, używających dotond prawa niemieszczenia wśrod siebie żydow.

My sami za rządu Xięstwa Warszawskiego uzyskaliśmy wyrok Krola, żydow od szynku trunkow w przeciągu dwoch lat oddalający. Czas wychodził w roku 1814. Żydzi zamiast przedsiębrania wczesnych starań, i innych sposobow do życia, oni czas na to im pozwolony, obrocili na wszystkie zabiegi i obroty, aby prożnym zrobić wyrok Krola. Jakoż zamiast ustania szynku, przeciwnie w roku 1814, szynkarzow konsensowych liczba daleko większa wzrosła, a wolność szynkowania jeszcze w roku 1816 cała, nietykalna jest w ich ręku; liczba zaś ich obrońcow ukazuje się bez porownania większa, niżeli w 1812 roku była.

Naiwiększa dla żydow powolność, i pewne do nabycia obywatelstwa drogi, były im wskazywane, i ułatwiane w sy-

http://rcin.org.pl

stemacie zeszłych rządow Xięstwa Warszawskiego i Westfalij Krolestwa. Coż z tego zyskały? oto te dwa kraje stały się wszego żydowstwa stekiem. Coż ztąd polskiem miastom, coż naszei przemysłowei klassie przybyło? Większe przeszkody, większe znisczenia, a krai zalała zewsząd tłuscza samych prożniakow, włoczęgow, nowych szynkarzow, liwerantow, szpiegow, wexlarzow, mechlerow, faktorow, tych ostatnich ludzi nainikczemnieiszych, ktorych pośrednictwem wszystkie cudzoziemcow zepsucia, i wszystkich nieprawych i nieuczciwych czynow, przedażności przechodziły do naszego dotond naimniei skażonego ludu; przechodziły do naszych, co dotond w kraju Polskim jescze znanem nie było, do naszych oficyalistow.

Jakież mogą być środki do wyratowania kraju od złego, ktore tak nagle wśrod nas wzrasta? Jakie sposoby do zabieżenia niebezpieczeństwu, ktore z czasem całemu narodowi zagraża? Trzeba zgłębić i rozpoznać gruntownie w samym rodzie żydowskim przyczyny tei jego szkodliwości innym ludom. Trzeba prosto w te przyczyny uderzyć, trzeba te niweczyć, albo tak zniewładnić, żeby ginęły, lub bezwładnemi się ich skutki stawały.

Wszystkie złego przyczyny znaydują się w systematycznei tego ludu od innych narodow wyłączności, w jego stosunkach religiinych, moralnych, cywilnych, politycznych, a wszystkich pozorem religij okrytych. Rozbierzby je z uwagą.

Naiprzod rozrożnia żydow od nas jedna głowna zasada w zakładzie ich familii czyli rodzin. My przewyższamy ich nieskończenie w ucywilizowaniu ogołu naszych towarzystw, w prawodawstwie, w rządach, w sądownictwie, w wewnętrznei

http://rcin.org.pl

administracyj, w publicznem oświeceniu, w naukach, kunsztach, i w sztuce wojennei. Oni zaś mają doskonalsze urządzenia familii; przewyższają nas w ustanowieniach władzy oicow, mężow, i w urządzeniach małżeństw. Ztąd pierwiastki, z ktorych się każdy narod składa, są u nich mniei skażonemi; stosunkowa uległość wszystkich osob rodzinę składających, utrzymuje się u nich i rozwija zgodniei, i jednostainiei; wzmacnia rodziny porządek, zasczepia rowną obyczajow prostotę, skromność i trzeźwość. Z takich pierwiastkow ogoł narodu prędko rozmnaża swoję ludność, a jest obyczainieiszy, skromnieiszy, trzeźwy; nie ma w nim tei rozpusty, rozwiozłości, nie ma pijaństwa.

Jeżeli my w teraźnieiszym stopniu naszych towarzystw, już tych pierwiastkow w naszym narodzie, podobnież zmienić, poprawić, i udoskonalić nie możemy; więc trzeba starać się wzruszyć je i w żydowskim rodzie, trzeba ich dzieci zbliżyć do naszych, trzeba ich władze oicow i mężow poddać rownież naszym prawom, działy ich majątkow naszym sądom; trzeba uczynić ich małżeństwa więcei zawisłemi od naszych praw, postanowień, i urządzeń.

Wyłączność ich religij potępia nas jako narod bałwochwalczy; nauka ich religij pod klątwą zakazuje wszelkich z bałwochwalcami familiinych i cywilnych związkow, zabrania z narodem bałwochwalskim małżeństw; występnem czyni wspolne z nami używanie żywności. Dotknięcie się nawet przez nas naczyń używanych do potrzeb żydowskich, jest oznaczone religiiną klątwą. Takich naczyń używanie jest religiinym występkiem.

Taż

http://rcin.org.pl

Taż ich nauka religiina i moralna zakazuje pod klątwą żydom ciągłą, użyteczną, pracowitą służbę u osob bałwochwalskiego narodu; pozwala im z niego wszystkie zyski ciągnąć, ale dla niego pracować, dla niego być użytecznym zabrania; pozwala po takich ludowziemi rozchodzić się, rozpościerać się, i tę dla siebie zadzierżać; ale klątwę miota nażyda, ktoryby takiemu ludowi służył, albo się pracowitych rolniczych robot dla niego podeimował. Ztąd pochodzi, że lud żydowski już przez tyle wiekow pomieszawszy się z naszym ludem, rozpostarłszy się po całym naszym narodzie, przecież niebyło jescze żyda, ktoryby ciągłą pracowitą służbę w domu jakiego gospodarza polaka, bądź u rolnika, bądź u rzemieślnika albo ziemianina przyjął. Przeciwnie już krocie polakow żydom służą, dla pożytku żydow ciężkie prace w służbie ich ponoszą, dla żydow dzienną pańszczyznę, nocną stroże odrabiają.

Z takiei ich religij wyłączności pochodzi ich moralności wyłączność. Podług tei krzywdzenie ludzi z bałwochwalczego narodu nie obciąża żydow sumnienia; podług niei dotrzymywać słowa rzetelnego i wiary ludziom bałwochwalczego narodu, nie ma żyd obowiązku; podług niei od wierności, od posłuszeństwa rządowi obcego narodu uchylić się, jest wolno żydom, kiedy w tem czuiność przemocy podeiść, i oszukać im się uda.

Z taką wyłączności zasadą robią narod w narodzie, rząd w rządzie; mają swoje prawa, swoje wyłączne wewnętrzne urządzenia, mają wyłączne swojei policyj przepisy, wyłączne swoje przysięgi; oddzielne stanowią dla siebie i na siebie podatki; zaciągają na swoi narod i na swoje gminy samowolnie długi. Tych używają przeciw rządowi, krajowemu, przeciw narodowi, ktory ich na swoję ziemię przyjął; temi środkami ka-

http://rcin.org.pl

źnią, niweczą rządowe postanowienia, chociaż dla kraju naizbawiennieisze, jeżeli żydom nie są dogodne; w tymże duchu dają zupełnie swoim dzieciom wyłączne wychowanie, i oświecenie w języku obcym, nie narodowym. Oni tylko jedni mają wyłączną nieograniczoną wolność pisania i druku w języku nikomu niezrozumiałym; mają wyłącznie swoje sądy, kary, przysięgi, i oni sami jedni tylko wśrod naszego narodu, w oczach rządu, jescze samowolnie i bezkarnie rzucają klątwy. Mają wyłączne swoje urzędy, i przez siebie wybieranych urzędnikow, a przez swoje skryte zmowy, przez tajemne i ciągłe swoich starszych, swoich naczelnikow usiłowania, tak są przed krajowym rządem zaparte wszystkie do nich przystępy, wszystkie do ich poznania, obliczań, i urządzenia trudności, że ulegając żydowskiemu oporowi, dają się zmuszać niebaczne i niedosyć tęgie rządy, do używania ich własnych nielegalnych sądow, urzędow i urzędnikow.

Ztąd pochodzi, że oni bez uspołecznienia, bez łączenia się z nami, pomieszani z naszym ludem, niszczą, znędzają go, psują go tylko, a cywilizacyj nic od nas nie przeimują. W pośrod cywilizującego się narodu oni bynaimniei nie postępują, jego cywilizacyj w niczem do siebie nie przypuszczają, w niczem na lepszych się nie mienią, tylko w szkodzeniu przemyślnieiszemi się stają. Ludzkość, tollerancya, grzeczność, ktore w innych ludach oświecenie i cywilizacya rozwija, i przez ktore zbliża z sobą ludzi z ludźmi i narody z narodami, nigdy nie uskutecznia żydowskiego ludu zbliżania się do innych ludow.

My przez oświecenie, przez tollerancyą, przez cywilizacyą już zmieniliśmy się względem żydow do tego stopnia, że obcując z niemi przez dotkliwość nieukazania im, jakowych

http://rcin.org.pl

uprzedzeń względem ich religij, względem ich nabożeństwa, nanazywamy ich *starozakonnymi*, *starowiercami*, *synami Izraela*, *ludem wyznania Moiżeszowego*; a oni zacięci w fanatyzmie, w zasadach swojei intollerancyj, i nienawiści zaprzysiężonei przez *Cherim*, skrycie przeciw ludom obcym, wśrod siebie ich goszczącym, ciągle, jednostainie, nazywają nas bałwochwalcami w swoich księgach, w swoich modlitwach. Uczą swoje dzieci w swoich kościelnych naukach, że my nie wierzymy w Boga, że jesteśmy narodem barbarzyńskim. Nasi oicowie zwali ich prostem słowem *żyd niewierny*, my przez skutek naszego wieku cywilizacyj wystrzegamy się, dla nieuczynienia im przykrości, nazwać ich prosto żydami; a nasze pospolstwo już ich nawet wacpanuje. Oni zaś rownie jak ich naidawnieisi przodkowie zwali Chananeiczykow, tak oni dzisiai jescze tem samem słowem w swoich pismach, w swoich religiinych naukach i księgach, nazywają nas *Goim*. t. i. (poganin, bałwochwalca).

Jest to więc sekretna korporacya, tajemniczy zakon, jest związek z wszystkich dotond znanych organizowany naidoskonalei, przeto niebezpieczny; on w naistotnieiszych częściach podkopuje narody i rządy, a razem z własnego układu pokrywa się naiwyższą wzgardą. Tą zasłoniony, broj złe spokoinie i bezpiecznie. Ta to przemyślnie ułożona względem siebie powszechna pogarda, usuwa z niego całą uwagę narodow i rządow, chociaż te tak podeirzliwemi są względem wszelkich innych *korporacyj*, *klubow*, *tugendbundow*, *sal Illuminatow*, *zakonow Templarystow*, *loż Massońskich*. Przecież te sekretne związki mają przynaimniei jakikolwiek w części na widoku użytek narodowy. Przeciwnie związek żydowski we wszystkiem do uszkodzenia

http://rcin.org.pl

gościnnego narodu dąży; ma wszystkie niepodległei udzielności charaktery: skryte rządy, udzielne obrady, publiczne zjazdy, stanowi i rozkłada podatki. Utrzymuje swoją szczegołową i naiwyższą rachunkowość. Wszystkie swoje akta spisuje i chowa w niezrozumiałym języku. Ma naitęższą, theokratyzmem uświęconą, władzę wykonawczą i wyłączne sądownictwo. Wszędzie postępowania jego są na wszystko czuine, sprężyste; wszędzie jego urządzenia tajemne i nieprzerwane, usiłują udaremniać zamiary rządu krajowego, odeimować wszelkie zyski narodom bałwochwalcami nazwanym.

Z takim swego związku układem lud ten od kilkuset lat osłabiając i niedołężniąc narod polski, wszystko do jego zubożenia i jego znędznienia samowolnie działa; a im więcei nabiera wzrostu, i im więcei w Polsce zamożnia się i rozłudnia, tym więcei w swoich zamiarach od zbliżenia się, od łączenia się z nami węzłem jedności i braterstwa w sprawie kraju, w miłości oiczyzny on odrożnia się, tem mniei z narodem gosczącym go spolniczy się i cywilizuje; owszem jedynie podług swoich widokow z każdym jego nieprzyjacielem i przyjacielem, zarowno się wiąże.

Inne zakony, muszą ostrożnie w tysiącach osob szukać i upatrywać, kogoby im się do związku zaciągnąć udało, żydzi im więcei dzieci mnożą, tym liczniei zwolennikow mają. Tamci z bojaźnią zaciągającemu się powierzają sekret, drżąc by nie był zdraicą; ci z pierwszem dzieci niemowląt uczuciem, związku sekret wpajają w ich serca, a z pierwszem rozwijaniem się zmysłow, wrażają go w ich rozumu władzę. Tamci od związkowych mają tylko na sekret dane słowo, albo uczynione śluby; ci w zrosłych w fanatyzmie jescze ten sekret zaklinają przez naistrasznieiszy *Cherim*.

http://rcin.org.pl

Taka korporacya, taki lud przez zakon, przez związek tajemny wyłącznie stowarzyszony z tak zastraszającą szybkością od lat dwudziestu ściągający się zewsząd do Krolestwa Polskiego, może łatwo w drugie lat dwadzieścia doiść do szostei, i do czwartei części ludności krajowei. W ten czas on nieoświecony, cywilizować się niechcący, zawsze rowny, surowy, gruby, i zacięty; wśrod ludu cywilizacyą złagodzonego, wśrod narodu w dziejach Europy tolerancyą szczególniei nacechowanego, on od dzieciństwa nie tolerancyą, fanatyzmem przeciw bałwochwalcom ustawicznie elektryzowany, dla swoich naczelnych pod imieniem starszyzny chowając ślepe posłuszeństwo; z swojemi związkowemi w całym świecie prowadząc piśmienne porozumienia, a w swoich ręku całą krajową gotowiznę mając, gdy za tei użyciem, pod pozorem filantropij, coraz sobie wśrod nas więcei zazwolonych namnoży, gdy praw politycznych nabędzie, gdy z tei uległości, gdy z dzisieiszei wzgardy otrząśnie się, a więcei odwagi, więcei już ukazującego się zuchwalstwa poczuje, czyliżby nie należało w końcu lękać się odnowienia scen pod przewodnictwem Adreiassa w Egipcie, albo pod sprawą Barkogueba w Syryj?

Oto głownieisze przyczyny w żydach szkodzenia innym narodom. To niebezpieczeństwo dla Polakow z samym czasem naocznie, i niezmiernie rośnie. Na tak uporczywą przez tajemny związek, przez Cherim, w religij, w moralności, w wszystkich stosunkach cywilnych i politycznych zaprzysięgłą żydow wyłączność, nie ma innego sposobu, tylko użycie wzajemnei przeciw nim wyłączności fizycznei. Albo oddalić ich z kraju, czego użyły inne narody, a czego użyć już teraz dla nas jest zapoźno; albo wyznaczyć im w kraju po miastach dla ich mie-

http://rcin.org.pl

szkania mieisca całkiem wyłączne, od domow innych mieszkańcow kraju oddzielne. Tego przykłady zostawili nam nasze naidawnieisze przodki, a ktoreśmy poźniei nierozważnie zaniedbali. Tego dotond widzimy wierne zachowywanie w miastach wielkiei Polski, i tam dotond żydzi są naimniei szkodliwi i nieliczni.

Tak w jednym obwodzie połączonych łatwiei dozierać będzie. Tak tylko ich napływ do nas zewsząd, a to samego ubostwa, prożniakow, włoczęgow może być wstrzymany. Tam oni żyć będą wyłączni co do mieisca, ale nie będą robić wyłącznego miasta. Tam podzieleni na osobne gromady, nie mogliby działać osobnego w narodzie narodu, ale razem pod ściśleiszym objęci dozorem, mieliby jedynie krajowe narodowe prawa, mieliby tylko jeden krajowy rząd.

Ponieważ żydzi teraz rozbiegli po całym kraju, mogą wciskać się do niego wszędzie, szkodzą nam wszędzie razem bez łączenia się pomieszani z naszym ludem, psują, niszczą go wszędzie; przeto nie mogąc razem po całym kraju, po wszystkich mieiscach, po wszystkich domach zapobiegać ich szkodliwości, trzeba ich podzielić, trzeba w pewne tylko punkta zebrać. Trudniei im się będzie do tych przedzierać, a łatwiei rządowi mieć nad niemi czuinieiszą baczność w pewnych punktach, łatwiei mu zebrać i urządzić skutecznieisze środki obrony naszego ludu przeciw tei ich szkodliwości w pewnych mieiscach, niżeli po całym kraju. To są prawidła zdrowego rozsądku i porządku.

Rząd mając żydow podzielonych na pewe punkta w kraju, a połączonych w oddzielnym obwodzie po miastach, dopiero potrafi stawać się dla nich prawdziwie i skutecznie opiekuńczym, a razem nie przestawać dla własnego narodu być zachowaw-

http://rcin.org.pl

czym. Tam będzie mogł przez bliższy dozor skuteczniej szkodliwych przerabiać na użytecznych; tam potrafi stopniami ich cywilizować, i zamierzonemi drogami prowadzić do tego w społeczności usposobienia, z ktorem podług prawa będzie mogł do towarzystwa z użytecznością ich przypuszczać.

W takim zamiarze potrzebnemi następne postanowienia:

1. Wszystkich żydow z wsiow ściągnąć do miast.

Zmiarkownie teraźnieiszei żydow powszechnei szkodliwości w całym kraju.

2. W miastach wyznaczyć im do zamieszkania mieisca oddzielne, opasane obwodem, ktoryby nie dozwalał stykania się ich pomieszkań z domami mieszkańcow krajowych. Weiście i wyiście tylko przez bramy będzie.

3. W każdym żydowskim rynku czyli obwodzie, należy podzielić ich na małe pewnei liczby mieszkańcow Cyrkuły; i z nadaniem każdemu Cyrkułowi urzędnikow Polakow.

4. Tam natychmiast ma być zrobiony ścisły opis wszystkich żydow, i nadanie każdemu stałego familiinego nazwiska, ktorego już zmieniać pod wywiezieniem z kraju nie może; i tylko tego nazwiska w wszystkich sprawach i czynach używać. Każde jegoż rodziny jndywiduum powinno go stale używać, i nigdy inaczei się nie podpisywać tylko literami polskiemi.

5. Z dniem ustąpienia ich ze wsiow, ściągnienia się do miast, ustaje ich wolność szynku trunkow w kraju, w miastach zaś tylko w samych żydowskich obwodach pozwolenie tegoż szynku trunkow, jescze do lat dwoch trwać będzie. Po tych skończoczonych szynk wszelkich trunkow w całym kraju ma im być zabroniony.

6. Każdy żyd, od dzieci lat 7. mających, już rodzinnego nazwiska ma używać; powinien mieć swoję kartę czyli bilet

http://rcin.org.pl

zaświadczenia. Tylko taką kartę mający w dzień wychodzić i wchodzić do miasta mieszkańcow krajowych, i do obwodu żydowskiego może.

7. W obwodzie zamieszkania żydow sami rodacy urzędnikami być powinni, i tylko same władze administracyine i sądownicze krajowe tam znaidować się będą. Przeto wszelkie urzędy żydowskie i pod jakiemkolwiek imieniem bądź starszych, bądź kahalnych, pod karą występku krajowego zakazanemi będą.

Każdy żyd sprawujący jaką w żydowstwie administracyiną lub sądową władzę; wdający się w jakąkolwiek czynność należącą do władz krajowych, administracyinych, policyinych, lub sądowniczych, jako występny przeciw krajowi karany być powinien.

8. Szkolnik, Rabin jedynie do odprawienia nabożeństwa w boźnicach należą. Przy urodzeniu, przy małżeństwach, rozwodach i pogrzebach, Rabini tylko obrządki religiine sprawują. Wszystkie zaś spory, czynności, sprawy, rozporządzenia, umowy, jedynie do krajowych urzędników cywilnych i sądowych należą. Rownież skrypta, zapisy, tranzakcye, sukcessye, działy między dziećmi lub krewnymi, pod nieważnością, pod karą głownego przestępstwa tylko w narodowych urzędach robione być mają.

9. Wszelkie przysięgi żydowskie na wezwanie jakiei władzy żydowskiei czyli starszych żydowskich są zabronione, a cherim pod departacyą w kraju powinien być nakazany.

10. Bez pozwolenia krajowego rządu, zaciąganie na kahały długow, sekretne stanowienie podatkow na gminy żydowskie, tajemnie narzucane i pod klątwą wymuszane pożyczki, składki z gminy lub z całego narodu żydowskiego, winny być jako sposoby

http://rcin.org.pl

soby tajemnych zmow, i spiskow przeciw krajowi, przeciw rządowi i przeciw prawom ich się tyczącym, pod karą głowną zbrodni krajowei zakazanemi.

Zakaz ten z strony rządu wielkiei wymaga w wykonywaniu surowości, gdyż temi to środkami żydzi albo zaraz przy wsczęciu się, niszczą rządow ku ich cywilizacyj przedsięwzięcia, albo uzyskują czas, a z tym paraliżą naiprzod działalność exekucyj, w końcu sprowadzają całkiem postanowienia upadek. To im podaje wszędzie tak szkodliwy, tak niebespieczny wpływ i tę możność każenia w naszych ludach obyczajow i moralności, to im ułatwia ten sposob, w podwładnych, i w samych urzędnikach krajowych zagubiania wstydu czynow nieucciwych, popełniania niewierności swoim obowiązkom, nadawania im sprzedażności dusz znikczemnionych. To żydom nadaje te tysiące, te krocie, te miliony, ktoremi otwierają sobie drzwi, nawet do pierwszych powiernikow i poradcow przy tronach.

Nie doświadczyłaż cała Polska, jak lud ten zaciągnąwszy z narodu Polakow ogromne na swoje kahały summy, jak przewrotny potrafił los dwoch pierwszych w Rzeczypospolitei stanow, duchowieństwa i ślachty z losem swych zadłużonych kahałow tak powiązać, iż wierzyciele ich musieli na wszystkich seimach, tych kahałow, jakby naijstotnieiszei rzeczypospolitei części stawać się obrońcami; należy więc jako głowną zbrodnią przeciw krajowi, gminom żydowskim zakazać bez pozwolenia rządu zaciągać długow, stanowić podatki, pożyczki i wszelkie składki.

11. Wszelkie w gminach żydowskich sekretne schadzki, naradzania się i działania, powinny surowo być zakazanemi.

http://rcin.org.pl

12. Archiwa ich uporządkować, urzędnikom krajowym pod dozor oddać należy.

13. Rachunkowość ich przez rząd ściśle przezieraną być powinna, a wszystko w języku polskim ma być pisane.

Przysposobianie żydów do wniiścia w społeczność cywilną.

14. Żydow wychowanie, i szkoły dla nich będą tylko krajowe publiczne. Szkoł, szkołek żydowskich mieć osobnych, pokątnych, wychowań domowych wyłącznych, nie ma im być wolno. Wszystkie dzieci brać będą publiczną krajową edukacyą w krajowym języku, z ksiąg przepisanych przez władzę nad edukacyą przełożoną. Jeden tylko nauczyciel będzie z ich wyznania do dawania im nauki religiinei, jak jest przepisano dla wszyskich innych wyznań.

15. Gdy już teraz żydzi nie mają swego języka narodowego, ale zepsuty, nikomu niezrozumiały, język niemiecki; gdy nie w Niemczech ale w Polsce schronienie i sposob życia znaidują i ten krai za oiczysty obierają, przeto w mieisce języka niemieckiego mają przyjąć język polski. Ich pisma, ich druki, ich tłomaczenia bądź moralne bądź religiine, aby rownie cenzurze podlegać mogły, jak wszystkie inne w Polsce drukowane dzieła, mają odtond być pisane i drukowane tylko w języku polskim.

16. Po odbytych szkołach narodowych młodzieniec żydowski chcący udać się na naukę rzemiosła, fabrykanctwa, rękodzielnictwa, kupiectwa, mechaniki, rachmistrzowstwa, miernictwa, kommunikacyj wodnei i lądowei, uzyska od Kommisayj Spraw Wewnętrznych i Policyj kartę zaświadczenia do wyiścia z obwodu żydowskiego i udania się na naukę oznaczonego przedmiotu.

17. Tylko żyd mający zaświadczenie prawem przepisane, po odbytei już nauce w fabryce, w rękodzielni, w rzemiośle,

http://rcin.org.pl

lub w posiadaniu innych sztuk pod liczbą poprzedzającą wymienionych, uzyska kartę pozwolenia wchodzić w związki małżeńskie.

18. Żadnemu z chrześcian nie ma być wolno w obwodzie żydowskim podeimować się w domach żydow robot ciężkich służebniczych, lecz sami tylko żydzi w obwodzie żydowskim żydom służyć, prace i roboty ciężkie, ciągle, służebnicze w domach żydowskich i w obwodzie żydowskim będą ponosić. Przez to mają się zazwyczajać, pouczać, wprawiać do prac wyrobczych, ciężkich, a w towarzystwach ludzkich koniecznie potrzebnych; mają od szynku oddaleni znaleść zaraz sposob życia w usłudze, w pracy podeimowanei dla zgromadzenia żydowskiego, a lud nasz dotond im służący, zamiast pracowania dla prożniakow, ma powrocić do prac rolniczych, do rzemiosł, do zastąpienia tych, ktorzy na szynkarzów poidą.

Zydow już usposobionych przeprowadzanie do cywilnego towarzystwa.

19. Każde indywiduum żydowskie, noszące już stałe rodzinne nazwisko i swoje własne imie, przywykłe do pracy ciężkiei, służebniczei, gospodarskiei rolniczei, rzemieślniczei, ktorei dowody już w służbie żydowskiei ciągle przez lat dziesięć okazało, może dostać kartę zaświadczenia do wyjścia z obwodu i wnijścia w podobną służbę u krajowego gospodarza.

20. Wszyscy żydzi, kupiectwem się bawiący winni utrzymywać porządne podług przepisow w języku polskim książki kupieckie. Żyd kupiec noszący stałe imie i nazwisko rodzinne, ktory ma w towarach rzeczywiście sto tysięcy funduszu i już przez lat dziesięć w obwodzie żydowskim takie kupiectwo uczciwie prowadził, księgi porządne utrzymywał, dzieci do szkoł publicznych krajowych posyłał, dla nich życia sposob wskazał, i inne przepisy kwalifikacyj dopełnił, może od Kommissyj Rzą-

http://rcin.org.pl

dowei Spraw Wewnętrznych odebrać kartę zaświadczenia, do założenia swego kupiectwa wśrod mieszkańcow krajowych; a po pięciu leciech tam doświadczenia, może być przez tęż Kommissyą Spraw Wewnętrznych podany rządowi do obywatelstwa i do nabycia domu lub placu w mieście, końcem założenia swoego handlu.

21. Każde indywiduum żydowskie z stałem nazwiskiem rodzinnem, ktore dla pracowania, uczenia się w rzemiośle, w fabryce, w rękodzielni, zechce wyiść z obwodu, i udać się na takową naukę, powinno przez Kommissarza Wojewodztwa wskazać Kommissyj Rządowei Spraw Wewnętrznych tego rzemieślnika, fabrykanta, rękodzielnika, u ktorego chce się uczyć, a na ten czas karta zaświadczenia wydaną mu będzie.

22. Żyd z stałem nazwiskiem rodzinnem, ktory już w obwodzie jaką użyteczną fabrykę, rękodzielnię, rzemiosło warsztatowe założył, i sam osobiście pracuje, z czeladzią żydowską swoją fabrykę obrabia, po pięciu leciech proby w obwodzie, może żądać od Kommissyj Rządowei Spraw Wewnętrznych karty zaświadczenia do założenia takiei fabryki, rękodzielni, wśrod mieszkańcow krajowych, i tamże obrabiać ją przez żydow.

Po pięciu leciech wśrod mieszkańcow krajowych doświadczenia, gdy wszystkie inne przepisy dopełnił, może żądać przez Kommissyą Spraw Wewnętrznych od naiwyższego rządu nabycia prawa obywatelstwa, z wolnością nabywania własności domow i placow w miastach, lub placow i domow, i pewną ilość morgow gruntu na pańszczyznę, na czynsz, lub na wieczną dzierżawę po wsiach.

23. Każde indywiduum żydowskie, ktore po wypusczeniu go z obwodu żydowskiego przez lat dziesięć sprawowało się

http://rcin.org.pl

dobrze, wiernie, pracowicie w obowiązkach służebniczych, w domu gospodarzow narodowych, ktore lat dziesięć ciągle obrabiało grunt pańszczyzniany, może uzyskać kartę zaświadczenia, na nabycie placu i ogrodu w mieście, albo na objęcie gruntu czynszowego, lub gruntu erbpachtowego, po wsiach.

24. Do nabycia własności dobr ziemskich tylko jedynie takie indywiduum żydowskie przypusczone zostanie, ktore już nabyło prawa obywatelkiego, weszło w związki małżeństwa z osobą wyznania chrześciańskiego, z tym warunkiem w kontrakcie ślubnym, że dzieci ich płci męskiei w religij oica wychowanemi będą.

Uwagi nad przypuszczeniem żydow do nabywania własności ziemiańskich.

Od seimu Konstytucyinego, od czasu w ktorym narod polski więcei uwagi zwracać zaczął na swoje niebespieczeństwo z strony żydow, te mylne, a przecież dosyć upowszechnione spostrzegać dają się myśli w narodzie, iż nailepszy do reformy żydow jest sposob, obrocić ich przemysł do rolnictwa, do ziemi; myśli te nieuważnie, bezwarunkowo użyte, nie zreformują żydow, lecz jescze dotąd jeden od ich szkodliwości ocalony stan ślachty, stan ziemian, poddadzą pod wywłasczenie i znisczenie przez żydow.

Nigdy bezwarunkowo żydow do ziemi, do wykupowania dobr ziemskich przypuszczać nie można. To narażałoby narod na ostatnie niebezpieczeństwo. W żydowskich rękach dotond znaiduje się w Polsce cały przemysł, cały handel i bieg pieniędzy. Nierozsądnie byłoby ziemię zrobić przedmiotem ich przebiegu i żądzy. Tego im w żadnym niedozwolono narodzie. Przy tylu błędach przez przodkow naszych względem żydowstwa popełnionych, tylko niedopuszczanie ich do nabywania dobr ziemiańskich, ocaliło stan ślachecki, i utrzymało go w całości przy

http://rcin.org.pl

ziemi. Z żydami w zawodzie pieniężnym zysków, przekupstwa, niewytrzyma rowności żaden narod innego wyznania. Żydzi mają z sobą wszędzie zgodne z ich powołaniem, z ich zakonu duchem, i z ich talmutow naukami*) niewyczerpane zrzodło takiei we wszystkiem oszczędności, do jakiei wyznania chrześciańskiego ludy żadną miarą w teraznieiszym towarzystw stopniu zniżyć się nie mogą.

Przypuszczono żydow po wsiach do objęcia karczem i gruntow dla karczmarzy wyznaczonych.

Żydzi wkrotce stali się włościan panami, a włościanie ich niewolnikami, pańszczyznę dla nich odrabiającemi. Każde chłopskie *individuum* narzucaną przez żyda ilość trunkow, rocznie żydowi opłacać, nawet nie pijąc obowiązane było.

Ktoż się z nas nie przypatrzył do jakiego stopnia zuchwałości, gwałtowność żydow wzniosła się na Podolu i na Ukrainie, gdy z włościan żaden oiciec nie mogł rozporządzić postanowieniem swoich dzieci, żadna dziewka nie mogła poiść za mąż, jeżeli żyd nie dał pozwolenia, jeżeli żydowi nie opłaciła kunicy.

Przypuścili nasi przodkowie żydow bezwarunkowo w niektorych miastach do nabywania w nich placow. Wkrotce wszędzie oni naszych zamożnych miesczan zruinowawszy, wszędzie wykupili ich place, ich własności mieiskie w rynkach, na głownych ulicach; a lud nasz wypchneli w zakąty, i w niedostępne przedmieścia.

To stanie się z właścicielami ziemiańskiemi, jak prędko do

*) Miszny w porządku czwartym o karach (*Seder Nezeliimi*) Rozdział *hhabota Zara*.

http://rcin.org.pl

ich wykupienia bezwarunkowo przypuścimy żydow. Gdyby za rządu pruskiego właściciele, po tak ponętnem ułatwieniu im zadłużania dobr ziemiańskich, byli gwałtownem do uisczenia się swoim wierzycielom sposobem znaglonemi, czylibyśmy w kilka lat nie uirzeli więcei ziemian właścicieli z żydow, niźli z Polakow?

Żydow z tą zaciętą wyłącznością po całym kraju rozrzuconych, wszędzie z naszym ludem bez łączenia się pomieszanych, powoływać do ziemi, przypuszczać do praw obywatelstwa, wzywać do nabywania własności ziemskiei, jest naiprostszym środkiem do przemiany ziemi polskiei w ziemię judzką. . . . O strapieńcza myśli! toż więc dzielny rod Polakow miałby ostatecznie ginąć przez rod żydow!

Takie są przyczyny żydowskiei szkodliwości narodowi, takie do naszego wyratowania śrzodki.

Jeżeli już nie mogą być użyte sposoby gwałtowne, jednem postanowieniem tę zarazę niszczące, podane tu są drugie sposoby powolnieisze, środki opiekuńcze, przecież sięgające przyczyn z gruntu. Przy stałei tęgości rządu mogą być skuteczne. Konstytucya jest dla nas przeciw wszystkim szkodzić nam chcącym tarczą, a w działaniach naszych ona powinna być kierującem nas prawidłem.

Duch naszego wskrzesiciela i prawodawcy powołuje nas wszędzie do przedsiębrania wszystkich natężeń, wszystkich usiłowań, aby ten odradzający się narod, z tei smutnei, z tei obrażającei postawy ubostwa i nędzy wyprowadzić, aby wznieść w nim przemysł, rolnictwo, rzemiosła, fabryki, rękodzieła, handel, aby rownającą się jego udolności, jego męstwu, jego ziemi obfitości, powrocić mu świetność i bogactwo.

http://rcin.org.pl

Nie zapominaymy nigdy tych dobroczynnością serca tchnących wyrazow, ktore Naijaśnieiszy Pan, do deputatow od narodu wyrzekł: „Zrobicie rzecz memu sercu szczególniei przy„jemną, trudniąc się scześciem tak mnie interessującei klassy rol„niczei; wszystko co w tei mierze przedsięweźmiecie, wzbu„dzi moję naiżywszą troskliwość. . . . Moje chęci nie będą „miały nigdy innego dążenia, jak pomyślność waszego kraju, „i sczeście jego mieszkańcow."

Kto chce rzeczy, ten chce do jei osiągnienia środkow. Naszą więc powinnością tych szukać, te odkryć i użyć. Tych przy odradzaniu się zaniedbanie, albo złych, nieskutecznych podanie, wyrzucać nam z złorzeczeniem potomni będą. Bo my staniemy się przyczyną ich poniżenia, ich nędzy i wzgardy. Obrane środki pewne, do wyratowania narodu z tego z strony żydow niebezpieczeństwa niezawodne, złożmy u tronu naiłaskawszego z krolow, z prośbą; aby te prawa, tę opiekę, tę obronę, ktorą względnie na szkodliwość żydow doznają pod Jego berłem inni poddani, doznają wszyscy Rossyanie, aby tei opieki, tei obrony i my poddani jego uczestnikami zostali. Oby skutek geniuszu wielkiego Piotra, i w tei mierze na Polakow spadał *).

*) Naiskutecznieisze środki do oswobodzenia Europy od żydow, do usunięcia tych przeszkod i tych skażeń jakiemi żydzi zaraż ją lub tamują w towarzystwach chrześcian postęp cywilizacyj, znaidują się jedynie w władzy i w potędze Cesarzow Rossyj. Wyznaczyć im i osadzić ich w Bessarabij i w Krymej, w krajach dotond bezludnych a z swego położenia naidogodnieiszych skłonności i przemysłowi Judzkiego narodu.

http://rcin.org.pl

Kontrakt Towarzystwa Rolniczego Rubieszowskiego w zamiarze udoskonalenia rolnictwa i przemysłu, oraz wspolnego ratowania się w nieszczęściach.

TYTUŁ Iwszy.

Skład Towarzystwa i obowiązki ogolne.

Artykuł 1.

Osada miasta Rubieszowa z przedmieściami Sławęcin i Podgorze, z posadą byłego Woitostwa. Osada na Podzamczu i Poberezanach. Osada Czerniczyn i Bohorodyca. Osada Jarosławiec, Bosieniec i części Putnowic, biorąc za obowiązek dopełnić wszelkie warunki, pod ktoremi Stanisław Staszic ostatni tei Gminy właściciel i dziedzic nadał im grunta wszelkie, włość wspomnioną Rubieszowską składaiące, z prawem wiecznego dziedzictwa, zawierają między sobą ninieyszy wiecznie trwać mający kontrakt wspołeczności, pod imieniem Rolniczego Towarzystwa wspolnego ratowania się w nieszczęściach.

http://rcin.org.pl

Artykuł 2.

Gmina Rubieszowska czyli osady wyżei namienione Towarzystwo Rolnicze składające, powinne w przeciągu lat trzech uiścić u siebie rozmiar wszystkich ornych gruntow, ogrodow, łąk, i pastwisk, rownie byłych włościańskich, jako i byłych dworskich, tak, aby dokładna znaidowała się przy naczelnym Woicie gminy Rubieszowskiei w ogole i w szczegole wszystkich posad księga rozmiarowa, — Niemniei przy Radnym każdei posady podobnaż księga rozmiarowa, szczegolnei swei posadzie właściwa znaidować się ma, z rubrykami imiennie sporządzonemi: wiele każdy włościanin posiada gruntow, ogrodow, łąk z pastwiskami; i ogołem wiele cała posada ma pastwisk, i w iakich te grunta leżą mieiscach? Wymiar ten ma być zdziałany na morgi Wiedeńskie. Ma być robiony iedynie końcem mienia rzetelnei znajomości, wiele ziemi każdy posiada: albowiem wszystkie ciężary w proporcyą gruntu na każdego rozkładanemi będą. Ta zasada iest dla wszystkich rownie sprawiedliwą, gdyż włości tei wszystkie grunta są jednego gatunku ziemi.

Artykuł 3.

Rozmiar ten co dwadzieścia pięć lat będzie sprawdzany dla zapisu zaszłych w przeciągu tym czasu odmian.

Artykuł 4.

A ponieważ w ten rozmiar wchodzą grunta dotąd zwane dworskiemi, więc ta wielość gruntow dworskich, ktoraby nad rozdział między byłych włościan, i po nadaniach rożnym oso-

http://rcin.org.pl

bom jescze pozostała się, będzie podzielona między takich włościan z tei gromady, ktorzy nie mają żadnego gruntu, a są w stanie być gospodarzami, a gdyby takowych w tei posadzie nie było, gdzie grunta byłe dworskie mają położenie, wtenczas do objęcia w posiadłość pozostałych gruntow dworskich, mają prawo osoby z innych posad w to towarzystwo wchodzących, a będących w stanie zaprowadzenia gospodarstwa. Gdyby i takich nie było, natenczas osoby z miasta lub z przedmieściow Rubieszowskich mogą wziąść takowe grunta. Lecz powinni się w tei posadzie, w ktorei są grunta, zabudować, osieść i gospodarstwo prowadzić. A gdyby się i tacy nieznaleźli, w takim razie grunta pozostałe podzielone zostaną jescze między włościan już osiadłych w teiże samei posadzie, i przyległych położeniu byłym gruntom dworskim, a to w takiei proporcyj, aby ci ktorzy mniei gruntu mają, więcei go dostali, tak aby ich posiadłość dorownać się mogła z temi, co tam naiwięcei iuż gruntu posiadają.

Artykuł 5.

Przy rozdawaniu w posiadanie dziedziczne, tak gruntow włościańskich, jako i byłych dworskich, naiwiększym być może grunt sześćdziesiąt morgow Wiedeńskich obeimujący. Taki grunt z czasem wolno będzie zamożnym przez nabycie powiększyć do morgow ośmdziesiąt. I przeto żaden w tem Towarzystwie już osiadły lub osiadający, w żadnei osadzie rzeczone Towarzystwo składającei, gruntow więcei nabyć, skupić, odziedziczyć nie może, jak tylko do liczby ośmdziesiąt Wiedeńskich morgow.

http://rcin.org.pl

Artykuł 6.

Ponieważ mieszczanie Rubieszowcy mają już teraz przy stanowieniu tego Towarzystwa swoje własne dziedziczne grunta, więc te nie należą ani do hypoteki Towarzystwa, ani do tego warunku, że więcej gruntow nad morgow ośmdziesiąt Wiedeńskich posiadać nie można. Ale w przypadku, gdyby jaki mieszczanin maiący dziś grunta mieiskie, chciał wziąść jeszcze z gruntow wieiskich lub z folwarcznych, natenczas już musi wprzod okazać, że niema w mieście swego dawnego gruntu morgow 80. a jeżeli ma mieiskiego gruntu morgow 80., to już z wieiskich gruntow nic dostać, ani nabywać, ani przez spadek posiadać nie może. Jeżeli okaże, że jescze niema 80. morgow, to może dostać lub nabyć z wieiskich tyle, ile mu jescze do 80. morgow brakuje. Zgoła taki kto ma same tylko grunta mieiskie, może ich posiadać tyle, ile chce i może, jak dotąd było. Ale skoro tylko obeimie cokolwiek z gruntow wieiskich, to jest z gruntow, ktore w czasie ninieiszego kontraktu do miasta nienależały, ale były własnością dziedziczną Stanisława Staszica, natenczas czyliby przez wzięcie, przez kupno, lub przez sukcessyą do takowych gruntow przychodził, już tem samem poddaje się przepisom ninieiszego kontraktu, iż więcej nad morgow 80. gruntu nigdzie wieiskiego ani mieiskiego mieć nie może. A obowiązki względem podatkow, składek towarzystwa do posiadanego gruntu zastosowane, na siebie przyimuje.

Artykuł 7.

Starszyzna każdej osady, rownie każdy posiadacz dziedziczny gruntu do towarzystwa tego należący, pilnować będą, aby

http://rcin.org.pl

poprzedni artykuł przez nikogo przestąpionym nie był, i następnie przez wszystkich zachowanym został. Gdzieby spostrzegli, że nie jest zachowany, natychmiast naczelnemu Woitowi gminy Rubieszowskiej doniesć są obowiązani.

Artykuł 8.

Gdyby się okazało, że kto z posiedzicieli gruntow włościańskich lub byłych dworskich, przez nabycie niniejszym kontraktem niedozwolone, lub przez pozorną akkumulacyą bądź na synow, bądź na corki, bądź na krewnych lub powinowatych, albo pod ukrytem imieniem obcych zwiększył nad liczbę morgow 80. stale do możności posiadania oznaczoną, w takowym przypadku ilość przewyższającą morgow 80. jako tym dobrowolnym kontraktem nie wolną, Rada Gospodarcza odjąć temu powinna, i natychmiast na użytek Towarzystwa tę zbyteczną ilość gruntu przez licytacyą, z warunkiem niniejszego kontraktu na wieczne dziedzictwo, sprzeda, a summę za nie wziętą do kassy Towarzystwa odda, ktora tym sposobem zostanie użytą, jakim sposobem, i przez kogo niżej opisane zostanie użycie dochodu z młynow i z propinacyj. W takim zaś przypadku, gdzieby prawem sukcessyj spadło na kogo więcej gruntu, a ten spadek dołączony do dawnej już posiadanej ilości przechodził liczbę morgow 80. tedy w takim razie posiadacz zostawiwszy do użytku swojego ogolną liczbę morgow 80. rzesztę przenoszącą 80. morgow winien za dobrowolną ugodą, lub przez licytacyą sprzedać, i summę pieniężną wziętą za nie, na swoi użytek obrocić.

http://rcin.org.pl

Artykuł 9.

Starszyznę każdej osady składają sami tylko oicowie familij, ktorzy już swe dzieci wychowali uczciwie, bogoboinie, i nadali im przez wychowanie sposob życia, bądź w rolnictwie, bądź w rzemiośle lub handlu, bądź w naukach.

Artykuł 10.

Naipierwszym jest obowiązkiem tych, ktorym prawo wiecznego posiadania gruntow nadane zostało, aby ci wszystkie odtąd podatki krajowe, tak niegdyś włościańskie, jako i do dochodow z gruntow byłych dworskich zastosowane, opłacali. Jak daleko rzeczone podatki na dochodach byłych gruntow dworskich oparte, wszystkich posiadaczy gruntow dotykać mogą, jakoteż i inne dochody z propinacyi i młynow dla pożytku rzeczonego Towarzystwa są zastosowane i zapewnione; przyłącza się na ten koniec do ustawy ninieiszei tabella pod znakiem III. oznaczona, zawierająca w sobie zasadę, podług ktorei teraznieisze podatki pieniężne stałe przez włość Rubieszow dotąd opłacane, rozłożone zostały w stosunkowym względzie tak na morgi pol, ogrodow, łąk, pastwisk, jako też w stosunku pewnym z dochodami z propinacyj tak mieiskiei jak wieiskiei w całym obwodzie gminy Rubieszowskiei, oraz z dochodami z młynow.

Przeto na następne czasy, gdyby jaka zmiana lub powiększenie krajowych podatkow pieniężnych następowało z ogolnych dochodow gminy Rubieszowskiei, w takim razie ta wspomniona zasada na tabelli rzeczonei pod znakiem III. oparta, do rozkładu tychże podatkow zmnieiszanych lub podwyższanych

http://rcin.org.pl

służyć powinna. Liwerunki zaś lub daniny dla kraju w naturze dawać się miane, te jedynie jako do gruntu stosujące się, na morgi gruntow ogolnych przez posiadaczow dziedzicznych rozebrane i rozebrać się mające, rozłożonemi być mają.

Artykuł 11.

W zamiarze, aby podatki krajowe, liwerunki i składki, oraz inne obowiązki w tei ustawie przepisane, tak przez byłych włościan a teraz posiadaczy dziedzicznych, jako też przez posiadaczy dziedzicznych, z nadania gruntow dworskich od ostatniego dziedzica i właściciela tei włości Rubieszowskiei mających, oraz i przez tych ktorzy nabyciem gruntow do tego Towarzystwa weiść mogą, uzupełnionemi być mogły; przeto oprocz nadanego obowiązku w tym względzie naczelnemu woitowi Rubieszowskiemu i Radzie Gospodarczei, wkłada się nadto na wszystkie osady ten obowiązujący warunek, iż wszelkie ciężary i opłaty publiczne, jako też i inne obowiązki do gruntow rozdanych tak wieiskich jako i byłych dworskich kontraktem czyli ustawą ninieiszą towarzystwa przywiązane, *in solidum* opłacane i zaspokajane być mają.

Artykuł 12.

Jeżeliby z posiadaczy dziedzicznych gruntow w gminie Rubieszowskiei znalazł się ktory tak opieszałym, czyli nierządnym, iżby w oznaczonych czasach nie ujszczał się z obowiązkow do wziętego gruntu zastosowanych, a przez to Gmina zmuszoną była do zastąpienia ciężarow na takowego przypadających, tedy

http://rcin.org.pl

w takowem zdarzeniu, Woit naczelny Rubieszowski łącznie z Radą Gospodarczą, za pierwszy raz uchybienia przez ktorego z posiadaczy, usiłować będzie drogą exekucyj o należność upomnieć się i takową odebrać. Gdyby ta droga nie była skuteczną, tedy ma zająć w sekwestr wszelkie dochody kontrybuenta, oraz inną własność ruchomą, i z sprzedania takowei przez licytacyą ma zaspokoić należność grunt obowiązującą. Jeżeliby zaś jescze i ten rygor nie był dostatecznym dla zobowiązania do regularnei wypłaty, tedy w razie trzecim znaidowania się kontrybuenta na delacie, z mocy ninieiszego artykułu ustawy przez kontrakt dobrowolnie przyiętei, takowy posiadacz gruntu jako niedopełniający swych obowiązkow dla Towarzystwa Rolniczego Rubieszowskiego przepisanych, a przez niego i Gminę przyjętych, odpada od dalszego posiadania gruntu. A grunt takowy oddanym zostanie jednemu z tych w Rubieszowskiei Gminie wyrobnikow, parobkow, lub chałupnikow, ktorzy bez roli, będąc sprawowali się nailepiei, gospodarowali nairządniei, są dalecy od nałogu pijaństwa, a w pracach rolniczych okazali naiwięcei umiejętności, i w życiu domowem nieskażonych obyczajow.

Grunt biorący winien zaległości z tego gruntu przez Gminę opłacone, teiże powrocić, jeżeli nie razem, to za rozłożeniem ich na raty. Jeżeli ten nie jest w stanie opłaty długow i założenia gospodarstwa, dana mu będzie z kassy osady pożyczka w pomoc opłaty zaległości, i pierwszego zakładu gospodarstwa. Jeżeliby takowych wyrobnikow, parobkow, chałupnikow w Gminie nie było, grunt takowy przez licytacyą pod warunkami ustawy więcei ofiarującemu na opłacenie długow i na zaprowadzenie gospodarstwa oddanym zostanie.

Arty.

http://rcin.org.pl

Artykuł 13.

Procz poprzedniei przyczyny odpadnienia od gruntu, rownież odpadać od niego będzie i z Towarzystwa Rolniczego Rubieszowskiego ma być wygluzowanym, ktoby sądownie przekonany został o zbrodnię złodzieistwa, o podpalanie, o zaboistwo, i ten, ktoryby do tego stopnia zapamiętał się, iż uchybiając winnego poszanowania swoim rodzicom, uniosł się do ich potrącenia.

Artykuł 14.

W przypadku pogorzenia bądź w mieście Rubieszowie, bądź w jakiei osadzie tym kontraktem objętei, wszyscy posiadacze dziedziczni jakiegokolwiek gruntu bądź mieiskiego, bądź wieiskiego, obowiązani są każdy w proporcyą gruntu, placu i ogrodu dopomoc do wystawienia pogorzałym zabudowań głownieiszych, to jest: domu, stodoły, a to w takiei wielkości, w jakiei były te, ktore ogniem spłonęły. Domy nowe w takim razie stawiać się mające, nie mogą być drewniane, ale tylko murowane z cegły palonei, i pokryte dachowką, albo z cegły surowki ugniecionei z ością sosnową, albo z ubitei ziemi na sposob *pise* zwanei, z pułapem na krąglakach ulepionym grubo z gliny, dach zaś kaleniczony. W takim razie wszyscy mający zaprzężai, konie lub woły; powinni zwieść potrzebny wszelki materyał, nie mający zaprzężaju, wyślą w proporcyą gruntu osoby do robienia ręcznei roboty. Na maistra każdy w proporcyą da w pieniądzach składkę.

Artykuł 15.

Jeżeli dom będzie murowany i dachowką pokryty, posady

http://rcin.org.pl

jak wyżej, zwiozą materyał, i robotę ręczną uskutecznią. Koszt pieniężny na maistra i na połowę materyału kupna, jako to cegły, wapna, dachowki, będzie z składki ogolnej Gminy Rubieszowskiej, a połowa druga tego rzeczonego materyału, będzie zastąpiona jedną częścią darem z kassy Towarzystwa, a drugą częścią pożyczanemi pieniędzmi z teiże kassy na pierwszą hypotekę domu tegoż murować się mającego.

Artykuł 16.

Każdemu posiadaczowi dziedzicznemu gruntow w Gminie Rubieszowskiej, cegłę i dachowkę na swoim gruncie wyrabiać, palić, i sprzedawać jest wolno.

Artykuł 17.

W przypadku jakiego nieurodzaju lub gradobicia w ogolnem ziarnie, tak dalece, iż na zasiew nie wystarcza, wszyscy inni dziedziczni posiadacze tej klęsce nie podpadający, w proporcyj gruntu uczynią zsypkę taką, aby z tej zsypki cały zasiew uszkodzonym był dany. Rozkład ten, Rada Gospodarcza Towarzystwa Rubieszowskiego robić ma podług przepisanej zasady, to jest rozpisując go w stosunku ilości gruntu, jaką kto posiada, rownież dopilnuje, aby niezawodnie grunta uszkodzonych uprawione i zasiane zostały.

http://rcin.org.pl

TYTUŁ IIgi.

Wychowanie czyli Szkołki.

Artykuł 18.

Pięć będzie szkolnych zakresow dla pięciu szkołek elementarnych w całei Gminie Rubieszowskiei, to jest: szkoła wyższa elementarna mieiska podług przepisow Dyrekcyj edukacyinei w samym mieście Rubieszowie z jednego uczyciela. Dla uczyciela będzie wyznaczony ogrod z teraznieiszych ogrodow dworskich na Podzamczu do liczby morga jednego kwadratowego miary Wiedeńskiei; nadto plac na zabudowanie szkołki i zamieszkanie dla rzeczonego uczyciela. Czynsze do byłego dziedzica od osadnikow z miasta Rubieszowa corocznie wypłacać się zwykłe, przeznaczają się na fundusz uczyciela przy elementarnei szkołce w mieście Rubieszowie exystować powinnei.

Druga szkołka elementarna wieiska będzie w osadzie Dyakonow; do tei zakresu należą osada Dyakonow i Spikołosy.

Trzecia szkołka elementarna wieiska będzie w osadzie Jarosławiec; do tei zakresu należą, Jarosławiec, osada Busieńca i część Putnowic.

Czwarta szkołka elementarna wieiska będzie w osadzie Czerniczyn; do tei zakresu należą, osada Czerniczyn i pobliskie sąsiedzkie osady, ktoreby chciały należeć i dzieci przesyłać.

Piąta szkołka elementarna wieiska będzie w osadzie Bohorodycy i Poberezany; do tei zakresu należą jedynie Poberezany

http://rcin.org.pl

Bohorodyca i sąsiedzkie Gminy ktoreby dzieci przesyłać chciały.

Artykuł 19.

W każdei z rzeczonych szkołek wieiskich elementarnych, uczyciel będzie miał pomieszkanie i opał, nadto ogrod o dwoch morgach Wiedeńskich, i sześć morgow pola z gruntow byłych dworskich, przyległych mieiscom oznaczonym do zamieszkania. Ogrody sami sobie uczyciele powinni zarobić, zasiać i zebrać. Pola zaś posiedziciele dziedziczni wymienionego zakresu szkolnego corocznie uprawią, zasieją i zbiorą. Zasiew raz wprowadzony, nigdy ginąć nie powinien, i corocznie takowy z zebranego zboża ma dawać uczyciel.

Artykuł 20.

Oprocz rzeczonego oznaczenia ogrodu i gruntu, nadto każdy uczyciel w swoim zakresie szkolnym dochodu mieć powinien naimniei z corocznei składki od posiadaczow dziedzicznych, jakoteż i od dzierżawcow propinacyj i młynow z gruntow onym przydanych, do trzechset złotych; to jest wartości żyta korcy trzydzieści; ktorą to składkę w czterech ratach kwartalnych pobierać będą.

Atykuuł 21.

Zawsze jeden z młodzieńcow uboższych, a zdatnością celujących, zrodzony w Towarzystwie Rubieszowskim z osiadłych włościan, miesczan, lub z ślachty, ma być utrzymywany kosztem

http://rcin.org.pl

Towarzystwa przez cztery lata przy głownei szkole. Młodzieniec taki mieć powinien nailepsze zaświadczenie o swojei zdatności z odbytei już szkoły podwydziałowei lub wydziałowei. Powinien być rodak z Towarzystwa, i być dobrych obyczajow. Rada Gospodarcza pod naczelnictwem swojego Woita ten wybor czynić będzie. Koszt na utrzymanie takowego młodzieńca, dopokond się uczy w Wojewodzkiei szkole, przeznaczony jest z dochodow propinacyinych na pożyczkę przeznaczonych w ilości wynoszącei wartości sześćdziesiąt korcy żyta. A gdy się uczy w szkole głownei, brać ma w pieniądzach wartość stu korcy żyta, czyli złotych tysiąc. Po skończonei edukacyj, takowy młodzieniec nie powinien zapominać o obowiązkach wdzięczności dla Towarzystwa, ktore w każdei potrzebie radą i pomocą wspierać obowiązany.

Artykuł 22.

Dom na szkołkę każdego zakresu szkolnego, mieszkańce czyli posiadacze dziedziczni wystawić są obowiązani; plac z gruntow dworskich gdy jest w osadzie, a w niedostatku tego, z pustych po byłych rolnikach, ma być oznaczony. Materyał, cegła, wapno, piasek, glina i drzewo, przez wszelkich posiadaczow w właściwym szkolnym zakresie, ma być zwieziony, i ręczna robota koło stawiania tego domu, przez mieszkańcow zakresu uskuteczniona będzie. Materyał drewniany z lasow Jarosławieckich z wydziału owczesnego zrębu ma być wydawany. Materyał zaś inny, jako to cegła, wapno, żelazo, szkło, na ten jeden raz pierwszy zakupiony będzie z pieniędzy z intrat propinacyj i młynow w tym zakresie szkolnym znaidujących się. Ro-

http://rcin.org.pl

wnie użyte zostaną na pierwszy raz z tegoż źrodła pieniądze na maistra; następnie zaś, gdyby albo na reparacyą potrzeba było, albo też szkołkę zupełnie nową po zruinowaniu pierwszego domu wystawić wypadało, natenczas materyał i maister już z samei tylko składki mieszkańcow tegoż zakresu opłacany będzie.

Artykuł 23.

Opał na każdą szkołkę będzie assygnowany przez Woita naczelnego z lasow zrębu owczesnego rocznego; takowa assygnacya kommunikować się powinna Radzie Gospodarczei, ktora natychmiast wpisawszy w księgę kontroli zwraca dla oddania onei Nadleśniczemu. Posiadacze dziedziczni osad właściwego zakresu szkolnego, do swei szkoły to drzewo zwiozą.

TYTUŁ III.

Obowiązki względem dzieci sierot, ubogich, kalek, starcow, woiskowych mieiscowych inwalidow.

Artykuł 24.

Każda osada Towarzystwo Rolnicze Rubieszowskie składająca, dzieci w tei posadzie zrodzone, sieroty bez rodzicow, bez krewnych, bez majątku, jako też dzieci, ktorych wyrodni rodzice zaprą się, podrzucą, ma wziąść pod swoją opiekę i do lat piętnastu wychować przez takich posiadaczow dziedzicznych, ktorzy własnych dzieci nie mają; albo gdyby takowych nie

http://rcin.org.pl

było, przez gospodarzy naibogatszych, naiwięcej gruntu posiadających, chociażby swe własne dzieci mieli. Rada Gospodarcza takowe rozdawanie uskuteczni, i do ktorego gospodarza dziecię ma być oddanem, ustanowi. Nigdy jeden gospodarz dwoje takich dzieci sobie nadanych mieć nie może; chybaby dobrowolnie drugie chciał przyjąć. Podobnież gospodarz mający własnych dzieci sześcioro, nie może być obowiązany do wychowania obcego.

Artykuł 25.

Każda posada swego ubogiego w niej zrodzonego, kalekę, ubogiego już pracować niemogącego, starca lub staruszkę, winna jest z składki w proporcyą gruntow rozłożonej, u siebie we wsi utrzymywać. Każdy takowy kaleka, lub niedołężny starzec albo staruszka, mieć powinni na rok wartość dziesięciu korcy żyta, i to niezawodnie pobierać dopokąd w swojej wsi siedzi, włoczęga to dobrodzieistwo utraca.

Artykuł 26.

Każda mieiska i wieiska posada obowiązana inwalidow zołnierzy, ktorych od siebie do woiska rekrutem wydała, gdy ci przez rany, przez wiek inwalidami z służby woiskowej wyidą, i zaświadczenie swego uwolnienia i niezdatności służenia dalej mieć będą, i z takowemi świadectwy do teiże osady powrocą, oraz w niej siedzieć będą; takowych inwalidow, każda posada właściwie swoich, ma utrzymywać, tak, aby każdy z nich miał rocznie na swe potrzeby naimniej wartość piętnastu korcy żyta.

http://rcin.org.pl

TYTUŁ IV.

Opatrzenie chorych.

Artykuł 27.

W mieście Rubieszowie będzie mieszkanie chirurga doktora, ktorego obowiązkiem będzie dozierać chorych w całem Towarzystwie Rubieszowskiem. Rzeczony dom dla doktora ma być na pierwszy raz przez zakupienie materyałow cegły, wapna, szkła, żelaza, oraz z użyciem kosztu na maistrow, z intrat propinacyj i młynow wymurowany. Następnie zaś gdyby naprawy potrzebował, albo też zupełnie nowy po zruinowaniu wystawć wypadało, natenczas takowe materyały i maister już z samei składki posiadaczow dziedzicznych opłacany będzie.

Artykuł 28.

Oprocz domu mieszkalnego w mieście Rubieszowie dla Chirurga, będzie tenże miał wyznaczony ogrod, morg ieden Wiedeński zawierający; nadto wyznaczony dochod roczny pieniężny stały, wartości sześćdziesiąt korcy żyta.

Artykuł 29.

Blisko domu doktora będzie domek murowany dla chorych, przynaimniei dwie izby mający, na pierwsze wymurowanie ktorego użyty być ma fundusz na pożyczkę przeznaczony z dochodow propinacyi.

http://rcin.org.pl

nacyinych ogolnych, jako to na nabycie materyałow i na maistra. Zwozka do posiadaczow dziedzicznych wieiskich należeć będzie, jakoteż następna naprawa lub odbudowanie rzeczonego domu, ze składek być ma działane.

Artykuł 30.

Gdyby jaki z chorych znalazł się, ktoryby nie miał schronienia, albo ktoryby wolał w osobnym domu leżeć, a niżeli u swoich krewnych, taki do rzeczonego domu ma być przewieziony. Choremu usługiwać będą ci ubodzy, i kalecy, starce lub staruszki, ktorych osady opatrują.

Artykuł 31.

Na lekarstwa dla tych i dla ubogich mieszkańcow Towarzystwa, ktorzyby ich opłacać nie mogli, wyznacza się część dochodu rocznego z propinacyj i z młynow w mieście znaidujących się. Ta część ma wynosić rocznie wartości sto korcy żyta.

TYTUŁ V.

Magazyny.

Artykuł 32.

Magazyny dotąd Gromadzkiemi zwane, już zaprowadzone, na zawsze utrzymywane być mają. Takich jest trzy w trzech magazynowych zakresach: to jest, jeden w zakresie Dyakonow

http://rcin.org.pl

i części Spiskołos; drugi w zakresie Pobereżan, Czerniczyna i Bohorodycy; trzeci w zakresie Jarosławca, Busieńca i części Putnowic. Te mają być przez każdą osadę swego zakresu utrzymywane, rozbierane i znowu składane tym sposobem, jakie dotąd względem tych magazynow wskazywały Dominikalne i Rządowe przepisy. Klucze od każdego spichlerza, są trzy: jeden przy Kassyerze Jeneralnym Gminy Rubieszowskiej, drugi przy Radnym mieiscowym, trzeci przy naistarszym w osadzie swego zakresu. Zboże co wiosna rozbierane, znowu na jesień zaraz przy zasiewach naipierwei do magazynu oddane być powinno, z przydatkiem garca jednego na korcu. W latach gdzieby rozbior magazynu z potrzeby nienastąpił na wiosnę, w takim razie w jesieni koniecznie dla zmiany ziarna starego, aby się nie psuło, za nowe ziarno odnawiać się powinno, lecz bez odsypki.

TYTUŁ VI.

Fundusze banku pożyczki na udoskonalenie rolnictwa, na zakład fabryk, na prowadzenie kupiectwa, i na murowanie domow.

Artykuł 33.

Ponieważ ostatni tei włości Rubieszowskiei właściciel nadając włościanom i innym osobom grunta z prawem dziedzicznego posiadania, oddał takiemże prawem miastu Rubieszow dochody z propinacyj mieiskiei piwa,

http://rcin.org.pl

wodek, oraz wszelkich trunkow, jako też dochody z młynow, tartaku i folusza pod miastem będących, i rownież intratę z stawu jakakolwiek jest i być może bądź w teraźnieiszym stanie, bądź gdyby inaczei był urządzony. Osadom zaś Dyakonowa i Spikołosy dochod z propinacyj z karczem na gruncie do ich osady należącym znaidujących się, oraz z młyna z stawem w Dyakonowie będącego; osadom wieiskim Czerniczyn, Bohorodyca i Poberezany dochod z propinacyj z karczem w ich wsiach będących; osadom Jarosławca, Busieńca i części Putnowic, dochody z propinacyj z karczem u nich się znaidujących, i z młyna z stawem na Busieńcu będącego, są na zawsze z prawem dziedzicznego używania oddane, z tym nieodzownym warunkiem, i w tym jedynie zamiarze, aby te intraty tak z propinacyi mieiskich i wieiskich z dołączeniem z młynow i z stawow (po odtrąceniu obowiązkow co do podatku w Artykule 10 i w Annexie tabelli pod znakiem III. wyjaśnionych, tudzież w Artykułach poprzednich 26. i 29. niemniei i w poniższych Artykułach ninieiszei ustawy do zadosyćuczynienia wskazanych) na co innego w żadnym razie obroconemi być niemogły, tylko jedynie rozpożyczanemi były na zapomogę mieszkańcow ninieiszego Towarzystwa w tych czterech przedmiotach: 1wszy na udoskonalenie rolnictwa; 2gi na założenie rękodzieł lub fabryk; rzemiosła 3ci na prowadzenie kupiectwa; 4ty na murowanie domow. Rozpożyczanie to jedynie ma być ujszczone na taką tylko wymienioną zapomogę mieszkańcom właściwym tei osady, w ktorei ta propinacya, lub młyny się znaidują, z ktorych dochod rozpoczynanym będzie. A ponieważ wyraźnie tylko na te cztery artykuły, rzeczone dochody przez posiadaczow dziedzicznych w Towarzystwie Rubieszowskiem pożyczanym sposobem być

http://rcin.org.pl

używanemi być mają; przeto następujące względem tego zachowane być powinny przepisy.

Artykuł 34.

Karczmy w Dyakonowie, w Spikołosach, w Czarniczynie, w Bohorodycy, w Jarosławcu, w Bosieńcu, i w części Putnowic, każda z nich będzie miała nadanych pol z łąką po morgow ośmnacie miary Wiedeńskiei. - Młyny w mieście Rubieszowie, tudzież w wsiach Dyakonowie i na Busieńcu, każdy z nich ma mieć ośmnaście morgow Wiedeńskich wyznaczonego pola ornego z łąką z gruntow dworskich.

Artykuł 35.

Te karczmy i młyny z takimże przydaniem pol maią być wypuszczone w dziedziczną dzierżawę, z obowiązkiem opłacania rocznie w terminie pierwszego Czerwca ustanowionego kanonu, wyrachowanego na wartość pewnei ilości korcy żyta, z obostrzeniem przytym i tego obowiązku, iż od rzeczonych gruntow ulegać będą opłacie czynszow, składek i innych powinności, oraz podatkow krajowych, do jakich należą, i należeć będą wszyscy inni szczególnie posiadacze gruntow dworskich z czynszem wiecznym, podług opisania poniższemi artykułami wyiaśnionych. Dopokond zaś na dziedziczną dzierżawę wypuszczonemi nie zostaną, mają być co trzy lata w miesiącu Maju puszczane przez licytacyą więcei dającemu. Licytujący powinien z gory przynaimniei połroczne złożyć pieniądze, a za dru-

http://rcin.org.pl

gą połowę stawić pewną kaucyą, lub złożyć kwartalny dochod w pieniądzach.

Artykuł 36.

Dochody takowe natychmiast w pierwszym miesiącu po ich wniiściu, i po odtrąceniu na obowiązki artykułami powyższemi i poniższemi wskazanem, zupełnie rozpożyczanemi być powinny samym tylko posiadaczom dziedzicznym gruntow w Towarzystwie Rubieszowskiem osiadłym, jakiegokolwiek oni są wyznania czyli religij. Posiadacze dziedziczni mają pierwszeństwo do intraty z propinacyj karczem, młyna, i z stawu należących do tei osady, w ktorei zamieszkali. Dopiero gdyby takich nie było z tei osady, mogą, te dochody być rozpożyczane mieszkańcom, posiadaczom dziedzicznym innei osady do Towarzystwa należącei.

Artykuł 37.

Każdy pożyczający powinien wprzod dowieść, że jest mieszkańcem, posiadaczem dziedzicznym w mieście lub w jakiei osadzie Towarzystwo Rubieszowskie składającei. Potem winien okazać czystą pierwszą połowę swojei hipoteki gruntowei a w mieście pierwszą połowę czystei hipoteki domu murowanego, albo też złożyć obcą kaucyą gruntową, ale tylko z posiadłości do Towarzystwa należących (gdyż kaucya nawet gruntowa, ale ktorei grunt nieznaiduje się w mieście lub w osadach to Towarzystwo Rubieszowskie składających, być przyjętą nie może). Do tego tenże pożyczający winien okazać, że te pie-

http://rcin.org.pl

niądze bierze na uskutecznienie w obrębie Towarzystwa Rubieszowskiego jednego z tych czterech przedmiotow; albo na udoskonalenie rolnictwa, albo na założenie rękodzielni lub fabryki, rzemiosła albo na prowadzenie kupiectwa; albo na murowanie domu.

Artykuł 38.

Gdy dług ten inaczei nie może być zaciągany, tylko na pierwszą połowę czystei hypoteki; przeto jeżeliby dług jaki był już na jakowy dom murowany lub na jakowy grunt w pierwszei połowie hipoteki zkądinond zaciągniony, a ten okazany został przez dziedzicznego posiadacza, iż był wzięty i użyty na jeden z poprzednich czterech artykułow, w takim razie może być wzięta pożyczanym sposobem z kassy Towarzystwa summa na spłacenie dawnego pierwszeństwo mającego długu, tak aby pieniądze z kassy Towarzystwa pożyczone, pierwszeństwo hypoteki czystei połowy pierwszei zajęły.

Artykuł 39.

Żadnemu z posiadaczow dziedzicznych bądź miasta, bądź osad Towarzystwo składających, ktory już posiada ośmnaście morgow pola, nie mogą być pożyczane pieniądze na skupowanie więcei gruntow.

Artykuł 40.

Z pieniędzy do rozpożyczki przeznaczonych w czasie nieurodzajow, nie może żaden z mieszkańczow czyli posiadaczow

http://rcin.org.pl

dziedzicznych gruntu, brać czyli pożyczać na kupno, wyżywienie, i przejedzenie; bo te, przez swoje w dobre lata zagospodarowanie, powinien sobie wcześnie obmyślić, i do zastąpienia takich potrzeb, rządzeniem się dobrem przygotować.

Artykuł 41.

Gdyby się okazało, że kto z pożyczających na co innego wzięte pieniądze użył, nie na ten przedmiot, na ktory pożyczać się oświadczył, i na ktory tylko pożyczane być mogły; takowy natychmiast z procentem pięć od sta summę zwrocić musi, i już na zawsze tracić ma wiarę i prawo do pożyczki z kassy Towarzystwa. Pieniądze wzięte gdyby natychmiast nie oddał, sekwestracya oraz w kwartał licytacya i sprzedaż tego hipotecznego majątku nastąpi za decyzyą Rady Gospodarczej, jako skutek dobrowolnej umowy niniejszego kontraktu dwoch stron.

Artykuł 42.

Aby hypoteka każdego właściciela domow murowanych w mieście Rubieszowie właścicielow dziedzicznych gruntow tamże, była znajomą i pewną; niemniej aby była znajomą i pewną hypoteka posiadaczow dziedzicznych w osadach Towarzystwa Rubieszowskiego zamieszkałych, będą co do mieszkańcow miasta posiadłości dziedziczne mających, księgi tabularne, jak dotąd przez magistrat utrzymywane; co do posiadaczow dziedzicznych wieiskich osad, do Towarzystwa Rubieszowskiego należących, będzie wymiar gruntu każdego posia-

http://rcin.org.pl

dacza, i tabella taxacyina każdego gruntu znaidować się w archivum Towarzystwa przy Naczelnym Woicie, ktore będą służyć za iedyną i stałą zasadę hipoteki. Do tych nikt z właścicielow w mieście Rubieszowie, jako też z dziedzicznych posiadaczow gruntow wieiskich, bądź niegdyś włościańskich bądź folwarcznych, nie może więcei długu na posiadany dom murowany lub grunt zaciągnąć, tylko do pierwszei połowy jego wartości, na ktorei przecież zawsze mają pierwszeństwo podatki i ciężary krajowe, oraz ciążary do Towarzystwa należące, a ninieiszą ustawą warowane.

Artykuł 43.

Na grunta zaś Woita, na grunta karczem, do młynow, do funcyi leśnych, i do szkoł parafialnych przywiązane, żadne długi zaciąganemi być nie mogą.

Artykuł 44.

Każdy zaciągający dług z kassy Towarzystwa na zamiary wyżei przepisane i zahypotekowawszy go podług ninieiszei ustawy, winien będzie corocznie wypłacać przez lat dwadzieścia do kassy tegoż Towarzystwa po pięć od sta procentu na umorzenie długu, a poł procentu na utrzymanie ksiąg hypoteki, kassy, i kontrolli. Więc wypłacać będzie ogołem pięć i poł procentu corok przez lat dwadzieścia; po takiei regularnei wypłacie procentow z rokiem dwudziestym, już cały dług zostanie wypłacony, i umorzony; a tem samem i hypoteka z niego jest oczyszczona.

Arty-

http://rcin.org.pl

Artykuł 45.

Długu na swoi majątek nikt z kassy Towarzystwa więcej zaciągnąć nie może, jak tylko ile wynosi wartość pierwszej czystej połowy jego nieruchomego majątku.

Artykuł 46.

Pieniądze w kassie nigdy nie powinny w znacznej kwocie leżeć. Rada gospodarcza pilnie starać się będzie, aby jak tylko wniidą na pożyczkę przeznaczone dochody, zaraz naiprędzej z bespieczeństwem zupełnem w bieg Towarzystwa rozpożyczone zostawały podług sposobow wyżej namienionych; oraz na przedmioty powyższemi Artykułami przepisane, z których ciągłem doskonaleniem się mogłby nieustannie wzrastać i postępować dobry byt Towarzystwa, a z nim szczęśliwość składających go mieszkańcow, cel jedyny w tego Towarzystwa ustawie. A ponieważ naijstotnieiszym jest warunkiem, aby takiem rozpożyczaniem rzeczonych dochodów, dopięty został wzrostu i pomyślności Towarzystwa zamiar, jaki jest ten, żeby te pieniądze były zawsze w cyrkulacyj, żeby pod żadnym jakimkolwiek pozorem nie mogły być rozpożyczane na inne widoki, tylko na cztery powyżej wyrażone; Przeto w jednym tylko przypadku, gdyby do tego stopnia kiedy stowarzyszonych uszczęśliwienie doszło, żeby nie było posiadaczow gruntowych w Towarzystwie potrzebujących pożyczać na rzeczone przedmioty; natenczas Rada Gospodarcza Towarzystwa upatrzy jakową wieś z pobliższych Towarzystwu przyległych do sprzedania będącą, tę zakupi, i zaraz ją do Towarzystwa swojego wcie-

http://rcin.org.pl

li, z nadaniem jei włościanom prawa dziedzicznego posiadania gruntow, i wszystkich tych dobrodzieistw, jakich posiadacze dziedziczni teraznieisi Towarzystwa Rubieszowskiego używają.

Artykuł 47.

Klucze do kassy Towarzystwa będą trzy; jeden przy Naczelnym Woicie prezydującym w Radzie Gospodarczei; drugi przy Burmistrzu miasta Rubieszowa, jako pierwszym Radcy w teiże Radzie Gospodarczei; trzeci przy kassyerze. Żaden z tych bez dwoch drugich, kassy otwierać nie może.

Artykuł 48.

Kontrolla kassy będzie utrzymywana tym sposobem: Rada Gospodarcza wydawać będzie delaty do kassyera na odebranie wskazanego mu dochodu. Kwit z wypłaty w kassie ujszczonei do Rady Gospodarczei będzie wnoszony. Rownież wszystkie wychody z kassy, dziać się będą za assygnacyą Rady Gospodarczei. Obligi i kwity z kassy biorącego pieniądze, do Rady Gospodarczei oddawanemi będą, nadto wchodzące do kassy pieniądze i wychodzące, zapisywanemi będą w księgach kassyera, Woita Naczelnego Rady Gospodarczei, oraz w Magistracie miasta Rubieszowa.

Artykuł 49.

Opłata Kassyera i Pisarza ksiąg hypotecznych, oraz rozmiarowych, obowiązanego przytem do utrzymania protokułu

http://rcin.org.pl

Rady Gospodarczei, jako też protokułu wszelkich czynności między Rządem kraiowym a Gminą Towarzystwa Rubieszowskiego stosunki maiących, będzie opatrywana z dochodow propinacyj i z młynow dopoty, dopoki dochod z poł procentu z rozpożyczanych pieniędzy wpływać do kassy Towarzystwa mający, nie wyrowna pensyj dla kassyera poniżei oznaczonei. Pensya rzeczonego Kassyera przynaimniei wartość sto ośmdziesiąt korcy żyta wynosić powinna, co teraz odpowiada ilości tysiąca ośmset złotych polskich rocznie. Takową pobierać będzie kwartałami. Instrukcya przepisująca obowiązki dla Kassyera będzie wydaną przez Radę Gospodarczą. Kassyer za wszelkie uchybienie jest odpowiedzialnym Radzie Gospodarczei, ktora jest mocną onego z służby oddalić, i drugich na to mieisce przyimować. Kassyer winien złożyć kaucyą, jaką Woit z Radą Gospodarczą oznaczy.

Artykuł 50.

Oprocz należności obowiązujących kassę Towarzystwa w artykułach poprzednich jako to: podatkow, płacy nauczyciela przy elementarnei szkole w mieście Rubieszowie z czynszow mieiskich, płacy doktora, koszta na lekarstwa, płacy Kassyera, pensyj dla Nadleśniczego i Podleśniczych, pensyj dla Naczelnego Woita. Pozostaje jescze obowiązek, aby z dochodów Propinacyj miasta Rubieszowa następowała coroczna opłata do kassy miasta Rubieszowa złotych 500; a dla Proboscza Rubieszowskiego złotych 100. zapewnione im przez dawny o propinacyą układ.

http://rcin.org.pl

Artykuł 51.

Na przypadek gdyby konieczna potrzeba wymagała processu tyczącego się Towarzystwa, i kosztow na process; w takim razie Rada Gospodarcza zebrana, może ilość potrzebną użyć z funduszow na rozpożyczanie przeznaczoną.

TYTUŁ VII.

Sposób wypusczenia karczem, młynow w dziedziczną dzierżawę.

Artykuł 52.

Wypusczenie tak młynow jako i karczem w dziedziczną dzierżawę, Rada Gospodarcza następnym sposobem uskuteczni:

a.) Naiprzod intrata teraznieisza będzie wyprowadzoną na pieniądze.

b.) Z ceny żyta z targow dziewięciu lat ostatnich w mieście Rubieszowie, cena śrzednia żyta korca Warszawskiego wynalezioną zostanie.

c.) Przez taką cenę jednego korca żyta ma być wyrachowana summa wyprowadzonei na pieniądze intraty, ilość korcy żyta z tego rachunku wypadająca, będzie stanowić wieczną ilość kanonu, czyli czynszu płacić się mającego.

d.) Korzec Warszawski jest miarą w tym kontrakcie raz na zawsze oznaczoną.

e.) Co lat 25. ta ilość korcy żyta zastosowaną będzie podo-

http://rcin.org.pl

bnymże sposobem jak teraz do średniej ceny z ostatnich lat dziewięciu targow miasta Obwodowego czyli Powiatowego.

f.) Jeżeli z tego zastosowania wyższa cena korca żyta, a przeto wyższa summa kanonu wypadnie, takową na następne lat 25. dziedziczny dzierżawca płacić obowiązany. Jeżeli wypadnie niższa cena, albo rowna jak poprzednia była, wtedy kanon taki sam bez zmiany na drugie lat 25. ma być płacony. Tym sposobem co lat 25. porownywanie tej zasadowej ilości korcy żyta dziać się będzie z ceną korca żyta średnią, targow obwodowego miasta Rubieszowa.

g.) Summa wkupna zaraz przy kontrakcie złożona zostanie, i ta będzie rękoimią.

h.) Przy każdej zaś sprzedaży tej dziedzicznej dzierżawy, i przy każdym przychodzie przez sukcessyą do linij pobocznej, opłacane będzie *laudemium* dwa procenta od summy ostatniej, za jaką albo ta dziedziczna dzierżawa pierwszy raz wziętą była, albo za jaką poźniej, jeżeli sprzedaż nastąpiła, sprzedaną została.

i.) Summa wkupna, jako też summa z *laudemium* wzięta, będzie zaraz na pewną czystą hypotekę rozpożyczona posiadaczom dziedzicznym Towarzystwa Rubieszowskiego podług zasad i na przedmioty Artykułami 31, 35, 36, 40, 42, wyiaśnionych. Lecz oddzielną i osobną mieć powinny rubrykę w regestrach percepty i expensy, aby one jako składający kapitał od innych dochodow były rozrożniane.

k.) W przypadku gdyby dziedziczny dzierżawca termin opłaty chybił, zawiodł, albo jakim sposobem dobro dzierżawne uszkodził, oprocz poszukiwania na nim zkond inond

http://rcin.org.pl

zawodu lub zdziałanej szkody, jescze summa wkupna i summa z *laudemium* zebrana, na wynadgrodzenie uszkodzonej dzierżawy użytą zostanie.

l.) Dziedziczny dzierżawca kanon swoi ratami dwiema połrocznie z gory wypłacać powinien; za pierwszem uchybieniem raty, zaraz następuie sekwestracya; za drugiej raty uchybieniem, przez decyzyą Rady Gospodarczej odpada od posiadania dalszego dziedzicznej dzierżawy, podług dobrowolnej z nim umowy i kontraktu; Rada zaś Gospodarcza natychmiast odebraną dzierżawę przez nową licytacyą komu innemu w dziedziczną dzierżawę wypuści, a szkody z zawodu i niewypłacony kanon na przeszłym dzierżawcy dochodzić będzie.

Artykuł 53.

Żeby nadać większą łatwość wpołubiegającym się do wzięcia w dziedziczną dzierżawę karczem i młynow, tedy Artykuł powyższy co do summy wkupna zwolniony być może, obowiązując, aby zamiast summy na wkupno zaliczyć się powinnej przez dziedzicznego dzierżawcę, złożona była od tegoż kaucya hypotecza bądź na własnych gruntach w towarzystwie dziedzicznem posiadanych, bądź na innych dobrach ziemiańskich zapisana. Summa wkupna czyli ilość kaucyj ma wynosić piątą część wartości tego młyna lub propinacyj, z jakiego ugodzony kanon czyli czynsz wieczny opłacać się obowiąże.

Artykuł 54.

Aby pewnieiszy dochod dla dziedzicznego dzierżawcy z propinacyj onemu wypusczonej był zabezpieczonym, tedy i ten

http://rcin.org.pl

warunek na zasadę pewności jego dochodow służyć ma, że nikt z posiadaczow dziedzicznych gruntow tak mieiskich, folwarcznych, jako i wieiskich, nie ma prawa stawiać gorzelni, browarow, a tem samem wyrabiać trunki. Rownie nie są mocni posiadacze dziedziczni gruntow w Gminie Rubieszowskiei wprowadzać do swych domow szynku; podobnie na swą własną potrzebę nie mogą brać z innych domow propinacyinych trunkow, lecz są obowiązani w potrzebach swoich brać takowy trunek z domu propinacyj od dziedzicznego dzierżawcy, jaki w osadzie własciwei exystować będzie. Takowe trunki aby były dobre i w cenie proporcyonalnei, oraz na miarę sprawiedliwą przez dzierżawcow propinacyj sprzedawane, przestrzegać tego powinna Rada Gospodarcza, ustawą ninieiszą Towarzystwa oznaczona.

TYTUŁ VIII.

Utrzymanie karczem, młynow, grobel, oraz urządzenie na przypadek pogorzenia onych.

Artykuł 55.

Domy karczemne i młyny dopokond z tych dochod przez licytacyą doczesną tylko wypuszczanym będzie, mają być utrzymywane i wyporządzane przez właściwe swojego zakresu osady, w ktorych się znaidują. Lecz gdyby co do młynow, sluz, upustow, wydarzył się ten wypadek, iż takowe przez wody gwałtowne lub przez starość zepsuciu uległy, i przeto potrzebowa-

http://rcin.org.pl

łyby znacznego kosztu do poprawy lub postawienia nowego, w takowym tylko zdarzeniu Woit naczelny z Radą Gospodarczą będzie mogł na tenże przedmiot użyć z dochodow młynowych pieniędzy na maistra, oraz na usposobienie materyałow, sprowadzenie takowych; tudzież pomoc szarwarkowa do obowiązkow dziedzicznych posiadaczow gruntu należeć będzie. Ale gdy z doświadczenia mamy, że domy propinacyine i młyny wypuszczane docześnie, przez dzierżawcow nie bywają w dobrym stanie utrzymywane i podlegają rujnom, przeto starać się potrzeba, aby karczmy i młyny w dzierżawę dziedziczną jak naiprędzej wypuszczonemi zostały, za opłatą kanonu rocznego zastosowanego do pewnej miary żyta jako to wyżej wskazano.

Artykuł 56.

W takim zaś razie, kiedy karczmy i młyny będą w dzierżawę dziedziczną wypuszczone, cała naprawa budowli i w potrzebie stawienia nowei, należy do dziedzicznego dzierżawcy, materyał tylko drewniany z lasow, ile z części w owczas do wrębu przypadłei, wystarczy, wydanym do rzeczonei fabryki młynow lub karczem będzie; coby zaś z owczesnego wrębu lasu niewystarczało, to dziedziczny dzierżawca zkond inond swoim kosztem wystarać się i nabyć powinien.

Artykuł 57.

Do utrzymania grobel przy młynach w przypadku gwałtownei wody, wszystkie osady w Gminie Rubieszowskiei na ratunek zbiegać się, ziemie, gnoje, i chrusty zwozić powinny, do-

pokond

http://rcin.org.pl

pokond grobli dokładnie nie umocują, dla tego jedynie w widoku, utrzymania publicznych drog, mostow i grobel szarwarki po osadach wieiskich byłe, na zawsze utrzymują się, i takowe exekwowane być powinny, ale tylko na powyższy cel i użytek publiczny nigdy zaś na żaden inny przedmiot użytku partykularnego. Takich dni szarwarkowych w żadnym przypadku więcei być nie może, jak dni osiem na rok. Wolno dni te opłacić pieniędzmi.

Artykuł 58.

W przypadku zgorzenia karczem lub młynow, przepis w Artykule 14. ninieiszei ustawy zachowuje się w swojei mocy i znaczeniu.

TYTUŁ IX.

Pomoc do murowania domow.

Artykuł 59.

Ponieważ więcei ognia pożary w budowlach drewnianych z doświadczenia u nas szkody i zniszczenia przynoszą, niżeli inne od wspołeczeństw ludzkich nie oddzielne klęski, nie wyimując samych nawet wojen, przeto ciągłym zamiarem Towarzystwa być powinno, aby tak domy w mieście, jako i po wsiach wszystkie z czasem murowanemi były; każdy więc chcący się murować po okazanym wywodzie kosztu, i przez Radę Gospo-

http://rcin.org.pl

darczą rozważonym i przyznanym, będzie miał z kassy Towarzystwa dwie części tego, co dom murowany ma kosztować, dane sobie pożyczanym posobem na hypotekę, a część trzecią kosztu kassa Towarzystwa jako darmo daną mu summę wypłaci. Pożyczka rzeczona na wymieniony przedmiot dana będzie w jednej ze trzech części, gdy dom podług planu i anszlagu przez Radę Gospodarczą zatwierdzonego, wystawiać się zacznie; druga część ma być wypłacona, gdy dom murowany na dokończeniu będzie; darowanej zaś trzeciej części w owczas wypłata nastąpi, gdy dom murowany mieszkalny dachowką pokryty zostanie. Każdy zaś ktoby murował jakiekolwiek budowle, ale tych dachy pokrywał słomą lub gontami, a nie dachowką, taki traci prawo do dobrodzieistwa brania darmo z kassy Towarzystwa zapomogi w trzeciej części.

TYTUŁ X.

Urządzenie lasow.

Artykuł 60.

Lasy podzielone są na 60. części, to jest: las przy Jarosławcu, Bosieńcu i Putnowicach na 38. części, lasy przy Spikołosach, Dyakonowie, Pobereżanach i Czerniczynie na części 22. A ponieważ z doświadczenia w tamtym kraju potrzeba sosnie około stu lat do doirzałego wzrostu, przeto każda część ma być jeszcze podzielona na dwa wręby, z których każdego roku ma być wrąb jeden wycięty. Z takiego podzielenia na wręby gdy nad liczbę stoletnich wrębow, dwadzieścia wyżej pozostaje

http://rcin.org.pl

się, przeto rzeczona wyższość uważaną zostanie jako rezerwa, z ktorej gdyby wypadły takie lata, żeby koniecznie dwa wręby do użycia potrzebnemi były, w owczas temi ten niedostatek zastąpionym być może. Mappy rzeczonych lasow zrobione i złożone w archiwum Towarzystwa Rubieszowskiego przy Woicie Naczelnym, będą służyć do zrobienia i utrzymania porządku w tym względzie potrzebnego.

Artykuł 61.

Corocznie więc po zasiewach jesiennych i po skończonej uprawie roli pod zasiewy wiosenne, w miesiącu Listopadzie, Grudniu i Styczniu, wszystkie posady, czyli wszyscy dziedziczni posiadacze gruntow wieiskich i folwarcznych, koleino wysyłać będą do wycięcia przypadającego każdorocznego wrębu.

Artykuł 62.

Po takowem wycięciu, drzewo na trzy gatunki rozdzielone zostanie przez Radę Gospodarczą w przytomności cieślow, lub dziedziczno dzierżawcow młynowych: jedno będzie oznaczone jako zdatne na budowle i potrzebę do młynow, drugie będzie oznaczone jako zdatne na budowle gospodarskie, trzecie oznaczone zostanie na opał. Czego wszystkiego zwłaszcza co do materyałow, ma być niezwłocznie przez Nadleśniczego i Podleśnych inwentarz zrobiony, z wymienieniem ilości, gatunku, oraz długości i grubości onych, z obowiązkiem prędkiego podania wiadomości tego spisu do Woita i Rady Gospodarczej.

http://rcin.org.pl

Artykuł 63.

Woit Naczelny z urzędu swojego obowiązany jest do wydawania assygnacyj do lasow na potrzebę posiadaczow dziedzicznych i dzierżawcow dziedzicznych gruntow bylych folwarcznych, lub wieiskich w Gminie Rubieszowskiei; odbierający takowe assygnacye kommunikuje Radzie Gospodarczei dla wpisania onych w kontrolę, po czem udać się ma do Nadleśniczego, końcem uzyskania drzewa podług assygnacyj co do mieisca, liczby i gatunku oznaczonego. Rownież na własną potrzebę co do drzewa budowlowego do Woitostwa, Naczelny Woit wydawać będzie assygnacyą, ktora przez Radę Gospodarczą ma być kontrolowana, jako wszystkie assygnacye posiadaczom dziedzicznym wydawać się mające.

Podobnie Proboszczowi kościoła łacińskiego Rubieszowskiego mającemu prawo z tytułu erekcyj, Woit Naczelny będzie wydawał assygnacye do lasu na potrzeby budowlowe, i na opał; z zachowaniem porządku tak co do czasu, jako i mieisca urządzeniami lasowemi dla dobra ogolnego przepisanemi.

Artykuł 64.

Po oznaczeniu i odłączeniu drzewa na budowle zdatnego i osobno ułożonego; resztę drzewa na opał, gałęzie i pniaki przez wszystkich posiadaczow dziedzicznych będzie zabierane w porządku, i w dnie do lasu co tydzień oznaczone. Nie będą należeć do używania lasow byłych dominialnych, mieszkańce i posiadacze gruntow do miasta Rubieszowa należących, nie będzie i ten z posiadaczy dziedzicznych miał prawa do pozyskania assygnacyj na materyał budowli, ani też do użycia drze-

http://rcin.org.pl

wa opałowego, ktory przez siebie lub przez swoich najemnikow do wycięcia poręby nie będzie się wspolną pomocą przykładał.

Artykuł 65.

Rada Gospodarcza dozierać będzie, aby corok przypadający wrąb był wycięty. Wszakże mają być zostawione gdzie niegdzie nasienne drzewa zdrowe. Wszelkie zaś drzewa wyrąbane powinne być wywiezione i z gałęzi wręb oczyszczony tak dalece, aby po skończonym roku rzeczony wręb mogł być na zapust wytknięty, i od szkod z paszenia bydła przez potrzebną ilość lat zabezpieczony.

Artykuł 66.

Naiwiększa pilność ma być przepisana, aby do wyciętego już wrębu i zatkniętego na zapust, żadne bydło przez lat pietnaście nie wchodziło. Na przestępujących kara przez Woita przeznaczona być powinna.

Artykuł 67.

Do pilnowania lasow będzie Nadleśniczy. Ten ma mieć mieszkanie przy lesie Jarosławieckim; będzie drugi Podleśniczy, ten będzie miał mieszkanie w Putnowicach, trzeci przy lesie Spikołoskim ma mieć mieszkanie. Oprocz tych będą gajowi podług potrzeby.

http://rcin.org.pl

Artykuł 68.

Nadleśniczy do swojei służby ma pomieszkanie i dwadzieścia cztery morgow gruntu z łąkami z zasiewem danych. Nadto pobierać będzie corocznie z dochodw ogolnych Gminy Rubieszowskiei pensyą pieniężną zł. 500. odpowiadającą wartości korcy żyta pięćdziesiąt. Podleśniczowie do swojei służby będą mieć swe pomieszkania w swoim zakresie lasowym, i po ośmnaście morgow pola z łąkami z zasiewem sobie dane, a przytym pobierać będą corocznie z dochodów ogolnych Gminy Rubieszowskiei pensyą pieniężną zł. 150. odpowiadaiącą wartości korcy żyta piętnastu. Grunta i ogrody z łąkami mają mieć wydzielone z gruntow dworskich lub z pustek przez byłe folwarki używanych. Gajowi będą mieć tę powinność z gruntu ktory posiadają. Nie więcei jednak ci mieć mogą gruntu do służby przywiązanego, jak po morgow Wiedeńskich dziesięć, wraz z ogrodem i z łąką. Nadto oprocz rzeczonych przeznaczeń do służby przywiązanych, Nadleśniczy, Podleśniczowie i Gajowi zyskują to dobrodzieistwo, iż są wolnemi od płacenia wszelkich podatkow, liwerunkow, niemniei od innych Gminy powinności i składek, a od uszkadzających lasy bądź przez kradzenie drzewa, bądź przez wycinanie go w mieiscach zakazanych, bądź przez paszenie bydła w częściach zatkniętych, lub przez palenie ognia, połowa kary pieniężnei do nich należeć będzie.

Artykuł 69.

Domy Nadleśniczego i Podleśniczych przez Gminę Ru-

http://rcin.org.pl

bieszowską utrzymywane będą. Gajowi będąc dziedziczni, sami swe pomieszkanie utrzymywać winni.

Artykuł 70.

W wypadkach złei służby i niepilności obowiązkow, jako rownie przekonani o nadużycia lasowe, tak Podleśniczowie jako Nadleśniczy, tracą służbę, a w mieiscu onych ma moc nominowania innych Rada Gospodarcza.

Artykuł 71.

Do obowiązkow służby leśnei, a naiszczegluiei do Nadleśniczego należeć będzie: *a.* pilnować i donosić o naruszeniu granic, *b.* Strzec aby przez wcinanie się w lasy lub krzaki, nie zwiększano sobie gruntow albo łąk, *c.* doglądać żeby poręby lasowe i działy roczne słupami oznaczone, były utrzymane i corocznie z gałęzi okrzesywane i oczyszczone, *d.* żeby nie w innem mieiscu drzewo bierane było za assygnacyą od Woita wydawaną, jak tylko w mieiscu przez Gminę Rubieszowską wyciętem, podług zasady w artykule poprzednim wyjaśnionei, *e.* żeby strzegł zapuszczenia ognia w lasach, a w przypadku okazania się takowego, aby dawał naimocnieiszy ratunek. W pomoc czego wszyscy posiadacze gruntowi wieiscy wezwani będąc, obowiązanemi są do dania ratunku, *f.* w potrzebie użycia Nadleśniczego do sprawdzenia jakowych pomiarow w Gminie Rubieszowskiei, lub do zrobienia jakowych planow, od tego wymawiać się nie ma, i przeto tylko posiadający taką rozmiarow naukę, przyimowanym będzie, *g.* rapporta o stanie lasowym będzie co

http://rcin.org.pl

miesiąc dawał do Rady Gospodarczej, *h.* na Radach Gospodarczych przy każdem posiedzeniu ma się znaidować, *i.* w wypadkach potrzeby do wyexekwowania czego w rzeczy tyczącej się Gminy Rubieszowskiej, wezwany przez Naczelnego Woita, dopełniać będzie.

TYTUŁ XI.

Rada Gospodarcza i Woit Naczelny.

Artykuł 72.

Dla dopilnowania i wykonania tego wszystkiego, ma być Rada Gospodarcza złożona z Naczelnego Woita całej Gminy Rubieszowskiej, oraz z sześciu Radnych.

Artykuł 73.

Radni ci będą dwai z miasta Rubieszowa z przedmieściami, jeden z nich będzie Burmistrz, a drugi ma być wybrany. Będzie jeden z osad Dyakonowa i części Spikołos, jeden z osady Bohorodycy i Pobereżan, jeden z osady Czerniczyn, jeden z osady Jarosławca, Busieńca i z części Putnowic.

Artykuł 74.

Tak Radcy jako i Naczelny Woit być powinni dziedzicznemi posiadaczami gruntu w Towarzystwie Rubieszowskiém.

Arty-

http://rcin.org.pl

Artykuł 75.

Z Radnych co dwa lata po dwoch ma wychodzić, a dwoch nowych na ich mieisce obranych wchodzić będzie, takim porządkiem; po pierwszych dwoch leciech wyidą dwai Radni z Czerniczyna i z Diakonowa z Spikołosami, a na ich mieisce dwai drudzy w tychże Posadach obranemi zostaną. Po czterech leciech wyidą Radni z osad Bohorodyca i Poberężany, oraz Radni z Jarosławca, a dwoch innych na ich mieisce w tychże posadach obranych będzie. W szostym roku wyidzie jeden Radny z miasta Rubieszowa, gdyż drugi Burmistrzem będący, jest stale Radnym przez cały czas swego urzędowania; na mieisce wychodzącego Radnego inny obierany będzie. Takim sposobem następnie co dwa lata w tymże porządku zmieniać się maią.

Artykuł 76.

Radni zmieniać się muszą, i nie mogą być na dłużei raz po raz zostawieni; ale po przeiściu lat sześciu znowu obranemi być mogą.

Artykuł 77.

Obierający Radnych składać się będą: *a.* z sześciu posiadaczow dziedzicznych z miasta Rubieszowa z Przedmieściami, *b.* z trzech dziedzicznych posiadaczow gruntu w Czerniczynie; *c.* z trzech posiadaczow dziedzicznych gruntow w Diakonowie, *d* z trzech posiadaczów z posady Spikołos, *e.* z trzech posiadaczow dziedzicznych gruntow w osadach Poberężany i Bohorodyca, *f.* z trzech posiadaczow dziedzicznych gruntu w Jarosławcu,

http://rcin.org.pl

w Busieńcu i w części Putnowic. Ogolem będzie obieraiących w liczbie dwadzieścia jeden.

Artykuł 78.

Każda wyżei wyrażona osada swoich obierających będzie mianować w przytomności swego Radnego, w mieście w przytomności Burmistrza, następuiącym sposobem: Jeden będzie wzięty taki, co naimniei gruntu posiada w swei osadzie, drugi taki co ma średnią ilość gruntu, a trzeci taki, ktory naiwięcei gruntu w swei osadzie obeimuje.

Artykuł 79.

Jeżeli będzie kilku rowną małość, lub rowną średność, albo rowną wielkość gruntu posiadających, tacy losy ciągnąć maią.

Artykuł 80.

To oznaczenie obieraiących będzie się odbywało co sześć lat dnia 2. Stycznia. Wybor zaś Radnych będzie się odbywał dnia 15. Stycznia w każdą pierwszą Niedzielę po każdym pierwszym dniu miesiąca.

Artykuł 81.

Rada Gospodarcza zbierać się powinna w domu Naczelnego Woita, ktory z urzędu swego obowiązany zwoływać na zwy-

http://rcin.org.pl

czaine posiedzenie Radę Gospodarczą przynaimniei raz co kwartał, a to w Czerwcu, w Wrześniu, w Styczniu i w Kwietniu. Nadzwyczainie zaś zgromadzić się obowiązana na każde wezwanie przez Woita. Większością głosow wszystko się stanowi, rowność kresek Woit rozwiązuie.

Artykuł 82.

1. Głownym jest obowiązkiem Rady Gospodarczei, aby wszelkie przepisy i urządzenia krajowe, ściśle wykonanemi były; 2. pilnować, aby wszystkie artykuły ninieiszego kontraktu Towarzystwa ściśle zachowanemi i wypełnianemi zostały; 3. starać się, aby wszelkie podatki publiczne w swym czasie regularnie oddawano, i do kassy krajowei odwożono; 4. w przytomności Rady odbywać się mają wypuszczania przez licytacyą bądź to w possessyą doczesną, bądź w posessyą dziedziczną dzierżawną karczem, młynow, stawow; 5. Rada ma wydawać delaty i assygnacye do kassy tak na przyjęcie, jak i na wypłacenie pieniędzy; 6. układać etaty roczne do wypłaty z kassy ogolnei Towarzystwa wynikające stosownie do zasad ninieiszą ustawą przepisanych; 7. dostrzegać aby hypoteka pewną była na pierwszei połowie czystei majątku gruntowego, tego ktory z kassy Towarzystwa pożycza pieniądze, 8. dostrzegać aby rozpożyczone pieniądze z kassy Towarzystwa na inny przedmiot nie były obrocone, jak tylko ne ten, na ktory są wzięte podług myśli ustawy w art. 32. wyjaśnionei; 9. warować aby w niczem granice osad i miasta Rubieszowa Towarzystwo składających uszkodzonemi nie były; 10. starać się aby każdy regularnie oddawał w czasie potrzeby składek, tę ilość, jaka na niego przypadnie w proporcyą posia-

http://rcin.org.pl

danego gruntu; 11. pilnować żeby regularnie każdego dochodziło co komu przez niniejszy kontrakt Towarzystwa jest przeznaczone; 12. Rada Gospodarcza co dwadzieścia pięć lat będzie z poprzednich 9. lat cen targowych żyta wyprowadzać i stanowić wypadającą ilość opłat i pensyi na następne lata podług art. 101. 13. rachunki z kassą Towarzystwa corocznie mają być zrobionemi. Też rachunki przez Radę Gospodarczą roztrząsane będą, a gdy się o ich rzetelności przekona, zakończone i przez nią podpisane zostaną. Tym końcem:

Artykuł 83.

Rada Gospodarcza winna jest corocznie z końcem roku gospodarczego wszelkie rachunki z przychodow i rozchodu pieniędzy wyexaminować, one z etatatami kassowemi do wyexekwowania podanemi, oraz z assygnacyami sprawdzić, o pozostałości w kassie pieniędzy gotowych, przeliczeniem ich przekonać się. O zaległościach jeżeliby takowe były na kontrybuentach, lub w procentach należnych na pożyczających, przekonać się, i one w następnych terminach roku, aby niezawodnie odebranemi były, środki przedsięwziąść.

Artykuł 84.

Każdy Radny mimo obowiązkow ogolnych dla Rady Gospodarczei przepisanych, jest nadto w swojei osadzie dozorcą spokoiności i porządku mieiscowego, oraz przepisow i rozkazow rządowych. Do niego należy uskutecznienie wszelkich nakazow, jakie Woit Naczelny w wypadkach zwyczainych, lub

http://rcin.org.pl

okazyach nadzwyczainych po naradzeniu się z radą Gospodarczą do uzupełnienia okolnikiem ogłosi. Do Radnego mieiscowego osady należeć ma baczenie:

a. Aby posiadacze dziedziczni gruntow w dni święte od obowiązkow religiinych nie odstępowali, aby te dnie na pijaństwie i na rozpuście trawionemi nie były.

b. Aby dzieci od nauk szkolnych nie uwalniały się.

c. Aby uczyciele mieiscowi nieuchybiali powinnosci przyjętei, a niemoralnem postępowaniem nie stawali się zgorszeniem dla dzieci i ludu rolniczego.

d. Gdy będzie ogłoszony Szarwark do naprawy drog publicznych, grobel, mostow, Radny mieiscowy tak go ma uporządkować, ażeby każdy z posiadaczy wymiar swoi roboty dobrze i pilnie zdziałał.

e. On przestrzegać będzie, aby drogi były w porządku utrzymywane, i wszelkie przeprawy nadpsute zaraz poprawianemi.

f.) Aby zasadzone przy gościńcach publicznych drzewa zniszczeniu nieuległy, przekonanych o zepsucie tego porządku ukarze strofem na ubogich chorych lub kaleki w swei osadzie, oraz zmusi tego co drzewo uszkodził do zasadzenia takowego w swojem mieiscu i porządku.

g.) Jeżeli Woit Naczelny z Radą Gospodarczą podług tabel gruntowych rozłożony podatek publiczny, lub składkę stosownie do przepisow ninieiszei ustawy ogłosi, tedy Radny mieiscowy dwoch rządnych gospodarzy w pomoc za poborcow wybrawszy, takowy podatek lub z innego tytułu obowiązane z gruntow posiadanych wypłaty albo zsypki starać się ma wybrać, a wybrane niezwłocznie

http://rcin.org.pl

do kassy generalnei Towarzystwa Rubieszowskiego co do pieniędzy, a do magazynu co do zboża oddać.

h.) Do tegoż Radnego obowiązkow należy, być strożem magazynow zbożowych w swoim zakresie magazynowym, aby takowe w porządku były zachowane, a roztrwonieniu lub zepsuciu nie uległy; w tym celu oprocz kluczow u mieiscowego Radnego, u jednego z naistarszych i rządnych gospodarzy, i trzeciego u jeneralnego Kassyera Gminy Rubieszowskiei; będzie nadto utrzymywana przez tegoż kontrola wszelkich magazynow.

i.) Wreszcie o wszystkich niedorzecznościach, nadużyciach, nieporządku, niedopełnianiu przepisow Rządowych, i obowiązkow Towarzyskich w osadzie, jakoteż o niechętnych korzystania z upomnień dla ich dobra czynionych, Naczelnemu Woitowi donosić powinien.

k.) Nadto o zdarzeniach choroby między ludźmi, lub bydłem, jako też o śmierci nagłei, lub o upadku gwałtownym bydła, podobnież Naczelnego Woita natychmiast uwiadomi, i przyzwojte śrzodki dla wstrzymania złego przedsięwezmie.

Artykuł 85.

Radni nie będą płatni, ale przez czas urzędowania będą wolni od dawania podwod dla woiska; od szarwarkow, od kwaterunku, i od liwerunkow, ktore za nich inni posiadacze dziedziczni gruntow zastąpią.

http://rcin.org.pl

Artykuł 86.

Pierwszego Naczelnego Woita całei Gminy Rubieszowskiei wybor zależeć ma od nadawcy prawa i kontraktu ninieiszego Towarzystwa Rolniczego.

Artykuł 87.

Dla Woita Naczelnego ma być wydzielona w osadzie Dyakonowskiei z gruntow folwarcznych, w jednym obrębie ornego gruntu w proporcyą i łąk ogołem biorąc morgow sto pięćdziesiąt miary Wiedeńskiei. Z tego gruntu wolny będzie od opłacenia czynszu gruntowego jako i innych wszelkich składek oraz powinności, niemniei od płacenia podatkow krajowych, liwerunkow, ktore zastąpią posiadacze dziedziczni w proporcyą wyrachowania od morga ze składek corocznie czynić się mających.

Artykuł 88.

Oprocz powyższego wyznaczenia gruntu, pobierać będzie Naczelny Woit rzeczonei Gminy pensyj corocznie po cztery tysiące złotych polskich w monecie srebrnei; czyli wartość odpowiadającą czterechset korcy żyta. Takową pensyą, kwartalnie kassa generalna dochodow Gminy Rubieszowskiei, ma onemu wypłacać, to jest: pierwszych dni Lipca, pierwszych dni Października, pierwszych dni Stycznia, oraz pierwszych dni Kwietnia.

Artykuł 89.

Wspomniony Naczelny Woit przez nadawcę prawa i kontraktu ninieiszego Towarzystwa rolniczego wybrany,

http://rcin.org.pl

będzie Woitem dziedzicznym, to jest urząd Woita przechodzić będzie po oicu do synow podług starszeństwa, z warunkiem dotrzymania i uzupełnienia obowiązkow Naczelnemu Woitowi przez nadawcę prawa poniżei przepisanych.

Artykuł 90.

Warunki onego obowiązujące są następne: *a.* Naczelny Woit Gminy Rubieszowskiei obowiązany uskuteczniać wszelkie nakazy rządowe. *b.* Jego powinnością osobistą dopełniać ściśle wszystkie przepisy ustawą tego Towarzystwa obięte, *c.* Jest strożem wszystkiego co się tyczy dobra Towarzystwa. *d.* Obowiązany jest czynić wszelkie starania gdzie wypadnie, bronić, obstawać przy utrzymaniu praw temu Towarzystwu przez stanowiciela jego nadanych. *e.* On jest Naczelnym tego Towarzystwa. *f.* On prezyduje w Radzie Gospodarczei. *g.* On rownność kresek rozwięzuje. *h.* On w rzeczach Towarzystwa utrzymuje korrespondencyą. *i.* On decyzyą Rady Gospodarczei podpisuje. *k.* W przypadku nadwyczainie tęż Radę zgromadza. *l.* Na posiedzenia zwyczaine zwoływać Radę jest obowiązany podług potrzeby i w czasie Artyk. 78. wyjaśnionym. *m.* Jego obowiązkiem pilnować, aby wiernie targi miasta Rubieszowa były zapisywane, i aby co lat 25. stosownie do artykułow powyższych na przyszłe łata ilość pieniężnych opłat w stosunku do ceny żyta była wyciągnięta i ustanowiona.

Artykuł 91.

W przypadku niedopełnienia takowych obowiązkow, albo naruszenia ich z swei strony, tedy od urzędowania takowego

http://rcin.org.pl

go i od urzędowania takowego i od wszelkich do niego przywiązanych gruntow i opłat odpada, a w takim razie mające słuszne do tego powody, Rada Gospodarcza winna wprzody wszelkie przewinienia na piśmie przy dowodach niezaprzeczonych zebrać, i takowe pismo Naczelnemu Woitowi do wytłomaczenia się podać. Po tym nastąpionym kroku, jeżeliby Rada Gospodarcza w tłomaczeniu się Woita Naczelnego nie zyskała zaspokajającei odpowiedzi, natenczas ma go oskarżyć do władzy Administracyinei, a gdyby ktora z stron nie przestawała na tei decyzyj, tedy zażalenie swoje poda do Kommissyj Rządowei Spraw Wewnętrznych. Po uzyskaniu dekretu uznającego winę zasługującą na oddalenie, przystąpi Rada Gospodarcza do wyboru innego podług przepisu i wyjaśnienia w Artykule następnym znaidującego się.

Artykuł 92.

Rada Gospodarcza w komplecie zupełnym ma się zebrać, i po przeczytaniu wyroku Kommissyj Rządowei, Woita od Urzędu oddalającego, ma prawo i moc wybrania Woita innego Naczelnego, i wprowadzenia go do objęcia tak gruntow jako i pensyj dla tegoż przeznaczonych, jakoteż dla objęcia władzy dla niego w ustawie ninieiszei Towarzystwa przepisanei. Wybor takowy albo jednomyślnie, albo przynaimniei dwiema z trzech części głosow nastąpić może. Woit tak wybrany będzie dziedzicznym podług artykułu 89. i następnych.

Artykuł 93.

Ponieważ urząd Naczelnego Woita i użytki do niego

http://rcin.org.pl

przywiązane, tylko w prostej linij synow spada podług starszeństwa i następnie zawsze na synow spadać ma podług starszeństwa, a zatym w przypadku gdyby żadnego syna nie było, w owczas po śmierci Woita urząd takowy wakuje; więc również w tymże razie Rada Gospodarcza postąpi jako w powyższym Artykule 92. jest wyrażono.

Artykuł 94.

Gdyby zmarły Woit Naczelny zostawił syna nieletniego, a przez to urząd Naczelnego Woita jako przez nieletniego nie mógł być sprawowanym, aby w takim razie Gmina Rubieszowska z tego zdarzenia nieponiosła szkody, i niepostradała opieki przyzwoitej, Burmistrz miasta Rubieszowa lub innego tytułu zarządzający miastem, jako pierwszy Radca w Radzie Gospodarczej Towarzystwa przez ciąg małoletności pozostałego następcy Woita, będzie zastępował wszelkie obowiązki do urzędu Woita Naczelnego ustawą Towarzystwa przepisane.

Artykuł 95.

Jeżeli małoletni po Naczelnym Woicie pozostali, nie mieliby matki lub krewnych, do ktorychby podług praw krajowych opieka należyć powinna, oraz gdyby zmarły Woit Naczelny testamentem nie oznaczył opiekunow, tedy w porządku rzeczy pomimo innych opiekunow z prawa krajowego, zawsze Burmistrz lub innego tytułu zarządzający miastem Rubieszowem, jako pierwszy Radny do opieki należeć powinien, z zachowa-

http://rcin.org.pl

niem przepisow jakie prawa krajowe tak co do opieki osob nieletnich, jako co do Administracyj majątku onych przepisały.

Artykuł 96.

Nieletność kończy się w latach prawami krajowemi przepisanych. Od czasu doiścia tei epoki, obowiązki dla Woita Naczelnego ustawą ninieiszą wskazane, należeć będą do wypełnienia przez wchodzącego w prawo swego oica, od nadawcy ninieiszei ustawy przepisane.

Artykuł 97.

Jeżeliby zmarły Woit Naczelny nie zostawiwszy synow, zostawił żonę samą lub z corkami, tedy ta utraca zupełnie prawo należenia do posiadania Woitostwa, jego gruntow, i zabudowań. Odbierze tylko korzyść z zbiorow jednorocznych płodow z gruntow Woitostwa pochodzących, oraz do roku zamieszkanie w Woitostwie udzielonem jei być powinno. Epoka takowego roku po śmierci Woita, a jei męża w jakimkolwiek czasie nastąpionei, rachować się ma od 24. Czerwca w roku zapadlei śmierci, i kończyć się będzie z tymże dniem 24. Czerwca roku następnego. Obowiązaną jednak zostawić zupełnie zasiany grunt. W przypadku gdyby zmarły Woit Naczelny nie zostawił żony, lecz corkę lub corki, tedy te do podobnych korzyści zbioru zboża i płodow jednorocznych z gruntow Woitostwa pochodzących należeć będą, jako i do udzielnego dla nich przyzwoitego zamieszkania rocznego z zachowaniem epoki opisanego wyżei czasu; lecz obowiązane są zawsze

http://rcin.org.pl

zostawić grunt zupełnie zasiany. Do pensyj zaś pieniężnej ani wdowa ani dzieci zmarłego nie mają żadnego prawa. Co się tyczy pozostałego po zmarłym Woicie majątku, jako jego własności partykularnej do Woitostwa bynaimniej nienależącej, to w razie sporu między sukcessorami rzeczonego Woita, z niebytności testamentu lub innych zapisow, prawa krajowe rozstrzygną. Wszelkie budowy i zakłady nieruchome na gruncie do Woitostwa przeznaczonym porobione, należą do Woitostwa, i te zabieranemi ani dzielonemi być nie mogą.

Artykuł 98.

Gdy grunta i pensya Naczelnego Woita Ustawą przeznaczone są nieoddzielne od obowiązkow jego, więc takowe grunta nie mogą być dzielone, przedawane, ani na nich żaden dług zaciągany.

Toż samo rozciąga się i względem pensyj, ktora także nikomu przekazywaną, dzieloną, ani zadłużoną być nie może. Uchybiaiący tym przepisom podlega odpadnieniu od tych przeznaczeń stosownie do artykułow poprzednich.

Artykuł 99.

Będzie przy Naczelnym Woicie utrzymany jeden Manualista, ktory dochodu rocznego pobierać ma wartość wyrownywającą korcy sześćdziesiąt żyta, to jest złotych polskich sześćset. Nadto będzie jeden pachołek do utrzymania służby przy naczelnym Woicie, oraz w pomoc Kassyerowi do wyexekwowania delat kassowych. Na pensyą dla tego przeznacza się

http://rcin.org.pl

złotych polskich trzysta, to jest płacę wyrownywającą trzydziestu korcy żyta. Rzeczone wyznaczenie pobierać będą z kassy jeneralnej dochodow Towarzystwa w czterech ratach kwartalnych; wspomniony pachołek będzie miał pomieszkanie przy domu Gminnym, oraz morg jeden gruntu na ogrod.

TYTUŁ XII.

Rozporządzenie gruntow wieiskich oraz folwarcznych rozdanych między posiadaczow dziedzicznych.

Artykuł 100.

Z gruntow z ktorych niegdyś włościanie pańszczyznę odrabiali, a ktore teraz tymże włościanom jako posiadaczom dziedzicznym nadane zostały z obowiązkiem płacenia z nich czynszu do śmierci teraznieiszego właściciela dobr Rubieszowskich, obowiązek ten z jego śmiercią zupełnie ustaje. Z gruntow zaś folwarcznych rozdanych posiadaczom dziedzicznym z obowiązkiem płacenia czynszu na pensyą Woita Naczelnego, takowy obowiązek ma trwać na zawsze. Wyjęte od tego obowiązku są grunta wyznaczone dla Woita Naczelnego, i dla Nadleśniczego, Leśniczego, Gajowych i dla Uczycielow szkołek. Z gruntow folwarcznych posiedziciele dziedziczni płacić będą czynszu corocznego od każdego morga Wiedeńskiego po złotych polskich dwa.

Gdyby wspomniony czynsz do morga po złotych polskich dwa zastosowany od gruntow folwarcznych przez dziedzicznych

http://rcin.org.pl

posiadaczy wiecznie płacić się mający, niewyrownywał kwocie pieniędzy czterech tysięcy złotych polskich corocznie na pensyą dla Naczelnego Woita oznaczonei, tedy reszta do wyrownania i do uzupełnienia tei kwoty z funduszow propinacyinych ma się dopłacać. Taką opłatę Woit Naczelny pobierać z Kassy jeneralnei Gminy będzie corocznie w czterech ratach jako wyżei w artykule 88. jest opisano.

TYTUŁ XIII.

Urządzenia ogolne.

Artykuł 101.

Ustawa w Artykule 100. co do czynszu po złotych polskich dwa od każdego morga gruntow, ogrodow i łąk folwarcznych, jest uregulowaną na tei zasadzie, iż to wyrownywa cenie żyta do piątei części korca Warszawskiego zastosowanei. Takowa ustawa czynszu będzie i na dalei stałą, jeżeli rzeczona cena żyta w ciągu dwodziestu pięciu lat od ogłoszenia ustawy przez nadawcę prawa Towarzystwa Rolniczego z wyrachowania z średniei proporcyj cen z targow miasta obwodowego Rubieszowa okaże się być w rownei cenie, jaka dziś jest przy ustawie Towarzystwa z lat dziewięciu wyciągnięta. Gdyby się zaś po dwudziestu pięciu latach z średnich proporcyi cen targow Rubieszowskich z ostatnich lat dziewięciu okazało, iżby cena żyta była wyższą nad cenę z datą ustawy wykazaną, tedy ta wyższość ceny na następne lat dwadzieścia pięć, będzie pra-

http://rcin.org.pl

widłem do postanowienia wyższego czynszu z proporcyą od każdego morga przez posiadaczy dziedzicznych, z folwarcznych gruntow płacić się winnego; mnieisza zaś cena żyta nad ninieiszą, tym punktem oznaczoną, nie zmniesza czynszu, lecz stanowi całość onego, jakby ta cena żyta wyrownywała cenie przy ustawie oznaczonei. Takie sprawdzanie cen do opłaty czynszu z gruntow folwarcznych rozebranych, następnie co lat dwadzieścia pięć zastosowane będzie.

Artykuł 102.

Podobnież Pensya Woita Naczelnego Gminy Rubieszowskiei wynosząca dzisiai cztery tysiące złotych polskich, co odpowiada cenie teraznieiszei czterysta korcy żyta miary Warszawskiei, ma być co lat dwadzieścia pięć zastosowana do ceny śrzedniei z dziewięciu lat poprzednich wziętei, i jeżeli tei samei odpowiada ilości korcy żyta, tedy pozostaje się taż sama pensya na dalsze następne lata; jeżeliby zaś z śrzedniei ceny żyta czterysta korcy, wypadała większa ilość summy na pensyą dla Naczelnego Woita nad cztery tysiące złotych polskich w monecie srebnei, na tenczas takowa na następne lata wypłacaną mu będzie. Toż samo przepisuje się i względem pensyj Nadleśniczego, Podleśniczych, Kassyera, Manualisty, Doktora, i na młodzieńca uczyć się mającego.

Artykuł 103.

Pensye roczne powyżei namienione, do opłacenia z dochodow kassy Towarzystwa oznaczone, rownie pensye roczne na

http://rcin.org.pl

kaleki, starcow, jnwalidow, woiskowych, mające się opłacać z składek przez posiedzicieli dziedzicznych w Towarzystwie Rubieszowskiem, są także podług ilości korcy żyta miary Warszawskiei wyrachowane; a to tym końcem, aby na zawsze stałemi być mogły, i aby co do obowiązkow składkowych w proporcyą gruntow na dziedzicznych posiadaczow rozkładać się mających, robiły obowiązek każdego od wszelkiei na zawsze arbitralności wyjęty, i każdemu już stale znany. W takim układzie każdy wiedząc co ma dawać, pewniei urządzać się potrafi. Rada Gospodarcza taką ilość korcy żyta przestosuje na pieniądze przez cenę śrzednią korca Warszawskiego z targow dziewięcioletnich miasta obwodowego Rubieszowa wyciągniętą, jaka ztąd summa wypadnie, taką, w proporcyą gruntu na wszystkich posiadaczow rozłoży, i taką w potrzebie corocznie opłacać będą. Po leciech dwudziestu pięciu znowu Rada Gospodarcza zasadową ilość korcy żyta do śrzedniei ceny ostatnich lat dziewięciu targow miasta Rubieszowa zastosuje, i summę pieniędzy ztąd wypadłą, jeżeliby wyższa była, na dziedzicow posiadaczow rozłoży do opłacania w następnych dwudziestu pięciu latach. I takie następnie co dwadzieścia pięć lat zastosowania ceny żyta do ceny śrzedniei targowei, przez Radę Gospodarczą, ujszczane będą. W takim razie kiedy z stosunkowei ceny zboża pieniężna płaca mnieisząby się okazała jak w poprzednich ostatnich latach była płaconą, w takiem zdarzeniu dawna opłata ostatnich przeszłych lat dwadziestu pięciu i na następne utrzymywana być ma.

Artykuł 104.

Posiedzenia Rady Gospodarczei, tudzież Archivum, oraz Kas-

http://rcin.org.pl

Kassyer i kassa Towarzystwa, będą umieszczone w Dyakonowie w domu do Woita Naczelnego należącym. Takowy będzie kosztem Towarzystwa ze składek utrzymywany.

Artykuł 105.

Kollacya beneficyow bądź Łacińskich bądź Unickich należy do Rady Gospodarczei Towarzystwa Rubieszowskiego, z tym obowiązkiem, iż powinna w wydawaniu prezenty zawsze dawać pierwszeństwo takim, ktorzy są rodem z miasta Rubieszowa lub z jakiei osady do Towarzystwa Rubieszowskiego należącei. Chyba w przypadku gdzieby żadnego rodowitego z miasta i osad Towarzystwo składających zdatnego nie było, wtenczas obcemu z cnoty i z nauk naiwięcei zaleconemu, prezentę dać może.

Artykuł 106.

Wszystkie obowiązki ninieiszego kontraktu, i wszystkie z niedopełnienia ich wypadające na partykularnych posiadaczach długi, są zawarowane na ich gruntach, i na nich od wszystkich innych długow mają pierwszeństwo, gdyż z temi obowiązkami nadane im grunta i od nich dobrowolnie też warunki przyjęte zostały. Nadto zachowują się obowiązki tak z gruntow włościańskich jako i folwarcznych kościołowi należne.

http://rcin.org.pl

ią lub ktoreby nadać chciano; Z tego powodu wykażę krotko czem rzeczywiście iest narodowość.

Narodowość ludow iest dwoiaka: iedna przyrodnia, druga nabyta. Pierwszą składaią następne rzeczy: wyłączna rodowitość plemienia; Tegoż plemienia imie rownie z iego początkiem w wiekach ginące, a podaniem oiców do nas przeszłe; Język narodowy, muzyka narodowa, małżeństwa wyłączne między rodakami, narodowe wychowanie, rząd, prawa, sprawiedliwość, czyli sądy i obrządki religiine odprawiane w oiczystym ięzyku; wszelkie urzędowania administracyine, sądowe i religiine sprawowane przez rodakow; Obrona kraiu złożona z kraiowcow; Nieskażone dzieie narodu; Narodowe święta czyli obchody publiczne głownieiszych narodowych dzieł; narodowa sława; Uroczyska narodowych zwycięztw, i groby oicow. To iest narodowością przyrodnią.

Narodowość zaś nabytą składaią: stroi właściwy; odwieczne w tym narodzie używane znaki, cechuiące go znamiona; narodowe kolory; pracą narodu wydobyta z dziczy, krwią oicow obroniona i swego plemienia synom w dziedzictwie zdana ziemia. Na tei ziemi narodowym ięzykiem oznaczone rzeki, gory; w dzieiach narodu znakomite uroczyscza; wsiow i miast, narodowe imiona.

Tak pierwsze iak drugie składaią rzeczywistą każdego ludu narodowość. Są iego narodowością stałą, i niezmienną, przeto być nietykalne powinny. Lud ktory z tych cech iakiekolwiek nieuważnie zagubił, ten swą narodowość naruszył. I ten każdy, bądź swoi, bądź obcy, kto w narodzie takie rzeczy narusza, tłumi, zagubia, ten tegoż ludu narodowość narusza, tłumi i wygubia.

http://rcin.org.pl

Więc to wszystko co iakiego ludu rzeczywiście narodowość narusza, iest temuż ludowi od innych narodow wyłącznie właściwe. To powinno być w nim zawsze stałe, niezmienne, i nieprzejstaczalne.

Rządy, prawa, broń, obyczaie, wychowanie, nauki, są iak rozum, i cywilizacya, wszystkim narodom wspolne. One z rozszerzaniem światła, z rozwijaniem się cywilizacyj, z postępem i z zmianą w graniczących z nim ludach, zewnętrznych i wewnętrznych politycznych i cywilnych stosunkow, one także zmienić się i postępować muszą.

Kto utrzymuie, że rządy, prawa, obyczaie, są narodowością, przeto rownie iak narodowość powinny być nietykalne, zawsze iedne, stałe, i na wieki te same; ten utrzymuie tak wielki nierozsądek, iak ow Turczyn, albo Tatar, co od swych przodkow wzięty oręż za swą narodowość maiąc, tego, by narodowości nie utracił, upornie zmienić nie chce; a tak nierozmyślny wychodzi z łukami i z strzały na teraźnieisze twierdze, armatne kule, kartacze i bomby.

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

SPIS RZECZY
w tym Tomie zawartych.

1. Pochwała Marka Aurelego arkuszy 7 stronnic 56
2. — Ludwika Gutakowskiego — $1\frac{1}{2}$ — 12
3. — Andrzeja Zamoiskiego — 6 — 46
4. Myśli o Rownowadze politycznei w Europie . . . . — $3\frac{1}{2}$ — 28
5. O statystyce Polski . . . — $2\frac{1}{2}$ — 20
6. Mowa przed posągiem Czarnieckiego w roku 1809 . . . . — 1 — 7
7. Do Seimu w roku 1808 . . — $1\frac{3}{4}$ — 15
8. Ostatnie do Polakow słowa. . — $\frac{1}{4}$ — 3
9. Zagajenia Towarzystwa Przyjacioł nauk Warszawskiego . . od str. 1. do str. 106
10. Mowa przy zaprowadzeniu w Warszawie szkoły Lekarskiei . . — — 107 — — 116
11. Przemowy do uczniow przy examinach publicznych . . . — — 117 — — 142

http://rcin.org.pl

12. Krotki zbior zasad wychowania publicznego w Polsce, Francyj, w Austryj, Prusiech, w Rossyj, i w Xięstwie Warszawskiem w roku 1814 . . . . od str. 143 do str. 160

13. Myśli czyli głownieisze zasady do ułożenia ustanowy czyli instytucyj Akademicznei w Xięstwie Warszawskiem . . . . . — — 161 — — 169

14. Obrona funduszu Edukacyinego do Tronu podana przeciw twierdzeniom tych, ktorzy w r. 1809 i 1810 usiłowali te dobra sobie przywłasczyć jako własność ziemiańską — — 170 — — 216

15. O przyczynach szkodliwości żydow i środkash usposobienia ich, aby się społeczeństwu użytecznemi stali . . . . . — — 217 — — 248

16. Kontrakt Towarzystwa Rolniczego Rubieszowskiego, w zamiarze udoskonalenia rolnictwa i przemysłu, oraz wspolnego ratowania się w niescześciach . . . — — 249 — — 306

Fundacji im. J. J. Michalskich
Ze zbiorów

http://rcin.org.pl

Wzor Tabelli rozpożyczania summ z wyrachowaniem corocznego przybytku prowizyi w miarę przybywających corocznie pieniędzy na kapitał z dochodow propinacyinych dobr Rubieszowa przeznaczonych wraz z doliczaniem tychże prowizyi na kapitał, bank pożyczki dla Towarzystwa składać mający. Z dodaniem poł procentu, na utrzymanie Biora, Banku i Kassy.

Liczba porządku.	w Latach.	Summy kapitalne na lat 20. bez zwrotu kapitału.	Procenta pięć od sta decu		rsive.	Summy przeznaczone zwiększające się corocznie przez połączenie procentow.	Summy połączone od czasu pierwszego rozdania z następnem rozdaniem, łącząc w to odbierające się procenta.	Procenta od summ na Bioro Banku poł od sta.	
			Od summ kapitalnych.	Od summ procentowych.	O. w góle.				
		złote.	złote.	złote.	złote.	złote.	złote.	złote.	gr.
1	1817	30000	. . .	. . .	. .	. . . .	30000	. . .	. .
2	1818	30000	1500	. . .	1500	31500	61500	150	. .
3	1819	30000	3000	75	3075	33075	94575	307	15
4	1820	30000	4500	150	4650	34650	129225	472	$26\frac{1}{4}$
5	1821	30000	6000	225	6225	36225	165450	646	3^{3}
6	1822	30000	7500	300	7800	37800	203250	827	$7\frac{1}{2}$
7	1823	30000	9000	375	9375	39375	242620	1016	$7\frac{1}{2}$
8	1824	30000	10500	450	10950	44950	283575	1213	3
9	1825	30000	12000	525	12525	42525	326200	1417	$26\frac{1}{4}$
10	1826	30000	13500	600	14100	44100	370200	1631	. .
11	1827	30000	15000	675	15675	45675	415875	1851	. .
12	1828	30000	16500	750	17250	47250	463125	2072	$11\frac{1}{4}$
13	1829	30000	18000	825	18825	48825	512850	2315	18^{3}
14	1830	30000	19500	900	20400	50400	562350	2564	7^{3}
15	1831	30000	21000	975	21975	51075	614325	2801	$22\frac{1}{2}$
16	1832	30000	22500	1050	23550	53550	667775	3071	$22\frac{1}{2}$
17	1833	30000	24000	1125	25125	55125	723000	3338	$26\frac{1}{4}$
18	834	30000	25500	1200	26700	56700	779700	3615	.
19	835	30000	27000	1275	28275	58275	837975	3898	15
20	1836	30000	28500	1350	29850	50850	897825	4189	$26\frac{1}{4}$
21	1837	. . . .	30000	1425	31425	62425	959250	4489	3^{3}
22	1838	. . . .	. . .	1500	1500	1500	930750	4646	$7\frac{1}{2}$
23	1839	. . . .	. . .	. . .	. .	. . . .	. . . .	4653	$22\frac{1}{2}$
	Summa.	600000	315000	15750	330750	930750	930750	51197	$3\frac{1}{4}$

http://rcin.org.pl

Fundacja im. J. J. Michalskiego
ze zbiorów

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

F
4134
4